

73

0

124.981

ДЛИВОЈЕ СТАНКОВИЋ

ПРВИ
ШУМАДИЈСКИ
ПАРТИЗАНСКИ
ОДРЕД

ВОЈНО ДЕЛО



ИЗ РАТНЕ ПРОШЛОСТИ НАШИХ НАРОДА

КЊИГА ПЕДЕСЕТ ПЕТА

РЕДОВНА ИЗДАЊА

КЊИГА ТРИДЕСЕТ ДРУГА

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

ПЕТАР БРАЈОВИЋ, МИЛИНКО ЂУРОВИЋ, ВЕЉКО КОВАЧЕВИЋ,
ВИКТОР КУЧАН, НИКОЛА ЉУБИЧИЋ, ПЕТАР МАТИЋ, БРАНКО
ПЕРОВИЋ, ФРАНЦ ПОГЛАЈЕН, СВЕТИСЛАВ
САВКОВИЋ — одговорни уредник

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД ЈНА „ВОЈНО ДЕЛО“

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA

INV. BR.

124.981

МИЛИВОЈЕ СТАНКОВИЋ

ПРВИ
ШУМАДИЈСКИ
ПАРТИЗАНСКИ
ОДРЕД

CENTRALNA
VOJNA
BIBLIOTEKA

БЕОГРАД 1963.

У МЕСТО ПРЕДГОВОРА

У књизи сам настојао да дејства Првог шумадијског партизанског одреда и догађаје у вези с њим, од почетка оружане борбе до повлачења из Србије, изнесем на што разумљивији начин јер се на примерима јунаштва и самопрегора наших бораца могу учити и васпитавати сви, а нарочито млађе генерације. Настојао сам да на бази расположивих података реконструирем један кратак али славан период НОБ народа аранђеловачког и тополског краја. При том треба имати у виду чињеницу да о овим догађајима није досад писано и да је историјска грађа на коју сам се ослонио веома оскудна. То ме је принудило да се оријентишем на оне догађаје које сам лично доживео, а за податке о дејствима батаљона и чета у којима нисам непосредно учествовао, да се обратим преживелим друговима из тих јединица. Усклађивањем дејстава и реконструкцијом појединих догађаја, посебно планова непријатеља, настојао сам да изложим дејства одреда као целине.

Овим радом се не исцрпљују даља истраживања и обрада дејства Првог шумадијског одреда 1941. године. Ово је управо само почетак, а жеља ми је да ни један детаљ из славних дана НОБ у овом крају Србије не падне у заборав. На овај начин хтео сам и да се одужим друговима који су дали своје животе за победу револуције.

Другови Душан Петровић Шане, Мика Милосављевић и генерал Брана Јоксовић много су ми помогли својим примедбама и сугестијама да ова књига добије у квалитету, па им се овом приликом срдечно захваљујем.

ПИСАЦ

ДОГАЂАЈИ КОЈИ СУ ПРЕТХОДИЛИ УСТАНКУ

ТЕРИТОРИЈА 1. ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА И ЊЕНА ИСТОРИЈА

Први шумадијски партизански одред претежно је дејствовао на територији северозападне Шумадије, а његов 2. батаљон и у пределу источне Колубаре. Понекад су сва три батаљона изводили акције и у пределу Качера. У целини узев то је територија која се са истока граничи линијом: с. Чумић — Наталинци — Ратари, са севера линијом Рабровац — Мачковац — јужне падине Космаја — Миросаљци — В. Црљени, са запада: р. Колубаром и Љигом до Гукоша, и са југа: Угриновачком реком и северним падинама планине Рудника — укупне површине од око 2.000 км² и са око 120 хиљада становника.

Ову територију правцем југ — север пресеца река Јасеница, а правцем запад — исток њене леве притоке Кубршница и Каменица. Земљиште је таласасто и средње испресецао са просечном надморском висином око 300 метара. Око 50% земљишта засађено је воћњацима и виноградима, са шумарцима или забранима као остацима некадашњих великих шума. Целом територијом доминира Рудник са својим највећим врхом Штурцем (1 132 м). За њим по висини долазе Венчац, Букуља и Опленац. Венчац је слабо пошумљен, а и северне падине Рудника прилично су голе. Огромна букова стабла су искрчена и наместо њих засађена је винова лоза. Шаторци и Јарменовчани, нарочито после прошлог рата, продиру према врховима Рудника са ви-

ноградима. Још пре непуне две деценије шуме на Руднику било је далеко више и он је, када би дунули јужни ветрови, стравично хучао. Сада је та хука једва чујна.

Од већих насеља на овом подручју су: Аранђеловац, Топола, Наталинци, Шаторња и Страгари, а на самој северној периферији Смедеревска Паланка и Младеновац¹. У Страгарима се налази рудник азбеста. На

¹ На основу археолошких истраживања која су вршена у околини Космаја, утврђено је да су нека места, као Дучина, Сопот и Борак, била насељена још пре наше ере. У доба Римљана Рудник је био врло значајно рударско насеље. У II и III столећу експлоатација рудника била је интензивна. У то време била је насељена Влакча у којој се налазио и један римски храм, затим Блазнава, део Јарменоваца и Брезовац. Села око Паланке такође су тада била насељена, нарочито Придворица у којој су били изграђени велики логори за римске легије.

У својој инвазији на југ, Словени су још у V веку населили предео око Космаја. Они су продирали и долином Јасенице све до Рудника. У средњем веку ова област је знатно насељена. Паланка је још у XI веку била један од административних пунктова Браничевске епартхије. По Даничићу, Јасенице као област (административно подручје) се помиње још 1222. године у повељи краља Стевана. Постоје сигурни подаци да су у 14. веку постојала насеља: Рудник, Јарменовци, Шаторња, Влакча, Котража, Горовић, Придворица. Села око Космаја су била велика. На основу неких старих записа (помиње их Ердељановић у својим радовима) Стојан Поповић је 1389. године повео на Косово 400 коњаника, војвода Дуча из Дучине 80, неки властелин из Влашке 70. То су били све оклопници, што се може претпоставити да је овај крај тада економски био јак.

У XV веку, потискивана турском инвазијом, српска држава се померала према северу, а област Јасенице постаје културни и верски центар Срба. У овом веку се помињу као већа насеља: Горовић, Жабари, Јунковац, Топола, Наталинци, Јагњило, Овсиште, Г. Шаторња, Страгари, Влакча, Блазнава. Стеван Високи у овом крају гради цркве. Црква Никоље код Шаторње на северним падинама Рудника изграђена је 1425. године. Он је подигао још и неке цркве у селима Горње Јасенице. Касније, Ђурђе Бранковић продужава ову традицију и 1444. године гради цркву у Брезовцу, а одмах затим у Горовичу. У ово време су саграђене још многе цркве и манастири у области Јасенице од којих су најзначајнији: манастири Благовештење и Вољавча. Није тачно познато ко је и када саградио ове манастире, али од 1512. године постоје писмена документа о њиховом посто-

Венчацу се вади мермер који је по квалитету познат широм света. На Руднику је после рата обновљена експлоатација старих рудника обојених метала где преовлађује цинк и олово.

Путна мрежа на овом подручју је средње развијена и прилично слабог квалитета. Од Младеновца преко Тополе и Чумића за Крагујевац води асвалтни

јању. Цркве и манастири су постали просветни центри овога краја, а Јасеница у целини најважнија област средњовековне српске државе која је била на издисају.

У другој половини XV века у област Јасенице продиру Турци. Слободољубиво српско становништво овога краја чија је национална свест заснована на вишевековним традицијама самосталне и јаке државе, била је висока а мржња према завојевачу огромна. Оно није хтело да прими турско ропство. Под вођством јасеничког властелина Бакића који је живео на Венчацу, 1512. извршена је масовна сеоба Јасеничана преко Саве у Срем. За кратко време читава јасеничка област је опустела. Остала је само понека кућа у селу, а више села је потпуно напуштено. Села ближе Руднику: Блазнава, Јарменовци, Трешњевица, Вукосавци, Брезовац, Љубичево остала су и даље боље насељена. У њих се населио део становништва из доње Јасенице. Скоро два stoleћа, све до пред крај XVII века, Јасеница је била пуста и представљала је непрегледно море шума и пустоши. Некадашње оранице поново су се претвориле у шуме. Ветрови са Рудника и Венчаца сејали су храстову шуму по пустој шумадијској земљи.

Пред крај XVII века, после пораза под Бечом и на Мохачу, отомански освајачи су одустали од даљег освајања Европе. Схватили су да им је потребно да учврсте до сада освојене позиције. Они сада нарочито настоје да се консолидују у областима јужно од Саве и Дунава и учврсте своју власт у њима. Читава два века Турци су тежили да продру што дубље у Европу. За то време њихова војска се кретала кроз Србију, цариградским друмом, долином Мораве, па је код Београда прелазила Саву и кроз Срем и Славонију, уз Дунав, надирала ка горњем току ове реке. Југозападне области старе српске државе биле су за то време поштеђене од Турака. Али сада Турци продиру јачим снагама у области Рашке, Метохије, Новог Пазара, Сјенице, Ужица и Пријепоља, а такође у долину Зете и Херцеговину. Исто као њихова северна браћа пре два века, слободарско становништво ових области се не покоравало турској сили и не трпи њихова понижења, већ им пружа отпор и напушта своја огњишта. Тако сада почиње миграција српског становништва са југа на север. Север их је мамио због тога што су тамо била огромна ненасељена плодна просторства, а са друге стране ово је био природни правац померања српске

пут. Остали путеви су са тврдом подлогом, али узани. Услед малог броја објеката на њима, које је иначе могуће заобићи, ови путеви су у току рата омогућавали употребу свих врста ратне технике копнене војске. На њима је тешко било изводити обимнија рушења која би омела кретање непријатеља за нешто дужи период.

нације упоредо са слабљењем војничке моћи њене државе. У то време је јачана војничка моћ Аустрије и њене колоне су надирале према Сави и Дунаву прогонети Турке. Срби су у Аустријанцима — хришћанима гледали своје савезнике.

У област горње Јасенице почињу да се досељавају људи из околине Рашке и Новог Пазара. Држећи се старог београдског друма који је ишао од Призрена преко Рашке, Рудника и кроз област горње Јасенице ка Београду и који је за време Бурђа Бранковића служио као главна комуникацијска веза у трговини са Дубровчанима, чим су прешли северне падине Рудника и његових огранака почели су се насељавати. Мањи део их се задржао на ненасељеној земљи у селима испод Рудника која су и до тада била насељена (Влакча, Котража, Блазнава, Јарменовци), а остали продиру ка Опленцу, Букуљу, Венчацу и Космају. Они крче храстова стабла и стварају њиве, настојећи истовремено да користе богате пашњаке за товљење својих стада која су потерали собом. Нарочито је брзо почео да се насељава овај крај првих деценија XVIII века када су у област Јасенице продрле аустријске трупе прогонети Турке. Према подацима аустријске администрације у времену од 1718. до 1739. године села Врбица, Жабаре, Блазнава и нека друга имала су у то време 30—50 кућа и била су општине. Домаћинства су била велика и бројала су често и по 40 чланова, па и више. Крајем XVIII века већ је било углавном завршено насељавање ове области. Према подацима из 1818. године сва села која данас постоје у области Јасенице постојала су у другој половини XVIII века (нека од њих била су још од Јустинијанове владавине те кроз цео средњи век). Села су била мала и ни у једном број кућа није достигао стотину. Према подацима из исте године, 50% становништва области Јасенице сачињавали су досељеници из околине Сјенице, Рашке и Новог Пазара, 3% су били Црногорци, 4% Херцеговци, 10% досељеници из околине Чачка и Ужица. Остало су били староседеоци и врло мали број досељеника из других крајева.

Горди и увек бунтовни људи из разних крајева потлачене Србије стопили су се у једну целину на овој валовитој земљи. Они су по менталитету и раније били слични. Сви, како они из бивше државе Немањина, тако и они који су у последњем веку живота српске државе представљали окосницу нације, били су дубоко прожети свешћу да припадају слободарској нацији која је скоро десет векова имала своју самосталну државу и која је

Цело подручје има само две железничке пруге уског колосека које повезују Аранђеловац са Младеновцем и Лазаревцем.

*

Последњих година XIX века, у Крагујевцу продиру идеје социјалдемократије које је ширио Светозар Марковић. Првих година XX века социјалдемократски утицај се проширује на Паланку, Младеновац и Аранђеловац. У овим местима 1903. године, захваљујући нарочито делатности Димитрија Туцовића, формирају

у XIII веку била најјача балканска сила. Сви они су волели слободу и били спремни да због ње напусте своја огњишта и да проливају крв. Сви су они и раније претежно били сточари. И овде су то сада постали. Под утицајем староседелаца, а и због месних прилика, досељеници су прихватили свињарство као главну привредну грану.

Кад су последњих деценија XVIII века аустријски „фрајкори“, састављени већином од потомака бивших староседелаца Јасенице, продрли у Шумадију, Шумадинци су их свестрано помагали и узимали директног учешћа у многим борбама. Продирање Аустријанаца у ове крајеве још више је појачало тежњу код народа за националним ослобођењем. Трговци свињама, који су чешће долазили у додир са аустријским политичарима и били подстрекивани од њихове стране, пропагирали су борбу за ослобођење. У овом крају су се почели скупљати угледни људи из свих крајева Србије на разне договоре како да збаце турску окупаторску власт. Свима је било јасно да је једини пут оружани устанак, само је питање ко треба да постане иницијатор тога устанка. Многи угледни људи из других крајева као што је био мудри Јаков Ненадовић и речити и храбри Космајац Јанко Катић и многи други кнежеви, који су „по памети“, како летописци кажу, „били силнији од Карађорђа а и по јунаштву нису заостајали“ — нису хтели да се приме за вође устанка. Плашили су се ризика. Они су много рачунали на вечито бунтовне Јасеничане — насељенике који су већ навикли да напуштају своја огњишта и којима је лакше рескирати. Они су зато и прихватили за вођу Карађорђа, неписменог човека, али енергичног и са хајдучком прошлошћу.

И Јасеничани су се дигли први. Потражили су скривено оружје и сврстали се у чете. Пре неколико векова људи овога краја, кренули су да бране на Косову царевину. Тамо су изгинули и тако отворили врата Европе отоманским завојевачима. Ови данас, у гуњевима и опанцима, кренули су да их освете. Шумадинци су постали ударна снага устаничке војске. Њих је лично предводио Вожд са бојишта на бојиште и односио победе.

се организације Социјалдемократске партије. У овим местима су били најбројнији опанчарски радници. Они се најбрже организују и постају главни носиоци напредних идеја у овом делу Шумадије. Године 1910. организован је у Паланци и Аранђеловцу први штрајк опанчарских радника. Штрајком су руководили социјалдемократи, а циљ му је био повећање надница. Социјалдемократи не настоје довољно да са својим идејама продру у шумадијска села, тако да су њихове организације по селима биле ретке и малобројне. После Вуковарског конгреса и оснивања КПЈ, револуционарне идеје продиру нешто брже у села.

Бржем продирању напредних идеја допринео је и први светски рат. Сврстани у редове шумадијских дивизија првог и другог позива и Коњичку дивизију, људи овога краја су учествовали у свим бојевима у периоду 1912—1918. године, од Куманова, Битоља и Скадра, па преко Брегалнице, Цера, Колубаре, Кајмакчалана, све до Караванки. Борили су се лавовски. Њихове кости су расуте по целој нашој земљи. Они су умирали на Крфу, у болницама Француске. Ратници су видели и друге земље и њихове људе, слушали су о руској револуцији и радничко-сељачкој влади. Без обзира што је поникла из њихове средине, династија Карађорђевића после I светског рата није могла да се чврсто ослони на Шумадинце.

Одмах после првог светског рата, талас револуције запљуснуо је и овај крај. Године 1921. у Паланци је био велики број чланова Партије, у Аранђеловцу и Младеновцу су постојале јаке организације. Те године су формиране партијске организације у селима: Г. Трешњевица, Бања, Шуме, Топола, Наталинци и Брезовац. Ове организације биле су мале и бројале су најчешће по 3—5 чланова, али се ипак осећала њихова делатност².

После обзнане и доношења Закона о заштити државе 1923. године, дошло је до великог хапшења комуниста у Шумадији и слабљења организација. Неколико

² Подаци о револуционарним кретањима у овом крају узети су из рукописа Вите Петровића.

година иза тога Партија је прешла у илегалност, али је продужила да ради. Тада је нарочито запажена делатност Милана Илића Чиче, сељака из Г. Трешњевице, најстаријег члана Партије у овом крају.

Радништво фабрике вагона у Паланци, предвођено комунистима, организује се у синдикат и постаје јака револуционарна снага. Године 1927. оно организује штрајк који траје три пуне недеље. То је био одговор на бруталне поступке власника. Године 1926. у овој фабрици је радио и Тито. Његов снажни револуционарни дух пренео се и на остале раднике, тако да је овај штрајк био добро организован и вођен. Буржоазија је настојала да разбије штрајк. У сукобима је погинуо радник Шулаић, прва жртва револуционарног радничког покрета у овоме крају. Штрајк је имао снажан одјек међу радницима осталих места.

Од 1930. до 1935. године у Младеновцу и Аранђеловцу неколико пута штрајкују опанчарски и обућарски радници. Режим покушава да разбије радничко јединство. 1935. године формиран је прорежимски синдикат Југорас, насупрот УРСС-у којим су руководили комунисти. Али комунисти успевају да одрже раднике у УРСС-у и да раскринкају махинације режима. Само је мали број радника приступио Југорасу. То су најчешће били декласирани елементи. Они су обично иступали као разбијачи штрајка и били тешко премлаћивани од напредних радника.

И културно-уметничко друштво „Абрашевић“ које је постојало у Аранђеловцу, Младеновцу и Паланци, окупило је око себе напредну интелигенцију и вршило револуционарни утицај на градско становништво. Полиција је касније забранила рад овог друштва, али су његови чланови, организовани у новим друштвима, настављали свој рад.

Од 1930. године у овом крају је цветало зеленаштво. Сељаци су падали у дугове. Био је врло мали број оних сељака који нису код зеленаша имали меницу. Илији Михаиловићу дуговали су скоро сви сељаци орашачког среза. Ово му је омогућило да буде биран сваки пут за посланика на радикалној листи.

С обзиром на тешко стање шумадијског сељака, лидери разних левичарских грађанских странака, нарочито Драгољуб Јовановић и Јоца Јовановић Пижон пропaгирају међу сељачким масама и лове гласове за своје кандидате. Демагошка пропaганда Драгољуба Јовановића добила је у неким селима извeстан број присталица. И Љотић покушава да користи ову мутну ситуацију, али не успева. Број његових присталица био је незнатан. На посланичким изборима 1935. године листа удружене опозиције однела је моралну победу и срушила традицију радикала који су низ година убедљиво побеђивали. И поред врло јаке пропaганде владиног апарата, који је у предизборној кампањи широко користио шовинистичке пароле против Мачека, сељаци су масовно гласали за опозицију. Ово је био удар како за владу тако и за династију. Људи из срца Шумадије јавно су изразили своје несимпатије према режиму и династији.³

Услед провала које су се десиле 1935. у партијским организацијама у Шумадији, партијски рад на терену знатно је ослабио. Провале су отежавале и рад окружног партијског руководства у Крагујевцу, које није стизало да пружи потпуну помоћ основним организацијама по селима северозападне Шумадије.

У овом крају су радила три истакнута члана Партије. У селу Г. Трешњевица живео је и политички радио Милан Илић Чича. Он је био истакнута политичка фигура у овом крају, али је честим хапшењима ограничаван његов рад. Чича је био и члан Окружног комитета. Године 1940. полиција је прогнала из Крагујевца члана ОК Мику Милосављевића. Он се по одласку из Крагујевца настанио у Аранђеловцу и ту отпочео да ради. ОК је упутио у Аранђеловац још једног свог члана — Станислава Сремчевића. Ова три члана ОК сада су почели организовано да раде на проширењу и учвршћењу партијских ћелија у овом крају. Они успевају да обезбеде јединствено иступање комуниста

³ Захваљујући махинацијама прорежимских елемената опозиција је изгубила са разликом од једног гласа, али је свакоме било јасно да је већина бирача гласало за листу опозиције.

на јавним скуповима и политичким зборовима. На једном великом збору у Страгарима били су окупљени сви комунисти овога краја.⁴ После иступања разних опозиционих и прорежимских говорника, говори и неколико комуниста. Њихови ватрени, борбени говори уморили су масе сељака. Започела је спонтана повика против владе и краља. Жандарми су покушали да растуре збор, али су сељаци пружили отпор. Бодрени од стране комуниста, Влајко Ранковић и његов брат Божа из Винче, од којих је први био члан Партије, а други кандидат и Живадин из Шума, напали су жандарме и отели им пушке. Маса их је следила. Цео вод жандарма из Аранђеловца био је разбијен и добрим делом разоружан. Догађај у Страгарима показао је да су људи овога краја дубоко огорчени на режим и да су спремни да му се озбиљно супротставе.

У мартовским догађајима 1941. године поново се снажно манифестовао слободарски дух шумадијских сељака. Овде су комунисти одиграли важну улогу. Основна организација комуниста из Аранђеловца припремила је раднике. Они су узвикујући пароле против пакта кренули кроз варош. Њима се придружила и група сељака-комуниста из околних села. Полиција је покушала да интервенише, али без успеха. Убрзо се цела варош придружила демонстрантима. Манифестације пакту које су били организовали аранђеловачки зеленаши, убрзо су се распале и утопиле у масу демонстраната.

Група демонстраната из Аранђеловца на челу са Сремчевићем отишла је једним колима у Тополу и тамо организовала демонстрације.

ДВАНАЕСТА НЕМАЧКА АРМИЈА ОД БУГАРСКЕ ДО БЕОГРАДА

8. априла оклопне снаге 12. немачке армије, којом је командовао фелдмаршал Лист, прешле су бугарско-

⁴ Збор у Страгарима организовали су вођи удружене опозиције, Чеда Плећевић и други, уз свестрану подршку комуниста.

југословенску границу и за два дана разбиле 5. армију⁵ југословенске војске која је била под командом армијског генерала Владимира Цукавца. 10. априла немачке снаге већ су биле у Шумадији. Прва оклопна група⁶ генерал-пуковника Едварда фон Клајста овога дана је заузела Крагујевац и упутила део снага према Лапову.

Према раније утврђеном плану и накнадној директиви команданта 12. армије, Клајстова оклопна група имала је задатак да у току 11. априла продре у северни и западни део Шумадије и запоседне места: Горњи Милановац, Чачак, Тополу, Аранђеловац, Паланку и Младеновац, разоружа остатке разбијене југословенске краљевске војске и успостави немачку власт. После овога, главне снаге ће се устремити ка Београду. Клајст је 60. моторизовану дивизију 11. корпуса упутио према Горњем Милановцу и Чачку. Њен задатак био је да окупира Гужу и крај око Рудника до линије Г. Милановац — Чачак. Једанаеста оклопна и 294. пешадијска са осталим деловима 14. оклопног корпуса кренуле су главном комуникацијом према Тополи. Један одред упућен је још прошлог дана из Крагујевца према с. Марковцу и Плани, у циљу садејства са деловима 11. корпуса приликом њиховог форсирања В. Мораве. Четврта брдска дивизија са деловима 11. армијског корпуса вршила је „чишћење“ освојене територије. Мото-

-
- ⁵ 5. армија југословенске војске била је састављена од:
— Власинског одреда (три пеш. пука и три дивизиона за подршку),
— Топличке дивизије,
— Калинског одреда (два пеш. пука и два дивизиона артиљерије),
— Тимочке дивизије,
— Крајинске дивизије,
— Дринске дивизије и једног моторизованог пука тешке артиљерије. Ове две последње јединице налазиле су се у армијској резерви.

⁶ Састав немачке I оклопне групе: 14. оклопни корпус који су сачињавале: 5. оклопна, 11. оклопна, 294. пешадијска и 4. брдска дивизија;

11. пешадијски корпус под командом генерал-потпуковника Јоакима фон Коцфлајша (Kotztfleisch) у чији је састав улазила 60. моторизована дивизија и неколико самосталних пукова и батаљона.

ризовани делови 11. корпуса продужили су напредовање од Ћуприје према Лапову. Прва оклопна група кренула је на последњу етапу кампање „операција 25“⁷

Клајст је испред главне колоне упутио комбинован предњи одред у коме су преовлађивали тенкови. У његовом саставу су се налазиле инжењеријске јединице, артиљерија и коначари чији је задатак био да организују смештај, истичу немачке заставе и прокламују окупаторску власт.

У зору 11. априла северно од Крагујевца забрујали су мотори тенкова. Колона, као огромна сива змија, кренула је према Чумићу.

Овога дана отпочела је борба у позадини 6. армије⁸ југословенске војске којом је командовао армијски генерал Димитрије Живковић. Када су претходнице немачких снага пред вече 10. априла избиле на В. Мораву на правцу Јагодина — Лапово, штаб генерала Живковића се још налазио у В. Плани. Све његове снаге биле су оријентисане према северу. Резерви није било. Али је рачунао на В. Мораву као природну препреку на којој је мислио да организује отпор. Са друге

⁷ „Операција 25“ — шифра немачког плана за напад на Југославију.

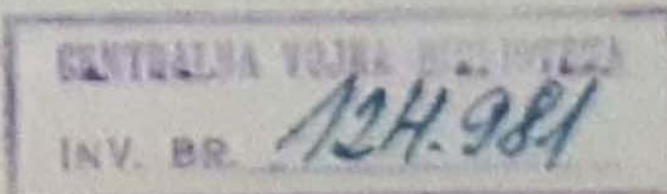
⁸ Састав 6. армије југословенске војске:

- Браничевски одред (два пеш. пука и два арт. дивизиона);
- Пожаревачки одред (два пеш. пука и два арт. дивизиона);
- Смедеревски одред (три пеш. пука и три арт. дивизиона);
- Банатски одред (коњичка гардијска бригада од три коњичка пука, самостални пешадијски пук, артиљеријски пук и два дивизиона коњичке артиљерије);
- Сремска дивизија;
- Савски одред (три пеш. пука и три арт. дивизиона);
- Дунавска дивизија;
- 2 коњичке дивизије.

Ове последње две дивизије налазиле су се на просторији Топола, См. Паланка, Рача Краг. у својству армијске резерве.

У Раљи и Младеновцу налазила су се два пука тежке арт. такође у армијској резерви.

У Младеновцу у својству резерве Врховне команде налазиле су се две чете 2. батаљона борних кола. 10. априла на просторију Младеновац, См. Паланка, В. Плана, стигла је возом и Унска дивизија која је била упућена као појачање 5. армији.



стране, Врховна команда је била упутила у овом правцу Унску дивизију која је од Београда упућена возом и маршем према Тополи и В. Плани.

У моменту када су Немци избили на В. Мораву, командант 6. армије једва је успео да пребаци 18. пук Дунавске дивизије у рејон Лапова са задатком да поседне В. Мораву и брани правац Јагодина — Лапово. Педесет пети пук Унске дивизије у то време стигао је железничким транспортом на ж. ст. Велика Плана. Њему је било наређено да иде даље, преко Мораве, ради ојачања 5. армије. Али је сада постало очигледно да се даље не може. Тамо су били Немци. Командант 6. армије одлучио је да стави овај пук под своју команду.

Али могућност организације фронта на В. Морави била је последња илузија ген. Живковића. Осамнаести пук још није стигао да изађе на Мораву, а Немци су већ били на левој обали реке. Један њихов моторизовани одред око 14 часова 10. априла стигао је од Крагујевца у с. Марковац. Крајњим напорима 18. пук је успео да код Марковца заустави даље напредовање Немаца.

Командант 6. армије закључио је да је даљи опстанак у В. Плани постао врло опасан. Дигао је свој штаб и повукао се у Тополу.

У Тополи се већ неколико дана налазило неколико мањих јединица: једна митраљеска чета, чета пионира и батерија противоклопних оруђа 37 мм. Командант 6. армије предвидео је ове јединице за непосредну одбрану Тополе и Опленца. Претпостављало се да ће непријатељ покушати да заузме Опленцац — место одакле је потицала династија Карађорђевића — помоћу падобранаца. (У цркви на Опленцу леже кости целе династије.)

Командант 6. армије намеравао је да упорно брани Опленцац свим расположивим снагама. У току ноћи између 10. и 11. априла било је наређено команданту Унске дивизије да убрза покрет својих јединица и поседне погодне положаје за одбрану Тополе. Сремској дивизији било је такође наређено да се пребаци на просторију Младеновац, Топола, Аранђеловац. Шездесет шести пук Церске дивизије, који се већ неколико дана

узалудно мотао између Аранђеловца и Младеновца добијајући противуречна наређења, коначно је требало да буде упућен у Тополу. Али је његов командант на раскрсници у с. Бањи погрешно пут и ујутро 11. априла уместо да се нађе у Тополи, нашао се у Доњој Шаторњи, 10 км западније.

У току 10. априла међу јединицама које су се налазиле у Тополи, владала је психоза напетости и крајње неизвесности.

10. априла увече официри су провели крај радио-апарата. Радио-Београд емитовао је извештај Врховне команде.⁹

„Трупе Вардарске армије незадрживо надиру према Скадру, док су трупе Источног фронта прешле бугарску границу и припремају се за марш на Софију“.

Официрима је лакнуло. Поподневна топовска паљба која је долазила са Мораве, била је узрок црних слутњи и разних негодовања. Проносили су се гласови да су Немци на Морави. Други су говорили да су то само падобранци. Официри су били склони да верују овом последњем. Глас спикера је деловао као мелем, умирујуће. Уливао је снагу и нове наде. Али то је трајало врло кратко. У собу, где су се били скупили официри, ушао је дежурни официр митраљеске чете и рапортирао свом командиру да су патроле ухватиле групу дезертера коју је предводио један резервни наредник.

Официр је био блед и узнемирено гледао командира. Глас му је подрхтавао.

— Наредник је изјавио да су Немци у Крагујевцу, господине капетане, саопштавао је дежурни даље. — Каже да је својим очима видео како гори архива Завода и Војног округа. Фронт се распао. Војска је пропала...

Дежурни је затим самовољно напустио став „мирно“ и сео. Плакао је гласно стежући главу рукама.

Командир је посматрао свога официра. У почетку није схватио шта говори. Није му веровао. Подвикнуо је :

⁹ Ово је била дезинформација коју је преносила нека немачка станица. По неким подацима је југословенска Врховна команда издала овакав коминике.

— Устаните поручниче, то је лаж, наредник није никакав наредник већ шпијун!

Поручник је заузео поново став „мирно“.

— Доведите ми наредника — наредио је капетан — али га претходно разоружајте.

После краћег времена дежурни се вратио са наредником. Водили су га два официра са пиштољима у рукама.

— Ко сте ви? — дочекао га је оштро капетан.

— Резервни пешадијски наредник Васа Проданов — одговори наредник отежући.

— Одакле си?

— Из Кикинде, господине капетане.

— Како си дошао у Тополу?

— Пешке, богами смо „здро“ пешачили. Немци бануше изненада у Крагујевац. Ја сам, знате, био у возарском ескадрону. Са неколико војника сам вукао неки материјал из Трошнице за команду Војног округа. Кад смо дошли до касарне 19. пука, видим пред њом тенкови. Немци — кажем војницима. Та иди молим те — каже ми мој један Кикинђанин — шта ће Немци у Крагујевцу. Погледам боље, видим да се наша војска постројава у кругу касарне и слаже оружје на гомилу. Официри се отпасују и предају пиштоље Немцима. Окренем се, а оно у Заводу пламти. Неко рече да је архива запаљена. У кругу Војног округа је такође горело. Видим ја да је пропаст, па довикнем војницима: Бежимо! И тако, оставимо кола, извучемо се из града и кренемо према Београду. Рачунао сам да ћемо негде наићи на своје, као што се и десило.

Капетан је био у недоумици. Наредникова прича учини му се довољно убедљивом. Он није желео да верује у то, није хтео да призна да је пред таквом стварношћу. Стегао је песнице. Очи су му севале. „Не, то не може бити“ — помислио је у себи. Зграбио је наредника за груди.

— Лажеш — дрекнуо је — ти си дезертер и кукавица, па можда и петоколонаш!

Наредник се скуп и увуче врат у рамена.

— Па немојте, молим вас госин капетане, нисам дезертер, бога ми мог, једино сам се могао предати Швабама, а ја сам сматрао да то не би било лепо.

— Знаш ли немачки?

— Нешто мало. Ја сам, знате, брица, па тако помало знам да кажем данке и бите шен, и још по нешто.

— Море, ти се правиш будалом. — Поручниче — обрати се капетан дежурном — продужите са испитивањем овог дезертера и да ми се за два сата поднесе извештај. Ако се установи да лаже, стрељају га.

Поручник отпоздрави и оде. Одвели су наредника који је од страха једва вукао ноге.

*

У току ноћи кроз Тополу је прошао један одред пешадије. Војници су били уморни. Једва су вукли ноге по расквашеном путу. Офицери су јахали на изгладнелим коњима. За време предаха у „Црквеној кафани“ уз чашу вруће ракије, официри су изјавили да припадају претходници Унске дивизије и да им је Крушевац маршевски циљ.

Командири митраљеске и пионирске чете и противоклопне батерије, тек су били завршили доручак у ресторацији хотела, када се поново појавио дежурни официр митраљеске чете.

— Са Опленца јављају, господине капетане, да се од Светиње чује хука тенкова и митраљеска паљба — саопштавао је поручник.

Командири су се немо погледали, а затим су им се погледи зауставили на размагљеном прозору. Напољу је падао снег. Са лица им се читала отупелост и одсућност.

Није постојао никакав јединствен план за одбрану. Никога није било да им изда наређење. Сад им је тек постало јасно да нису знали због чега су дошли у Тополу и шта је требало да предузму. Говорило се о некаквој борби против падобранаца, али сувише уопштено и теоретски. Падобранци нису могли да се спусте на пошумљени Опленец, а ни на кровове кућа у Тополи. У непосредној близини Тополе и Опленца није било

погодних терена за спуштање падобранаца. Отуда се ништа конкретно није ни предузело за борбу против њих.

Командир митраљеске чете био је најстарији капетан по рангу. Логично је било да он предузме команду над свим јединицама у Тополи. Али сада никоме није било стало до власти и командовања. Нико није желео да прима на себе сувишну одговорност. Договорили су се да сви заједно пођу на Опленец.

На Опленцу се налазила цела митраљеска чета. Командири водова упознали су командира чете са које стране су чули хуку тенкова. То више није било потребно објашњавати. Командири чета су уперили свој доглед према Божурњи. Испод њих се налазила долина реке Јасенице покривена маглом. Отуда однекуд, из те магле, допирали су разговетни звуци машина. Они су се сливали у један општи хук који је одјекивао долином. Официре су подилазили жмарци. Стајали су бледи и укочени. Војници су били развијени у стрељачки строј. Многи су већ направили мале заклоне. Сада су клечали иза њих. Гледали су немо и упитно своје официре. Снег је и даље падао.

Дежурни митраљеске чете први је проговорио.

— Саслушао сам онога наредника, господине капетане и...

— То ме не интересује, слушајте ово — прекиде га командир.

Командир је и даље зурио кроз двоглед као да је хтео да продре кроз маглу и сагледа ту невидљиву авет која је претила својом хуком.

— Значи, фронт се распао — рече. — Ми смо препуштени самима себи. Морамо, господо официри, да одлучимо шта да радимо.

Официри су ћутали.

— Ви сте командант, одлучујте — рече неко од официра.

— Хвала на поверењу и почасти, — одговори командир митраљеске чете осмехнувши се јетко.

— Немци ће убрзо стићи — продужи он. Вероватно је да се крећу само друмом. Отуда би одбрану требало организовати у захвату друма и овде на Опленцу.

— Чиме ћемо се борити против тенкова? — прекиде га командир батерије, капетан Милошевић. Топови 37 мм су сувише слаби, а уопште не располажу панцирном муницијом. Све што имамо, то су против-тенковске бомбе и неколико мина.

Патрола, која је била упућена у Божурњу, убрзо се вратила. Официр који је предводио патролу рапортирао је да у Божурњи има наше војске која се повлачи западно и источно од Опленца. Немци још нису продрли у Божурњу. Источно од села нека јединица им је пружала отпор. Један други официр стигао је из вароши и саопштио да је комора Сремске дивизије још прошле ноћи стигла у поток, где се и сада налази, а да је „Црквени хотел“ пун виших официра међу којима има и неколико генерала. Овај исти официр известио је да су од Младеновца у Тополу стигли и неки наши тенкови. Командирима је лакнуло.

Кренули су према „Црквеном хотелу“. Од Трнаве и Овсишта чула се јака митраљеска и минобацачка ватра. Паљба се чула и са правца Паланке. Однекуд из Загорице једна артиљеријска батерија отпочела је дејство брзом паљбом. Гранате су летеле према истоку и експлодирале негде у даљини.

У ресторацији „Црквеног хотела“ седела је група генерала. Ћутали су крај разбуктале пећи, као да су смишљали некакав спасоносни ратни план. На приспеле офицере нико није обратио пажњу. Командир митраљеске чете се упути једном дивизијском генералу:

— Господине генерале, долазим испред групе самосталних јединица које се већ неколико дана налазе у Тополи без икаквих конкретних наређења. Молим Вас шта треба да радимо?

Генерал није ни подигао главу. И остали су ћутали погнутих глава. За ових неколико дана откако је почео рат, од Ниша па до Тополе, обраћало им се са истим питањем безброј официра чије су јединице „изгубиле везу“. Ништа им утешно нису могли одговорити.

Један други генерал рече:

— Готово је све, драги пријатељу. Нису вам више потребна никаква наређења.

Речи генерала биле су нови ударац за командире чета. Повукли су се у угао сале.

У кафану је упао један генерал, огрнут кишном кабаницом са које се цедила вода. За њим је ушао генералштабни мајор и још неколико виших официра. Генералов поглед био је оштар, а покрети нервозни. Шетао је између столова и гледао лево и десно. Зауставио се код групе генерала.

— Ја сам командант Унске дивизије — рекао је снажним баритоном — Топола се мора бранити, господо моја!

Генерали су подигли главе.

— То је бесмислица — рече један.

Новопридошли генерал лупи нервозно чизмом о под.

— То није бесмислица већ национални дуг, господине. Ово је светилиште монархије. Треба да је част сваког родољуба да погине овде бранећи гробове великана.

Генерали су ћутали.

Из разних углова кафане дигло се неколико официра и приступило генералу. Сви су желели да му се ставе на расположење. Генерал је прихватио да их стави под своју команду. Он је рекао окупљеним официрима да његова дивизија сада брани линију Овсиште — Доња Трнава, а да се армијска артиљерија налази у Загорици. Следећа линија одбране биће Опленец — Калипоље на којој ће задржати мање снаге док ће главне снаге прикупити на просторији села Тополе и Липовца и извршити противудар на правцу Топола — Божурња. Генерал је објашњавао да није у стању да одмах пружи упорну одбрану на Опленцу и Калипољу, јер му јединице нису прispеле, а противнапад је сматрао ефикаснијим. Официри су на карти пратили генералово излагање. Генерал је издавао одговарајућа наређења.¹⁰

¹⁰ Командант Унске дивизије, генерал Гаја Маринковић, стигао је у Тополу 11. априла пре подне и јавио се команданту 6. армије који се задржао у Тополи све док се није чула паљба јужно и источно од Тополе. Тада је штаб армије отишао према Аранђеловцу, а команданту Унске дивизије наредио да обједини команду над свим јединицама које се налазе у Тополи и њеној

Мајор Вагнер са својим одредом кретао се као претходница Фон Клајстове групе.

До Кременјаче и Калуђерице одред се кретао без застоја. Вагнер је посматрао како снег и киша квасе асфалтни друм и притискају тек расцветало дрвеће чије се гране угибају под тежином мокрог снега. На челу колоне се чула повремена пуцњава, али то је све било уобичајено и код њега није изазивало неспокојство. На Кременјачи се чула јача митраљеска ватра. Јавили су му да јача непријатељска група даје отпор и да је један мотоциклиста — извиђач погинуо. То га је већ узнемирило. Наредио је да сви тенкови пређу напред и да се успори кретање. Тенкови су брзо рашчистили ситуацију. Немоћни пред тенковима, војници Унске дивизије су се повукли. Више Ракичевице Вагнер је поново наишао на јак отпор. Са околних брда западно и источно од комуникације Немци су потпали под јаку митраљеску ватру. Из Овсишта је тукао Вагнерову колону један вод минобацача. Тенкови су продирали комуникацијом. Али за њима се нико није кретао. Мотоциклисти су претрпели велике губитке и остали у заклону крај пута. Вагнер је употребио своју претходничку артиљерију, али и то није помогло. Покрет је обустављен. Тенкови су стали. Извештај је дошао и до Фон Клајста. Он се љутио. Генералу се журило. Желео је да што пре продре ка Београду — још у току овога дана, а подне се већ ближило. Командант 11. корпуса јављао му је да је непријатељ код Лапова и Плане пружио врло јак отпор и да његове претходнице и сада воде јаке борбе источно од Наталинаца. Ово је Клајста још више разбеснело. Није волео када му се планови не испуњавају, а сада је већ почео да губи наду да ће први стићи у југосло-

близини и организује одбрану Опленца. Према изјави потпуковника у пензији Василија Матића, који је био начелник штаба Унске дивизије, командант Унске дивизије, када је приспео у Тополу, није имао ни једну своју јединицу у непосредној близини, осим претходнице која је била јужно од Тополе. Два пука су се налазила на маршу од Тополе. Под команду команданта Унске дивизије стављене су снаге из Тополе и 66. пук Церске дивизије, чије се тачно место није знало.

венску престоницу што му се раније чинило могућим. Урођена војничка педантност није му давала да пренагли. Наредио је систематско наступање са развојем претходнице.

На брдима Овсишта и Божурње, а нарочито на Боканџи, Немци су били задржани неколико часова. Артиљерија са положаја на јужној ивици Загорице почела је да пружа снажну подршку пешадији тукући немачку колону у захвату комуникације.¹¹ Ватра ове артиљерије била је толико ефикасна да је Клајст био принуђен да развије део своје подручне артиљерије и предузме контрабатирање. Тек негде око 16 часова, када су пристигле јединице које су наступале од Наталинаца и користећи маглу избиле незапажено на Опленцац, отпор источно и јужно од Тополе нагло је престао. Клајст је сада наредио својој 11. панцер-дивизији да енергично крене напред, да обиђе Тополу и иде делом комуникације који излази код болнице у Тополи, а у саму варош да упути мање снаге из састава претходнице. Цела оклопна група требало је да што пре настави продирање према Младеновцу и Београду како би се надокнадило изгубљено време. Клајст је претпостављао да су ово били последњи трзаји југословенске краљевске ратне машине. Ликвидацију отпора у овом делу Шумадије препустио је 294. пешадијској дивизији.

Нешто оштећени поредак Вагнеровог одреда кренуо је енергично напред ка Тополи. Прешао је брзо мост на Јасеници и почео да се пење северним падинама Опленца.

*

Мајор Радовић је развио за борбу свој одред.¹² На раскрсници путова источно од Тополе где се комуникација рачва, распоредио је два тенка и један оклопни

¹¹ У Загорици је био развијен један дивизион тешког моторизованог артиљеријског пука који се налазио у Младеновцу као резерва 6. армије.

¹² Под командом мајора Радовића налазиле су се две чете 2. батаљона борних кола који се према почетном ратном плану налазио у стратегијској резерви у рејону Младеновца. 10. априла ова јединица је стављена под команду команданта 6. армије. Ујутро 11. априла мајору Радовићу наређено је да са

аутомобил, а један тенк и два аутомобила задржао је код болнице у резерви. Извиђачко одељење са пушкомитраљезом, којим је руководио млади поднаредник Словенац, распоређено је испред тенкова на месту где се рачвају путеви. Испред њих је била ограда од багрема коју су они добро искористили за маскирање. Од Божурње се приближавала тугава тенкова. Убрзо су се на асфалтном друму појавили немачки мотоцикли са приколицама. Јурили су један за другим великом брзином. Када се чело колоне мотоциклиста приближило на око 20 метара, одјекнуо је дуг митраљески рафал. Возач мотоцикла паде, за њим и војник који је седео позади. Немачки подофицир из приколице успео је да из митраљеза опали неколико метака, али је убрзо био погођен. Други мотоцикл био је покошен митраљеским рафалом, а његова посада је остала мртва на асфалтном путу. Остали мотоцикли су се зауставили и отворили снажну ватру из митраљеза. Али Словенац са својим одељењем успео је да и даље одолева наносећи Немцима губитке. Вагнер је био бесан када је чуо шта се на челу дешава. Наредио је да тенкови крену напред. Млади Словенац је и даље тукао по тенку. Али челична неман је ишла напред тукући из свога топа и митраљеза. Једна граната је пала у близини пушкомитраљеза и млади поднаредник је остао мртав. Погинула су и четири његова друга. Остали су се повукли.

Немачки тенк није ишао далеко. Мајор Радовић га је чекао хладнокрвно у заседи нишанећи га из куполе свога тенка. Када се немачки тенк приближио на око 50 метара, прва граната мајора Радовића га је погодила. Тенк се запалио. Тенкисти су почели да искачу, али су били покошени мецима из митраљеза. Други тенк је застао и почео да дејствује, али га је други Радовићев тенк са два метка оштетио и Немци су престали да дејствују.

У наступу срџбе мајор Вагнер је, не обезбеђујући се ниоткуда, наредио шоферу својих кола да вози према првом уништеном тенку, а трећем тенку је заповедио

једном четом крене у Тополу и да се јави команданту 6. армије. Радовић је стигао у Тополу на челу своје колоне, у моменту када су Немци избили на Опленац.

да крене напред. Радовић је сада окренуо куполу према немачким штабним колима. Поново је опалио. Штабна кола су нагло скренула у канал. Из њих је испао мајор Вагнер, погођен гранатом топа 37 мм посред груди. Погибија мајора Вагнера узнемирила је и самог Клајста. То је за њега био велики губитак. Сада је командант 11. панцер-дивизије морао лично да предузме руковођење даљим дејствима. Наредио је целој претходници да отпочне са систематским напредовањем продирући према болници.

Мајор Радовић се повлачио са својим тенковима засипајући Немце митраљеском и топовском ватром. Један тенк и један оклопни аутомобил били су му уништени. Пред самом болницом он се жестоко супротставио остатком своје технике. Немци су наступали пражени тенковима. Сваки Радовићев тенк гађало је по неколико немачких. Једна граната је погодила и онај у коме се налазио Радовић. Тенк се запалио. Радовић је искочио и бацио бомбу у групу Немаца која се приближавала. Многе митраљеске цеви усмериле су своју ватру на њега. Пао је крај тенка, покошен са више митраљеских рафала. То је био и крај отпора у Тополи. Немачка колона је продужила према Крћевцу и ка Београду.

Скоро истовремено када је отпочела борба између Радовићевих и Вагнерових тенкова, започела је и на Опленцу. Командант немачке борбене групе која је уз слаб отпор митраљеске чете заузела врх Опленца, послао је радио-извештај дивизији и чекао даља наређења. Али када је почела борба на комуникацији, било му је наређено да настави напредовање према вароши. Према распореду који је извршио командант Унске дивизије, противоклопна батерија посела је североисточни део Опленца са задатком да туче просторију око комуникације између моста на Јасеници и Тополе, митраљеска чета се померила на јужну ивицу Опленца, а један вод је задржан код старе цркве у резерви. Овде се налазила и пионирска чета која је иначе била слабо наоружана. Тако су Немци и успели да са истока продру на Опленцац између митраљеске чете и противоклопне батерије. Противоклопна батерија испољила је

ерло снажну активност. Када се чело немачке колоне сукобило са Радовићевим одредом, батерија је подвргла немачку колону бочној ватри и успорила њен покрет. Немци су били принуђени да напусте возила и да крену пешке у напад на положаје батерије.

У црквеном дворишту настала је општа пометња када су Немци кренули са Опленца према вароши. Поједине групе војника су почеле да хватају законе и да пуцају у правцу одакле је долазила немачка ватра. Други су, застрашени пуцњавом, почели да беже. Немци су открили ову пометњу и убрзо концентрисали врло јаку митраљеску и минобацачку ватру по црквеном дворишту. Пионирска чета трпела је велике губитке. Када је командир противоклопне батерије открио да му немачка колона са Опленца залази за леђа, напустио је оруђа и кренуо са својим људством у противнапад у правцу Опленца. Са ножевима на пушкама кренуло је око 50 војника према Опленцу. Пробијајући се кроз маглу и немачке куршуме, ова група војника успела је да одбаци немачке предње делове. У борби прса у прса наши Шумадинци су се показали срчанији од Бавараца. Многи Немци су били прободени бајонетима, а остали су почели да се повлаче. Али су се Немци брзо средили. Користећи куће као заклон, они су дочекали Милошевићеву групу јаком митраљеском ватром. Бодрећи своје војнике, корачајући испред њих са пиштољем у руци, Милошевић је извршио јуриш и на ову линију. У блиској борби са надмоћнијим непријатељем пали су многи на челу са својим командиром.

Пред вече отпор је престао. Војници и официри јединица које су се бориле у Тополи разбежали су се на све стране. Прве су почеле да беже коморције. Њих је уплашила ватра немачке артиљерије чије су прве гранате потрефиле кухиње, које су димиле те су се лако уочавале. Када су се прибравили од изненађења, многи су већ били у Винчи и Липовцу, а неки и у Брезовцу и Шаторнци. Два куvara онако са куварским капама и кецељама за непун сат стигли су у Винчу. Избезумљени од страха они су трчали кроз село. Селјаци су излазили пред њих, гледали их зачуђено и обасипали питањима, али они, од страха и умора, нису

ништа могли да одговоре. Сељацима је то постало сумњиво. Неко од њих је узвикнуо: „Држ'те их, то су шпијуни“. Ово је било довољно да група сељака са моткама навали. Да није стигла сеоска стража која их је свезала и отерала председнику општине, они би завршили у блату премлаћени батинама разјарених сељака. Слично се десило у Липовцу.

*

Немци су загосподарили Тополом. Главнина Фон Клајстове групације продужила је ка Младеновцу. Само један ојачан пук 294. пеш. дивизије прикупљао се у Тополи са намером да настави сутрадан напредовање према Аранђеловцу и да ухвати везу са 4. брдском дивизијом слањем једног одреда преко Шаторње у правцу Рудника. Када је Фон Клајст стигао у Тополу, био се већ спустио мрак. У краљевој вили на Опленцу поднет му је опширан извештај о догађајима овога дана. Генерал је изразио дивљење подвизима мајора Радовића, капетана Милошевића и храброг поднаредника Словенца. Наредио је да се свечано сахране уз све почасте које се дају немачким официрима и подофицирима.¹³ После обилне вечере и испијања шампањца који су пронашли у краљевом подруму, генерал је продужио са својом пратњом према Младеновцу у састав главнине. Журило му се ка Београду.

Ове ноћи између 11. и 12. априла, командант Унске дивизије успео је да на просторији села Тополе, Липовца и Крћевца прикупи део снага своје дивизије. Он се спремао да изврши противудар на Тополу и поврати Опленац. Његови предњи делови су били развијени на левој обали потока Каменица. Генерал је посматрао кривудасти пут између Тополе и Белосавца осветљен многобројним фаровима немачких возила. Немци су продужавали марш испред распореда његове дивизије. Генерал је чекао да главнина немачке војске напусти Тополу, па тек тада да крене у напад. Али група гене-

¹³ Мајор Радовић и рез. капетан Милошевић, професор из Београда, били су сахрањени на месту борбе. Гробови су им обележени. После рата, уз помоћ Савеза бораца њихова тела су пренесена у родна места.

рала из Црквеног хотела била се прикупила у његовом штабу и одвраћала га од таквог подухвата. Говорили су му да су то узалудне жртве, да ће stradати становништво. Неки су пронели вест да је примирје већ потписано. Генерал је коначно одустао од противудара и наредио даље повлачење дивизије на запад.

9

Сутрадан су се Немци размислили по Тополи. Једна група војника зауставила се у дворишту цркве и Карађорђевог конака. Подофицири са неколико војника пришли су споменику намењеном неком из династије Карађорђевића који је импровизовано био постављен на постоље. Подофицир је викнуо: „Хо руц“, војници су притисли раменима и бронзана биста пала је у блато. Немци су се грохотно смејали. Друга група се зауставила пред среском кућом. Они су оборили металну таблу са натписом и грбом. Двоглави бели орло краљевине пљеснуо је жалосно у бару пред вратима. На згради се убрзо залепришала немачка застава. Киша ју је немилице квасила и она се све мање лепришала док се коначно није отпустила низ копље. Велики црни кукасти крст млитаво се клатио.

Радње су биле затворене. Становници су, шћућурени у подрумима, са страхом чекали крај ове неизвесности. Они су били више изненађени него војска. Претпрошле вечери у месту су се веселили. Заједно са официрима славили су „наступање“ наших трупа ка Софији. Јучерашња пуцњава унела је страх и пометњу. Многи су излазили на улицу да се код војске распитају шта се то дешава. Војници су трчали на источну страну места. Млади официри само су одмахивали рукама и пробијали се кроз гомилу радозналих цивила. „Не знам, видеће се“ — били су њихови одговори на многобројна питања уплашених људи. Убрзо су почеле да падају гранате. Избезумљени људи су појурили у подруме тврђих зграда да склоне децу и своје главе док су неки напустили варош и бежали у село. Улице су опустеле.

Али било је људи у Тополи који су овај дан са радошћу очекивали. Они су такође били изненађени,

јер ипак нису рачунали на тако брз долазак Немаца. То изненађење било је пријатно за њих и они су се ужурбано припремали да прославе долазак окупатора, под чијим окриљем су намеравали да заведу „нови поредак“ у Србији, на начин који је разрадио њихов вођа Димитрије Љотић. Била је то врло мала групација ситних политичких интриганата који су маштали о слави и власти и који су годинама сањали о „њиховом дану“. Инжењера Васиљевића, Љотићеву перјаницу, узбудили су митраљески рафали.¹⁴

— Наши, наши, наши долазе — говорио је жени љубећи је, док га је она зачуђено гледала.

Он је одмах почео да се облачи. Није се обазирао на немачке гранате које су падале околу, као да је био сигуран да ће и оне знати да разликују „своје“ и да их заобиђу. Обукао је црно одело, чувано само за свечане прилике. Када је борба престала, ставио је на главу црни шешир, навукао рукавице, узео штап и упутио се ка среском начелству. Био је прво цивилно лице које се појавило на улици. Немачки тенкови су тутњали поред њега. Он им је махао шеширом. Немци се нису обазирали. Испред њега су се нагло зауставила једна извиђачка кола. Немачки подофицир искочи из кола и упери машинку на његове груди.

— Ich bin deine freund (ја сам твој пријатељ) муцао је Васиљевић, ангажујући све резерве знања из немачког језика.

Немац му нареди да седне у кола и да ће га водити команданту. Снисходљиво се клањајући, сео је у кола која су одмах јурнула на Опленац према вили где је одседао некада краљ Александар.

Други који се радовао доласку Немаца био је кафеџија Прандовић, звани Лука. Још док је борба трајала, он је наредио свом кувару да скува велики лонац ракије. „Нека се војска загреје кад стигне“ — рекао је весело трљајући руке.

— Какву то војску чекаш, газда Луко? — бунио се кувар.

¹⁴ Ђорђевић је Београђанин. У Тополу се настанио пред рат.

— Па немачку, будало. Видиш да су већ ту, треба их одмах лепо дочекати, па ће све бити у реду — одговорио је он пословно.

Кувар је вртео главом, али је извршио налог газде.

И тако, после оног жестоког дочека на прилазима вароши, Лукина иницијатива била је пријатно изненађење за немачке официре и подофицире, који су се скупили око лонца са ракијом и, пошто су прво натерали куvara и кафецију да попију по чашу, навалили су да пију.

— Gut schnaps, (добра ракија) — викали су отегнуто, наздрављајући један другом и искретали чаше.

*

У сумрак 12. априла завршена је окупација три среза централног и северозападног дела Шумадије: опленачког, орашачког и јасеничког. Те вечери Фон Клајст је био више Раље и примао извештаје од својих дивизија. Прошле ноћи су му јединице Краљеве гарде и Дунавске дивизије, помоћу железничких вагона и другим запречавањем и рушењем спречиле пролазак кроз Младеновац. У граду се борба водила цео дан и тек је у току дана успео да заузме град и напредује до Раље. Али тамо је наишао на нови отпор, па је у савлађивању Ковионе и Парцанског виса изгубио цео дан. Сада је 11. панцер-дивизија била под Азалом. Досадашњи њени губици износили су 23 мртва и 50 рањених. Штаб 294. пеш. дивизије већ се био сместио на Опленцу. У току прошлог дана дивизија је имала 10 мртвих. 60. мото-дивизија извештавала је да је заузела Г. Милановац и Чачак. У извештају је стајало да је услед „отпора“ групе српских војника, дошло до борбе у којој је погинуло 7 немачких војника док је више од 10 рањено. Такође је уништен и један тенк. Према причању очевидаца, један наредник бацио је из заседе на немачку колону две бомбе и нанео јој поменуте губитке. Том приликом је и сам погинуо. Клајст је пратио по карти излагање свога начелника штаба заустављајући се на заставицама којима су биле означене тачке до којих су стигле његове колоне. Он је правио биланс

својих успеха у југословенској кампањи: 8. априла прешао је бугарско-југословенску границу код Цариброда; исте вечери је стигао у Нишку Бању, одакле је командовао при заузимању Ниша; Ниш је заузео 9. априла; 10. априла прешао је Мораву и заузео Крагујевац. Истовремено је његова 5. панцер-дивизија самостално кренула на југ, заузела Лесковац и продужила у Македонију; 11. априла главне снаге су заузеле Тополу, а сада — крајем петог дана, он се налазио на непуних 30 км удаљен од југословенске престонице. За ово време он је напредовао близу 300 км или 60 км дневно. То је био највећи темпо напредовања који је достигао од како је кренуо да осваја Европу. За ових 5 дана Клајст је изгубио свега 300 људи од којих је 70 било мртвих. За исто време он је заробио око 100 хиљада југословенских војника. Клајст је био потпуно задовољан својим успехом. Посматрао је валовиту Шумадију и размишљао како би лепо било да проведе један дужи одмор на Опленцу, „који је иначе заслужио“, дотле док Фирер не отвори нову кампању у којој ће он опет заузети важно место у првим редовима челичне армије Вермахта. Његово размишљање је прекинуо ађутант, који му је предао телеграм из штаба армије. У телеграму је стојало: „Данас у 17 часова група извиђача из 41. самосталног корпуса на челу са СС оберштурмфирером Клигенбергом прешла је на запленаженом гуменом чамцу Дунав и на немачком посланству у Београду истакла немачку заставу. У 19 часова градоначелник Аћимовић и представник министарства спољних послова Југославије посетили су оберштурмфирера и предали му кључеве града“.

Клајст згужва телеграм и јетко се осмехну.

Он је очекивао да ће на челу својих трупа први ући у Београд и за то добити маршалску палицу или бар „гвоздени крст“. Очигледно је ова вест бацила сенку на његов дотадашњи успех. Бацио је телеграм на сто и узвикнуо оштро:

— Покрет!

Забрујали су мотори у овој влажној априлској ноћи. Фон Клајст није хтео ни ову ноћ да спава, да се одмара и ако су његове шездесете године то захтевале.

Убрзо је кренула ка Београду цела 11. панцер-дивизија на чијем челу се кретао генерал Клајст. У зору 12. априла дивизија је продрла у Београд. Али Клајст није био први. 8. панцер-дивизија из 46. панцер-корпуса стигла је пре њега на неколико часова и већ истакла своју заставу у згради југословенског Генералштаба.

Искрвављена и разрушена престоница немо и запањено је дочекала окупатора. Само је један цивил са прозора вишекатнице у улици Кнез-Михаиловој устрелио снајперком једног мајора из 41. немачког корпуса. То је била једина значајнија немачка жртва при освајању Београда. Није више било оних пукова „избриганих из спискова Врховне команде“ који су 1915. године уништавали гренадире 17. немачке армије бранећи и залевајући крвљу сваку стопу овога града.

18. априла у 12 часова званично је потписан акт о безусловној капитулацији југословенске војске у присуству команданта 2. немачке армије Вајкса и талијанског војног аташеа у Београду. Потписивање су извршили Цинцар Марковић, министар спољних послова, и генерал Милојко Јанковић. Сваки отпор престао је још раније. За 12 дана под ударцима немачких тенкова срушила се трула краљевина, нагрижена унутрашњим супротностима. Дуге композиције заробљеника — преко 254 хиљаде војника и официра кренуло је у немачке логоре. Немци су у овом рату изгубили 558 људи од чега свега 151 мртав.¹⁵

Све јединице Прве панцер-групе прошле су кроз Шумадију у правцу Београда. Друмови су поново опустели. У градовима остао је по један батаљон пешадије из 294. пеш. дивизије. Ове снаге су се привремено гарнизонирале чекајући долазак сталних посадних јединица. Окупаторска власт почела је да функционише. На раскрсницама и пред јавним зградама добошари су

¹⁵ Дејство Немаца у овој глави рађено је на основу књиге: *The German Campaigns in the Balkans (Spring 1941)*, Historical study Washigdonu. Department of the Army 1953. Књигу је писала група немачких генералштабних официра и генерала учесника у балканској кампањи, који у Пентагону раде на изучавању искустава из прошлог рата. Распоред и дејство југословенских снага рађен је на основу књиге. „Ослободилачки рат народа Југославије“ изд. ВИИ, ЈНА, 1959.

обавештавали о мерама окупаторске власти. Наредбом су упозоравали Србе да је југословенска војска капи-тулирала, да су немачке трупе окупирале Србију, па окупаторске власти упозоравају на „ред и рад“ и за-хтевају предају оружја и осталог војног материјала. На крају се напомињало да ће за свако непокорвање бити надлежан војни суд.

Народ није хтео да прихвати такво стање. Иако изненађени брзим доласком Немаца, људи су осећали да је све то произашло брзо и неприродно, да рат није још завршен, да предстоји обрачун. Тиме се једино може објаснити што су људи куповали оружје и му-ницију, бомбе, шаторска крила и униформе. Нису се обазирали на огласе окупатора за предају оружја и то „најдаље до првога маја“ а да ће после код кога се оружје нађе бити кажњен смрћу. Мало је пушака пре-дано у Тополи и Аранђеловцу. Предаване су обично ловачке пошто су њихови власници били регистровани код среских власти. Али зато је много оружја у Винчи, Бањи, Даросави, Копљарима и другим селима било сакривено. На овом подручју сакривено је тада око 30 пушкомитраљеза и преко 500 пушака.¹⁶

Народ је ћутао али није признавао капитулацију, припремао се за коначни обрачун са окупатором, а и са онима који су га довели.

ОКУПАЦИЈА

У Тополу је 24. априла стигао штаб 294. пешадијске дивизије на челу са генералом Егелзером.¹⁷ Егелзер је свој штаб сместио на Опленцу. Он се уселио у бившу

¹⁶ Податак из архиве ЦК СК Србије, али је само прибли-жно тачан, пошто је у питању мемоарски материјал и не базира се на документима из рата. Горње цифре су узете на основу реконструкције стања скривеног наоружања коју је извршио Мика Милосављевић, члан ОК у почетку устанка. Оружје је скривано углавном самоиницијативно, али је постојала и ди-ректива Партије да се оружје не предаје.

¹⁷ За успостављање окупационе власти на територији Ср-бије из састава Прве оклопне групе издвојен је 11. армијски корпус и стављен под команду 2. армије; 294. п. д. привремено је стављена под команду 11. корпуса.

краљеву резиденцију у којој Фон Клајст није стигао да проведе ни једну ноћ. На Опленцу и Тополи улогорили су се приштапски делови дивизије и један пук. Остали пукови били су размештени у Аранђеловцу, Младеновцу и Паланци. Немци су желели да у овом крају, где је плануо први српски устанак, имају, за сваки случај, јаке снаге. Истовремено је ову дивизију требало одморити. Њу су чекали нови задаци на новим ратиштима.

Немци су учвршћивали своју власт брзо и енергично, али су настојали да буду „тактични и не вређају национални понос људи“ како је саветовао новоприспели цивилни комесар за Србију Турнер, кога су сматрали добрим познаваоцем прилика у Србији. Крајскомандантима је послато специјално упутство према коме је требало евидентирати све Јевреје и обележити их жутиим тракама. Такође је требало открити све комунисте и њихове симпатизере и будно пратити њихову делатност. Према овом упутству забрањивало се прибегавање масовним хапшењима. Препоручено је да се хапшења политичке природе врше искључиво органима старе домаће полиције, коју треба активирати. Све непосредне контакте са народом требало је вршити преко цивилних власти, које су и раније постојале и које је требало активирати. Окупаторске трупе могле су бити употребљене само ако се ради о изразитој анти-немачкој делатности, саботажама, атентатима и побунама. Тако су Немци убрзо покренули расклиматани и делимично зарђали апарат срушене државе. Прво што су предузеле окупаторске власти било је: прикупљање оружја и спровођење обавезног откупа хране за немачку војску.

Команданти места у Тополи и Аранђеловцу имали су под својом командом по једну комбиновану чету војске специјално намењене за полицијску службу, односно за обезбеђење функционисања окупаторске власти. Десетине огласа и опомена било је прилепљено на телефонским стубовима, по ходницима општинских и среских зграда, по кафанама и другим местима. Све оне су почињале претећим тоном „С р б и!“ . . . „С р б и!“ . . . „С р б и“. Србима је давано до знања да су окупирани

и да то схвате. Опочињали су их да предају целокупно наоружање, да поштују окупаторску војску јер ће у супротном следити оштре казне, а за убиство немачког војника стрељаће се 100 Срба. Позивали су их да на време удовољавају захтевима власти.

Немци су забранили све скупове сем пијаца, па су оне постале главно збориште људи из околних села. Људи су са подозрењем гледали на Немце и избегавали да им се приближе.

Трговци и зеленаши прилагодили су се окупацији. Трговци су отворили широм своје радње, а зеленаши почели да комбинују како помоћу Немаца да надокнаде оне милионе који су пропали у банкама услед изненадне окупације. Они су склапали уговоре са немачком војском за испоруку хране, а неки су већ напредовали прављењем првих контакта са немачким лиферантима, који су упућивали своје агенте у ове крајеве за набавке разних артикала, првенствено прехранбених, који су немачкој војсци били неопходни.

Живот је почео да тече. Људи су се опорављали од удара који је дошао капитулацијом. Прошао је страх и од неизвесности. Привикли су се и на нове окупаторске мере, полицијски час и друго.

Село је мање осећало окупацију. Немачке патроле су ретко пролазиле кроз села не задржавајући се. Сељаци нису много обраћали пажњу на полицијски час. Народ се привремено помирио са судбином.

Ратни догађаји су се тако развијали да је све ишло у прилог Немцима. У мају су Ромелове дивизије незадрживо продирале кроз Киренајку опседајући Тобрук. Радио-Лондон је говорио о жестокиим борбама у Африци и надмоћности Немаца. Ниједне охрабрујуће вести. Политички хоризонти били су мрачни.

Почели су се пијачним данима појављивати у кафанама људи који су настојали да „објасне политичку ситуацију“. Они су још више увеличавали силу Немаца и наговештавали потребу оснивања „српске државе под окриљем моћног Трећег Рајха“. Ово су били Љотићеви емисари, од којих се нарочито истицао адвокат Аца Лазаревић. Он се често виђао у друштву Немаца, а петком (пијачни дан) би се појављивао у некој од аран-

ћеловачких кафана, окупљао сељаке и излагао им своје погледе. Људи му раније нису веровали и он је редовно пропадао на посланичким изборима, али сада су га неки почели сматрати „мудрим и видовитим јер је предвиђао пропаст Југославије што се обистинило, па можда он зна и шта ће се у будућности догодити“.

У Тополи је сличну мисију обављао пензионисани мајор краљевске војске Живан Милованчевић. Његове војничке амбиције, које нису биле у складу са другим способностима, нису биле задовољене. Хтео је да постане угледна личност. У војничкој каријери није имао среће. Надао се да стави ознаке генералштапца — али је све то пропало. Он се с тим није мирио. Пред рат је почео да се бави политиком. Тражио је славу на политичком пољу. Војнички закони су забрањивали политику, па је због тога био пензионисан. Одмах по капитулацији повезао се са Костом Пећанцем и почео с њим да сарађује. Милованчевић је био један од руководећих кадрова његове будуће војске. Са препоруком „војводе“, он се настанио са породицом у свом родном месту Крћевцу и чекао даља наређења. Четвртком је долазио у Тополу да би „потајно“ разговарао са људима. Говорио им је да се негде тамо на Јастрепцу скупља „огромна четничка војска коју води Пећанац, и та ће војска стићи овамо и предузети власт од Немаца па се за то треба припремити“.

Појављивали су се и други људи, најчешће по селима. Они нису зазирали да пијачним данима дођу и у варош. Били су врло обазриви при избору саговорника и неповерљиви према непознатима. Немачки „нови поредак“ називали су крвавим фашизмом, гробницом слободе и демократије и најцрњом диктатуром коју је човечанство запамтило. Њихови разговори су се обично завршавали речима: „Народ није капитулирао, народ се мора борити за своју слободу, да спере срамоту са светлих слободарских традиција“. Људе су саветовали да не предају оружје и не испуњавају захтеве Немаца, да избегавају кулуке и остало.

Нарочито су се истицали чланови Окружног партијског поверенства, као и неки секретари ћелија који су постали познати у овом крају. Било је и других који

су долазили из Крагујевца и Београда. За њихова имена сазнало се тек касније. Народ је желео да слуша ове људе који су му причали да са Немцима треба ратовати, да не треба признавати капитулацију. У њима је видео васкрсење свога херојског и слободарског духа који је брзом и нечасном капитулацијом био негде дубоко закопан.

У мају и почетком јуна Шумадија је поново живахнула. Њени људи, који никад нису били равнодушни према политичким збивањима, коначно су се опоравили од моралне кризе коју је донела капитулација. Почели су ведрије да гледају на будућност иако још ничега није било што би наговештавало пропаст Немаца. Али враћено поверење у сопствене снаге и потребу борбе против Немаца које су им уливали комунисти овога краја, отварало им је перспективу. Они су назирали једну лепшу будућност. Осећали су да се за њу треба борити. Народ је све чешће почео да пркоси окупатору. Немци су из дана у дан повећавали количину обавезног откупа хране и порезну стопу у натури. У појединим местима цифре обавезног откупа пшенице биле су велике и превазилазиле целокупну годишњу производњу. Немци су претили тешким казнама ако се план не испуни. Али, људи су ћутали и догонили по коју десетину кила, тек да се каже да су нешто дали.

И остали прописи окупатора нису се поштовали. Прописано је било да се припадници оружане немачке силе поздрављају при пролазу скидањем капе. Ретко ко се овога придржавао. Омладина, а нарочито средњошколска, често је пркосила. Било је и тежих инцидентата. Једнога четвртка у Тополи, на пример, два средњошколца су се шетали са својим колегиницама. Појавила се група немачких подофицира који су били на пролазу из Грчке за источни фронт. Они су одгурнули ова два младића и ухватили девојке да се с њима фотграфишу. Један од младића је пришао првом подофициру и рекао му да је „неваспитан и простак“, на немачком језику. Подофицир се машио револвера, али је у том моменту био погођен песницом у вилицу, те се сручио на земљу. Немци су били збуњени. Док су подигли свог друга и сетили се да част подофицира Вер-

махта заштите револверима, младића и девојака више није било. Успели су да побегну кроз оближње двориште. Настала је пуцњава. Алармирана је месна посадна јединица. Трагали су за нападачима, али све је било касно.

Атмосфера над окупираном Шумадијом почела је да се мења. Нестало је првобитне смирености и потиштености. Осећали су се знаци пркоса. Поново се чула песма. Немци су осећали да се у народу нешто креће, само још нису могли да сагледају смернице тих кретања. Али осећај сигурности и задовољства их је напуштао. Страх од туђе земље почео се шуњати око њихових логора. Причало се да су око Ваљева изгинули неки Немци. Егелзер је појачао будност. На ово га је упозоравао и штаб корпуса. Његови извештаји су постајали нешто опширнији, више се нису ограничавали само на излагање бројног стања и стања болесних. У мају су успостављене све жандармеријске станице на територији Шумадије. Немци су повремено правили „пробе“. Пијачним данима су окупљали групе сељака и вршили претрес. Тражили су оружје. Резултата није било. Али неко је у Трудељу пуцао на жандарме. Ко? — остало је неразјашњено. Немир се увлачио у душу окупатора. Догађаји који ће уздрмати из темеља његов мир били су на помолу.

НОВЕ СНАГЕ

Једина организована политичка снага која није признала окупацију била је Комунистичка партија. 11. априла, одмах пошто су прве немачке јединице ушле у Загреб, ЦК КПЈ је заседао. Стара држава је пропала а с њом и њена војска. Сва одговорност за судбину народа пала је на Комунистичку партију. Са овога састанка кренули су у све крајеве земље чланови Централног комитета са задатком да припремају народ за оружану борбу. Одржавани су састанци покрајинских и окружних комитета. Разматрана су питања рада Партије у условима окупације и припрема кадрова за оружану борбу.

ПРВЕ МЕРЕ ПАРТИЈСКОГ РУКОВОДСТВА ЗА ОКРУГ АРАНЂЕЛОВАЦ

Неуморним и непрекидним радом окружног партијског руководства, оживеле су партијске ћелије, у овом делу Шумадије. Оне су проширене и организацијски учвршћене. Изабрани су у неким новим секретари основних организација. С обзиром да нису постојали средњи комитети, ова три члана ОК морали су директно да руководе основним организацијама. У овом месецу (почетком) званично је и оформљено Партијско окружно поверенство за Аранђеловац. То је био напоран посао и захтевао је непрекидно ангажовање. Чича Илић је био нарочито активан у свом селу. 1940. године од постојећих и новопримљених чланова он успева да формира две основне организације са укупно 15 чланова.

Исто тако 1940. године формиране су основне организације у селима Трнави, Винчи, Бањи и Вукосавцима. Нарочито су били запажени комунисти сељаци: Живадин Аксентијевић из Шума, Живко Јовановић из Брезовца, Веља Герасимовић из Даросаве, Панта Станковић из Винче и други. Почетком 1941. године су формиране нове основне организације у селима: Брезовац, Јеловик, Даросава, Жабари, Топола, Гараши, а такође и у Аранђеловцу, које практично раније нису постојале, без обзира што је било чланова Партије. У низу села постојала су партијска упоришта од по 1—2 члана. Непосредно пред рат, а и првих дана окупације ових неколико чланова Окружног поверенства и активиста на терену појачавају партијски рад кроз акцију прикупљања „Црвене помоћи“ и организације Народног фронта. Они успевају да растуре знатну литературу по селима кроз коју је популарисан Совјетски Савез.

У априлу је у овај део Шумадије из Београда дошло неколико студената, чланова Партије и Скоја, од којих су се нарочито истицали Милош Вујановић, студ. филозофије из Брезовца, Милић Радовановић, студент медицине из Винче, Миладин Јовичић, студент права из Жабара и други. Они су собом донели доста литературе. Окружно поверенство укључило је студенте у политичко-пропагандну делатност по селима. Чланови Поверенства, уз сарадњу са овим студентима, успевају да активирају омладину и формирају скојевске организације и то у Аранђеловцу две (једна ђачка од 10 чланова и друга радничка од 6 чланова) и по једну у Копљарима (од 5 чланова), Трешњевици (од 2 члана) и Даросави (од 3 члана).

Крајем априла се већ осећа појачана политичка делатност комуниста. Први мај је свечано прослављен у неколико места. У Јарменовцима је организован велики скуп народа на коме су говорили Милан Илић и Милутин Тодоровић.

Одлука ПК о формирању Партијског окружног поверенства за Аранђеловац значила је само давање јачег импулса већ започетој акцији у овом делу Шумадије. Према овој одлуци у Поверенство су ушли, поред ра-

није поменута три друга, још: Душан Петровић Шане и Милутин Тодоровић, професор из Крагујевца. Новоформирано окружно руководство одржало је први састанак 5. маја у Аранђеловцу, са следећим дневним редом:

- Стање Партије и општа политичка ситуација на територији новоформираног округа;
- Први и најважнији задаци руководства;
- Разно;
- Одређивање секретара.

За секретара је био одређен од ПК Србије Станислав Сремчевић, радник, искусан партијски руководи-лац, који је већ добро познавао прилике у овом крају. Сремчевић је поднео извештај о стању у партијским организацијама на терену. Према његовом извештају, на територији тада новоформираног округа налазила се 21 партијска ћелија са укупно 112 чланова и 15 кандидата Партије. Скојевских организација, као што је речено, било је 5 и неколико скојевских група — око 30 чланова укупно.¹⁸

На овом састанку је одлучено да се одреди руководство Скоја за ову територију. Поверенство је задужило за рад по Скоју Ангелину Милосављевић, студенткињу медицине, и Радомира Илића, радника. Ра-

¹⁸ На основу реконструкције коју је извршио Мика Милосављевић, стање партијских основних организација по срезовима било је следеће:

- орашачки срез — 11 основних организација и 4 упоришта са укупно 61 чланом и 3 кандидата;
- опленачки срез — 5 основних организација и 4 упоришта са 20 чланова и 3 кандидата;
- колубарски срез — 8 основних организација и 3 упоришта са 27 чланова и 9 кандидата;

Стање Партије у космајском срезу није било познато аранђеловачком руководству и овде није изнето.

У качерском срезу била је само једна основна организација и то у Белановици са секретаром Стевом Марковићем Сингером.

У скојевским организацијама било је 27 чланова. У неколико села постојала су скојевска упоришта од 1 до 2 члана. Качерски срез је тада био под ОК Ваљево, тако да на овом састанку о њему није било говора.

није је било констатовано од стране ПК за Србију да рад са омладином у овом крају није имао шири карактер. Већина скојевских организација била је слаба, а многа села, нарочито у срезу качерском, уопште нису обухваћена политичким радом. Такође је констатовано да су вође удружене опозиције Чеда Плећевих и Војин Гајић, иначе популарни у овом крају, били блиски Партији и са њом сарађивали. Профашистичке странке нису на овом подручју имале никаквог упоришта и на њих се није рачунало као на некакву препреку.

На састанку је проанализирано и стање окупатора у овом делу Шумадије. Руководство тада још није имало подробније податке о јачини и распореду непријатељских снага. Знало се да се у Тополи налазе јаке немачке снаге, да је у бившој краљевој вили на Опленцу смештен немачки генерал, а да су јаке немачке снаге у Аранђеловцу, Лазаревцу и Паланци. У Наталинцима, Руднику, Белановици, Страгарима и Шаторњи — местима где су се раније налазиле жандармеријске станице, није било окупаторске војске. Окупатор је повремено долазио у ова места са јачим моторизованим одредима који су вршили патролирање и задржавали се кратко време. Окупаторске патроле су врло ретко залазиле у села. У среским местима био је поново активан административно-полицијски апарат бивше Југославије, а по општинама одбори и административно особље које је дошло после последњих избора. Окупатор је од народа до тада убрао само један порез у сточној храни и месу и то у незнатним количинама. Као да није желео да се замери народу.

На крају састанка донесени су следећи закључци:

— кренути на терен и обићи све основне организације у циљу пружања помоћи секретарима око проширења и појачања идејно-политичког рада;

— развити активан рад омладине уз шире ангажовање студената и средњошколаца за окупљање сеоске омладине. Као форма рада предвиђено је формирање читалачких група по селима;

— преко партијских и скојевских организација развијати акцију бојкотовања окупаторске наредбе о оба-

везној предаји оружја и војничке опреме, а истовремено настојати да се прикупе подаци о врсти и количини скривеног наоружања;

— настојати да се прикупе што потпунији подаци о распореду и јачини окупаторских снага и његовој делатности.

После овог састанка чланови Поверенства су кренули на терен. Они су обишли сваку основну организацију као и села у којима није било основних организација. У току обиласка низ организација је проширено, а у неколико села формиране су нове организације. Нарочито велики успех је постигнут у раду са омладином.

Партијско окружно поверенство, поред рада у основним организацијама, приступило је организацији курсева за пружање санитетске помоћи рањеницима. Овакав један курс је организован за села Г. Трешњевицу и Вукосавце. Посећивале су га углавном омладинке.

На састанцима основних организација који су одржавани у мају првенствено је размотрена политичка ситуација у свету и у земљи. Говорило се о неминовности уласка Совјетског Савеза у рат против Немачке и потреби борбе против фашизма. Објашњавано је да борба коју треба водити против окупатора није само борба за слободу већ и за ново друштвено уређење, за бољи живот и лепшу будућност. Окружно поверенство је одлучило да се о потреби борбе против фашизма говори међу омладином и људима који су сматрани напреднијим. Скојевским активистима и члановима Партије постављен је задатак да народу указују на потребу борбе против окупатора и подижу му националну свест.

Делатност Милића Радовановића у Винчи брзо је постала запажена. Милић је био изванредних интелектуалних квалитета и са огромном радном енергијом. Као ђак, а касније студент, осетио је неправду капиталистичког режима и неминовност сукоба потлачених и тлачитеља. Милић је око себе окупљао средњошколце и средњошколке, читао им поједина поглавља из књига,

дискутовао са њима; објашњавао им узроке појаве фашизма и његову неминовну пропаст, говорио им о слабостима капиталистичког друштва и класе југословенских капиталиста која је пала под ударцима фашизма, о новом друштву у коме ће тријумфовати слободан човек — о социјализму. Омладинци су пажљиво слушали његове речи. Средњошколци око Тополе почели су да носе црвене мараме. То су убрзо прихватили и остали сеоски омладинци. Тако је црвена боја постала најомиљенија боја омладине.

Вест о ширењу црвене боје допрла је и до немачке команде. Командант у Тополи наредио је среском начелнику да преко председника општина строго забрани ношење делова одеће црвене — „бољшевичке“ боје. Пијачним данима су немачке патроле крстариле по Тополи ловећи „црвене“. После ових мера младићи су избегавали да одлазе у градове са црвеним цемперима, а жене се више нису повезивале црвеним марамама када би одлазиле на пијацу. Али је зато црвена боја у селима, тамо где су Немци и жандарми ретко залазили, постала још популарнија. Општинске ћате су писале извештаје среским начелницима о овоме, а ови су извештавали Немце. Немци су у својим извештајима наговештавали да у Шумадији нема довољно послушности и оног првобитног мира.

После обиласка чланова Окружног партијског руководства месна руководства су почела више да ангажују и користе универзитетску и средњошколску омладину у ширењу револуционарних идеја, нарочито међу сеоском омладином, јер су ђаци и студенти имали велики углед код сеоске омладине, па је то требало искористити. Раднике је такође требало користити иако их је било мало. У Тополи је било неколико опанчарских, обућарских и кројачких радника, као и трговачких помоћника. Они чак ни синдикално нису били чврсто организовани. Класна свест била им је на незавидној висини.¹⁹

¹⁹ У Тополи је постојала партијска организација коју је сачињавало неколико интелектуалаца. 1941. године ни један радник из Тополе није ступио у одред.

Половином јуна у Страгарима су се скупили студенти и ученици старијих разреда средњих школа са овог подручја. Организација овог скупа дошла је на иницијативу Милића Радовановића и Милоша Вујановића. У току претходних неколико дана они су успели да обиђу свакога од оних који је требало да дође на овај скуп. Радовановић и Вујановић су намеравали да помоћу оваквих скупова зближе средњошколску и студентску омладину која је одвојено живела по разбацаним селима овога дела Шумадије.

Милића су сви ценили и поштовали па су и позив примили радо. И тако су се многи нашли на окупу. Милић их је сачекивао и, у мањим групама, упућивао у шуму.

На зеленом пропланку окруженом буковом шумом, седело је преко двадесет младића и две девојке.

Одјекивали су звуци гитаре, праћени лепршавом песмом младића и девојака. Али песма је била тиха и сетна. Песма је престала и Милић је почео:

„Видите како је природа лепа, она побуђује радост, зове нас да јој се дивимо, да се радујемо, да се веселимо. Али ми то све не смемо. Ми више нисмо слободни. Они који су управљали бившом државом гурнули су нас у руке фашизму. Они су издали интересе народа а првенствено наше интересе — интересе омладине. Фашизам је окрут, његови трагови су крвави. Он је гробница слободе. Фашисти су поробили прво свој народ па онда остале. Он је највећи непријатељ омладине...“

Милић је говорио лагано, ненаметљиво, као да је био сам, као да је то било гласно размишљање. Гледао је некуда у даљину. Погледи осталих били су уперени у њега. Он је заћутао за тренутак, а онда наставио:

„Против фашизма се треба борити, на живот и смрт. Ми, омладина, морамо бити међу првима, јер смо најугроженији. Свака година живота под фашизмом је година тешког тамновања. Ми желимо лепу будућност и слободу. Зато се морамо борити, јер они који су били дужни да нам обезбеде то, издали су и оставили нас.

Али ми ћемо се сами изборити и то не само за нас већ и за бољи живот будућих генерација. Тај задатак је нама поверила историја. Треба га прихватити и бити поносан што ћемо извршити тако узвишено дело“.

Милићеве речи сада су биле оштре и одлучне, а текле су као бујица. Очи су му сијале борбеним жаром. Младићи су га гледали нетремице. Телом им се ширила нека топлота, која им је давала нову снагу и уливала осећај поноса и самопоуздања.

„Ми смо нација на коју су вековима насртали освајачи. Земљу су газили, поробљавали. Али народ није остајао покорен. Он се бунио. Оружјем је сачувао своја национална обележја и извојевао слободу. Дићи ће се цео наш народ. Одјекнуће наше шуме борбеним поклицима, задрхтаће срца окупатора. Пролиће се његова прљава крв. Поново ће гранути слобода“.

Сви су били устали на ноге.

— Живела слобода! неко је узвикнуо спонтано.

— Живела! прихватише сви громко.

Жика Томић запева борбену песму:

„Падај сило и неправдо...“ остали прихватише. Песма је снажно одјекивала шумом, позивала на борбу, на разбијање мрака и кидање окова.

После ове манифестације борбености која је простекла спонтано, Милић је објаснио циљ састанка. Обраћајући се свима са „другови и другарице“, рекао је да овај скуп треба да обележи нову фазу у њиховом животу и раду.

Истакао је резултате ранијег рада са сеоском омладином на пољу општег просвећивања и подвукао потребу да се сада, користећи се литературом као што је Мати од Горкога, треба оријентисати на конкретна објашњења социјалних проблема живота, упознати се са радничким покретима у свету и циљевима борбе Комунистичке партије. Милић је истицао потребу да се омладини говори о значајним моментима из националне историје, нарочито о првом и другом устанку, о терору освајача и побунама народа — о Матији Гупцу. Кроз ове примере и примере бруталних поступака окупатора, требало је подизати патриотску свест омладинаца и развијати код њих мржњу према окупатору.

После се развила жива дискусија. Неки су предлагали да се већ сада треба манути „светосавске просветивачке улоге, пошто ће се ратовати оружјем а не књигом“, те да треба одмах формирати борбене групе и отпочети обуку у руковању оружјем. Овај предлог је од већине поздрављен.

Али Милић и Вујановић су се супротставили таквом гледишту. Никаквих директива није било да се о устанку отворено говори. Умиривали су поборнике оружаних акција. Милић је објаснио друговима значај и потребу учења. Он се позвао на Лењина и истакао његове мисли „о високој свести пролетаријата као моћном оружју револуције“.

Говорило се о значају и војничке обуке, али се нагласило да прво треба имати људе, борце, свесне циљеве борбе, да је то основно а остало ће ићи лакше. Било је, природно, присутних и са опречним мишљењима. Они су уносили неповерење и сумњиво вртили главама. У својим дискусијама често су користили термине „младачка пренагљеност“, „непромишљени кораци“, и друго. Истицали су снагу окупатора, а тиме негирали да се противу њега може водити успешна борба. Њихова парола била је: „Чекати боља времена и ништа не предузимати што би изазвало сумњу окупатора“. Било је говора о потреби „чувања људи за боља времена“.

Скуп се претворио у дебатни клуб. Било је неких који за било какву револуционарну делатност нису хтели ни да чују. Радиша Томић, питомац војне академије, из Пласковца рекао је да се он „заклео краљу на верност и да ништа не може предузети без наређења владе и краља“. Он је био школски друг из гимназије многих студената, па и Милића. Милић је желео да искористи његово војничко знање. И раније му је била позната његова „тврдоглавост“ али је ипак рачунао да ће се некако „преломити“. Али изгледа није било. После жустрог објашњавања Томић је напустио скуп праћен повицима „уа“.

Било је и других погледа. Један студент академије ликовне уметности, говорио је о хуманизму. Он је јадиковао над „злом судбином људског рода“, проклињао

фашизам, али је из тога свега следио закључак: „крви је доста, треба се помирити са постојећим стањем и чекати боља времена. Ваљда ће неко у свету успети да размрси клупко историје“. Он није био упоран у дискусији. Говорио је само „као полемичар“, јер му се „душа буни против насиља“.

На крају је говорио и Вујановић. Рекао је да овај скуп не треба схватити као скуп у Орашцу 1804. године. Циљ састанка је био да се омладинци међусобно упознају и измене мисли о улози школске омладине у условима окупације. „Ако буде потребно, спремни смо и да прихватимо оружје“ — рекао је на крају. Омладинци су поздравили Вујановићеве речи.

На растанку се заорила „Интернационала“. Први пут у историји овога краја забрујала је на падинама Рудника пролетерска химна, а њене речи су се винуте Шумадијом као борбени зов.²⁰

СУКОБ СТАРОГ И НОВОГ

Недељама су се могле видети групе младића, међу којима је било и старијих људи, како пролазе кроз села, упућују се у поља и шумарке и тамо остају дуже. По повратку би сељацима објашњавали политичку ситуацију.

На тим скривеним скуповима читале су се књиге и чланци напредних писаца и револуционара, а затим дискутовало. После ових састанака, кроз свакодневни рад људима су објашњаване многе појаве које раније ни омладинцима нису биле јасне. Читалачке групе су убрзо постале масовна стецишта омладинаца и млађих људи. Једна од најмасовнијих налазила се у Винчи. У њој је било окупљено око педесет омладинаца и млађих људи. Састанци су се одржавали недељом у забрану званом Голубица, на југоисточној ивици села. Овај кружок је располагао обилном литературом. Ту су били разни

²⁰ Састанак омладине код Страгара није био организован од стране ОП за Аранђеловац. Организовали су га омладинци који су се бавили агитационо-пропагандним радом са циљем да активирају што већи број средњошколске омладине.

часописи од којих је посебно цењен илустровани часопис: „Совјетски Савез у слици и речи“. Групом је руководио Милић — лично. Људи су волели да га слушају, јер је умео да говори једноставно, али убедљиво и интересантно. Увек је био вољан да одговара на питања. Видици активираних су постајали шири. Осећали су жеђ за знањем. За време рада у пољу, расправљало се нашироко о оном што су чули прошле недеље, чекајући следећу да би чули нешто ново.

Милић је за кратко време постао угледан у селу па су сељаци долазили код њега за савете по многим питањима. Општинску власт више нико није сматрао истинском влашћу. А како је Милић пропагирао непослушност према окупаторским властима, Винча је убрзо постала као нека самостална држава, према окупатору није испуњавала никакве обавезе, ни порез, ни откуп, нити су сељаци одлазили на кулук.

Председник општине Радојица Матић нашао се на великој муци. Среске власти су од њега тражиле да извршава обавезе, а он то није био у стању да учини. Село га није слушало. Знао је да је Милић свему томе крив. Једном приликом се решио да са њим о томе разговара. Упутио му је позив да се јави у општинску канцеларију. Милић је дошао. Председник је покушао да буде строг и да се покаже као власт. Између њих се водио разговор.

— Је ли бре, шта ти то мутиш по селу? — питао је строгим гласом председник.

— А шта то мутим? — одвратио му је Милић гледајући га својим чврстим продорним погледом.

— Знаш ти добро о чему се ради. Скупљаш омладину по селу и наговараш на побуну, наговараш људе да не слушају власти. Знаш да ти за то може одлетети глава.

Милић се смешкао:

— Чувај ти своју, а за моју не брини. Тај твој посао ни мало није чист. Служиш окупатора, а народ не воли ни окупатора ни оне који му служе. Ти си, изгледа, заборавио како су се солунци прошлога рата обрачунавали са онима што су за време окупације били кметови и полицајци.

Радојици је све ово било познато. И раније је о томе размишљао. Није желео да се прими ове дужности, али је тако било наређено из среза, јер је и пре капитулације био председник општине. Уплашио се Милићевих речи. Од раније строгости није остало ништа. Почео је да се правда:

— Па немој ни ти тако, као да ја ово волим. Мора се, сила је сила.

У разговор се умешао општински ћата Милан:

— Знаш, Милићу, ти јеси учен човек, али си млад и још неискусан. Прича се да си се ухватио са комунистима. Тим путем нећеш далеко стићи. Комунисти нису добри људи. Ето ја служим државу преко 20 година. Све владе су прогониле комунисте. Немци то исто данас раде. Ни један их закон не признаје.

— Ни комунисти не признају те законе које доносе ненародне владе — одговори Милић. — Ти, ћато, о комунистима не знаш ништа више од оних глупости које су написане у разним полицијским потерницама. Могу да ти кажем само то да постоји земља чију владу сачињавају комунисти. Та влада не признаје угњетавање сиромашних од стране богатих. Она не признаје капиталисте. Доћи ће време када ће у југословенској влади и скупштини седети комунисти. А овде, у овој општини, такође. Вероватно ћеш тада променити мишљење, или те неће бити.

— Не вреди с тобом разговарати — уздахну ћата. — Ми хоћемо да те поучимо и да ти помогнемо, а ти запео на своју страну. Ради како хоћеш, али знај да постоје закони и да се они морају поштовати. Твоја делатност је противзаконита и ми те морамо пријавити вишим властима.

Милић је пошао према вратима, погледао са свом строгашћу у ћату и добацио му:

— Законе у чије име ти иступаш писао је окупатор. Ја не признајем власт окупатора нити оних који му служе. Они су за мене издајници и окупаторске слуге и са њима ћемо се обрачунати по нашим законима. Народ ће да им суди. Запамти то.

Отишао је из општинске канцеларије.

Овај догађај се препричавао по селу на разне начине. Милић је постао још популарнији. Људи су му се још више обраћали за савете.

Ово је био последњи разговор председника Радојице и ћате са Милићем. Председник је већ сутрадан отишао среском начелнику и поднео оставку. Жалио се „на ране из прошлог рата“.

Читалачке групе активно су радиле и у Шаторњи, Аранђеловцу, Божурњи, Липовцу, Жабарима, Бани, Копљарима, Даросави и Трешњевици и имале добре резултате. То је најбоље показао број бораца који су првих дана ступили у партизански одред.

У свим тим селима обавезе према окупатору слабо су извршаване.

Шумадија се будила, а Рудник почео веселије да шуми. У атмосфери се осећао нови дах, дах свежине и наде. Поново се чула песма девојака. Људи су почели да верују у своје снаге.

Партијско руководство осећало је ову свежину у народу. То су били плодови њиховог напорног рада. Многе непроспаване ноћи нису прошле узалуд. Основне организације су се прошириле. У неким селима, где раније нису постојале, основане су нове. У народу је расла мржња и пркос према окупатору. На сваком кораку се код људи могла осетити жеља за отвореним сукобом са Немцима.

ОКУПАТОР ВИШЕ НИЈЕ СПОКОЈАН

Окупатор је осећао да се код народа Шумадије нешто мења. Људи више нису са страхопоштовањем гледали немачке војнике. Они их нису заобилазили далеко и скидали капе у знак поздрава. Сада су корачали уздигнуте главе. Командант дивизије на Опленцу био је забринут. Среске власти су извештавале да се планови откупа хране једва испуњавају 15—20%. Извештаји командира жандармеријских станица били су узнемиравајући. Говорило се о појачаној „комунистичкој пропаганди“ и „деструктивној делатности антидржавних елемената“. Генерал Егелзер је наредио среском начелнику да појача патролну службу, да тражи

појачање жандармеријских станица и да му прикупи „исцрпне“ податке о комунистима.

Нису били узнемирени само крајскокоманданти, већ и врховни немачки заповедник за Србију, генерал противавионске артиљерије Шредер, и његов помоћник за цивилну управу. Са свих страна су стизали узнемиравајући извештаји. Сви су они говорили да је противнемачка пропаганда из дана у дан све јача. Нелојална иступања против немачких војника и власти постала су све чешћа. Немци су већ почели да увиђају да у Шумадији неће власт лако и безбрижно одржавати. Али су тешко схватили да трупама Трећег Рајха неко може да изрази непокорност.

У „Главном заповедништву за Србију“ вођена је жучна дискусија о мерама које треба предузети.

Цивилни комесар за Србију Турнер био је за „тактизирање“. Он је предлагао да се избегну директни брутални поступци према становништву, нарочито у виду масовних репресалија и одмазде и да обрачун са нелојалним елементима врши преко домаће полиције, и то по постојећим антикомунистичким законима старе Југославије.

Командант немачких оружаних снага за Југоисток, фелдмаршал Лист, није делио то мишљење. Он је сматрао да треба употребити силу. У образложењу изјавио је: „Овај народ је примитиван, привикао да се са њим строго и сурово поступа. Само тада, ако осети страх од силе, може да постане беспрекорно послушан. Свако коректно понашање склон је да тумачи као слабост власти и тада је склон бунту“.²¹ Ово мишљење је при-

²¹ Доследан цитат из једног Листовог извештаја јуна 1941. Директивом бр. 9 немачке Врховне команде (ОКВ) од 9. јуна 1941. године фелдмаршал Лист постављен је за команданта трупа „Југоисток“. Под његовом командом налазиле су се и окупационе трупе у Србији. Истом директивом је за заповедника окупационих снага у Србији постављен генерал фон Шредер (Зборник књ. I, стр. 335, док. 35). Половином јуна делатност против окупатора добијала је све оштрије форме. Према једном немачком извештају од 15. јуна (извештај команданта жел. станице из Младеновца док. бр. 5, Ф-1, к 44-А, ВИИ ЈНА) мештани из Сопота спремали су се да разоружају немачку патролу. Један потказивач је о томе обавестио Немце и намера је осујећена.

хваћено. По њему је разрађен окупациони статус Србије, по коме је дозвољено мучење и убијање на стотине хиљада патриота.

Листова концепција убрзо је почела да се спроводи. У почетку у блажој форми. Улице и надлештва убрзо су преплављени плакатама. На њима је писало:

„Срби!

За сваког убијеног немачког војника биће стрељано 100 мушкараца“.

Спровodeћи у живот ове концепције немачка окупациона управа за Србију приступа ојачању гарнизона. Крајем јуна на територију Србије стигла је 714. немачка дивизија.

Командант 14. пешадијске дивизије, генерал Штал, с обзиром на свој генералски чин, био је још млад. Његово право држање и енергични покрети одавали су снагу и виталност. Пре доласка у Шумадију, Штал се налазио на разним дужностима у окупираној Грчкој и Пољској. У подручјима над којима је владао, живот је текао нормално и у духу виших власти. За њега се говорило да се „вешто прилагођава конкретним приликама“. Захваљујући таквој својој репутацији, он је и кренуо са својом дивизијом, састављеном од Аустријанаца и нешто Словака већ зрелих годишта, да „управља над српским Пијемонтом“. Штал је свој долазак у Шумадију схватио као указану почаст, признање за његов ранији рад, те је приступио озбиљним припремама за нову дужност. Прво што је урадио прикупио је литературу о Шумадији. Желео је да упозна њену географију, природна богатства, њене људе — њихову историју и менталитет. Када је једног сунчаног јунског дана на челу колоне 741. пука своје дивизије стигао у Тополу, знао је о Шумадији, о њеним устанцима и Карађорђу — „великом сељачком вођи“ — много. Из литературе му је све то изгледало интересантно и романтично. „Уживаћете у природним лепотама и екзотици једног од најлепших крајева југоисточне Европе, господине генерале“ — речено му је у Берлину када је ишао да се, пред одлазак на Балкан, види са женом.

Штал је сменио Егелзера. Егелзер, опробани фронташ, требало је да са својом дивизијом крене у нове

походе, за проширење граница Трећег Рајха, док је Штал требало да закрпи прве пукотине које су се тек могле назрети на зидовима „нове Европе“. Немци су примопредају дужности вршили са урођеном педантношћу. Од опште политичке ситуације, преко економске, до прилика у градовима Шумадије, а посебно у Тополи, Штал је са свим детаљима био упознат. Масовно неизвршавање обавеза становништва у погледу предаје жита и мяса за немачку војску, као и појачана антине-мачка пропаганда чији су организатори комунисти, помутили су Шталово расположење које је имао у почетку када је стигао на Опленец. На лицу му се појавила сенка забринутости. Егелзер му је предао много нерешених питања. Стотине вагона планиране пшенице и кукуруза нису биле прикупљене, велики списак сумњивих људи и „комунистичких елемената“ био му је достављен, али ни један од тих није био ухваћен. У једном поверљивом извештају, који је био послат са терена месном обавештајном центру, говорило се да у околним селима има извештан број официра бивше југословенске војске, који се нису пријављивали месним властима. Ту је стајало да се у околини налази и један официр војске „Црвене Шпаније“. Овај део извештаја био је подвучен црвеном оловком. Нека још имена комуниста као што су Милан Илић и Милић Радовановић такође су била подвучена црвеном оловком.

„Изгледа да је то све што су ови до сада учинили за ствар Рајха“ — рекао је генерал свом ађутанту када је завршио примопредају дужности.²²

Смена се извршила уза све уобичајене церемоније. Те вечери су у хотелу на Опленцу официри обеју дивизија имали заједнички банкет. Музике обеју јединица наизменично су свирале бојне маршewe. На тераси хотела официри су певали. Са њихових усана одјекивала је мелодија „Лили Марлен“ коју је музика одмах прихватила прекидајући започету партитуру. Звуци песме и музике одјекивали су у ноћи. Столови су се купали

²² Дијалози и размишљања Немаца изложени у овој књизи рађени су на основу дневника немачке 714. дивизије као и са-слушања неких немачких официра из штаба ове дивизије и команде места у Тополи (Архив СУП).

у опленачком вину, а чаше трештале по поду и зидовима.

Генерали су седели одвојено и посматрали раздрагану гомилу својих потчињених. Ни један ни други нису били нарочито расположени. Вино као да није могло да испољи и на њих свој „благодетворни“ утицај. Егелзер је хвалио Шумадију и Опленец. Говорио је Шталу како је част за команданта немачких дивизија на територији Србије да управља овим подручјем одакле потиче династија Карађорђевића. Он му је завидео што ће се овде лепо одморити, јер, „бар до сада није било знакова који намећу потребу већег ангажовања“. Штал се конвенционално смешкао. Осећао је да његов колега не говори искрено, и да се чак потајно радује што напушта овај крај. Пожелео му је срећан пут, нове успехе и славу на бојном пољу. Егелзера, коме је већ било преко 50 година, није много привлачило бојно поље и војничка слава. Он је био свестан да је наступио сумрак његове војничке каријере. Више је волео да слуша музику Баха у свом родном граду на Мајни, него Вагнерове бојне маршеве и грување граната. О походу на Русију међу немачким официрима се навелико причало. То више није била тајна ни за капларе. Али томе се нико није радовао. И поред брзих успеха у Европи, и поред фанатичног веровања у „непогрешивост Фирерове одлуке“ визија слома „Велике армије“ Наполеона на руском простору, бацала је сенку на борбени елан немачких официра. Та бескрајна и енигматична, многољудна руска земља, није била привлачна за „освајаче света“. Већина њих интимно су желели да је заобиђу и прескоче. Овом походу се није радовао ни генерал Егелзер. Али све то било је ван његове воље.

Те ноћи Егелзерова дивизија је напустила Тополу. Генерал Штал са Опленца је посматрао дугачку колону аутомобила чији су фарови светлуцали, да би се повремено стапали у дугу непрекидну светлосну траку. Колона се коначно изгубила преко Светиње ка Крагујевцу. Шумадија је поново утонула у таму. Негде из даљине допирала је жута светлост петролејске лампе, која је повремено нестајала и поново се јављала као да је била на издисају. До генералових ушију допирало је

завијање пса. Генерала је подилазила језа. Ни сам не знајући зашто, сетио се тада превода једне српске народне песме: „Уста раја к’о из земље трава“ . . . „Подиге се кука и мотика“ . . . „Сваки своје побише субаше“. Испрекидане строфе ове песме јављале су се у сећању и нестајале. Генерал крену према свом стану. Када је прошао поред стражарнице, наредио је командиру да удвоји страже.

Штал је у Тополи задржао свој 741. пешадијски пук и штабне јединице. 220. противтенковски дивизион гарнизонирао је у Аранђеловцу. Остале снаге дивизије разместио је по касарнама Паланке (660. артиљеријски дивизион) и Крагујевца (721. пешадијски пук). Према његовом прорачуну, у току од шест часова после изда тог наређења, цела дивизија се могла прикупити у ширем рејону Тополе која се налазила у центру његовог подручја.²³ За команданта места у Тополи поставио је капетана Конопацког, словачке народности. Конопацки је био полтрон и улизица, али спретан у организацији власти на окупираним територијама и изналажењу „праве мере“. Штал је сматрао да ће му овај „Словен“ у конкретној ситуацији добро доћи. Конопацки је убрзо установио да је срески начелник „непоуздана личност“. Одмах је предузео мере да му нађе замену.

ПОЈАЧАНА АКТИВНОСТ ЖАНДАРМА НИЈЕ ЗБУЊИВАЛА КОМУНИСТЕ

Командир жандармеријског вода у Тополи, жандармеријски капетан Обрад Кордић, шетао се Тополом. Својом униформом и сабљом скретао је пажњу пролазника. Кордић је био типичан представник жандармеријских официра, уских погледа на живот, склон да поштује силу и да јој служи без поговора. Своју про-

²³ 714. дивизија имала је у свом саставу само два пешадијска пука, један дивизион хаубица 105 мм и мешовити противоклопни дивизион (једна батерија 12 оруђа 45 мм и једна чета противоклопних пушака). 749. пук из 717. дивизије био је привремено стављен под Шталову команду, он је касније стигао у Крагујевац, а 721. пук је пребачен у Плану.

фесију је волео и сматрао је да је без ње живот немогућ. Међу првима се одазвао позиву генерала Радовића који се примио да организује жандармерију, намењену за чување установа Аћимовићеве измеђарске администрације. За Кордића су виши официри и генерали били такви ауторитети, да их је следио без размишљања. Отуда је службу окупатору прихватио као нешто сасвим нормално. Слободно време је проводио по кафанама. Конопацки га је упозоравао на „узвишеност официрског позива“.

Рад Конопацког се одмах осетио. Патроле жандарма и немачких војника чешће су се појављивале у селима Јасенице. Његова десна рука био је наредник Зоренц, избеглица из Словеније. Он је понудио Конопацком своје услуге и овај их је прихватио. Постао је тумач Конопацког поучавајући га истовремено српском језику. Зоренц је имао задатак да створи што шире познанство са људима из околних села и врбује достављаче за немачку обавештајну службу. Пијачним данима често би залазио у кафане, седао са непознатим људима, чашћавао их и склапао познанство.

Штал је био обазрив. Није хтео да пренагли. Желео је да добро проучи прилике, да пронађе узроке потешкоћама, а затим да разапне мрежу и вештим потезом ликвидира све оне који су се усуђивали да пркосе Трећем Рајху.

*

Учестало патролирање жандарма и Немаца није збунило комунисте. Они су појачавали свој рад. У села у којима су припреме за устанак спорије напредовале, чланови Поверенства навраћали су чешће. Требало је ојачати новоформиране партијске организације на терену и појачати пропаганду. Тражене су различите форме рада како не би окупатор открио појачани рад комуниста. У Винчи је у кући Миленка Станковића Панта Станковић, обућарски радник и секретар основне организације, на пример, отворио обућарску радњу. Његова радња је сваког дана била пуна. У исту кућу се уселио и кројач — омладинац Љуба Живановић.

Њих двојица су формирали неку врсту задруге. Радиле су у истој просторији. Разговарали су са муштеријама о политичкој ситуацији и мерама окупаторских власти. Панту су много заволели па су га звали „Панта друг“. Панта је говорио да се против Немаца треба борити са оружјем и да ће њиховој сили брзо доћи крај, кад зарате са Русима. После оваквих разговора људи су одлазили кући ведрији и самоуверенији. Он је успео да код људи разбије страх од окупатора. Радње су постале пропагандна трибина винчанских комуниста.

У суседној кући живела је Роса Станковић са својим мужем Димовићем, активним пешадијским капетаном. Роса је била професор немачког језика, али није хтела да ступи у службу. Капетан је побегао негде од Ђуниса испред Немаца, није хтео да се преда. Он је дошао у Винчу. Није се пријављивао Немцима. Жена му није дала, јер би то значило одлазак у ропство. Он није видео никакву перспективу и ни о чему није желео да мисли. Решио је да остане крај породице докле се може. Дани су пролазили. Било му је све досадније. Почео је он да одлази у Пантину радионицу. Слушао је његове приче. Панта је нападао на оно што је за официра представљало светињу: државу, министре, генерале и династију. Официр се бунио. Постао је раздражљив па се и жалио жени на овог „дрског и необразованог сељака“. Панта је и даље продужавао да говори, одмерено али убедљиво. Није имао никаквог искуства у раду са официрима. Али су му другови дали задатак да овога некако „сломи“ и придобије. Рекли су му и да „подеси став“. Али Панта није имао много ставова. Његов једини став био је да говори оно што мисли и у шта је убеђен. Показало се да је тај став за ове прилике и одговарао. Официр је постајао све мирнији. Почео је и сам да увиђа да је у држави којој се он заклео на верност, било нечега трулог, сам је критикује. Прво генерале, а затим министре, па владу и намесника. Људи су сад још чешће долазили у Пантину радионицу да слушају и официра који је тако дуго ћутао, а који је сада почео да говори о слабостима бивше војске и да излаже своје планове које је требало применити да би се избегла срамна капитулација.

Крај куће се налазила и продавница земљорадничке задруге. Магационер Добросав Бекић имао је и радио-апарат. Иако је било забрањено слушање радиовести, нарочито страних станица, људи су се скупљали сваке вечери испред продавнице, пили ракију и чекали када ће да чују Радио-Лондон. Но, Радио-Лондон није давао утешне вести. Јављао је да Ромелови тенкови не задрживо продиру кроз Киренајку према Тобруку, да немачке подморнице потапају британске бродове. Али људи нису клонули духом. Они су очекивали нешто ново, неки крупан догађај. После вести одлазили би код Панте да им он објасни догађаје. Тамо би се увек нашао и Милић. Њих двојица су на свако питање давали одговоре и код људи уливали поверење у савезнике. Успехе Немаца у Африци објашњавали су као моментано стање које ће се убрзо изменити.

Стање у Винчи није био усамљен случај. Слично је било и у Даросави, Бањи, Трешњевици па и неким другим селима. Комунисти, иако их је било врло мало, успели су да усталасају масе, да разбију ону потиштеност која је дошла са окупацијом, да разбију сумњу и неизвесност и отворе перспективе. Народ је почео да верује у лепшу будућност и био је спреман да се за њу бори. У народу се причало да ће Русија брзо ући у рат. Ту вест су сви прижељкивали. Причало се да ће Русија брзо сломити Немце, а онда ће бити крај окупацији. Неки нису веровали у снагу Русије. Сматрали су да је она трула. Панта и Милић, као и други комунисти, убеђивали су их у супротно. Али су они и даље сумњиво вртели главом. Више су веровали у Енглеску и Америку.

ЧАС ОБРАЧУНА СЕ БЛИЖИ

22. јун освануо је као и сваки други. Људи су одлазили у поље. Зреле стабљике пшенице повијале су се под теретом пунозрних класова. На Опленцу је генерал Штал са својим обавештајцем мајором Функеом пратио предрачуна колико ће вагона пшенице упутити у Немачку.

У првим јутарњим часовима људи су у селима и градовима радили као и обично. Негде око десет сати Радио-„Донау“ понављао је громогласно: Achtung, achtung, achtung (пажња), а затим се чуо глас спикера: — Јутрос рано немачке чете, подржане моћном „луфт-вафен“ (авијацијом) прешле су совјетску границу.

Вест је била кратка, али је брзо одјекнула Шумадијом. Збуњеност и изненађење минули су брзо. Вест да су Немци први напали примљена је са зебњом. Искуство је учило да кад Немци први нападају они и освајају. Страх од новог разочарења помућивао је радост. Али, и поред тога, људи су почели да се веселе. Спонтано су напустили радна места. Лондон је јавио исту вест. Његов коментатор је охрабрујуће изјавио „да је Хитлер данас направио један крупан корак ближе свом поразу“. Људе је ово још више развеселило. Немци и полиција били су у недоумици шта треба да предузму. Нису знали чему се то народ весели. Радост је ухватила и оне који су у овоме гледали повећане послове и веће профите. Аранђеловачки „црни прслуци“ (аранђеловачки зеленаши носили су црне прслукe) окупили су се у кафани код „Српског краља“, и коментарисали. Илија Михайловић је излагао своја предвиђања. Пре месец дана Ромелове трупе су заузеле Тобрук. У незадрживом налету оклопни пукови афричког корпуса, предвођени даровитим пустињским вуком — Ромелом, прегазили су британску одбрану. 45.000 британских војника на челу са генералом Клопером заробљено је. Заплењено је преко 1.000 борбених возила.²⁴ Људи у Шумадији, који су пратили политику, примили су пораз Британаца код Тобрука као свој пораз, као знак јачања заједничког непријатеља. Зато их је вест о рату са Русијом и обрадовала, јер су у томе гледали уједињење прогресивних снага у свету у борби против фашизма.

„Црни прслуци“ су ситуацију другачије тумачили. Говорили су да рат неће дуго потрајати, да су Британци „бачени на колена“, а да ће се „Црвени колос на климавим ногама“ срушити под ударцима немачких тен-

²⁴ Ова вест је објављена преко радија у виду коминикеа немачке ОКВ (из књиге „Rommel Papers“, Лондон, 1953. године).

кова за неколико недеља. Љотићевци су се радовали овом догађају јер су очекивали да ће сада Немци предузети енергичне мере да би уништили комунисте „према којима су и тактизирали“. Они су говорили да се треба спремати за примање државне власти од Немаца.

Неколико дана немачке радио-станице нису носиле вести са фронта. Немци су ћутали. Људи су ово ћутање објашњавали неуспехом. Радовали су се томе. Али та радост била је кратка. Поново су одјекнуле фанfare. Дивизијска музика на Опленцу громогласно је свирала маршове. Војници су певали. То је био знак да Немцима поново иде добро. Радио-коментатори су у делиријуму одушевљења викали: „Немачки оклопни одреди јуре према Дњепру“. „Бољшевичка одбрана је разбијена. Фон Бокове оклопне групације напредовале су од Минска према Смоленску за један дан 100 км. Бољшевичка армија је у агонији. Њен потпуни слом биће брз и неизбежан“.²⁵ Немачке новине су доносиле фотографије заробљених црвеноармејаца. Са подигнутим рукама изнад главе они су пролазили између немачких војника који су се надмоћно смешкали држећи машинке преко груди. Ове вести су обесхрабриле све оне који су се 22. јуна радовали. Нико није очекивао а најмање комунисти, да ће Немци и у Русији тако брзо напредовати. Расположење је нестало. Људи су ућутали. Неки су поново почели да верују да су Немци непобедиви и да ће завладати светом.

Комунисти су се брзо снашли. Они су одступање Црвене армије објашњавали као „тактички потез“. „Русија је велика, утопиће се Немци у њој. Наполеон је био у Москви па је опет пропао. Немци су стварно јаки. Зато се цео свет мора да бори против њих. И ми морамо да кренемо у борбу да помогнемо браћу Русе“ — завршавали би они. Људи су ћутали. Били су у недоумици. Једино су неки, оптерећени ранијим предрасудама, у овоме видели „трулост Русије“ и потврду својих предвиђања. Радио-Лондон је јављао да се Руси повлаче, али да пружају жилав отпор и да Немци трпе велике губитке.

²⁵ Билтен немачке агенције ДНБ за јун 1941. године.

Партијско Окружно поверенство је још пре 22. јуна, преко основних организација организовало растурање летака којима су позивали народ да се не одазива захтевима окупаторских власти. Немци су оштро реаговали на садржину ових летака. Говорило се да ће приступити масовном хапшењу угледних људи, па је партијско руководство упозорило људе и указало на случај хапшења комуниста које је извршено 21. јуна у Крагујевцу.

Одмах после напада Немаца на Совјетски Савез, курир ПК за Србију доставио је партијском Поверенству Проглас ЦК КПЈ и циркулар ПК КПЈ за Србију о потреби отпочињања оружаног устанка. Чланови Поверенства су пошли у основне организације ради тумачења Прогласа.

Одржавани су састанци са комунистима и Партији блиским људима којима су присуствовали чланови Окружног руководства Партије. На састанцима је прорађиван проглас Централног комитета КПЈ и циркулар ПК. У прогласу је између осталог стајало:

„Радници, сељаци и грађани!

Рано у јутро 22. јуна разуларени немачки фашисти напали су прву државу радника и сељака, Совјетски Савез. Ови професионални злочинци дошуњали су се и изненадно напали градове Совјетског Савеза исто онако као што су се дошуњали да изненадно заспу Београд својим убојним гранатама.

Пролетери Југославије, на своја места, у прве борбене редове. Збијте чврсто своје редове око своје авангарде Комунистичке партије Југославије. Непоколебљиво и дисциплиновано вршите своју пролетерску дужност. Спремајте се хитно за последњи и отсудни бој...“²⁶

²⁶ Извод из Прогласа ЦК КПЈ, Архив СКС. У циркулару ПК дата су конкретна упутства за организацију оружане борбе. У њему је стајало: да се са борбом отпочне одмах; да се максимално развије самоиницијатива, да се заведе гвоздена дисциплина; да се сваком човеку поставе конкретни задаци; да се против кукавица и колебљиваца поведе одлучна борба; да се у борбу увлаче широке масе (Зборник докумената, том I, књ. 2 стр. 32 и 33).

Партија је позивала раднике и сељаке да се припремају за оружану борбу против окупатора. Чланови Окружног поверенства су на овим састанцима објашњавали значај прогласа. Они су говорили да је дошло време да се крене у оружану борбу против фашизма, како би, борећи се за сопствену слободу, помогли првој земљи радника и сељака када јој је најтеже и тако одужили интернационални дуг према светском пролетаријату. Основним организацијама давани су конкретни задаци у погледу припрема за устанак. Речено је да сада треба директно прећи на прикупљање људи за оружану борбу и формирање будућег одреда. Требало је утврдити број оних на које се са сигурношћу може рачунати у сваком моменту. Истовремено је постављено да се поново провери стање оружја на територији сваке основне организације и да се у вези с тим припреме извештаји. Истакнута је потреба појачања будности против шпијуна и провокатора. Требало је радити брзо али смишљено. Ни најмања ситница се није смела заборавити.

Последњих дана јуна Шумадија је била на изглед мирна. Људи су радили, трговали, пили. Немци су марширали и певали. Војна музика Шталове дивизије је свирала сваке вечери. Све је изгледало обично. Али тако није било. Немачки шпијуни су непрекидно извештавали своје шефове „да се нешто спрема“, ништа конкретно нису могли да открију. Међутим, комунисти су вршили последње припреме за устанак.

ЗАСТАВА СЛОБОДЕ СЕ ДИЖЕ

У јутро 27. јуна на железничку станицу у село Копљари стигао је Милан Благојевић, поручник Шпанске републиканске армије.

Он је дошао у свој родни крај да настави у Шпанији започету борбу против фашизма. Стигао је из Београда са састанка Покрајинског комитета Комунистичке партије за Србију. Партија га је послала на нов задатак. Наоружан директивама Партије и чврстом жељом да их спроведе у живот, Благојевић је сишао с воза

и одлучно закорачио шумадијском земљом. На станици га је дочекао Мика Милосављевић, члан Окружног поверенства Партије. Поверенству је раније био најављен долазак Благојевића и другови су му организовали сигуран прихват.

„Почињемо рат са Немцима“ — рекао је Благојевић Мики — „треба убрзати припреме“. Истога дана Благојевић је одржао кратак састанак са Сремчевићем и Миком и пренео им директиву Покрајинског комитета о формирању партизанских одреда. Њега је ПК одредио за команданта одреда.

Благојевић је радио брзо. Предложио је члановима Поверенства да одмах крену на терен и прикупе податке на колико се људи може рачунати који би кренули у одред, и са којом се количином наоружања располаже. Благојевић је желео да има потпуно јасну ситуацију пре доласка чланова Главног војног руководства партизанских одреда за Србију, који су имали да присуствују формирању одреда.

Чланови Поверенства већ су били предузели неке конкретне мере у том правцу. Још на састанцима на којима се прорађивао циркулар ПК КПЈ за Србију, одређени су људи — најистакнутији активисти, који су имали задатак да у својим крајевима појединачно разговарају са сваким човеком са којим се рачунало да ће на позив Партије поћи у борбу. Њима је тада истовремено постављен задатак да прикупе тачне податке о наоружању. Сада је само требало проверити резултате а по могућности одржати и неки састанак са свима онима који желе да ступе у борбу. Истог поподнева сви чланови Поверенства кренули су на терен. Ноћу између 28. и 29. јуна они су саслушали извештаје људи задужених за прикупљање података, а неке су лично проверили на терену.

Било је интересантних појава. Када се раније са људима разговарало да треба кренути у оружану борбу против окупатора, многи су се изјашњавали да ће они кренути међу првима. Али сада, после читања Прогласа, постало је јасно да дизање устанка није далека перспектива, већ питање дана. Требало је испунити обећање. Оставити кућу, породицу и кренути у рат, у

неизвесност. Настала је унутрашња борба код људи између патриотског осећања и жеље да се боре за слободу с једне стране и бојазни за породицу и имовину ако се оружјем супротставе окупатору, с друге стране. Људи су постали ћутљиви. Ућутали су и они који су се раније разметали јунаштвом. Било је и чланова Партије који су се колебали. То се нарочито запажало у Трнави где је међу члановима било и имућнијих људи.

Омладинци су били најодлучнији. Јављали су се без много размишљања. Старији су се теже одлучивали, па су се изговарали да нису још средили жито и да нема ко да им ради. Неки су давали пристанак, али недовољно одлучно рачунајући да ипак до тога, можда, неће доћи, „већ да је то само проба оданости“. Али и поред свега тога Поверенство је закључило да са сигурношћу може рачунати на око 100—130 људи. Највећи одзив био је у селима где је политички рад био најбоље организован. Из Винче се јавило око 15, из Трепњевце 12, Аранђеловца 11, а затим су следила села: Даросава, Шаторња, Страгари, Копљари, Божурња, Овсиште. Три четвртине од пријављених били су омладинци.

Речено је да борци у одред понесу и већи број пушака, муниције па и пушкомитраљеза. Али када су чланови Окружног поверенства проверили њихове извештаје, установљено је да се са сигурношћу може рачунати на око 30 пушака и 2 пушкомитраљеза, премда се према извештајима о стању оружја на терену очекивало преко 100 пушака. Показало се да има људи којима се не иде у одред, али који нису били ради да дају оружје.

ФОРМИРАЊЕ ОДРЕДА

28. јуна у шумарку између села Бање и Копљара одржан је састанак руководства за припрему устанка. Састанку су присуствовали сви другови из Поверенства Партије и Милан Благојевић. На састанку су прорађене инструкције Главног војног руководства за Србију о начину формирања партизанских одреда. Затим је разматрано стање на терену и констатовано да по-

стоје сви реални услови за формирање партизанског одреда на подручју аранђеловачког округа.

На крају састанка донесена је одлука о формирању Првог шумадијског партизанског одреда. Званичан назив одреда предложио је Благојевић. Одређен је штаб одреда у саставу од четири члана. Поред команданта Милана Благојевића, који је био одређен од вишег руководства, за заменика команданта одређен је Милан Илић Чича, за политичког комесара Милутин Тодоровић, а за заменика политичког комесара Душан Петровић Шане. На овом састанку предложено је да се тражи од ПК упућивање једне групе радника из Крагујевца у овај одред како би се ускладио социјални састав људства, а такође и нешто Београђана. На основу података о људима од којих је требало да се формира одред, видело се да су већином били сељаци, затим су следили ђаци и студенти, углавном сељачког порекла, и на крају занатски радници (обућари, столари и опанчари). Нова војска се морала формирати на новим — револуционарним основама, јер је предводи авангарда пролетаријата — Комунистичка партија.

За прикупљање људи за одред одређено је место — шумовити предео више Горње Трешњевице, између Корушца и Орловца.

Командант одреда и његов заменик исте вечери су отишли у Корушац да одреде место за логор. Командант је у времену од 1935. до 1937. године завршио политичку војну академију — „Лењин“ у Москви. Поред практичног ратног искуства он је имао и теоретско-стручног знања. Приликом избора места за логор узео је у обзир све захтеве којима треба оно да одговори — да обезбеди смештај људи и успешно прихватање борбе. Такво једно место нађено је у североисточном делу шумског масива Орловац.

У логор Првог шумадијског одреда 29. јуна стигао је и први борац, Живадин Миловановић, сељак из Трешњевице. Његов задатак био је да уреди логор пре него што стигну остали. Живадин је био предухитрив и врло спретан. Као резервни поднаредник бивше војске располагао је извесним војничким знањем. Према командантовим упутствима и личној иницијативи, успео је за

два дана да припреми логор за пријем првих бораца. Решена су најелементарнија питања као што су: вода за пиће, стражарска места, место за клозете и остало.

Чланови партијског руководства кренули су на терен да прихвате прве борце. Благојевић је такође 30. јуна отишао у Наталинце да позива људство. 29. и 30. јуна одржани су последњи састанци са људством које се јавило за одред. Са ових састанака требало је кренути у логор. Људи из руководства су рачунали с тим да у одлучујућем моменту може доћи до колебања, да ће људима са села бити тешко да се „преломе“ и реше да напусте куће и породице. Они се нису преварили. Колебања је било. У Винчи, на пример, где се јавило највише добровољаца, на састанак 30. јуна није дошло шест. Панта и Милић су дан раније свима били саопштили да ће се на овом састанку одредити воеме пола-ска, те да треба доћи са спремом. Неки су на уговорено место донели само оружје, а онда су отишли кућама „јер су нешто заборавили“. Више се нису враћали. Тако је из Винче те вечери кренуло за Корушац свега седам бораца. Од њих су били жењени само Панта Станковић, једини члан Партије и капетан Димовић, који се после дужих разговора са Милићем и Пантом решио да крене у одред. Винчани су те вечери понели пет пушака, један пушкомитраљез, сандук бомби и два револвера. Су-традан, 1. јула, из Винче су кренула још тројица — три ђака. Незапажени су напустили родитељске домове и кренули у суров и дуги рат. Тoga јутра, када су напу-стили Винчу, испратила их је Милићева мајка Станица.

Првога јула у логору у Корушцу освануло је око седамдесет бораца из овога краја и десетак Крагујев-чана, радника из Војнотехничког завода, чланова Пар-тије и скојеваца. Из већине села овога краја било је по неколико бораца. Највише их је било из Винче, Тре-шњевице и Аранђеловца. Већина од њих били су млади људи, омладинци између 17 и 20 година. Чланови Окру-жног поверенства били су задовољни. Ово је био резул-тат њиховог труда. Констатовано је да су се неке пар-тијске организације слабо одазвале, као Трнавска, на пример, чији ни један човек првога дана, па ни касније, није ступио у одред. Био је и изванредан број комуниста

који се нису одазвали на позив руководства. Сремчевић и Мика Милосављевић поново су кренули на терен, задовољни што је одред био формиран — један од првих у Србији.

*

Када је штаб одреда 2. јула извршио смотру свога људства и наоружања, утврдио је следеће стање:

- укупно људи 93, од тога:
- сељака 35
- радника 18
- ђака 23
- учитеља 2
- студената 28
- професора 2
- правника 2
- официра Шпанске републиканске војске 1
- официра активних бивше војске 2.²⁷

Бившу југословенску војску служила су 22 човека.

Што се политичке припадности тиче стање је било следеће:

- чланова Комунистичке партије било је око 40²⁸
- кандидата за Партију 5
- скојеваца 7.

Сви остали су чврсто везани за Партију.

Одред је располагао следећим наоружањем:

- пушака 27, претежно систем „маузер“ и нешто мало „малихерки“;
- пушкомитраљеза 3 — систем „збројовка“,
- револвера — 8, углавном 9 мм, бивше војске,
- бомби ручних и противтенковских око 30,
- муниције је било око 2.000 метака.

Поред поменутог наоружања, било је и неколико секира, ножева — војничких и касапских и једна сабља.

²⁷ Један од њих, Жика Новаковић из Блазнаве био је наредник — питомац војне академије.

²⁸ Око 50 чланова Партије, претежно сељака, није се одазвало позиву да ступе у одред. Омладинаца који су себе сматрали комунистима било је далеко више, али нису били учлањени.

Са овим људством²⁹ и наоружањем требало је отпочети рат против 714. немачке дивизије генерала Штала, која је бројала близу 10.000 војника.

Командант одреда желео је да се упозна са сваким борцем, да се увери колико је сваки решен да иде у борбу до краја. Он је у томе имао искуства. Њему није било први пут да прима у јединицу добровољце. На основу првих разговора вршио је распоред људи и давао им задатке.

Сада, када је Благојевић обилазио одред, јављале су му се асоцијације из минулих дана. Неки борци су на први поглед изазвали сумњу у погледу борбених квалитета. Застао је прво испред Миленка Станковића — боема из Винче. Миленко је имао око 43 године. Био је познат као пијаница. После две проспаване ноћи под ведрим небом, његово иначе бледо лице, још и необријано, постало је сивожуто, а мутне очи влажне и кржаве. Руке су му се тресле. Милан га је посматрао а затим питао:

— Што си ти, пријатељу, дошао овамо?

Миленко је одговорио:

— Па ето, дошао. Панта ми рече да треба да се иде и ја пошао.

Две ноћи провести под буквом уз оскудну храну, било је довољно да се најслабији поколеба, да поклекне. Банкарски чиновник је увидео да је „залутао“ и био је склон да одмах поправи „грешку“ по цену личног угледа, на који није много полагао.

— А ти, Панто, купиш све да би вас само било више на броју — обрати се командант Панти, вођи Винчанске групе.

Панта се мрштио. Није му било право што један „његов“, кога је он успео да „обради“ и „преваспита“, испољава такву малодушност још на првом кораку.

— Ваљда си дошао да се бориш за слободу — добаци Панта љутито Миленку;

— Ма нисам вала ја никакав борац — одговори скрушено Миленко.

²⁹ На крају књиге налази се списак бораца 1. Шумадијског одреда који су међу првима ступили у одред и остали у њему дуже.

— Имаш ли оружје? — прекиде га Благојевић.

— Немам.

— Онда узми ствари па кући. Овде нам ниси потребан. Ако ћеш да помажеш покрет, можеш нам и тамо бити користан. Све што тражимо од тебе је да ником не кажеш где си био и шта си видео. Ако поступиш другачије, бићеш кажњен, и показа на свој револвер.

— А, не брините, ја сам озбиљан човек — рече Миленко и изађе из строја клањајући се дубоко свима.

Тако се завршио разговор са првим слабићем.

Командант је смотру продужио даље и зауставио се пред групом аранђеловачких ђака. Они су били обучени у кратке панталоне, око врата су имали црвене мараме. Ништа у њима није било ратничког. Командант им је то и рекао:

— Да ли сте ви пошли на излет или у рат?

Они су се осмехивали збуњено.

Командант није више говорио ни са једним борцем, али се пред неколицином нешто дуже задржао. Посматрао је дуже и Милију, опанчарског радника из Аранђеловца. Нешто му се код њега није свиђало. Био је млад и снажан. Гледао је дрско.

Када се командант вратио у штаб, изјавио је друговима: „Биће их који ће брзо киднути, али огромна већина су добри момци с њима се може ратовати“.

Благојевић је наредио да се оружје држи на једном месту у средини логора. Ово место је већ било предвиђено, и тамо уређене сошке за пушке. Крај оружја било је место за дежурног логора. За те сврхе је импровизован мали дрвени сто. На њему је стајао, распоред дневног рада: устајање, време ручка и вечере, смена стража и патрола. Првих дана на стражу и у патролу одређивани су само чланови Партије и скојевци.

Прошла су два дана без нарочитих догађаја. Четвртог јутра се из логора изгубила група ђака „скаута“, из Аранђеловца. Остала су само двојица скојеваца, Лида Маринковић и Раша Баковић. „Скаути“ су се у зору неprimетно извукли и одмаглили својим кућама. Авантури је био крај. Груба реалност је разбила све илузије о романтичном војевању попут Старине Новака, хајдук Станка или Робин Худа.

Вест о одласку „скаута“ није изненадила нити оне-
расположила штаб одреда, а нарочито команданта. На-
против, он се радовао што се одред тако брзо ослобађа
непоузданих.

Овога дана десио се још један интересантан дога-
ђај. Из Винче је дошао сељак Светозар Чолић чији је
унук Таса ученик седмог разреда гимназије био у
одреду. Таса је побегао у одред без знања родитеља и
деде. Деда је од породице Милана Илића назрео где се
налази логор. Светозар, који је иначе спадао у ред нај-
бољих газда у овом крају, лутао је извесно време по
шуми и тако нагазио на стражара. Захтевао је да иде
код команданта. Благојевић је наредио да га доведу.
Одмах је почео да виче како нико нема право „да од-
води његову децу“. Командант је позвао Тасу и кратко
му рекао:

— Деда је дошао да ти води кући, шта ти мислиш
о томе?

Таса је ћутао. И њему је било доста „ратовања“.
Дедино присуство га је подсетило на топло огњиште и
обилну храну.

— Све је јасно — рекао је командант. — Не требају
нам такви борци. Иди кући.

И Таса је покуњен напустио логор. Дежурни, који
га је спроводио, по повратку је причао да је Таса пла-
као. Али нека унутрашња сила — да живи без опа-
сности и у комфору — била је јача од његове свести
и поноса.

Штаб одреда намерно није хтео прва два-три дана
да предузме било какав организовани рад у логору.
Требало је да се људи привикну новом начину живота.
Била је то нека врста борбеног карантина — провера
решености људи да иду до краја.

После ових догађаја командант одреда у договору
са штабом, дошао је до закључка да је време да се
заврши са „карантинским“³⁰ начином живота и да треба
приступити војничком учвршћењу одреда. Одред је по-

³⁰ Карантин, специјални логор у коме су се задржавали
регрути приликом доласка у јединицу, како би се правовремено
открила нека евентуална епидемична болест, извршило чи-
шћење људства и облачење у униформе.

стројен. Извршен је прозив. Осам имена је прецртано. Бројно стање одреда је за толико смањено. Командант је стао испред средине одреда. Лице му је било строго и одлучно, поглед оштар. Буковом шумом је одјекнула одсечна команда: „Мирно!“ „На десно равнајс!“ Јуди, од којих већина нису били војници, инстинктивно су исправили тела и опружили руке окренувши главе. Равнала су се шаролика одела. Сељачки гуњеви од грубог сукна и уске чакшире, као да су прављени искључиво за ратовање, грађанске широке панталоне и кратки сакои од јефтиног штофа, очигледно непогодни за униформу партизанског борца. Равнале су се шајкаче са шубарама, радничким и ђачким качкетима. Равнали су се опанци са ципелама, планинским гојзерицама и чизмама. Поново је пала команда „Мирно“ и „Не месту вољно“.

Командант се обратио борцима.

— Другови, прошло је три дана од како смо се скупили у овом логору. Ово време је протекло у међусобном упознавању и привикавању новим условима живота. Ми све до сада нисмо представљали чврсту војничку организацију. Штаб одреда сматра да је наступило време да се та фаза превазиђе. Ви сте добровољно ступили у овај одред. Пошли сте свесно да се борите под заставом коју је развила Комунистичка партија Југославије против окупатора и за лепшу будућност наших народа. Али, желим да вам дам до знања да војска, нарочито када је у рату, има своје законе по којима живи и дејствује. Ти закони су често оштри, сурови и бескомпромисни. Снага револуционарне — добровољачке војске је у томе што њени припадници се самосвесно — добровољно подвргавају тим законима који се у војничкој терминологији називају дисциплином. Значи њих на то нико не присиљава. Али, када већ даду пристанак да се покоравашу тој дисциплини, онда су обавезни да поштују прописе које одређује претпостављена команда, да извршавају наређења старешина. Тада се више не може говорити о добровољности. Око извршења наређења се не може полемисати. Више се не може самовољно напуштати јединица. То се зове дезертерство, а због дезертерства се стреља. Желим

отворено да кажем да нас чекају тешке борбе, велики физички напори, маршевања, неспавања па некад и глад. На све то треба бити спреман. Наше ће највише партијско и војно руководство које руководи оружаном борбом у земљи, као и руководство нашега одреда водити бригу о људима. Наше је гесло: што више нанети губитака непријатељу, а не изгубити ни једног човека. Али, и поред свега тога не треба рачунати да ће све ићи глатко. До сада ми нисмо никоме правили сметње да напусти одред. То ни сада нећемо учинити. Ако има још некога међу вама који сматра да не би могао да одговори задацима који га очекују нека сада напусти строј и нека иде кући. Боље ће бити и за њега и за одред.

Борци су ћутали. Њихова тврда лица одавала су одлучност и спремност да иду до краја.

— Значи нема таквих, поново се чуо глас команданта.

Борци су ћутали.

— Од данас ћемо почети да живимо правим војничким животом рекао је на крају командант.

Командант је наредио дежурном да после ручка поново построји одред.

После овога састанка одржан је кратак састанак штаба одреда и Партијског поверенства. Тог јутра је преко везе у Тополи стигао у логор Недељко Жакула, правник, избеглица из Лике. Он је донео писмо Покрајинског комитета у коме је стајало да се комесар одреда Милутин Тодоровић упућује у космајски срез да тамо организује одред, а на његово место за комесара одреда, постављен је Недељко Жакула.³¹ Овом приликом је констатовано да је формирање одреда потпуно успело, што је био основни задатак Окружног поверенства. Постављало се питање како треба поступити са оним члановима Партије који нису хтели да ступе у одред. Било је разних мишљења. Једни су били да се сви такви одмах искључе, а други су предлагали да неке од њих треба ликвидирати, док су трећи сматрали да још треба

³¹ Жакула је раније био секретар Окружног комитета Партије у Лици.

причекати и продужити са убеђивањем. Предузимању драстичних мера супротставили су се Благојевић и Шане сматрајући да таква једна акција не би ништа допринела, а никако је не би требало предузети без одлуке Покрајинског комитета.³² На крају је одлучено да, и поред тога што је основни задатак комуниста да ступају у одред и да се боре са пушком у руци, не треба потцењивати рад Партије на терену у циљу припреме народа за помоћ војсци, па би било претерано све комунисте послати у одред. Тако је одлучено да се Сремчевић и Мика Милосављевић из Поверенства не укључују у одред за стално, већ да продуже рад на терену и буду у непрекидној вези са штабом одреда. Такође је одлучено да још неки активисти као што су Милић Радовановић и Милош Вујановић остану на терену и организују везу са Сремчевићем и Миком.

На предлог команданта размотрене су неке организацијске форме у одреду. Одлучено је да се одред подели на чете. Командант је предложио да се формирају четири чете. Заједнички је размотрено питање распореда људства по четама и избора четног руководства. Приликом формирања чета водило се рачуна о што бољем усклађивању социјалног састава, равномерној расподели чланова Партије, а такође и о потреби груписања људства према познавању терена, тј. да Опленчани остану скупно у две чете а Орашчани и Колубарци у друге две, како би на својим теренима могли боље да дејствују војнички и политички.

Одлучено је да се у одреду организује информативна служба, преко које би се набављала литература за одред и припремале радио-вести које би се састављале на основу слушања пријатељских радио-станица Москве и Лондона. Овај задатак је постављен Милићу Радовановићу. Наређено му је да набави радио-апарат и организује умножавање вести. На истом задатку у почетку су се ангажовали Милош Вујановић и Бранко Аврамовић.

³² На основу циркуларног писма ПК од 20. јула, против партијаца који не извршавају задатке требало је предузети оштре мере (види Зборник докумената, књига 2, стр. 29). Како поступити у конкретном случају није било лако одредити.

Формирање чета извршено је на следећи начин. У Прву и Трећу чету одређени су Аранђеловчани и Колубарци, у Другу и Четврту људство са територије опленачког среза и из околине Шаторње и Страгара. Крагујевчани су распоређени у ове две чете. Чете су бројале од 15 до 20 људи. За командира Прве чете одређен је Раца Терзић, радник, а за комесара Веља Герасимовић, сељак. За командира Друге чете Панта Станковић, а за комесара Никола Николић, намештеник из Крагујевца. За командира Треће чете Жика Новаковић, наредник — питомац, а за комесара Берберски, студент права. За командира Четврте чете Благоје Филиповић, радник из Крагујевца, а за комесара Жика Томић, студент филозофије. Капетан Драган Димовић одређен је за начелника штаба одреда.³³ За интенданта одреда одређен је Бранко Илић, сељак из Трешњевице.

Тако је одред трећи дан добио своје организационе форме. Командант одреда је сада извршио расподелу оружја и задужио њиме командире чета. Свака чета је добила по седам пушака, један пушкомитраљез и неколико бомби. Комесар одреда је расподелио комесарима чета литературу која је била прикупљена и намењена за партијско-политички и културно-забавни рад. Штаб одреда је настојао да сваку чету оспособи за самостално дејство. Командири чета су имали тешкоћа око расподеле оружја јер га за све није било. Пушкомитраљеви су додељени комунистима и то борцима који су раније служили војску и који су знали да рукују њима. Тако је митраљезац Четврте чете био Милета Николић, обућарски радник из Аранђеловца. Он је у ствари добио пушкомитраљез који је лично донео и којим је руковао у краткотрајном рату бивше војске.

Исхрана је почела да постаје проблем. Штаб одреда је стајао на гледишту да у почетку прехранбене артикле треба куповати и не тражити добровољни прилог. Сматрали су да би прикупљање добровољног прилога оставило слаб политички утисак код становништва

³³ Овако формацијско место упутством Главног штаба није било предвиђено. Благојевић га је отворио на сопствену иницијативу како би рационалније користио знање једног активног официра.

оближњих села, а тиме би се открило и место одреда. Али финансијска средства одреда нису била завидна. И тако се из дана у дан кувао пасуљ који су доносили од својих кућа сиромашни Бранко, Чича Илић и други борци из Трешњевице а као хлеб је служила проја која се пекла код њихових кућа. И проје и пасуља било је мало. Дневно су спремана само два obroka. У логору је био врло мали број порција и кашика. Људи приликом поласка у одред, а нарочито омладинци који о војсци нису имали никакву представу, на ово су сасвим заборавили. Тако се по неколико њих служило једном порцијом и кашиком. Овакво стање претило је да проузрокује обољења, поготово што се вода користила са једног неуређеног извора.

Други проблем представљало је спавање. Командант одреда није дозвољавао да се користи слама, јер би се брзо појавиле ваши. Ћебади, шаторских крила и шињела било је врло мало. Људи су претежно спавали на танком слоју сувога лишћа. Сада се нешто морало предузети да се ово стање поправи. Било је најбоље да се напусти логор и отпочне са акцијама, али то се још није смело радити. Командант је сматрао да у логору треба провести петнаест до двадесет дана, да се за то време људство обучи у руковању оружјем и осталим основним војничким вештинама.

Истог дана, 3. јула, штаб одреда је направио распоред рада у логору, који је откуцан и стављен на огласну таблу код дежурног логора. За дежурне су одређивани командири и комесари.

Распоредом рада одређено је: време устајања у 6 часова, доручак у 7, ручак у 13, вечера у 20 и спавање у 22 часа. Првих дана у преподневним часовима извођена је обука у руковању пушком. За касније предвиђена је обука у руковању пушкомитраљезом и бомбом, а затим практична обука у нишањењу, извођењу стражарске и патролне службе и организацији засада на путевима. То је у ствари био програм обуке бораца.

У поподневним часовима по четама су радили читалачки кружоци. Такође су планирана разна политичка предавања као и предавања војне природе са примерима из руске револуције и рата у Шпанији.

Благојевић је лично узимао учешћа у обуци. Његова излагања била су логична и убедљива. Он је борцима уливао снагу и самопоуздање. Немце, као војнике, није потцењивао. Зато је и говорио да их треба нападати смело, дрско и изненадно. Када би објашњавао практично како треба организовати заседу и из ње нападати, он се толико уносио у радњу да је борцима стварно дочаравао слику борбе. Његов ауторитет код бораца је растао. Они су веровали да ће свака акција којом руководи Благојевић бити успешно изведена. Нарочито је истицао потребу хладнокрвног и смишљеног дејства. „Не сме се пуцати без нишањења“ — стално је подвлачио — „сопствена ватра је најсигурнији заклон“. Говорио је о потреби доброг познавања оружја. „Треба познавати душу пушке, за ратника је највеће задовољство ако му меци падају тамо где их он шаље“. Нарочито је истицао потребу упорног рада и вежбања.

Код бораца се развило огромно интересовање за обуку у руковању оружјем. Цело слободно време су проводили на малом импровизованом полигону увежбавајући нишањење.

И НЕПРИЈАТЕЉ СЕ ПРИПРЕМАО

По селима и варошицама Шумадије говорило се да се око Рудника виђају наоружани људи. Причало се али са шапатом и „у четири ока“ да су поједини људи из села нестали и да „нико не зна куда су отишли“. Овакве приче су се шириле и стигле до ушију генерала Штала на Опленцу који је тек завршавао свој пројекат плана за „учвршћење власти“ у овом делу Шумадије и „ликвидацију деструктивне делатности“. Вест да су се на територији његове дивизије појавили „одметници“, збунила га је. То му је покварило све планове. Та појава била је врло озбиљна и превазилазила је све његове претпоставке. Она је била узнемиравајућа не само за њега већ и за врховног заповедника за Србију, за команданта трупа на југоистоку. О томе је требало одмах послати извештај у Београд, али је истовремено требало предложити мере које ће он да предузме. То

је било оно најтеже. Он није знао шта да предложи. Никаквих података о припремама оружаних акција није било. Претходник му такве податке није оставио, центар Гестапоа из Крагујевца, који није ни био под његовом непосредном командом, није га ништа извештавао. Његов шеф обавештајне службе, мајор Функе, жалио се да је наследио у овом крају врло слабу обавештајну мрежу. Агенти су му били изоловани од комунистичког покрета и као такви неефикасни. Он се жалио и на оскудицу у финансијским средствима. Функе је по својој линији Абвера (војна обавештајна служба) тражио средства и овлашћење за проширење обавештајне мреже. У томе му је била потребна и сагласност команданта и његова помоћ. Функе је предложио конкретне мере у том погледу. Његов план се базирао на потреби формирања мреже информатора од угледнијих и богатијих људи, који би се прилагодили на идејној основи, тј. на потреби борбе против комунизма, развијајући код њих страх од комуниста. Везу са овим информаторима требало је одржавати преко начелника срезова у Аранђеловцу и Тополи и преко команданта места. Поред овога планирао је проширење мреже агената који би се плаћали редовно и обилато. За ове сврхе је у почетку морао бити коришћен новац из среске касе, док претпостављена команда не пошаље новчана средства. Функе је тражио пут да свог човека убаца у редове Комунистичке партије. У том погледу још ништа није могао да предложи. Требало је наћи човека из редова радника, а то није било тако лако. Он је у вези са овим тражио помоћ од свога шефа из Београда, која му је обећана. Убрзо је био обавештен да је Гестапо из Крагујевца упутио у Пласковац свога агента Огњановића, који је стављен на расположење Функеу.

Огњановић је био обућарски радник и живео је раније у Крагујевцу и Београду. У Пласковцу, где му је живела тетка, био је слабо познат. Више од двадесет дана покушавао је да се некако приближи комунистима. Он се често појављивао међу људима за које је сматрао да су наклоњени комунистима. Тада би говорио против Немаца и фашизма, истицао своју „пролетерску припадност“ и остало. У томе је био пренаметљив, да су кому-

нисти у Винчи већ посумњали у њега и саветовали својим људима да га се клоне. Тако се овај агент одмах нашао изолован пре него што је ишта сазнао. Негде почетком јула Огњановић је, по савету Функеа, дошао у Винчу кући Милића Радовановића и понудио му „своје услуге“. Он је пошао на директну провокацију. Функе је хтео све или ништа. Огњановић је донео писмо у коме је стајало како неки „друг Тика“ „топло препоручује друга Огњановића који се показао као активан и поверљив човек, близак Партији“.³⁴ Огњановић је за-суо Милића бујицом речи о својој класној привржености и борбености. Милић је ћутао. На крају му је рекао:

— На жалост, пријатељу, ја вам не могу помоћи. Ја студирам медицину и не водим политику.

Огњановић је узео своју хартију и отишао.

— Тешко је то када не верују поштенем човеку — рекао је на растанку.

Други агент на кога је Функе много рачунао био је Милија Станковић који је био у одреду приликом његовог формирања. Он је регрутован на основу директних Функеових захтева и услова које је он постављао (да агент буде радник и то млад и снажан, да су његови борбени квалитети цењени међу радницима и да је у родбинској вези са неким од комуниста из овога краја). Такав радник се могао наћи у Аранђеловцу. Функе је лично отишао тамо. По савету Гестапоа он се обратио за помоћ Илији Михаиловићу који је требало да учествује у врбовању агената. Михаиловић је лично познавао све обућарске и опанчарске мајсторе у Аранђеловцу а преко њих се распитивао за раднике. Милија је био запажен. Раније се истицао у штрајковима и тучама са жандармима. Био је често и затваран, најчешће због туче коју је сам проузроковао. Са комунистима се дружио јер им је често био од помоћи, али због својих изразитих анархистичких особина није био ни члан

³⁴ Подаци о мерама Немаца и Функеа посебно рађени су на основу исказа наредника Зоренца на саслушању пред органима ОЗН-е октобра 1944. године.

синдиката а да се о партијском чланству и не говори. Био је амбициозан и самољубив. Захваљујући тим својим особинама, Функеов избор пао је на њега.

Милија се тајно састао у вили Илије Михаиловића са мајором Функеом. Потписао је пристанак да ради за Абвер. Одређена му је веза и начин јављања. Нарочито му је наглашено да се повеже са члановима Партије и да утврди да ли се припрема оружана акција. Ако тако нешто сазна, да ступи у ту организацију и да се јави па ће задатке добити накнадно. За почетак је добио 20 хиљада динара.

Само неколико дана после Милијиног сусрета са Функеом комунисти из Аранђеловца кренули су у одред. Милија је још раније дао обећање. Сада је кренуо са њима успевши да јави својој вези само толико да одлази, а где, то ни сам није знао.

Поред Милије, на кога је много рачунао, Функе је преко капетана Конопацког и органа Гестапоа настојао да прошири мрежу информатора. У Аранђеловцу је већ и до тада деловао познати петоколонаш Жика Бошњак, али он Функеу није могао ништа да користи. Конопацки је помоћу свог сарадника Зоренца и мајора Милованчевића успео да увуче у своју мрежу још неке људе. За ове сврхе је користио и председника Јокића, кафецију Прондовића званог Лука и још неке. Помоћу њих је требало врбовати информаторе, па их повезивати са Милованчевићем или Зоренцом. Немци нису хтели да долазе у директан додир са овим људима. Службу информатора требало је поставити на „политичкој“ основи, као борбу против комунизма, зато је за те сврхе требало ангажовати Љотићеве присталице.

У јуну и почетком јула Конопацки је успео да створи мрежу петоколонаша — информатора. У већем броју села орашачког и опленачког среза имао је бар по једног свог човека. У Винчи је имао Миладина Миливојевића, у Пласковцу Милована Врачарића, у Брезовцу Светозара Вујановића, а у Шаторњи Живана Васића ћату. У Липовцу је имао једног попа, као и неке друге. Ова су села за Немце представљала нарочито интересантна подручја. Они су имали у својој мрежи још неке људе, али ови нису били нарочито ва-

жни, јер нису имали углед у својим селима. Преко информатора Немци су желели да добију увид шта се у селима ради, а и да врше антикомунистичку пропаганду. У ове сврхе су ангажовани и специјални љотићевски агитатори. Љотић у овом крају није имао никаквих присталица. Немци су много рачунали са Ацом Лазаревићем, адвокатом. Њему су додељена обилата финансијска средства и он је имао задатак да на територији среза орашачког појача љотићевску пропаганду. Његова канцеларија у Аранђеловцу постала је пропагандни љотићевски штаб за овај крај.

Штаб генерала Штала је поред политичких предузео и разне економске мере. Извршен је попис свих вршалаца на овом подручју и успостављена контрола вршидбе. Са педантношћу, својственој његовој нацији, Штал је желео да утврди колико ће тачно пшенице произвести у овом крају и то по домаћинству. На основу тога требало је израдити распис за обавезну предају пшенице. Сваком домаћинству је требало оставити по 180 кг пшенице по глави одраслог члана породице. Практичне мере за завођење „новог поретка“ биле су на помолу. Штал није хтео да дозволи да поробљене „варварске“ нације живе боље од „изабране“ германске расе која је господарила светом. Требало је шумадијску пшеницу слати у Немачку као први продукт са поробљеног Балкана.

Као што се види, генерал Штал је озбиљније схватио своју дужност од претходника. Он је улагао све своје снаге да што више допринесе ствари Трећег Рајха.

Досадашњи рад и предузете мере учиниле су се генералу Шталу довољним да би могао упутити претпостављеној команди извештај у коме је стајало „да се у овом делу Шумадије запажа после почетка рата са Русијом, појачана антинемачка делатност, али су предузете мере, за брзу и потпунију ликвидацију тих појава“.³⁵

³⁵ Из извештаја штаба 714. дивизије упућеног команди 65. корпуса ових дана се отпочело са крупним диверзијама, почевши од 12. јула када је срушен мост у Раљи па надаље (док. бр. 5, Фл Х архив ВИИ ЈНА).

Јулски дани нису само узбуђивали Немце и наго-
нили их да предузимају хитне мере већ су узбуђивали
и оне које је, забрињавала „будућност државе“ после
рата. Ови људи — разни грађански политичари који
нису желели да сарађују са окупатором, ни са комуни-
стима — осећали су да догађаји иду испред њих. Они
су својим професионалним политиканством увиђали да
је мржња народа према окупатору огромна и да се на
томе може изградити велика политичка каријера.

Земљорадницима Драгољуба Јовановића комунисти
су предлагали да отпочну заједничку борбу за ослобо-
ђење. Они су се „у принципу“ сложили с тим и обе-
ћали да ће им „пружити братску руку“. Али од обе-
ћања даље нису ишли. Припадници деснијих струја
нису хтели ни да чују за комунисте. Сви они заједно
нису били спремни да ма шта рескирају од свога ком-
фора. Њихове су биле жеље да се комунисти „истрче“
и компромитују, а они да чекају боље моменте. „Че-
кати“ — била је парола свих грађанских партија. Али
су ипак желели да се чује и „њихов глас“, да се види
да и они нешто раде. Сви су се слагали да је бесмислено
предузимати борбу против окупатора када је „он нај-
јачи“. „Треба чекати боља времена“ — узвикивали су!
Говорили су да не треба много „лупати главу“ јер има
ко „да мисли“. Истицали су да краљ и влада воде по-
литику, да у земљи постоје „јединице краљевске вој-
ске“, које ће ступити у дејство „када то буде потребно“.
Истина, у овом делу Шумадије до тада се још ништа
није чуло о четницима Драже Михаиловића. Они су се
виђали само у околини Равне горе. Тек сада су разни
четнички агенти почели да шире легенде о четништву.
Неки су тврдили да се „тамо негде, око Рудника и Су-
вобора налази велика војска — читаве дивизије, које
чекају наређење Краља па да крену на Немце“. Овом
пропагандом требало је повратити поверење у краља
и владу које је било изгубљено. Истовремено је требало
одвојити народ испод утицаја комуниста.³⁶

³⁶ Прича о „четничкој војсци“ узела је толике размере да
је у циљу провере шта је истинито од тога ПК Партије за

Али није се све ограничило само на пропаганду. Предузете су и извесне ефикасније мере. Наиме, шеф обавештајног центра у Београду једне савезничке земље боље је ценио ситуацију од домаћих буржоаских политичара. Његови информатори из овога дела Шумадије јављали су о расположењу народа, о политичкој активности комуниста и њиховог утицаја на масе. „Шумадија се нагло оријентише улево, изгубићемо политички срце Србије“ — узвикивали су!

Искусни обавештајац сада се дао на посао у намери да скрене кретања народа тамо где је он сматрао за потребно. Тражио је начин. Таква прилика му се убрзо указала. Артиљеријски генерал Љубо Новаковић после свога бекства из ваљевске болнице које су организовали неки његови лични пријатељи, отишао је на Равну гору у четнички одред Драже Михаиловића. Као најстаријем по чину, Новаковић је сматрао да њему припада дужност команданта одреда. Дража је имао своје амбиције. Дошло је до оштрог сукоба и Новаковић је напустио одред. Са њим је пошло неколико официра и мања група четника. Сада се генерал почео да креће у околини Аранђеловца и Белановице. Није знао шта да предузме. Ни са ким везу није могао да успостави. Одлучио је да се повеже са Костом Пећанцем и на тај начин напакости Дражи Михаиловићу. У међувремену је настојао да привуче на своју страну четничку групу Никчевића, који такође није желео да се покорава Дражи и његовим наређењима.

Крајем јуна Новаковић се сreo са енглеским обавештајцем у околини Аранђеловца. Обојица су се много обрадовали овом сусрету. Новаковићу су се отварале перспективе, а обавештајац је у генералу видео личност која треба да води устаничке снаге у Шумадији

Србију слао специјалне људе — чланове ПК на терен да испитају право стање (Чолаковић у „Записима из ослободилачког рата“ стр. 14 пише о овоме). Вест су шириле обавештајне службе антихитлеровске коалиције. Немци су такође о овоме писали. У извештају 610. фелдкомандантуре од 5. јула говори се да је 29. јуна примећена у околини Белановице група од 70 наоружаних људи коју предводе официри. У групи је и једна жена (ово је био Новаковић са својом групом) — док. бр. 5 Ф 1 к. 44-Х, ВИИ ЈНА.

и елиминише све „леве екстремисте“. Обавештајац је све радио систематично и смишљено. Генерала није хтео да држи у неизвесности. Одмах му је рекао да није компетентан да одлучује ко треба да буде врховни командант југословенског четништва. Почео је да убеђује генерала. Рекао му је да је четнички покрет тек у развоју, истичући нарочито да је Михаиловић са својом групом у западној Србији и да он нема утицаја на Шумадију, па се са те стране генералу пружају сјајне перспективе.

— Шумадија је срце Србије. Ако поведете њу за собом, повешћете Србију — рекао је генералу.

Новаковића су ове речи умириле. Прихватио је предлог који се састојао у следећем:

Генерал Новаковић требало је да прогласи себе за „војводу шумадијских четника“ и да све оружане групе у Шумадији, без обзира ко их предводи, стави под своју команду, са Дражом Михаиловићем да организује сарадњу, али да се не потеже питање субординације, све док покрет не добије шире размере. Са Костом Пећанцем генерал је требало да успостави лични контакт и да настоји да га одврати од сарадње са окупатором. Обавештајним службама Запада било је већ познато да је Пећанац под утицајем Немаца. Оне су се сада упињале свим силама да га извуку и искористе његову популарност из минулих ратова, за усмеравање устаничких кретања у Србији. Новаковићу је препоручено, да се, ако буде потребно, привремено стави под команду Пећанца и да га, деловањем изнутра, примора на одустајање од сарадње са окупатором. Обавештајац је обећао генералу и обезбеђење политичке подршке.

Овим састанком су били задовољни и генерал и обавештајац. Следећи састанак био је заказан у селу Букуљи крај Аранђеловца. Овом приликом је званично формиран одред „Војводе шумадијског“ — генерала Новаковића. Одред је добио радио-станицу и једну шифранткињу. На овом састанку су присуствовале и истакнутије политичке личности из Аранђеловца које су генералу обећале финансијску помоћ. Генерал је изнео присутнима свој општи план будућих дејстава.

На овом састанку је присуствовао и представник партијског Окружног поверенства, али га је генерал врло хладно примио и изразио жељу да разговара са „најстаријим комунистичким вођом“. Убрзо после овог састанка генералов одред је напустио околицу Аранђеловца и упутио се према Белановици.³⁷ Генерал је извесно време крстарио селима око Рудника богато гостећи своју дружину. За то време су га посећивали групно и појединачно многи политиканти и грађански политичари из околине, сви они који су схватили појаву генерала са оружаним одредом као изванредно значајан догађај, па су похитали, да му понуде своје услуге, да буду запажени. Плашили су се да их догађаји не претекну. Новаковић је почео да проширује мрежу своје војне организације. Наименовао је у појединим крајевима војводе и четовође. Издашно је делио титуле.

„ЛИЛИ МАРЛЕН“ ЗАМЕЊУЈУ РАФАЛИ МИТРАЉЕЗА

Живот у логору Првог шумадијског партизанског одреда био је прожет војничким духом. Већ више од десет дана чете су непрекидно вежбале. Штаб одреда је проверавао успех обуке и ефикасност појединих метода. Са задовољством је констатовано да су сви борци руковали пушком и бомбом сасвим добро. Стражарска и патролна служба функционисала је беспрекорно. Оно што се у бившој војсци учило месецима, млади борци револуционари морали су савладати за неколико дана. Људи су учили с вољом. Желели су да што боље упознају своје оружје, да га учине убитачнијим. Команданг је био задовољан. Он је сада тежиште обуке пренео на увежбавање чета па и целог одреда.

Командант је прво борцима и старешинама теоретски објашњавао како треба дејствовати из заседе. Он је нарочито истицао изненађење. Из заседе треба напа-

³⁷ Немци прве извештаје о појави Новаковићевог одреда шаљу почетком јула. У извештају 610 фелдкомандантуре (док. 5 Ф-1 КУ У-Х) говори се да је 29. јуна примећен код Белановице оружани одред јачине 70 људи који предводе официри.

дати само такве непријатељске снаге које се могу уништити брзо и потпуно.

Командант је разрадио тактику дејства из заседа. Ове своје основне принципе сада је желео да провери у пракси. Наглашавао је и то да је врло важно ако сваки борац и руководицац у оваквим дејствима испољи иницијативу и стваралаштво, али је сматрао да се неки основни принципи морају усвојити.

Руководећи се изложеним принципима командири чета су одлазили на одређени део пута који је пролазио крај шума и организовали заседу. Командант одреда је само знао шири рејон где треба да се налази заседа, а не и само место. Онда би он, са штабом одреда и једном четом, кренуо тим путем. Колона је кретала у групама онако како се претпостављало да је одстојање између немачких возила. Када би колона ушла у заседу, борци су ступали у „дејство“. Сложно је одјекивао ударац затварача празних пушкомитраљеза и пушака. Тада би командант одреда давао знак да свако остане на свом месту, а затим се приступало анализи вежбе. Командант је обилазио сваког борца, осматрао његово место у заседи, услове за употребу оружја, маскирање и како се лично маскирао. На лицу места је сваком указивао на добре и лоше поступке. Вежбе су се понављале више пута. Вршене су вежбе за организовање и ноћних заседа.

Борци су желели да што пре крену у акцију и на пракси провере стечено знање у обуци. Штаб је био нешто другог мишљења. Командант је, на пример, сматрао да је потребно остати још десетак дана како би се људство обучило у извођењу неких других радњи, а нарочито напад на насељена места и зграде. Предстојао је и напад на жандармеријске касарне и за то је требало припремити људство.

Комесар је са своје стране желео да што боље припреми људство како би могло што успешније да политички делује када чета крене кроз села. Прорађивао се проглас Покрајинског комитета КП за Србију. На читалачким групама се и даље највише читала књига Островског „Како се калио челик“. Омладинци су најрадије читали оне делове текста где се говорило о под-

визима Павла Корчагина и маштали о својим будућим подвизима.

Али план штаба није могао бити до краја остварен. Догађаји су наметали другачије одлуке.

ГЕНЕРАЛ НОВАКОВИЋ ЖЕЛИ ВЛАСТ

Првих дана јула генерал Новаковић је сазнао да се на западним падинама Рудника прикупља оружани одред који формирају комунисти. То га је узнемирило. Није подносио ривале. Преко својих људи дознао је поближе о месту логора Првог шумадијског одреда па је — у жељи да са њим успостави контакт и стави га под своју власт — стигао на источне падине Орловца где се улогорио.

Генерал је разрађивао план будућих дејстава. Својом зоном „будућих операција“ прогласио је целу Шумадију са рудничким крајем, Качером и Колубаром и Гужом. То је у ствари било договорено на састанку са обавештајцем, али је ипак генерал нешто проширио границе своје утицајне сфере. За генералове амбиције прочуло се у Београду. Њему су били упућени специјални емисари који су подржавали Дражу. Они су се уплашили да Новаковић не предузме неке непромишљене и „својевољне“ кораке. Плашили су се за своје будуће положаје и четничку генералну линију чекања. Отуда су саветовали генералу да ограничи подручје својих дејстава, да ради „опрезно“, да се не упушта у „авантуре“, да предузме извесне мере за обезбеђење делимичне мобилизације и „онемогући вршљање комуниста у овом крају“. Причало се да генерал намерава да прогласи себе „главним српским војводом“.

Генерал није био расположен да их слуша. Он им је рекао да над собом не признаје никога сем владу и краља и да ће се његова дејства одвијати привремено, док не ухвати везу са владом, према сопственом плану. Говорио је да припрема операције великих размера. Али је ипак избегавао да не „пренагли“. Из „тактичких“ разлога решио се да ограничи своју „власт“ на поменуто подручје. Што се тиче акција, „случајно“ се

задржао на сугестијама људи из Београда. Приступио је проучавању мобилизацијских могућности. Наредио је општинским властима да му поднесу спискове војних обвезника и послао упитник према којем је требало за сваког обвезника слати извештај. Нарочито је инсистирао да му се достави извештај о авијатичарима. Његови планови у погледу формирања војске очигледно су били замашни. На крају се латио посла да „реши питање комуниста“ па им је послао отприлике овакво писмо:

Вођи комунистичке дружине,

Ових дана сам са својим штабом стигао у шири рејон села Горње Трешњевице одакле мислим да предузмем руковођење операцијама против окупатора. Одмах по пријему овог наређења јавићете се у мој штаб ради договора о будућим дејствима и осталим питањима.³⁸

Један четник је однео писмо кући председника трешњевачке општине, а овај је четника послао кући Милана Илића. Рекао је да он не зна за логор комуниста, а да то вероватно Миланови укућани знају. Писмо никако није хтео да прими. Миланова деца су била врло обазрива, јер им је доносилац писма био сумњив. Изјавили су да „не знају“ — курир се вратио назад. Новаковић је био бесан. Наредио је да крене једна патрола од пет људи коју би предводио један официр и да сами пронађу логор партизана. Кренули су одмах.

*

У логору Првог шумадијског одреда те вечери било је као и обично. Студент Аврамовић из Влакче говорио је о астрономији. Дискутовало се до касно у ноћ. После је у логору завладала тишина. Остао је будан само дежурни. Око логора су, као и обично, биле страже. На источним прилазима логора држала је стражу Четврта — Пантина чета.

Будимир Ђекић из Винче био је на стражи. Зачуо је шум. Напрегао је пажњу. Шум је постајао јачи. Чуо

³⁸ Садржина писма састављена на основу реконструкције догађаја.

је и говор, а из сенки букава изашле су људске прилике. Видео је како им се оружје на месечини светлуца. Повикао је:

— Стој!

Шум је постао јачи. Видео је како се неколико људских прилика развија лево и десно и заклања иза букава. Притискао је обарач. Пуцањ је одјекнуо. Остали стражари су похитали на места која су већ раније била одређена. Са супротне стране зачуло се неколико пуцњева. Меци су зазвиждали. Затим се чуо бат корака и пуцање сувог грања — четници су побегли у правцу одакле су и дошли. Једини траг који су оставили био је коверат са генераловим „наређењем“.

У логору је направљена узбуна, али се све убрзо разјаснило. Штаб одреда је већ раније био обавештен да се негде у близини налази генералов логор. Писмо, које је Пантина чета нашла на путу, потврдило је то.

Ове ноћи нестао је шпијун Милија Станковић. Када је отпочела пуцњава, он је, престрашен, напустио логор. Преко једног ђака из Аранђеловца који је раније напустио логор он је послао писмо својој љубавници у коме јој је рекао где се налази. Сада је помислио да су Немци отуда сазнали, где је логор партизана па да су већ дошли да их ликвидирају, те се уплашио да у овој гужви не страда.

Сутрадан је штаб одреда решио да се са генералом ухвати веза како би се избегли поновни инциденти. Речено је да пођу командант, комесар и Милан Илић Чича. Претходно су обавестили генерала о посети.

Генерал их је дочекао свечано. Инцидент, који се одиграо прошле ноћи, наговештавао је да се са комунистима не треба шалити. Четници су били постројени пред генераловим штабом. Генерал се представљао: — Бригадни артиљеријски генерал Љубо Новаковић!

— Милан Благојевић, радник, поручник Шпанске републиканске армије!

— Како то Шпанске? — чудео се генерал — па ви нисте Шпанац?

— Не, ја сам чисти Шумадинац по оцу и мајци — одговорио је Милан — али сам се борио у Шпанији на страни републике.

Благојевићу су представљени и други официри, а овај њему комесара и свога заменика. Отпочели су разговори. Излажући свој план будућих дејстава, генерал је настојао да истакне своје војничко искуство и висок чин и да би било логично да се они ставе под његову команду. Нарочито је истицао потребу јединства командовања, и да о сваком потезу треба добро размислити.

Благојевић и чланови његовог штаба пажљиво су слушали генерала. На његове захтеве одговорили су кратко. Рекли су да они имају своју претпостављену команду и да се, према томе, не могу потчињавати другој, али да ће врло радо сарађивати са сваком патриотском организацијом која има за циљ да води борбу против окупатора.

Приликом напуштања Новаковићевог логора, Благојевића је пратио један потпоручник који је присуствовао овим разговорима.

— Свиђају ми се ваше поставке. Од генерала и његове војске не треба ништа очекивати. Пет дана сам са њима и већ ми их је доста. Само једу и праве планове. Ти у акцију никада неће поћи.

Потпоручник је изразио жељу да пође са партизанима. Благојевић му је рекао да би за сада боље било да остане, па ће о томе касније разговарати.

ЧЛАНОВИ ГЛАВНОГ ВОЈНОГ РУКОВОДСТВА ЗА СРБИЈУ У ЛОГОРУ ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА³⁹

10. јула Главно војно руководство за Србију, које је било формирано крајем јуна, напустило је Београд. Требало је обићи већ формиране одреде и помоћи да се убрза формирање нових. После обиласка окружних комитета и штабова договорено је да се одржи састанак у Аранђеловцу. Први је из Београда кренуо Никола

³⁹ У ово време, један део чланова ПК КПЈ за Србију, који су били задужени за војна питања, представљали су у ствари Главни штаб за ову покрајину, али нису имали званично такав назив, пошто је тада постојао само један Главни штаб за Југославију. Отуда је овде узет термин: Главно војно руководство

Груловић. Он је имао задатак да испита функционисање прихватних пунктова, и јавки преко којих је требало да дођу остали другови из Београда. За Груловићем кренули су Сретен Жујовић и Родољуб Чолаковић, а загим и остали. Чолаковић и Жујовић су 12. јула стигли у Тополу. Истог дана продужили су за Аранђеловац где је Жујовић остао, а Чолаковић је сам кренуо на Рудник. Тамо га је сачекао Груловић. Требало је да заједно са Груловићем установи колико су тачне вести које су кружиле по Београду да се на Руднику налази пет хиљада четника. После овога требало је ухватити везу са штабом Првог шумадијског одреда, чије место им није било познато.

ПК и војно руководство за Србију били су обавештени да је формиран 1. шумадијски одред и да је Милан Благојевић отишао негде у Корушац да прикупља људе. Тачно место логора одреда нико није знао. Чолаковић је целе једне ноћи заједно са студенткињом Јуном Коем трагао за логором. Тек ујутро, 14. јула, у с. Трешњевици, наишли су на Чичу Илића. Нису се познавали и Чича је био неповерљив према дошљацима. Чолаковић је питао Чичу за одред.

— Познајеш ли Милана Шпанца? — питао је Чича уместо одговора, гледајући и даље придошлице са сумњом.

— Сигурно да га познајем. Заједно смо били у Шпанији — одговорио је Чолаковић, а затим описао Милана.

Тек после тога Чича је одвео Чолаковића у логор. (Чолаковић у „Записима о ослободилачком рату“ на стр. 14 пише о овом путу, трагању, сусрету са Чичом и наводи разговоре с њим. Такође напомиње да га је водила студенткиња музике, али не наводи њено име). Благојевић је још раније био обавештен са терена да се неки људи интересују за одред, те је предузео посебне мере безбедности.

Благојевић је показао Чолаковићу логор. Чете су се постројиле и одлазиле на обуку. Одјекивала је команда. Дежурни са црвеном траком око руке, уредно сложена опрема и др. је показивало да у овој шуми живи и ради права војска. Чолаковић је био одушевљен.

После обиласка логора и појединих чета које су изводиле обуку, Чолаковић је саопштио Благојевићу да је Главно руководство одлучило да борци одреда положе заклетву. Заклетви је требало дати свечан карактер и извршити одговарајуће припреме. Договорили су се да одред положи заклетву 6. јула пред представницима Главног војног руководства и према тексту заклетве који ће они донети. Благојевић је Чолаковићу пружио исцрпне податке о четницима генерала Новаковића.

Чолаковић је отишао овога дана у Аранђеловац на састанак са осталим члановима Главног војног руководства за Србију, а штаб одреда је приступио припреми људства за полагање заклетве.

15. јула у Врбици крај Аранђеловца је одржан састанак Главног војног руководства. Констатовано је да на територији Србије већ постоји девет одреда. Сем Ваљевског, који је 7. јула отпочео са акцијама, остали су тек били у формирању. Неки од њих су имали само штабове и по неколико људи. На основу Чолаковићевог извештаја могло се закључити да је Први шумадијски одред бројно најјачи, да располаже и са довољно наоружања. Груловић није био у одреду — већ на Руднику. Груловић је похвално говорио о његовом војничком изгледу. Жујовић се љутио зашто Први шумадијски одред не иде у акције, већ седи у логору. Предложио је да он лично сутрадан пође у обилазак. Чолаковић је на овом састанку предложио текст заклетве.* Руководство га је усвојило.

Исте вечери Жујовић и Чолаковић кренули су у логор Првог шумадијског одреда са Миком Милосављевићем, чланом Окружног поверенства. Дошли су касно у ноћ. У логору је владала тишина. Сви су спавали. Убрзо су и они заспали на сувом лишћу.

Ујутру 16. јула Жујовић је обишао логор, а затим је одржан састанак са штабом одреда. Размотрено је питање „неактивности“ одреда. Чланови Главног војног руководства сматрали су да је петнаестодневно седење у логору грешка која се не може објаснити. Ко-

* Чолаковић: „Записи из ослободилачког рата“, стр. 16.

мандант одреда није прихватио такву критику, те је покушавао да оправда одлуку штаба одреда.

— Три четвртине бораца никада није у рукама имало пушку — објашњавао је Благојевић. — Поћи са таквим људством у акцију сигуран је пораз.

Жујовић је посебно инсистирао да се одмах иде у акцију.

— Обука се најбоље постиже кроз акције — рекао је Жујовић.

— Да, али таква обука се плаћа крвљу и животима, — одговорио је Благојевић. — Уосталом, ја ћу да радим овако. Ако се то вама не свиђа, изаберите новог команданта.

Ипак, на крају су, Жујовић и остали из Главног војног руководства препустили ово питање да га реши штаб одреда. Познавали су Благојевића као човека живог темперамента и упорног у одбрани својих поставки, тако да би свако даље убеђивање било излишно. Али су познавали његове војничке способности и борбене квалитете. Сложили су се да се обука убрза и што је могуће пре отпочне са акцијама.

Друго питање о коме се доста дуго дискутовало односило се на ношење револуционарних амблема. Жујовић је сматрао да у почетку не треба носити црвене петокраке са српом и чекићем.

— Можда ћемо их касније и носити, али је сада прерано — рекао је он.

— Звезда је пролетерски амблем, а ову борбу воде пролетери на челу са Комунистичком партијом. То не треба крити — рекао је командант.

— У овој борби мора да учествује цео народ ако мислимо победити — рекао је Чолаковић.

Ово је остављено Главном војном руководству да оно то реши, а штабу одреда је речено да за сада „кићење“ неким револуционарним амблемима није пожељно.

На крају се разматрало како ће борци полагати заклетве сада и нови убудуће, пошто је у 1. шумадијском одреду прво полагана заклетва од свих одреда на

територији Србије. Постављало се питање да ли заклетву полагати скупно или појединачно пред штабом одреда. Одлучено је да цео одред полаже заклетву једновременно, а касније, када стигну нови борци, полагање заклетве вршило би се по групама.

Када је одред постројен, било је прошло подне. Борци су дотерали у ред своја изгужвана одела и војнички стали један уз другог. Одред је изгледао свечано.

Командант је примио рапорт од дежурног, а затим саопштио да ће одред полагати заклетву. Одјекнула је команда: „Мирно!“

Командант је стао на чело строја. Пред стројем су Чолаковић и Жујовић. Чолаковић је саопштио борцима начин полагања заклетве па је лагано читао текст. Шума је одјекивала од сложних људских гласова.

„Ја... син српског народа заклињем се својом чашћу да у Први шумадијски одред ступам са чврстом одлуком да се борим против фашистичког окупатора и домаћих издајника. Обавезујем се да ћу извршавати наређења својих предпостављених без поговора, да ћу чувати дисциплину одреда и да ћу сносити све последице кршења дисциплине и неизвршења дужности, борца за народна права и слободу“.⁴⁰

— Ово је објава рата окупатору — рекао је Чолаковић.

— Више нисмо регрути, већ стара војска — додао је командант.

Ово поподне чете нису ишле на занимање. Време је проведено у разговорима. Пред вече су чланови Главног војног руководства напустили одред. На растанку су рекли команданту да поближе испита стање и намере четничке групе генерала Новаковића.

⁴⁰ Касније унесено као допуна „Ми народни партизани Југославије, латили смо се оружја за немилосрдну борбу против крволочних непријатеља који поробише нашу земљу и истребљују наше народе. У име слободе и права наших народа, заклињемо се, да ћемо дисциплиновано, упорно и неустрашиво не штедећи своје крви и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичких освајача и свих народних издајника“.

После пуцњаве између четника и партизана, председник општине из Горње Трешњевице похитао је у Шаторњу да обавести жандарме о догађају. Пре извесног времена, он је добио допис из среза којим се ставља до знања председницима општина да су одмах дужни да пријаве сваки случај ношења оружја од стране грађанских лица, као и појаву непознатих лица на територији своје општине. Он је пре тога дописа видео наоружане четнике, али се устручавао да одмах о томе извести среске власти. Са четницима је био генерал Новаковић. Сматрао је да генерал зна шта ради. Али сада је ситуација постала озбиљнија. Пуцњаву су могли чути жандарми из Шаторње. Кренуо је. Свратио је у општину у Горњој Шаторњи да се договори са ћатом Живаном Васићем. Испричао је Васићу све што је чуо о партизанима и генераловој групи. Васић га је пажљиво слушао и важно добовао оловком по столу, а затим је предложио да се иде директно у Аранђеловац и лично обавести среског начелника, јер су жандарми немоћни за такве ствари. — Никоме ни речи, ствар је врло озбиљна, — закључио је мудро ћата.

Док се председник клацкао на чези путем за Аранђеловац, ћата је бициклом одјурio за Тополу. Он се већ раније обавезао Зоренцу и Конопацком да ће им слати информације. Ово што је сазнао, сматрао је крупним успехом. Био је узбуђен, јер је сазнао где је партизански логор за којим се дуго трага. Преко десет година он је био тајни полицијски достављач. За то је добијао награду. Зарађени новац са слашћу је трошио, најчешће у картању. Сада је рачунао са замашном новчаном наградом, а и похвалом. За непун сат стигао је из Шаторње у Тополу. Упао је у Зоренцову канцеларију, знојав и задихан. Отпочео је са својом дугом причом. На крају је узвикнуо: — Ето тако сам вам ја, господине, сазнао за комунистичко збориште, али за мало што не оде глава.

Зоренц га је потапшао по рамену.

— Јуначина си ти, Живане, нећемо ми теби остати дужни.

Али и организатори устанка су предузели одговарајуће мере како би дознали шта се ради у табору непријатеља. Покрајински комитет за Србију имао је и раније на својој „директној вези“ другарицу „Н“ учитељицу,⁴¹ која није била укључена у месну партијску организацију, а преко које су ишле веза ПК са организацијама на терену, а касније са одредима. Покрајински комитет је настојао да у местима где су смештени штабови немачких дивизија обавезно има по једног свог поузданог човека, који би се бавио и обавештајном делатношћу. И другарица „Н“ је имала такав задатак. Када је пошао у Шумадију, Благојевићу је била поверена ова веза. Касније је Главно војно руководство за Србију као помоћ овој вези упутио још једну девојку Луну Кoen Пућу, Јеврејку — студенткињу музике.⁴²

⁴¹ Право име ове жене нису знали ни сви чланови ПК. У документима нигде није забележено. Чолаковић у свом дневнику помиње га на исти начин. („Н“).

⁴² Вероватно се ради о Луни Кoen Пући, студенткињи музике. Половином јула она је дошла у Тополу где се настанила код једне породице. Пријавила се као избеглица и под туђим именом. Неки Тополци је знају под именом Лела. Била је шармантна девојка. Виђана је у друштву немачких официра, такође је често била у друштву мајора Стевића који је у Тополи живео илегално. Према неким подацима бавио се обавештајном службом за рачун четника. Постоје јаке индиције да је наша обавештајна служба у Тополи добро функционисала. Нико од преживелих не зна како је она била организована. (Зоренц је више пута изјавио на саслушању да је продавао поверљиве податке који су предавани партизанима). Сасвим је вероватно да је Луна радила под непосредним директивама Благојевића. Слушалац совјетских војних школа са ратним искуством из шпанског рата Благојевић је располагао солидним знањем из организације обавештајне службе, што је многим друговима остало нејасно све до данашњих дана. У августу је аутор ове књиге био упућен у Тополу да донесе пакет са штампом. Пакет је подигао код продавца новина. Поред неколико бројева „Новог времена“ у пакету се налазило и једно писмо. Сасвим је вероватно да је за Лунин рад у Тополи знао само Благојевић. Чак и курири, Милић, Вујановић и остали нису знали ко шаље обавештење а често ни шта преносе.

Поред штаба 714. дивизије, на Опленцу се налазио и штаб 741. пешадијског пука, а у самој Тополи команда места (истовремено и команда среза), среско начелство и команда жандармеријског вода. На Опленцу је остала стара управа имања са свим ранијим намештеницима. Немци су поставили и свог генералног управника. Он је био ранији обавештајац који је у Београду, у велетрговини Митића, провео 15 година на дужности благајника. Говорио је одлично српски. Чиновништво је одлазило свакодневно на Опленцац и могло је да види шта се око немачког штаба ради. Међу чиновницима није било изразитих присталица Немаца. Стари управник имања, капетан Милетић, који је, пре рата крао свеће са гроба краља Александра и продавао восак, и сада је за новац хтео да направи по коју услугу.

Наредник-водник Зоренц, десна рука команданта места капетана Конопацког, био је склон да „склапа послове“ како би зарадио нешто више новца. Зоренц је волео да прима мито. Сељаци су то већ раније уочили. Преко њега, помоћу балона ракије, и они су успели да смање своје дажбине које су Немци потраживали. Зоренцова жена је нарочито волела мито, а имала је прилично велики утицај на мужа. Настојала је да одржава широке везе са сељанкама. Грдила је пред њима Немце како би угодила њиховом расположењу и обећавала помоћ.

Командир жандармеријског вода, капетан Кордић, службу је схватио као извор егзистенције и није се нарочито у њу удубљивао. Настојао је у првом реду да задовољи форму и избегне одговорност.

У Тополи је био настањен и неки активни мајор бивше војске. За њега су сви знали. И председник општине и председник суда, па и Кордић и Зоренц. Али су сви ћутали. Говорило се у месту како је он по некој специјалној краљевој мисији.⁴³

Уопште узевши, у Тополи су постојале могућности за прикупљање драгоцених података о делатности и

⁴³ Касније се установило да је овај мајор био четнички обавештајац и значајна личност у њиховим редовима.

намерама Немаца. Ове могућности су у приличној мери коришћене.

Информације су текле преко једне омладинке у Винчи која их је предавала Милићу, а овај достављао Благојевићу лично.

*

Те исте вечери Конопацки је пренео наређење командирџу жандармеријског вода у Аранђеловцу да упути 15 жандарма са једним пушкомитраљезом у Горњу Трешњевицу где треба да стигну 19. јула у 9 часова код цркве. За извршење ове акције ангажован је жандармеријски вод из Тополе. Капетан Кордић је одређен од стране Функеа и Конопацког да руководи овом операцијом. Командир вода из Аранђеловца наредио је воднику Ловрини из Шаторње да крене са 5 жандарма у Трешњевицу. Са десет жандарма кренуо је он лично. Капетан Кордић са наредником Скукалом и још два подофицира и десет жандарма из Тополе, кренуо је за Аранђеловац да се прикључи главној групи. Овај жандармеријски официр није знао о каквом се противнику ради, те је ову акцију упоређивао са неком акцијом чишћења од хајдучије, какве су се изводиле у Хомољу, где је раније служио.

Зоренц је сазнао истог дана за акцију коју припремају жандарми. Он је сазнао чак и нешто више, Конопацки је навестио Зоренцу да генерал Штал припрема један одред војске који ће упутити у истом правцу. Чекао је само на одобрење претпостављене команде, пошто овакве врсте акција нису раније биле планиране.

Истог дана „Н“ је, највероватније преко Зоренцове жене, сазнала за акцију. Када се сунце приближавало врховима Букуље, једна девојка је напустила Тополу хитајући према Винчи. У први сумрак од Милићеве куће кренуо је човек наоружан бомбама и револвером преко Брезовца за Трешњевицу, лево и десно од њега друмом од Аранђеловца и Шаторње, кретале су се колоне жандарма у истом правцу.

Ноћу између 18. и 19. јула, штаб Првог шумадијског одреда је сазнао да се спрема напад. Командант је радио хладнокрвно. Искусни ратник није хтео да пренагли. Са штабом се кратко консултовао. Било је два предлога. Комесар је сматрао да је боље да се напусти логор како би жандарми „ударили у празно“, и тако изгубили сваки траг одреду. Командант није био истог мишљења. Он је сматрао да треба жандарме сачекати и разбити.

— Ми немамо шта да се кријемо и да заварамо траг. Морамо да им дамо до знања да постојимо. Они морају да осете да смо ми организована војска. И Немци треба да осете да Шумадија није опоравилиште, где треба да се тове, одмарају и припремају за нова освајања, већ да им народ објављује рат.

Остали чланови штаба прихватили су ову идеју. Командант је још наредио да се све припреми за коначно напуштање логора.

Штаб одреда, сем комесара који је остао са јединицама, изашао је из логора на једно узвишење одакле су се могли осматрати прилази логору са правца Горње Трешњевице.

Негде око 10 часова запажене су две колоне на међусобном одстојању од неколико стотина метара. Жандарми су се кретали лагано. Повремено су се заустављали и осматрали околину, а затим настављали покрет. Тек су били изашли из села. Од шуме их је делило одстојање од скоро два километра. На челу главне колоне ишао је официр.

Посматрајући земљиште на коме је требало да дође до сукоба са жандармима, штаб одреда је дошао на идеју да је најбоље сачекати жандарме на улазу у шуму, јер ће тако постићи иницијативу и изненадити их. Испред улаза у шуму налазила се једна блага коса која је била погодна за положај. Одлучено је да се на њој сачека непријатељ. Чича Илић је отишао у логор да доведе чете. Није прошло много времена, у четним колонама, које су се кретале паралелно, одред се при-

мицао северозападној ивици шуме. Када су четне колоне подишле коси, Чича је наредио да се развију у стрелце. Партизани су истрчавали из колона образујући непрекидан ланац који се померао према гребену косе. Испред стрељачког строја ишао је Чича⁴⁴ сам на петнаестак корака.

Командири чета су се кретали у строју. Вишедневна обука бораца дала је основно знање о кретању у стрељачком строју. Вешто око војника могло је одмах запазити да је то почетнички стрељачки строј. Плашећи се да не изостају од најбржих, борци су се међусобно равнали и примицали, тако да је више личио на неку невешто припремљену парадну него на борбени поредак.

— Веће одстојање, Чича, веће! — викао је командант.

Није прошло много, а на гребен косе су избили жандарми. Прво, официр са још неколико жандарма. У то време и одред се примицао коси. Гмижући кроз траву и бујну папрат борци су журили врху. И жандарми и партизани опазили су једни друге у истом моменту. Чича је викнуо:

— Ко је горе?

Збуњени жандарми су спонтано одговорили: — Жандарми!

Чича је опалио из пиштоља. Жандарми су полегали по земљи. Њихове шапке се изгубише у високом зеленожутом овсу. Плануше први жандармски пуцњи. Стрељачки строј партизана утону у папрат. Остало је само њих неколико у стојећем ставу: Чича, комесар, командант, и пушкомитраљезац Милета Николић. Чича се осврте око себе, затим махну пиштољем изнад главе и викну из свег гласа.

— Ура, јуриш! — и потрча према брду.

— Напред, другови, шта сте полегали, — продера се Милета пушкомитраљезац, и стојећи, не наслања-

⁴⁴ Чича Илић је прошао Куманово, Цер, Колубару и Кајмакчалан. Учествовао је у многим јуришима. Ратовање је за њега било познато занимање. Сећао се из првог светског рата да су искуснији ратници ишли испред својих чета. Тако је и он сада радио.

јући пушкомитраљез, притиште обарачу. Рафал засу овас. Жандармске пушке умукоше. Борци поскакаше и уз повике — ура! — јурнуше за Чичом. Неки су и даље остали у папрати не усуђујући се да подигну главу. Младим борцима није било лако одредити са које стране се пуца, али огромна већина их је већ била на коси. Чули су се повици:

— Држи, удри, хватај жацу жива!

Милетин пушкомитраљез и громки повици ура збунили су и преплашили жандарме. Они нису ни покушали да пруже отпор, већ су почели да се повлаче кроз овас низ косу. Чинило им се да куршуми пролазе сувише близу. Партизани су већ избили на косу.

— Бомбе — чуо се Чичин глас.

Неко је потегао бомбу. Шиштећи злослутно „крагујевка“, је описала велики лук и грунула на северној падини засејаној овсем. Чуо се јаук, а затим настаде опште бежање. Офицер је бежао међу првима. Шапка му беше остала негде у овсу, сјајна сабља је млатарала немоћно лево и десно. Понеки жандарм је успевао да прикупи храброст и да се за моменат окрене и „уветар“ опали метак. Охрабрени и занети борбом, борци су их гонили у стопу. У потоку се зачуше узвици:

— Стој, доле оружје, руке увис!

А затим плачљиви, молећив глас:

— Немојте, браћо, кумим вас богом. Немојте ме убити, имам деветоро деце.

Избезумљени жандарм Живаљевић са рукама изнад главе изашао је из једног жбуна. Привели су га Чичи. Чича је одредио „Зеку“⁴⁵ — металца из Крагујевца, да га чува. Зека је претресао жандарма и нашао му испод блузе ланац са катанцем.

— Јеси ли ово понео, жацо, да везујеш партизане?
— питао је Зека.

— Нисам — правдао се плачљивим гласом — то онако ја, по навици.

Зека му свеза руке истим ланцем.

— Ех, што не смем да те мало... — гунђао је Зека.

⁴⁵ Мирослав Ђурђевић.

Жандарми су побегли према Аранђеловцу не усуђујући се ни да се окрену да би видели да ли их ко гони.

И они из Шаторње и Тополе нису ни покушали да беже у правцу својих места. Чинило им се то сувише опасним. Бежали су право на север.

Одред се окупио на брежуљку на коме се налазио командант са осталим делом штаба.

Привели су команданту жандарма. Милан га је одмерио својим оштрим погледом који је секао као сабља, жандарму су клецнула колена.

— Шта мислиш сад, против кога си пошао да се бориш?

— Јаој, моја деца — ридао је жандарм на сав глас — нећу више никада, господине.

— Зашто служиш Немце?

— Немају деца шта да ми једу — деветоро њих, бога ми немају, хоће гладни да умру, — правдао се жандарм плачући.

— Зашто ниси одабрао неки поштенији посао него издајнички?

Жандарм је ћутао.

— Опраштамо ти живот. Пустимо те кући. Али запамти, да ми, народна војска, који смо пошли у борбу за ослобођење поробљене и осрамоћене земље, сваку службу окупатору сматраћемо издајом, а издајнике ћемо кажњавати смрћу. Реци то твојим колегама. Нека се не шале главом да поново дигну пушке на нас. А, сада можеш да идеш.

Док су се борци прикупљали и одмарали, штаб је одржао кратко саветовање. Комесар одреда је предложио да се командир Треће чете, Жика Новаковић, смени. Он је већ и раније почео да испољава знаке малодушности, а сада када је отпочела борба, изгубио се. Комесар је покушао да га нађе и није успео. Ова чета је највећим делом остала у папрати. Није имао ко да је води, јер је комесар са неколико бораца отишао напред. За новог командира одређен је Лаза Буђошки Лала. Смена није вршена пред стројем. Само су комунисти из чете упознати са узроцима смењивања. На

саветовању, које је касније проширено укључивањем командира и комесара чета, одлучено је да се логор напусти и да се одред раздвоји у две групе.

Прва група коју су сачињавале 2. и 4. чета кренула је на територију среза опленачког, а друга — 1. и 3. чета — на територију среза орашачког. У почетку је предвиђено да чете које улазе у састав појединих група претежно дејствују као целина.

Командант одреда је командирима чета дао директиве:

— Одмах приступити рушењу телефонских и телеграфских линија на територији својих срезова;

— По извршењу горњег задатка приступити паљењу општинских архива. Приликом ових акција одржати збор грађана на коме комесари чета треба да објасне циљеве наше борбе као и значај дотичне акције. Општинским службеницима рећи да прекину службовање, јер ће се таква делатност сматрати издајничком. Том приликом прочитати поруку Главног штаба Ослободилачке војске Југославије којом се позивају сви службеници да напусте службу;

— Извршити паљење контролних књига на вршалицама и рећи сељацима да окупаторима не дају ни зрно жита;

— Приступити разоружавању жандармеријских станица. Жандармима одузети опрему и униформе и пустити их. Ликвидирати само оне који се одупру позиву да положе оружје;

— Продужити са прикупљањем оружја и омасовљењем чета;

— Добровољце из села примати само консултујући се са партијским организацијама на терену и активистима, напозната лица упућивати штабу одреда;

— Док се не изврше ове акције, избегавати сукобе са јачим немачким снагама, ако сукоб буде неминован, онда примити борбу али при том тежити да се што пре изгуби контакт са непријатељем. Заробљене Немце не стрељати. Објаснити им циљеве наше борбе, истицати потребу солидарности међународног пролетаријата у борби против фашизма и слати их назад у гарнизон;

— Активна дејства против Немаца водиће се по принципу заседа. Ова дејства ће се предузети по на-
кнадном наређењу штаба одреда;

— Кажњавање издајника и других који буду ра-
дили против покрета не вршити без одобрења штаба
одреда;

— У близини где се изводе акције или у месту где
су се чете бавиле у току дана, не сме се заноћити. У
логор долазити у току ноћи. Логоре бирати ван насеља,
првенствено у шумама и теже приступачним местима
чије прилазе је лако контролисати. Логор осигурати.
У једном логору највише остајати 24 часа.

— Храну куповати на терену новцем који ће се за-
пленити у општинским касама и жандармеријским ка-
сарнама. Ако новца нема, тражити добровољни прилог
преко активиста на терену;

— Штабу одреда слати извештај сваког другог
дана;

— Место штаба одреда опленачка група (2. и 4.
чета) сазнаваће преко пункта за везу у селу Винчи
(кућа Милића Радовановића или Марка Станковића); а
орашачка група (1. и 3. чета) преко пункта у Брезовцу
(кућа Вујановић Милоша).

— Одредска санитетска станица са доктором Крау-
сом шефом одредског санитета, налазиће се у Трешње-
вици код Ђурића кућа.

Ово је била једна врста борбене заповести штаба
одреда.⁴⁶

По завршеном саветовању одред је постројен. Ко-
мандант је одржао кратак говор:

— Време обуке је завршено. Непријатељ нам није
дозволио да завршимо планирану обуку. Али ви сте
основно научили. Данас сте показали да знате да се

⁴⁶ Ово је репродукција директиве, узета из бележнице ко-
месара 4. чете Жике Томића, коју је један борац пренео у
Санџак после погибије Томића.

Др Краус је одмах после свог доласка у одред постављен
за одредског лекара (начелника санитета). Краус је организовао
у Вукосавцима у кући Богосава болницу за лечење тежких боле-
сника и рањеника. У Трешњевици је остала само амбуланта за
лаке рањенике.

бијете. Научили сте да користите оружје. То је за сада довољно. Остало ће вас научити борба. Ја вам још једанпут препоручујем да боље нишаните. Данашња борба је показала да расположиво знање нисте најбоље користили. Много пуцњава, а нико мртав. Ми сада напуштамо наш логор у коме смо провели скоро двадесет не баш лаких дана, који сте ви у последње време почели тако брижљиво да уређујете. Сада ћете кренути у села Шумадије, долазићете у додир са народом. Пренесите народу оно што сте овде научили. Слушајте старешине. Чувајте светао лик борца револуционара. Пред вама су славни али тешки дани и окршаји, дуги маршеви. Морате бити спремни на то. Надам се да ћете се боље хранити него овде у логору. Ја вам желим успех.

Командири чета су издали команде. Колоне су се почеле издуживати. Једна је отишла према Шаторњи, а друга у правцу Аранђеловца. Борци су једни другима махали капама све док нису замакли иза брда.

Штаб одреда је остао у малој удолини, обраслој густом буковом шумом, а онда је и он кренуо раздвојен у две групе: једна за Винчу, друга за Брезовац.

Само мале колибице од грања и ватриште за кухињски казан сведочили су да су овде живели људи.

*

Сутрадан, 28. јула, пред вече у Горњу Трешњевицу стигла је колона од девет камиона из Тополе. Камioni су били пуни Немаца. Вукли су и два топа. Запалили су кућу Милана Илића. Укућани су раније евакуисали ствари и сакрили се у шуми. Немци те вечери нису ишли даље. Заноћили су, а сутрадан отпочели акцију чишћења. Дугачак стрељачки строј зелених униформи наступао је лагано према шуми. Испред њих су тукли топови и минобацачи. Операцијом је руководио командант једног батаљона из 741. пука. Немац је водио колоне према правилима која су била формулисана у „борбеном правилу“, одељак напад у шуми. Немци нису смели да иду кроз шуму иако отпора није било. Задовољили су се оним што су учинили — запалили су једну кућу и то је све. Два човека, Мика

Милосављевић и Бора Нешковић, посматрали су из непосредне близине „борбу“ Немаца са невидљивим непријатељем.

Следећег дана генерал Штал је послао извештај штабу 65. корпуса специјалне намене у коме се говорило да је у операцији чишћења на просторији шумског масива Орловац, „ликвидирано једно упориште бандита“.

ОКУПАТОРСКА ВЛАСТ СЕ РУШИ

Друга и 4. чета обишле су Шаторњу јужно и северно: 2. чета је исекла телефонске жице на линији Шаторња—Рудник, код места Ђуринаца, а 4. на линији Топола — Шаторња, више Винче. Овим је била пресечена веза Шаторње и са Аранђеловцем. Остала јој је још само веза са страгарском поштом и жандармеријском станицом. Већ у зору 20. јула 2. чета је избила на комуникацију Шаторња — Страгари и недалеко од општинске зграде у селу Блазнави пресекла телеграфске везе између Страгара и Шаторње. Командири жандармеријских станица узалудно су покушавали да успоставе везу. Командир шаторачке жандармеријске станице, наредник Ловрина, позвао је управника поште и наредио му да успостави везу са Тополом. Наредник је викао, али је управник само беспомоћно слегао раменима. Ништа није обећавао. „Линијаш“ из горње Шаторње га је јутрос известио да су га прошле вечери посетили наоружани људи и одузели му прибор и алат. Они су му наредили да више не „пуже уз бандеру ако жели да му глава остане на раменима“. Додао је да су они говорили да су народна војска која се бори против окупатора, а да телефонске везе служе окупатору, и да су и њему (управнику) поручили да се не усуђује да успостави покидане линије, јер ће га сматрати издајником.

Управник поште је линијашеву причу пренео жандармеријском нареднику. Наредника је ухватио страх. Наредио је „строгу приправност“ и забранио жандармима излазак из станице. Жандарма Живаљевића кога су били партизани заробили и пустили у Трешњевицу

и који му се прошле вечери јавио стрпао је у подрум. Намеравао је да га упути командиру вода. Али сада је то било опасно предузети. Није могао чак ни телефонски да пошаље извештај. Решио је да га поново обуче и наоружа, јер у овој критичној ситуацији „једна пушка више“ није била на одмет.

СУКОБ СА ЖАНДАРМИМА КОД СТРАГАРА

Командир жандармеријске станице из Страгара наредник Франц Трипак, упутио је према Блазнави једну патролу од три жандарма да испита узроке прекида телефонске везе. Патролу је предводио каплар Прокић. Истовремено је командир 2. партизанске чете упутио једну своју патролу према Страгарима у циљу извиђања терена. Ову патролу је предводио Милан Грујић из Овсишта, необично сналажљив и храбар борац који је још у логору био запажен. Партизанска и жандармеријска патрола среле су се западно од Страгара на месту Бакчине. Сусрет је био изненадан за обе стране. Догађај у Трешњевици је препричаван међу жандармима у разним верзијама, али закључак је био један: „Одметника је много, а предводе их комунисти“. Страгарачки жандарми су имали прилику да се и раније сукобљавају са комунистима овога краја и увек су лоше пролазили. Раније су комунисти употребљавали против њих штапове и камење, а сада су били наоружани. Од те помисли жандармима се кожа јежила. Чим су сада опазили партизане, без команде су се дали у дивље бекство. Грујић и његови другови позвали су жандарме да стану и баце оружје, али они се на то нису обазирали. Грујић је покушао да пуца, али су се жандарми сакрили у кукуруз. Тада је дошао до нове идеје: гонити их и хватати живе. Хитри Грујић је гонио каплара. Он је с њим и раније имао неке неразвишене рачуне. Настало је вијање кроз кукурузе. Каплар је бацио наоружање и опрему само да би лакше бежао. Упињао се свим силама да умакне, али није успео. Грујић га је стигао на самом улазу у варошицу и ухватио за врат. Каплар је био нем од страха. Грујић

га је вратио назад и наредио му да скупи сву опрему и наоружање па да му је преда заједно са униформом. Као човек који је служио војску, Грујић је знао војнички ред. Каплар је послушно извршио наређење. Пошто му је одузео и униформу, Грујић је пустио каплара. Остала два жандарма су успели да побегну.⁴⁷

1. и 3. чета су у току 20. јула избиле у село Врбицу, на комуникацију Топола — Аранђеловац, и пресекле телефонске везе на овој линији.

Овога дана командир жандармеријског вода у Тополи, капетан Кордић, који није дошао к себи од јучерашњих догађаја, писао је извештај команданту Дунавског жандармеријског пука „да је ситуација на територији његовог вода врло озбиљна“ и да „комунистичке банде“ предузимају оружане акције. Тражио је решење како да успостави испрекидане телефонске везе са станицама у Страгарима и Шаторњи, као и са водом у Аранђеловцу. Осећао се немоћним да без помоћи Немаца нешто уради, а тражити помоћ од Немаца значило је признати своју неспособност а тиме и неодрживост свога постојања.

ЧЕТЕ МАРШИРАЈУ КРОЗ СЕЛА

20. и 21. јула чете Првог шумадијског одреда марширале су селима. Командирима чета је речено да се не треба крити већ нека народ види своју војску. У колони по два борци су пролазили кроз села. Командир је ишао на челу. Борци су чврсто корачали, одјекивала је тада популарна борбена песма:

„Ланци нам се кују клети, кржави се води рат...“
Громка песма из десетина грла орила се селима. Народ је хитао да их изблиза види. До тада, око Опленца већ месецима су се ориле немачке војничке песме. Народ је одушевљено поздрављао партизанске борце. 21. јула у

⁴⁷ Овај догађај се дуго препричавао по селима. Величали су Грујићев подвиг. У извештају за јул команданта жандармерије, Радовановића (докуменат бр. 31/1-2 ВИИ ЈНА) говори се о овом догађају и наводи датум као и имена Грујића и каплара Прокића.

Винчи су се нашле обе чете. 4. чета је стигла из Брезовца а 2. из Пласковца. Тога дана Винчом су се ориле борбене партизанске песме и одјекивале све до Опленца. У близини забрана Голубица, на њиви Светомира Јовановића, жњели су жетеоци. Партизани су стигли на њиву, прихватили се коса и српова. За неколико сати све је било готово, пшеница је сложена у крстине.

Из Винче се у чете пријавило неколико младића и то: Милета Живановић, Војин Јовановић, Драган Станковић, Илија Гавриловић; они су бацили српове и косе и ступили у партизанске чете.

Док су чете радиле на њиви, Панта је свратио кући да види породицу. Срео га је стриц Љубомир Станковић, стари републиканац:

— Чуо сам да си довео неку војску у село, синовче?

— Јесам, водим револуционаре — одговорио му је Панта погађајући стричеве мисли.

Старом републиканцу су блеснуле очи од задовољства.

— За какву се власт ви борите?

— За слободу и републику — одговорио је спремно Панта. Стриц га је загрлио и пољубио.

Љубомир је партизанима спремио обилну вечеру, онако како се то по шумадијском обичају спрема за сватове или госте. После двадесетодневне оскудне исхране, ово је био први добар оброк. Истовремено је то била манифестација љубави народа према партизанском покрету.

Све до краја јула чете су крстариле по селима својих зона дејствујући према раније утврђеном плану. За неколико дана попаљене су „књиге“ на свим вршалицама. „Књиге“ су сагоревале пред очима народа који би се окупио око ње. А комесар би објашњавао зашто је потребно уништити ове „књиге“. „Немци хоће да контролишу колико ви имате жита да би вам одредили колико хлеба смете да поједете, а остало ће вам одузети да би хранили своју разбојничку војску“.

Ова је акција разбеснела Конопацког, па је и Штал о томе био обавештен. Штал је разјарено ходао по својој канцеларији док је његов помоћник Функе стајао мирно. Нису знали шта да предузму. У жандарме се нису

много надали, а војску у ове сврхе да користе — нису имали одобрење. Решено је да се извести командант Србије, Данкелман, и да му се подвуче „неефикасност“ српске полиције. Комесар Аћимовић лично је преко телефона наређивао среским начелницима да ликвидирају „бандитизам“ и одређивао чак и рок до кога треба да га извести да су извршили задатак. Следила су наређења и команданта жандармерије. Капетан Кордић је, на инсистирање Немаца и претпостављене команде, предузео праћење вршалица и устројавање нових „књига“. Такође је предузео и јача патролирања. Али ова његова акција убрзо је доживела крах.

21. јула 3. чета је стигла у Белосавце да уништи „књиге“. Жандарми су побегли испред ње. Двојица жандарма су бацили пушке и торбице да би лакше бежали. Један дан касније 2. чета се сукобила на Таборишту, код села Брезовца, са жандармеријском патролом. Сукоб је био изненадан. Срели су се на покошеним ливадама; три жандарма са петнаест партизана. Један жандарм је из пушке опалио метак, док је други одмах бацио своју и дигао руке увис. То је опет био, већ познати, Живаљевић који је имао праксу у „борби“ против партизана. Поново се позивао на својих деветоро деце. Прекршио је наређење команданта одреда који му је запретио да више не облачи жандармску униформу.

Овога пута ухваћен је још један жандарм, а трећи, који је пуцао, бацио је пушку и побегао за Тополу. Овај догађај се прочуо по свим жандармеријским станицама. Са патролирањем се престало. Жандарми се нису усуђивали да напусте своје касарне.⁴⁸

Спаљивање „књига“ за контролу вршаја извршено је муњевитом брзином. Подељене у мање група, свака чета је успевала да за један дан обиђе по десетак вр-

⁴⁸ Жандарми који су овом приликом ухваћени, изгледа да се више нису враћали на дужност. У извештају команданта жандармерије говори се да су у току 21. и 22. јула у овом крају убијена четири жандарма (док. 31/1-2, Арх. ВИИ), што није тачно, пошто су сви заробљени жандарми пуштени, а у борби нико није погинуо.

шалица и спали „књиге“. Отпора није било. Жандарми су само на неколико места покушали да опале неки метак, а касније су престали да патролирају. Срески службеник је такође настојао да што пре умакне. Тако су за свега четири дана дејства спаљене биле „књиге“ на скоро свим вршалицама у опленачком и орашачком срезу.

Већ 25. јула, према процени штаба одреда, окупаторска власт у операцијској зони одреда била је озбиљно уздрмана. Контрола вршидбе са којом су Немци рачунали као са једном од својих најважнијих задатака на економском пољу, дефинитивно је пропала. Књиге су спаљене, а вршидба је била при крају. Општинска власт је паралисана а и жандармеријска делатност врло ограничена. Све што је окупатор успео да учини за ово време то је успостављање телефонске везе на линији Топола — Шаторња — Страгари. У Страгаре је ових дана упућена из Тополе једна десетина Немаца као појачање тамошње жандармеријске станице. Спремали су се да организују експлоатацију радника азбеста. Азбест је за њих представљао важну руду, нарочито за војне сврхе. У вези с тим, чета за везу пука из Тополе предузела је успостављање нарушене линије. Одред је био обавештен на време о овој немачкој акцији, али командант није хтео да предузме напад на Немце, јер је такву врсту акције сматрао још преурањеном. Тако је успостављање линије протекло без ометања. „Треба Швабе мало прошетати, нек се ослободе па их онда напасти када се најмање надају“ — говорио је командант. Али сада је наредио командирима чета да предузму паљење општинских архива и нападе на жандармеријске станице. Ово је била друга фаза дејства одреда, према његовом општем плану. Он је, а и цео штаб, сматрао да је за то наступило време. Чете су већ дупло нарасле. Народ их је радо примао. Довољно је било само да неко примети да су партизани стигли у село, па да одмах после тога људи и жене крену са храном. На храну више нико није ни мислио. Хране је увек претицало. На дане у Орловцу, који су протекли на проји и пасуљу већ се заборавило.

27. јула чете су кренуле на нове задатке. Штаб одреда није тачно одредио којим редом треба да се пале општинске архиве и разоружавају жандармеријске станице. То је требало да реше сами. Овога дана пред вече 2. чета стигла је пред општину у Горњој Шаторњи. Жандармеријска станица у Доњој Шаторњи била је удаљена свега неколико стотина метара. Партизани су опколили општину. Једна група бораца са пушкомитраљезом распоредила се на путу одакле се могла очекивати интервенција жандарма. Командир и комесар са још два борца ушли су у општину. Затекли су председника и ћату Васића. Ћато је тумачио председнику неку нову уредбу Среског начелства и када су партизани ушли, обојица су устали — бледожуто ћатино лице се грчило, ноге су му клецале.

— Не мичите се са тим хартијама, пошто ћемо са њима ионако у ватру, — рекао им је комесар уместо поздрава.

Панта није био расположен за шалу. Кад год би требало да изврши било какав задатак, осећао је велико узбуђење. Мишићи на образима су му подрхтавали а вилице се стезале. Морао је да чини велике напоре да се савлада да би могао да поступа хладнокрвно.

— Зар нисте чули за наш проглас, којим се забрањује служба окупатору, — прошиштао је кроз своје ретке зубе, Панта — чекате да вас извлачимо као пацове из рупе.

Председник је дрхтао целим телом.

— Ћато, износи архиву пред општину, хоћемо да је запалимо, — наредио је комесар.

— Како, молим вас, — одговорио је суво ћата, — како ви смете да запалите општинску архиву!?

— Изнесите и без разговора, — продера се Панта.

Ћата је увлачио главу у рамена. Сав се тресао, али је тврдоглаво одбијао да изврши наређење. Он није желео да буде „саучесник“. А како би он то учинио? Шта би му сутра рекао Зоренц, који је на њега рачунао као на важног помоћника у овом крају.

— Ово је разбојништво, — промуцао је напрежући сву снагу да савлада страх, — Ви ћете за ово одговорати.

Панта се више није могао да уздржи, зграбио је Ђату за врат и избацио напоље. Наредио је да га ставе под стражу.

Председник је послушно изнео архиву пред општинска врата и сложио на гомилу. Комесар ју је запалио. Гомилу пожутелих папира и дебелих књижурина убрзо је обухватио пламен. Људи су се окупљали око запаљене гомиле и радознало посматрали како пламен гута све оно што их је деценијама везивало са омраженом монархистичком државом и омогућавало јој да им узима плодове труда. Неки су се уплашили да све неће сагорети па су донели гвоздене виле и помоћу њих растресали гомилу да би пламен лакше продирао у њену унутрашњост. Разбијен је сандук и са мобилизацијским материјалом. Његова садржина убрзо је нестала у пламену.

— Разбојништво! разбојништво! — викао је ћата, раздиран до избезумљености двоструким страхом. Селјаци су се смејали. Панта није издржао: наредио је да се ћата стреља. То је био крај издајничке делатности ћате Васића, а истовремено и први кажњени сарадник окупатора на територији одреда. Штаб одреда је упутио оштру опомену Панти због самовољног поступка, без обзира што је Васић заслужио казну.

Упоредо са паљењем општинских архива предузимани су напади на жандармеријске станице.

Пред зору 28. јула 1. и 3. чета порушиле су пругу између Аранђеловца и Буковика и покидале телефонско-телеграфске везе, а увече истога дана нападе су жандармеријску касарну у Даросави. Жандарми су испалили неколико метака, а затим су се предали. Бацили су пушке кроз прозор и изашли са подигнутим рукама. Било их је петорица. Одузето им је оружје, муниција и униформе, а затим су пуштени.

Одмах следећег дана, у први сумрак, 4. чета је напала жандармеријску станицу у Наталинцима. Командир ове станице предложио је безусловну капитулацију

не опаливши ни метка. Трећа чета је спалила општинску архиву у с. Орашац.

Брза, скоро без борбе, предаја жандармеријских станица у Даросави и Наталинцима уплашила је капетана Кордића, командира жандармеријског вода у Тополи.⁴⁰ Генерал Штал је преко капетана Конопацког ургирао да се жандарми присиле на пружање отпора. Кордићу је замерено да је слаб старешина и да му је „морал у јединицама слаб“. У току 30. јула Кордић је упутио станицама наређење у коме се изричито напомињало да ће сваки жандарм који се преда без борбе бити стављен под војни суд.

Ова наредба је имала свога ефекта. Командири станица су били узнемирени. Партизани су поручивали да ће се пружање отпора кажњавати смрћу а претпостављене команде претиле су казном. Са обе стране је вребала смрт.

30. јула, када је командир жандармеријске станице у Доњој Шаторњи чуо да се партизани налазе у близини, наредио је да се сви жандарми скупе у касарну и припреме за борбу. Он је покушао да на неки начин ступи у везу са партизанима. Преко свог човека послао је поруку командиру 2. чете који се налазио у варошици, да ће жандарми напустити касарну, али да не могу предати оружје и опрему, јер је у наредби стајало да се касарна може напустити, али само уз пуцње јер се и то сматрало отпором. Овако повлачење било је за њега једино решење. Али се партизани нису слагали. Командир је поручио жандармима да предају оружје и опрему, а да ће после тога бити пуштени. Наредник је одбио овакав захтев, па су партизани предузели напад. За време дана партизани су опколили касарну и почели да јој се приближавају. Са пиштољем у руци Панта се упутио према главном улазу. — „Назад! не приближавај се, пуцаћу!“ — чуо се глас жандармеријског наредника.

⁴⁰ Према подацима из архиве бившег жандармеријског вода у Тополи, Кордић је обједињавао команду над свим жандармеријским снагама у овом делу Шумадије. Он је поједине извештаје слао директно команди Дунавског жандармеријског пука (извештај Дунавског жанд. пука за август, док. бр. 146, Зборник ВИИ ЈНА).

Панта је ишао даље. Био је на домаку касарне. Само двадесетак метара делило га је од главних врата. Поново је одјекнуо глас наредника.

— Стој, пуцам!

Затим се чула команда:

— Пали!

Одјекнуо је митраљески рафал. Запраштале су пушке. Куршуми су звиждали око Пантине главе и бадали се у земљу. Панта је легао на земљу. Дочекани јаком ватром, остали борци су залегли иза куће и других заклона и отуда пуцали. Жандарми су се охрабрили. Њихова ватра постојала је све интензивнија. Панта се повукао, а то је борце деморалисало. Том приликом командир је добио нервни слом па је комесар чете наредио повлачење. (Тај нервни слом командир није никада излечио). Тако је ова акција пропала.

Вест о неуспелом нападу на жандарме у Шаторњи сутрадан се рашчула нашироко међу партизанима и жандармима. Капетан Кордић је покушао да то искористи с тим што је писмено похвалио наредника Ловрину и ту похвалу упутио осталим станицама — „комунистима треба показати зубе“ — стајало је у његовој окружници, упућеној командирима станица.

То је разбеснело команданта Првог шумадијског одреда, јер је то био и први неуспех. 1. августа 2. чета пре подне спалила је општинску архиву у Маслошеву, а увече је поново напала жандарме у Шаторњи. Ове ноћи је и 3. чета напала жандармеријску станицу у Белосавцима. Прва акција је потпуно пропала док је друга имала делимичан успех. У обе касарне жандарми су се забарикадирали, навукли доста хране и муниције и били спремни за пружање одлучног отпора. Успех у Шаторњи 30. јула их је охрабрио. Они се сада нису дали ни изненадити. Организовали су непрекидна извиђања, а касарне су обезбеђивали јаким стражама.

Панта није био у стању да се ослободи ранијег страха, те није повео чету у енергичан напад. Очигледно је било да је првог дана доживео живчани слом. Чета без командира дејствовала је неорганизовано и напад се завршио неуспехом. Сутрадан је Панта позван у штаб одреда и био сменен са дужности. За командира

друге чете постављен је Лаза Буђошки, ранији командир 3. чете, који је услед неких личних разлога тражио да буде премештен из 3. чете. За командира 3. чете постављен је Милорад Лабудовић Лабуд, професор, резервни поручник.

3. чета Белосавце је напала енергично. Али није успела да изненади жандарме. Заузимање камених зграда, којима се тешко прилазило, било је немогуће без тешког наоружања. Лабуд се задовољио рушењем телефонских и телеграфских инсталација између Тополе и Младеновца.

Друга и четврта чета су продужиле са паљењем општинских архива.

Четврта чета је ноћу између 2. и 3. августа упала у Страгаре и спалила архиву. Жандарми и једна десетина Немаца нису смели да напусте касарну и да интервенишу. Посматрали су кроз прозор како пламен од општинске архиве осветљава дебела стабла. Само су насумице пуцали у том правцу. „Разгонили“ су страх.

У току трећег августа Друга чета је запалила архиве општина у Пласковцу и Овсишту, а Четврта општинске архиве Загорице и Маскара, док су Прва и Трећа чета демолирале железничку станицу у Бањи и Копљарима и исписале пароле на вагонима. Пред вече истог дана ове две чете спалиле су општинску архиву и разоружале жандармеријску станицу у Вреоцима.

Овако велики број акција извршен у току једнога дана на местима међусобно удаљеним и преко двадесет километара, поново је унео забуну код жандарма, а Немце бацио у бригу.⁵⁰ Према извештајима који су стигли са терена у штабу Шталове дивизије дошло се до закључка да у овом делу Шумадије дејствује најмање две стотине партизана. Док се пре петнаестак дана

⁵⁰ У извештају команде жандармерије за август (док. бр. 25/1-1, к 51, ВИИ ЈНА), са чуђењем се говори о овим акцијама и наводи време када је која извршена (архив у Овсишту спален у 11, у Загорици у 16, Московцу у 18 часова и у исто време напад на Вреоце).

сматрало да се на истој територији налази „нешто око осамдесет слабо наоружаних бандита“. Тада је послан извештај штабу корпуса. А сада? За пола месеца побуњеничке снаге су нарасле за преко два пута — констатовале су немачке команде. Међутим, стварно бројно стање одреда тада још није достигало цифру од стотину бораца. Штал је био у великој недоумици шта да предузме. Ништа му није полазило за руком. Контрола вршидбе је дефинитивно пропала. Он је сада намеравао да преко општина предузме реквизицију пшенице. Али општинске архиве су свакога дана нестајале у пепелу. Он је осећао колико је то било опасно за даље функционисање окупаторске власти. Без архива се није могла предузети никаква акција на терену, како прикупљање хране тако и људи за извођење разних радова. Требало је ово пустошење спречити. Али како? Штал није имао довољно војске да заштити сваку општину. Ако би у свако село послао само по један вод на територији његове дивизије било би потребно око деведесет водова или тридесет чета, а то је значило ангажовати целу једну добро опремљену и попуњену дивизију, што његова није била. А један вод није представљао никакву снагу. Партизани су могли да униште лако сваки понаособ. Све је то Штал са својим начелником штаба предвидео и није налазио решење. Њему је речено да ће се све обављати преко „српских власти“, али ове су биле немоћне. Штал је то увиђао и то је истицао у свом извештају. Он је био присталица предузимања „опште акције чишћења“, али за то су била потребна посебна средства и више снаге него којима је он располагао. На његове извештаје штаб армије је обично одговарао: „Предузети одговарајуће мере да се брзо ликвидира побуњеничка делатност на свом подручју“. Али како? Све што је Штал могао да предузме било је: појачати патролирање немачких јединица и натерати жандарме да врше потере.

Четвртог августа Конопацки је наредио капетану Кордићу да организује потере за комунистима и увиђаје у попаљеним општинама и да најхитније поднесе исцрпан извештај. У току овога дана плануле су архиве још у неким општинама, па и у Винчи на домаку То-

поле. Кордић је пренео наређење командирима станица, премда је унапред био убеђен да од тога ништа неће бити.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ДОЊЕ ШАТОРЊЕ

Пред вече 5. августа Друга и Четврта чета су се налазиле у близини Шаторње. Било им је наређено да по сваку цену разоружају жандарме. Они су располагали са око четрнаест пушака, једним пушкомитраљезом и великим бројем метака и бомби. За одред је то представљало велики плен од неоцењиве важности. У четама је био известан број нових бораца без оружја. Њих је требало наоружати. На терену више скривеног оружја није било. Сада се од непријатеља требало снабдевати. Командирима чета је пренесено да ће жандарми предузимати акције на терену и да то користе да их нападну када су ван касарне.

Командири чета су на основу ових упутстава организовали акцију. Друга чета је упућена на пут који води за Тополу са задатком да између Винче и Шаторње прекине телефонске и телеграфске везе, а затим да организује заседу. Претпостављало се да ће жандарми да изађу у осигурање оправке линије. Четврта чета се задржала у близини варошице са задатком да разоружа жандарме који остану у касарни.

Све се одиграло онако како је предвиђено. Чим је добио извештај од шефа поштанско-телеграфске службе да је веза прекинута, а убрзо је сазнао и на ком месту, наредник Ловрина, као ревностан жандарм, одлучио је да одмах дејствује у духу наредбе командира чете. Решио је да истовремено обави три задатка: да изврши увиђај, предузме потеру за „извршиоцима дела“ и обезбеди оправку линије. Акцијом је руководио лично. Повео је шест жандарма са пушкомитраљезом. У касарни је оставио свог заменика наредника Јарића, са још двојицом. Када је колона жандарма стигла до Исаковића винограда, сунце је већ било на заходу. Ловрина је напред упутио патролу, за њом су ишли опрезно остали. Али те мере су биле узалудне. Патрола је

прошла кроз партизанску заседу не приметивши је. Одједанпут су се зачули повици:

— Стој! Одложи оружје!

Иза оgrade и из кукуруза искочили су маскирани партизани. Личили су на покретне грмове и багремове из којих су стрчале пушчане цеви. Жандарми нису успели ни да подигну пушке, а партизани су већ били међу њима, скидали су им пушке и опасаче. Наредник је покушао да откопча футролу од револвера, али га је неко ударио по руци, а затим се револвер нашао у руци партизана уперен у наредникове груди. Све се то одиграло врло брзо. Жандарми су били без оружја и униформи. Чувари Аћимовићевог „јавног реда“ жалосно су изгледали.

Жандарми који су остали у касарни предали су се без борбе. Живаљевић је по трећи пут пао у руке партизанима. Био је под поштедом и није ни помишљао да употреби пушку. Он се поново позвао на став из „партизанског законика“ и показао неупотребљену пушку. Сусрет партизана који су га познавали и њега био је комичан. Сви су се смејали, па чак и заменик командира жандармеријске касарне Јарић који од страха није могао да се дигне са столице. Тако је неславно капитулирала шаторачка жандармеријска станица на коју је капетан Кордић много рачунао. Сви су жандарми пуштени. Наредник Ловрина спроведен је у штаб одреда, али је одмах пуштен.

Вест о разоружању станице у Шаторњи поразила је капетана Кордића. Ефекат је био супротан од очекиваног. Није знао шта Немцима да каже. Био му је потребар бар и најмањи успех који би му послужио као мотив за састављање извештаја и који би ублажио пораз. Наредио је командиру вода у Аранђеловцу, поручнику Милошевићу, да предузме потеру за партизанима у правцу Шаторње. Поручник је кренуо ујутро шестог августа. Повео је са собом око дванаест жандарма и свог помоћника, наредника Мартиновића. Кретали су се логано и у скоковима, и то тек када би добро извидели терен. Мартиновић је гунђао. Био је присталица смелих акција, па му је неодлучност сметала. Почео је да губи веру у жандарме и власт којој је служио. „Ако

овако будемо дејствовали, партизани ће се намножити као зечеви“ говорио је он. Размишљао је о партизанским акцијама. Свиђао му се њихов начин дејства. О томе је отворено говорио поручнику. Негде око подне жандарми су стигли у Брезовац. Неко их је обавестио да се партизани налазе у „Каменици“, источни део Брезовца, чак им је показао и шумарак у коме су они логоровали. Мартиновић је проценио да је шумарку у току дана тешко прићи незапажено. Зато је предлагао да се у току дана само блокира, да се мотри на кретање партизана, а напад да се изврши ноћу. Али се поручник са тиме није слагао. Њему је било важно да састави извештај. Ако сада започне чарку, партизани ће се, вероватно, удаљити. То је довољно да би могао у извештају да напише да их је „разбио“. После овога може да се врати кући у Аранђеловац.

Тако је и урадио. Развио је жандарме у стрелце на два километра далеко од шуме. Неко је без наређења опалио метак. Онда су и остали почели да пуцају.

Партизани су (ту је логоровала Друга чета) лагано излазили из шуме и хватали заклоне на путу. Неко од жандарма почео је да виче: „Хеј комунисти, предајте се!“

— Хоћеш још нешто у готову? — добацио му је подругљиво Мартиновић.

Жандарми су пуцали. Партизани нису, али су се зачуле пушке у позадини жандарма. Једна партизанска патрола која је била упућена у село ради скупљања хране, приликом повратка, наишла је на жандарме и отворила ватру. Настао је општи метеж у редовима жандарма.

„Опкољени смо!“ — неко је узвикнуо а затим је настало безглаво бежање.

Поручник, блед, са револвером у руци, покушавао је да уведе ред. Сви његови покушаји били су узалудни. Пушкомитраљезац и његов помоћник који су били са поручником и Мартиновићем, гледали су упитним погледом пуним страха.

— Да се негде склонимо, — предлагали су.

— Ви сте кукавице, — дрекнуо је на њих Мартиновић, а онда је пришао пушкомитраљесцу, лупио му

шамар и истргао пушкомитраљез. Затим је пришао његовом помоћнику, ошамарио и њега и узео торбу са шаржерима и окачио је о своје раме.

— А сада кидајте...

Жандарми су побегли не осврћући се.

— Шта то радиш наредниче? питао је шапатом поручник.

Мартиновић је извесно време ћутао. Онда је скинуо са рамена звездице и кокарду са капе и бацио их на земљу испред поручника.

— Готово поручниче, — рекао му је осмехујући се јетко. Са таквом дружином каква је ова не ратује се. Од данас је Мартиновић партизан.

Поручник га је изненађено гледао.

— Ма шта то говориш? — шапутале су његове бледе усне.

— То што си чуо. Реци и осталима да је Мартиновић партизан, пушкомитраљезац и то опасан. Нека знају и нека ме се чувају. А ти сада бежи и не усуђуј се да се сретнемо још неки пут.

Те вечери је Мартиновић стигао до Друге чете Шумадијског одреда и пријавио се њеном командиру. Лаза га је упутио у штаб одреда. Мартиновића су после саслушања примили у одред. Његова је жеља била да носи пушкомитраљез. Упућен је у чету код Лабуда. Мартиновић се убрзо истакао као неустрашиви пушкомитраљезац.

Последњи догађаји су потпуно обесхрабрили капетана Кордића. Он је коначно схватио да су његове снаге немоћне да ма шта предузму. И Немци више нису имали илузије да ће жандарми моћи сузбити партизанску делатност. Морале су се предузимати опсежније мере.

6. и 7. август били су богати догађајима. За ово време 2. и 4. чета успеле су да спале општине у Клоки, Јунковцу, Жабарима, Г. Трешњевици, Јеловику и Јарменовцима, а 1. и 3. у Калањевцима, Босути и Драгаљу. Приликом преласка пута источно од Лазаревца Трећа чета је изненадно налетела на један немачки камион у коме су се налазила два војника. Партизани су спонтано отворили ватру. Камион је заустављен. Један Не-

мац је погинуо, док је други успео да побегне. Камион је спаљен. Ово је први погинули немачки војник на територији одреда.⁵¹

ПОЈАЧАВАЊЕ ПОЛИТИЧКО-ПРОПАГАНДНОГ РАДА

Политичко руководство одреда приступало је првих дана августа организацији широке политичко-агитационе делатности. Комесар и његов помоћник организовали су зборове по селима и говорили о политичкој ситуацији у свету, о значају и неминовности оружане борбе против окупатора и позивали народ да подржи ту борбу. Огромна већина шумадијских сељака, и поред тога што су се оклопни клинови Вермахта још забијали дубоко у руску земљу, веровали су у слом фашизма и коначну победу савезничких снага. Али неминовно је било објаснити људима развој догађаја, учврстити веру у коначну победу и сузбити малодушнике.

У Винчи, у кући Милића Радовића, радила је пропагандна група 1. шумадијског партизанског одреда. Из општинских канцеларија које су биле попаљене, реквириране су писаће машине и остали канцеларијски материјал. Јосип Шнерсон, студент из Крагујевца, био је технички руководиоца пропагандне групе. Група која је припремала пропагандни материјал у Винчи није имала никакав званичан назив. Обично су је називали „Техника“. Милић је, консултујући се за Жакулом и Шанетом, припремао и редиговао материјал. И тако у непосредној близини Штааловог штаба, на домету лакших топова, припреман је пропагандни антифашистички материјал. На стотине билтена, летака и других материјала, које су састављали чланови Окружног поверенства и штаба одреда, Шнерсон је умножавао са својим помоћницима, а Милићев отац Милутин, сестра Деса и два млађа брата, Предраг и Ненад, разносили су ове материјале по селима и достављали четама. Уз тај материјал Милић је слао и радио-вести.

⁵¹ Све ове догађаје региструје немачка фелдкомандантура из Панчева у свом извештају за август (док. бр. 5, к. 44-Х. ВИИ ЈНА).

Милићева мајка, Станица, припремала је храну за људе из пропагандне групе и за многобројне курире који су непрекидно долазили и одлазили. Цела ова кућа и сви њени чланови били су ангажовани и дању и ноћу у служби устанка. Нико од њих није мислио на умор нити опасност која им прети од близине окупатора.

Тих дана Винча постаје једним од најважнијих чворишта на територији одреда, одакле се руководило оружаном борбом и политичком делатношћу. Командант одреда Милан Благојевић је предузео пребацивање и своје породице из Наталинаца у Винчу. Он већ годинама није био заједно са женом и ћерком. После повратка из логора у Француској једва је успео једанпут да их види. Винча је листом помагала ослободилачку борбу и у њој су се партизани могли осећати сигурним. Породици Милана Благојевића у Наталинцима претила је стална опасност хапшења. Бранко Станковић из Винче упрегао је коње и отишао у Наталинце, натоварио оскудне Благојевићеве ствари и пребацио их у Винчу, у кућу Марка Станковића.

Шумадијом су одјекивале партизанске песме, одржавани зборови на којима су ватрено говорили комесари, командири и обични борци. Атмосферу је испуњавао нови дух. Људи су постали весели. По селима се причало само о партизанима и њиховим подвизима да би последње верзије прерастале у легенде.

ДОЛАЗАК ДУШАНА ДУГАЛИЋА У ОДРЕД

7. августа у логор Друге чете, у шумарку више Јасенице у селу Божурњи, стигао је један човек. Ушао је у логор лаганим кораком, једним погледом обухватио присутне, поздравио их уобичајеним „здрavo другови!“ и упитао за командира. Стао је пред њега и поздравио:

— Душан Дугалић, упућен под вашу команду из штаба одреда.

Дугалић се брзо спријатељио са борцима. Причао им је о свом животу пре рата, шта је радио као акви-

зистер неких издавачких кућа, а затим доживљаје из школе резервних официра у Сарајеву, из које је отпуштен без унапређења у официрски чин, јер су га сматрали „непоузданим елементом“.

Истог дана чета је одржала збор у селу Божурњи. Говорио је комесар чете и позивао људе у борбу против Немаца. Комесаров говор био је неубудљив. Неко од присутних добацио је да је бесмислица борити се против Немаца који имају тенкове и топове. На степениште општинске зграде скочио је Дугалић и почео да говори. Одјекнуо је његов оштар глас.

— Немци су од крви и меса, њих погађа метак као и сваког другог. Ми немамо чега да се плашимо. Ово је наша родна грудa, познајемо сваки педаљ ове земље. Немци су туђини. Ако се сви дигнемо против њих, можемо их рукама задавити. Тенкови им ништа неће помоћи. Бивша војска је брзо капитулирала не због тога што је била малобројна и слабо наоружана, већ што је слабо вођена.

Импозантна Дугалићева фигура и речитост оставиле су на сељаке снажан утисак. И они који су били неповерљиви према партизанима нису се усуђивали да му противурече. Од тада је Дугалић постао запажен у чети. Скоро редовно је иступао на зборовима, а његова парола: „видите ову пушку, она може да убије Немца“ — борци су често понављали како у шали тако и у озбиљним разговорима са људима.

Када је Друга чета кренула из Божурње, њој се придружила група омладинаца коју је повео скојевац Ђуро Јовановић.

БОРБА У ТРНАВИ

Седмог августа увече 2. и 4. чета су зановиле у Овсишту у близини куће познатог борца из 2. чете Грујића, који је како се причало по селима, јурио каплара Прокића из Страгара све док га није ухватио. Овај дан за чете је био врло напоран, па су командири били одлучили да добро одморе људство и тек сутрадан пред подне да крену у Трnavу на ручак и тамо спале

општинске архиве. Међутим, они нису ни претпостављали какви их узбудљиви догађаји очекују у току идућег дана.

Негде око подне 8. августа фелдкомандантура из Крагујевца упутила је у Тополу два своја подофицира, наредника Крауса и поднаредника Гумперта, да обаве неке послове по питању снабдевања трупа. Ову двојицу је возио каплар Геринг у малом луксузном „опелу“. Гојазни позадинци нису се много интересовали за ситуацију. Слушали су да Шумадијом крстаре неке побуњеничке групе, али то им се чинило сувише далеким. Између Тополе и Крагујевца су сваког дана саобраћала немачка возила без икаквих незгода. Отуда и они, припремајући се за пут, највише су мислили како да организују на Опленцу добар ручак и да се напију доброг вина.

Када се немачки „опел“ у коме су подофицири због врућине дремуцкали, (око 13 часова) почео спуштати са Светиње према Рокићевици, 2. и 4. чета су се биле приближиле комуникацији. Требало је, по обичају, извидети једну и другу страну пута, поставити обезбеђење и брзо прећи комуникацију. И овога пута, као и обично, јер је то желео, челну патролу Друге чете водио је Грујић. Он је сишао на комуникацију и осматрао. Пут се видео све до Тополе и био је чист. Према Чумићу могућности извиђања биле су слабе. Он је дао знак четама да отпочну са пребацивањем преко комуникација, а он је кренуо у правцу Светиње како би заштитио прелаз са ове стране. Чете су прелазиле комуникацију. Грујићева патрола се била одмакла од места прелаза за око двеста метара када се изненадно чуо врло слаб шум мотора. Сва тројица су скоро у исти моменат на велико изненађење угледали мали сиви аутомобил, који је избио иза олуке јурећи асфалтним путем према њима. Био је удаљен нешто више од сто метара. Возач кола угледао је на путу наоружане људе и страховито се уплашио. Нагло је притискао кочнице, тако да су поднаредник и наредник полетели са задњих седишта.

— Комунисти! — викнуо је шофер.

Његови сапутници, пренути из сна, нису одмах схватили ситуацију. Буљили су сањивим очима кроз прозоре аутомобила.

Грујића је збуњеност држала само неколико секунди. Он је био врло храбар и сналажљив. Чим је спазио да су у аутомобилу Немци, знао је шта треба да чини. Нанишанио је на возача и опалио. Каплар Геринг је крикнуо, испустио волан и кочницу и скљокао се на седиште. Кола су лагано склизнула у јарак. Наредник Краус је нагло искочио из кола из револвера опалио на Грујића неколико метака, а затим се муњевитом брзином сјурио у кукурвз испод пута. Он је скинуо чизме како би лакше могао да бежи. Јурио је према Тополи. Уз пут је бацао са себе и остале делове униформе. У Тополу је стигао тек после два сата. Имао је на себи само кошуљу и панталоне. Гојазни непокретни поднаредник Гумперт, искотрљао се из кола и легао у јарак. Чекао је ту даљу одлуку судбине. Грујић са своја два друга притрчао му је и одузео пиштољ. Уплашени Немац уопште се није опирао. У међувремену на место борбе стигле су обе чете. Поднаредника Гумперта партизани су повели са собом, а са убијеног каплара скинуто је оружје. Из кола су узели неке неважне документе. Кола су остала у јарку, а чете су наставиле пут према Трнави.

У Трнави су чете дејствовале према ранијем плану. Организован је ручак, спаљена општинска архива и одржан збор, а затим су се повукле у један шумарак на северној ивици Доње Трнавe у жељи да ту преноће. Али овај дан још није био завршен.

Када је наредник Краус стигао у Тополу и испричао своју одисеју, настала је општа узбуна. Ово је био први случај напада на припаднике немачких оружаних снага на територији 714. дивизије.⁵² Без обзира што нападно то људство није припадало његовој дивизији, Штала је догађај узбудио и заинтересовао. Позвао је наредника Крауса и лично га саслушао, упознавши се тако са детаљима догађаја. После овога Штал је издао наређење капетану Конопацком да изврши увиђај и

⁵² Убијени војник код Лазаревца припадао је 704. дивизији, а и убијен је на њеној територији.

поднесе исцрпан извештај. Оштро му је замерио што слабо контролише територију среза и нема никакав увид у кретање побуњеника. Конопацкога су генералови прекори погодили. Скупио је вод своје фелд-жандармерије и у једном камиону са два мотоцикла отишао на место где се одиграо сукоб. Нашли су ауто и мртог војника, али поднаредника нигде није било. Претражили су целу ближу околину. Већ се и ноћ приближавала. Конопацки није смео да се врати пред Штала са непотпуним извештајем. Зато се решио на један опасан подухват. Са два мотоцикла и још пет војника кренуо је у Доњу Трnavу. Одлучио је да преко сгановништва сазна нешто о поднареднику Гумперту. Остало људство је упутио у Тополу.

Конопацки је стигао пред општинску зграду у Трнави у сам мрак. Нашао је групу сељака која је раније присуствовала партизанском збору. Од њих је сазнао да је заробљени Немац са партизанима. Сељаци су му показали и правац којим су партизани отишли. Али је Конопацки био немоћан. Већ је почео да се хвата сумрак. Он је сматрао да је задатак ипак извршио. Свратио је са људством у сеоску кафану да се поткрепи ракијом, па да крене за Тополу.

Док су Немци седели у кафани и пили, једна патрола из 4. чете коју је предводио „Брка“ Јовановић из Овсишта, кренула је у село ради уобичајеног извиђања. Брка је био познат по томе што је волео да по мало у потаји пије, премда је то било строго забрањено. Неки су знали за ову његову навику, али су прећуткивали. Остала два борца нису имала ништа против да и они нешто попију. Тако су се сва тројица упутила право у кафану. Да су били мало више обазриви, без обзира што је почео да се хвата сумрак, они су могли да примете два немачка мотоцикла и једног стражара пред општинском зградом. Овако су ушли у кафану не обазирајући се околу. У кафани је било врло тамно те су се лица људи тешко распознавала. Конопацки је седео у једном углу са својим војницима. Сви су били већ прилично напиту. Јовановић је ушао са своја два друга и упутио се према шанку. Није очекивао да су унутра Немци. Наручио је по једну ракију за свакога и

попили су их на брзину. Престрављен кафеџија није им ништа рекао.

Када је Јовановић кренуо према излазу, дигли су се и Немци. На самим вратима приметили су једни друге. Брка је био бржи од Немаца. Опалио је на најближег Немца, који се срушио. Престрављени Конопацки са осталом тројицом повукао се у угао кафане и заклањајући се иза шанка отворио ватру из машинке према вратима. Али, партизани су већ били напољу. Отуда су запуцали. У кафани је настала гужва. Сељаци су искакали кроз прозоре. Брка није одустајао од борбе. Спремао се да убади бомбу кроз прозор и већ је почео да се привлачи. Спазивши то један сељак, који је иначе био богат а кућа му се налазила близу кафане, притрчао је Брки и почео да га одвраћа од тога говорећи му да ће због два-три Шваба да побије много наших људи. Тако је Брка одустао од ове намере. У међувремену немачки стражар код мотоцикла, пошто се прибрао од изненађења, отворио је из машинке ватру на партизана, те су они одступили. Капетан Конопацки са још једним наредником и два поднаредника кренуо је за Тополу вукући једног мртвог. Био је срећан што је извукао живу главу.⁵³ Тако је, неочекивано, 8. август протекао врло узбудљиво за 2. и 4. чету. Исте ноћи чете су се пребациле у Божурњу.

Овога истог дана Лабуд је са својом четом спалио архиве у Д. Шаторњи и Блазнави, а увече је са четом стигао у Пласковац. Прва чета је спалила архиву у Вукосавцима.

⁵³ Фелдкомандантура бр. 816 у свом радио-граму од 8. августа упућеном вишој команди (док. бр. 6, Ф. 1, к. 44-X) извештава о оба ова догађаја, а затим и писмено (док. бр. 5, к. 44-X). У писменом извештају наводе се детаљи и посебно истиче залагање неког сељака из Трнаве који је одвратио партизана да не баце бомбе у кафану, чиме је спасао живот немачком официру и тројци подофицира.

У извештају комесара одреда Жакуле (Зборник ВИИ, књига 2, стр. 110) ова борба се интерпретира на нешто другачији начин. Наводи се чак да се код кафане сукобила патрола 1. чете и да је том приликом случајно погинуо командир ове чете Воја Станојковић. Како се 1. чета нашла овога дана у Трнави, тешко је рећи.

9. августа 2. и 4. чета спалиле су општинске архиве у Горовићу и Божурњи, а затим су се исте вечери пребациле у рејон Страгара. Било им је наређено да нападну жандармеријску касарну. Одељење Немаца које је читавих двадесет дана било стационирано у Страгарима поново се повукло у Тополу. Није било јасно да ли је генерал Штал сматрао да је осам жандарма на челу са Трећем Рајху приврженим наредником Триплаком довољна снага да штити његове интересе у Страгарима, или је желео да своје људство држи прикупљено. Користећи се овом ситуацијом, командант одреда је наредио да се жандарми одмах ликвидирају, премда је раније намеравао да нападне и Немце.

2. и 4. чета су пред вече 10. августа упале у Страгаре изненадно. Једну патролу жандарма су ухватиле у варошици и разоружале, а затим брзо окружиле касарну. Изненађена и преплашена, остала четири жандарма су се предала не опаливши ни метка. Наредник Франц Триплак се налазио у свом стану. Имао је пушку и револвер. Чим је приметио партизане отворио је ватру с прозора. Али је тај отпор био кратак. Пушкомитраљезац Милета кратким рафалом из митраљеза раставио је ревносног наредника са животом. У овој акцији је заплењено осам пушака, један пушкомитраљез, два сандука бомби и око четири хиљаде пушчаних метака.⁵⁴

НАПАД НА РУДНИК УГЉА У МИСАЧИ

11. августа увече 1. и 3. чета напале су рудник угља у Мисачи. Партизани су се изненадно појавили и разоружали три жандарма који су били на обезбеђењу, а једна немачка патрола, која је била дошла из Венчана, побегла је не покушавајући да пружи отпор. Чете су порушиле сва постројења у руднику, затим су сакупљени радници и службеници па им је наређено да напусте посао и не предузимају оправку постројења, јер ће се то сматрати противнародном делатношћу и

⁵⁴ Команда жандармерије у извештају за август региструје ову акцију и наводи име погинулог наредника (док. 31/3-4, К 19, ВИИ ЈНА).

кажњавати строго. Обе чете су остале ове ноћи у Мисачи. Командирима чета било је познато да су у току прошлог дана стигле у Вреоце и Јунковац неке немачке снаге, а нису имали обавештење да су се повукле. Али и поред тога, они су се задржали у Мисачи. Вероватно су желели да провере реаговање Немаца. Према Аранђеловцу и Вреоцима послали су по једну јачу патролу. У Вреоцима и Барошевуцу цела 9. чета 734. немачког пука 704. дивизије, била је залогорovala. Ова чета требало је да изводи ноћну вежбу после пола ноћи. Али када се зачуло пушкарање у Мисачи, командир чете је променио одлуку и кренуо раније преко Пркосаве за Мисачу. Успут је добио обавештење од патроле која се раније налазила у Мисачи о нападу партизана. Чета је кренула да нападне партизана у Мисачи. На око осам километара западно од Мисаче, на брду Медведњак, Немци су се сукобили са патролом из 1. чете. Настала је жестока паљба. Партизани су били наоружани само пушкама. Опалили су неколико метака и повукли се. Немци су пуцали још читавих петнаест минута из неколико митраљеза. Ова паљба је разбудила чете. 3. чета је запосела брдо Кљештевицу изнад Мисаче, а 1. чета је одступила према с. Будовик. Немачки предњи делови избили су око пола ноћи пред Кљештевицу. Ту су били дочекани организованом ватром. Борба се водила читав сат, а затим су се обе стране повукле. 3. чета није имала губитака. Пред зору 12. августа 1. чета је упала у жел. станицу у Буковику и порушила постројење. Том приликом запленила је две пушке.⁵⁵ 3. чета је упала у с. Барошевац, спалила општинску архиву и уништила телефонску централу у пошти.

АНАЛИЗА ПРОТЕКЛИХ ДЕЈСТАВА

За месец дана свога постојања 1. шумадијски одред се развио у јаку оружану снагу. Чете су већ бројале, отприлике, по 40 бораца. Свака од њих имала је по два

⁵⁵ Немци у оперативном дневнику 704. дивизије бележе ову борбу и наводе име своје јединице (док. бр. 7, Ф. 1, к. 44-Х). О губицима се ништа не говори.

до три пушкомитраљеза. Неколико сукоба са жандармима омогућили су да се стекне и борбено искуство. Борци су се навикли у руковању оружјем, а нарочито у рационалном коришћењу муниције. Сада је штаб одреда дошао до закључка да је време да се отпочну веће акције на Немце. Командант одреда је био обазрив и није желео одмах да се упушта у борбу са Немцима, док борци и старешине не стекну извесно искуство. Желео је да са већом сигурношћу обезбеди успех. На терену је ситуација била врло повољна. Народ је радо примао партизане и радовао се сваком њиховом подвигу.

На многобројним митинзима и зборовима народ се упознао са партизанима, са циљевима њихове борбе и масовно је прихватио ту борбу. Окупаторска власт ван већих места престала је да постоји. Општине су биле затворене. Нико се није усуђивао да се прихвати било какве функције у служби окупатора. Поште у малим местима нису радиле. Прекинут је железнички саобраћај између Аранђеловца и Младеновца и између Аранђеловца и Лајковца. Жандарми се више нису усуђивали да се стално населе у бившим касарнама. Само су покушавали да из Тополе и Аранђеловца предузимају патролирање и то јачим снагама. Задачи које је себи штаб одреда поставио били су извршени у потпуности.

Све ово је омогућавало да се прошире дејства у циљу директног угрожавања окупаторске делатности. Требало му је паралисати саобраћај између гарнизона и директно их угрозити.

12. августа штаб одреда је одржао састанак са члановима Окружног поверенства Партије, где се дискутовало о потреби стварања органа власти по селима. Решено је да се у почетку, привремено, одреде само повереници који би извештавали о догађајима у својим селима, прикупљали војничку опрему и наоружање и остало.⁵⁶

⁵⁶ У ствари овде се дискутовало о спровођењу директиве ЦК Партије о организацији фронта народног ослобођења и стварању народноослободилачких фондова.

У снабдевању чета топлом храном већ су се појавиле извесне потешкоће. У већем броју села (Винча, Бања, Липовац, Копљаре, Белосавци, Жабаре, Јунковац и неким другим) народ је доносио храну и било ју је у изобиљу. У друга села из којих је био мањи број бораца (Трново, Влакча, Пласковац, Маслошево) слате су патроле да на добровољан начин скупе хране. Било је случајева да су неке чете имале дневно само по један оброк и то оскудан. Тако је, на пример, Друга чета једнога дана у Горњој Трнави остала цели дан без хране јер нико није хтео од партизана да иде у прикупљање хране. Када су продужили марш ка Чумићу, наишли су крај пута на купине које су већ биле зреле. Борци су се распоредили и почели халапљиво да беру. Једна стара жена посматрала их је из винограда. Када је Дугалић спазио старицу, стао је да виче на њу:

— Шта гледаш како српска војска једе купине, уместо да јој хлеба донесеш!

Преплашена жена је отрчала кући и донела велики хлеб и лонац сира.

Када се о овом причало у штабу одреда, било је и смеха, али се и озбиљно разматрало. Речено је да се убудуће храна у неким селима набавља преко повереника које ће четни економ правовремено извештавати како би се могла спремити и топла јела. Ово је пренесено на командире и комесаре чета а и на поверенике.

На овом састанку закључено је да је први задатак одреда — рушење окупаторске власти ван гарнизона углавном завршен и одлучено је да убудуће основни задатак одреда буде напад на немачке колоне на комуникацијама. Постављени су и конкретни задаци: 2. и 4. чета да врше напад на главној комуникацији на одсеку Топола — Чумић, а 1. и 3. на одсеку Младеновац — Топола, с тим што су ове две чете имале примарни задатак да дејствују на комуникацији Младеновац — Аранђеловац и Аранђеловац — Лајковац.

2. и 4. чета налазиле су се у Винчи. Командант је одржао конференцију са овим четама. У забрану Голубици борцима је одржао краћи говор, док је посебно командирима и комесарима пренео директиве штаба одреда.

Према командантовим директивама 2. и 4. чета су увече 1. августа кренуле у Влакчу. Према обавештењима из Тополе било је познато да Немци свакога јутра одлазе са два камиона из Тополе у Крагујевац по следовање хлеба. Пекаре у Тополи биле су сувише малог капацитета да би обезбедиле хлеб за главнину 714. дивизије. Из Крагујевца је добављано и месо, пошто Топола није имала кланицу. Знало се да камионе редовно прати пет до шест војника из дивизијске интендантуре, обично старија годишта.

2. и 4. чети је наређено да одмах нападну ове камионе.

После скоро три часа маршевања ове две чете су се нашле на јужној ивици села Влакче, под брдом Калуђерица у непосредној близини интернационалног пута. Борцима још није саопштен задатак. У једном винограду, крај колиба, они су полегали и, заморени од дугог пешачења, одмах заспали. Командири и комесари нису спавали. Они су били сувише узбуђени да би се могли мирно одморити. Требало је сачекати немачке камионе и уништити их. Требало је свестрано размислити о сваком детаљу и сачувати хладнокрвност, дејствовати смишљено, а све то сада није изгледало једноставно. Користећи се месечином, они су кренули да траже место за заседу. Више од два часа су разгледали пут између Калуђерице и Чумића. Коначно су се зауставили у шумарку испод Кремењаче. Ово место им се учинило најпогоднијим; пут је овде правио окуку па је ту било згодно отварање изненадне ватре, шума је обезбеђивала скривен распоред, а кроз њу се могло лако и скривено одступати према потоку. Засада је тако организована како би се са успехом уништила само два камиона. На крају је одређено зборно место на које ће се прикупити људство по завршеној акцији. Прихваћена је Винча као најпогоднија.

Још се није сасвим разданило, а људство се већ нашло на месту заседе. Чете су распоређене на међусобном одстојању од око 30 метара. Претпостављало се да ће се немачки камиони кретати на оваквом одсто-

јању. Целокупно људство је распоређено са доње стране пута. Пушкомитраљези су постављени на десном крилу чета. На горњој страни пута налазила су се по два борца из сваке чете, једни су осматрали пут према Крагујевцу, а други према Тополи. И једни и други су имали одличну прегледност и могли су да осматрају пут на близу десет километара на сваку страну.

После свих ових предузетих мера остало је само да се чека долазак Немаца. Време је пролазило. Сунце је већ високо одскочило. Свуда је царовала тишина. Борци су узбуђени. Требало се срести лицем у лице на свега 6—8 метара са освајачима Европе, пуцати у њих и уништавати их. Борци су међу собом тихо шапутали. Студент ликовне уметности Душан Аврамовић расправљао је са комесаром о филозофији рата. Мало даље налазио се четрдесетпетогодишњи радник Миодраг Тошић, члан Партије и шеснаестогодишњи омладинац Милован Живановић, ђак. Милован је нервозно вадио шаржере са муницијом и слагао их у своју ђачку капу.

— Шта то радиш, младићу? — питао га је Тошић смешећи се.

— Спремам муницију за борбу.

— Шта ће ти толика муниција, нећеш овде лежати цео дан!?

Негде око осам часова два немачка камиона са војницима долазили су од Тополе. Кретали су се на одстојању од око двадесет метара. Командир је издавао последња наређења. Дугалић, који је од пре неколико дана постао пушкомитраљезац, имао је задатак да на први отвори ватру, а Милета Николић, пушкомитраљезац Четврте чете, на други камион. Све је било спремно. Настао је тајац. Само су срца јаче ударала.

Није прошло много времена и чуло се потмуло брујање мотора. Немци су безбрижно седели на клупама у отвореној каросерији. Свеже струјање ваздуха услед брзе вожње хладило је њихова гојазна тела. У првом камиону седео је поред шофера поднаредник, а у другом Милер, наредник из Граца, старешина конвоја. Већ неколико месеци Милер је свакога јутра одлазио из Тополе у Крагујевац за следовање хране. Са њим је

ишао један лекар и један ветеринар који су вршили преглед мяса и осталих намирница.

Брујање мотора постајало је све јаче и јаче. Нестрпљење је расло. Иза окуке се изненадно појавио први камион. Немци су галамили и смејали се, неко их је забављао причама, а у другом су певали.

Дугалић је повукао обарач. Затварач његовог пушкомитраљеза ударио је тупо али пуцња није било. Неко је опалио из пушке. Шофер првог камиона притискао је гас. Пушкомитраљез у Милетиним рукама послушно је заштектао. Мотор је био изрешетан и нагло се угасио. По сили инерције камион је ишао још неколико метара и зауставио се у средини заседе. Гојазна тела наредника Милера и његовог шофера била су изрешетана.

Милетин пушкомитраљез је и даље дејствовао и остали борци су гађали у камион. Прасак пушчаних метака губио се у непрекидном рафалу пушкомитраљеза.

Песма Немаца била је замењена јауцима. Нису стигли ни да употребе оружје. Ватра је трајала само неколико минута. Затим се чуо глас командира:

— Прекини паљбу.

Из заседе су искочили партизани са упереним пушкама и пошли према камиону. Напред је ишао Жика комесар.

— Hände hoch, gewehr abliegen! (руке увик, одложи оружје), викали су неки на немачком.

Из камиона се помолише три пара руку.

— Силазите — наређивао је комесар Жика на немачком.

Немци су почели да силазе с камиона. Лица су им умрљана крвљу и изобличена од страха. Тресли су се. Сви су били рањени, али лакше. Један теже рањен јечао је, тројица су били мртви.

— Hitler alles kaput, — убеђивао је Жика Немце.

— Ми смо народна војска коју води Комунистичка партија — продужавао је он. — Ми не мрзимо немачки народ, али ћемо се свом силом борити против фаши-

зма. Реците то својим друговима. Бежите из наше земље, иначе ће она постати ваша гробница.

Немци су избезумљено гледали Жику.

— Ја vohll, — одобравали су они углас.

— А сад скините оружје, — умешао се Бора Нешковић звани „доктор“.

Бора је скочио на камион и додавао борцима оружје и опрему. На гомилу је сложено: четири пара немачких униформи, шест пушака, један пушкомитраљез, два револвера, сандуци са муницијом и остала ситнија опрема. Бора је купио документе свих Немаца. Наредено је Немцима да изнесу из камиона мртве и рањене. Немачки лекар је превијао рањене.

— Ви ћете остати овде, ваши ће убрзо доћи по вас — рекао им је Бора.

— Разумем — одговорио је један Немац, који се сада осећао најстарији. Он је војнички поздравио.

Бора је запалио камион. Ватра се брзо распламсала и обухватила каросерију.

Омладинац Милован Живановић узео је једну немачку капу, умочио је у крв и написао испред запаљеног камиона на асфалту велико слово „V“.

— Шта то радиш, питао га је Тошић.

— „Викторија“, нека им буде, одговорио је овај и бацио окрвављену капу у пламен.

Партизани су се брзо удаљили. Израђављени војници Трећег Рајха лежали су крај запаљеног камиона. Лекар је тупо гледао у пламен и слово „V“ које се блистало на сунцу.

Уништење камиона на Кременачи и погибија три војника било је за генерала Штала изненађујуће. Није располагао ни са једном јединицом која би се могла брзо употребити. Тек после два часа успео је да упути из Тополе један мањи одред, састављен од чете пешадије и батерије топова. Наредио је команданту пука у Крагујевцу да и он упути једну чету.

Тако се, негде око подне, на месту заседе слегло преко двеста немачких војника са топовима и минобачачима. Дуго су тукли шуму. Много је муниције утро-

шено, али узалуд. Партизани су одступили у супротном правцу и, задовољни изведеном акцијом, ишли према Винчи.

Пред вече истога дана чете су се нашле у винчанском забрану Голубица. Упућен је курир који је обавестио команданта одреда о акцији. Он се тада налазио у Винчи.

— То је први озбиљнији ударац по њушци те надмене солдатеске. Убрзо ће да следе други, трећи и још многи, док их све не истребимо, — рекао је командант.

Он је ходао по соби. Очи су му пламсале борбеним жаром и задовољством. Командант је желео да чује детаље о овој акцији. Поручио је по куриру да командир дође у штаб. Командир је потанко изложио организацију заседе и ток борбе. Командант је учинио озбиљну замерку командиру Друге чете, што није обратио већу пажњу при прегледу пушкомитраљеа.

— За такве пропусте кажњаваћу убудуће.

Поступак са заробљеним Немцима командант је оценио позитивно. Директива је иначе била да се са заробљеним немачким војницима поступа коректно. Било је потребно да немачки војници објасне у својим јединицама ко су партизани и какви су њихови циљеви борбе. Људи у селу су радознало гледали немачке униформе — као и осталу опрему која је у тој акцији заплењена.

Сутрадан се по селима среза опленачког и орашачког навелико препричавало о акцији на Кременјачи. Причало се да је убијено двадесет Немаца и спаљено два камиона, онда четрдесет Немаца и пет камиона, док није изашло на сто мртвих Немаца и десет спаљених камиона. Људи су се радовали овој вести.

— Ако, ако, нека Немци знају да и наша пушка убија — говорили су сељаци.

У Тополи, међу немачким војницима, владала је паника. Немци који су били заробљени и после пуштени препричавали су увеличавајући партизанску снагу. Напад је на њих оставио снажан утисак. Причали су како их је напала нека јака војна јединица.

Пред вече једног од првих дана августа у Мисачи су се појавила два висока мршава војника у униформама које нико није познавао. На леђима су имали полупразне ранчеве. Били су без оружја. Сељаци су их гледали са подозрењем. Говорили су неким за сељаке неразумљивим језиком. Један старији сељак који је у прошлом рату провео у немачком заробљеништву покушао је да се са њима споразуме, али му то није успело. Чуо је од њих речи: бреад, гоод и милк (хлеб, добар, млеко) и закључио да су Немци.

Један омладинац је одјурио да извести Прву чету која је била у близини, и убрзо се вратио с њом. Партизани су окружили непознате. Непознати војници били су изненађени. Један ђак је покушао да се са оно школског знања некако споразуме. Сазнало се да су то Енглези. Они су испричали да су британски војници, да су бранили Крит од немачких падобранаца и тамо заробљени. Прошлог дана искочили су из воза који је вукао заробљене британске војнике у немачке логоре. Њих двојица решили су да побегну пре него што пређу Дунав. Успели су да то учине испред Младеновца. Два дана су лутали избегавајући насеља. Желели су да што даље оду од железничке пруге. Сада их је глад натерала да сврате у Мисачу, а чинило им се да су већ прилично одмакли. Партизани су објаснили Енглезима да се они налазе међу устаничком војском која се, предвођена Комунистичком партијом, бори против Немаца. Енглези су изјавили да и они желе да ступе у редове устаника.

Успоставило се присно пријатељство између партизана и Енглеза, сељаци су били радосни. Донели су доста хране: сира, млека и осталог. Енглези су се смејали и јели са апетитом. Енглези су постали борци Прве чете. Борци нису могли да запамте њихова необична имена па су им дали своја. Енглези се нису љутили. Њихова је једина жеља била да се не раздвајају и да им се да пушкомитраљез. То им је испуњено.³⁷

³⁷ Ова два младића од којих је један био студент филозофије, а други службеник, добровољно су се јавили у марту

У једном сукобу у Даросави Енглези су заборавили пушкомитраљез. Ево како се то десило. Падала је јака киша и видљивост је била слаба. Енглези су са пушкомитраљезом били на обезбеђењу, на једном брдашцету више кућа у којима су биле смештене чете. Они су поставили пушкомитраљез на погодно место и маскирали га. Али када је киша отпочела јаче да пада, повукли су се од места заседе на око двадесетак метара и склонили испод крова једне штале. Рачунали су да по јакој киши нико неће вршити напад. Међутим, група жандарма и Немаца изненадно се појавила испред места где су Енглези оставили свој пушкомитраљез. Жандарми су пре опазили Енглезе и отворили ватру. Изненадна и блиска митраљеска ватра збунила их је. Учинило им се сувише опасним да потрче према пушкомитраљезу, већ су се отиснули према кућама у којима су се налазиле чете. Митраљеска ватра је узбунила чете, и када су Енглези стигли близу кућа, борци су већ били развијени у стрељачки строј, спремни да приме борбу. Командир је срео Енглезе и узвикнуо оштро:

— Где вам је митраљез?

— Митраљез, брже — рекао је један и окренуо се назад према Немцима и жандармима. За њим је пошао и други. Имали су само једну пушку и неколико бомби. Али остали другови их нису напустили. Пошли су заједно с њима на јуриш. Пушкомитраљесци су отворили ватру. Изненадни противнапад партизана збунио је Немце и жандарме. Енглези су јуришали први испред свих. Засули су Немце и жандарме бомбама и принудили их да напусте брежуљак. Поред партизанског пушкомитраљеза, жандарми су оставили и један свој и неколико мртвих. Енглези су дограбили свој пушкомитраљез. Били су радосни и срећни што поново имају

у корпус генерала Вејвела и пошли Бајроновим стопама да бране Грчку. Обојица су волели слободу и мрзели фашизам. Предали су се фашистима окружени у једној згради и то пошто им је нестало муниције. Сада су били спремни да наставе започету борбу. Енглези су се одмах у почетку показали као одлучни и вешти борци. И поред тога што нису знали језик и што су се држали пострани од осталих, свима су постали симпатични.

своје оружје. Никад више, све до своје погибије, ова два храбра борца нису испуштали из руку свој пушкомитраљез.

РУШЕЊЕ МОСТА НА ЈАСЕНИЦИ

Командант је 13. августа, после акције на Кременачи, наредио командиру 4. чете да сруши мост на Јасеници у селу Божурњи. Експлозив је већ био набављен преко везе из Аранђеловца. Бори „Доктору“ који је иначе говорио да се разуме у експлозив поверен је овај задатак. Додељена су му још два партизана ради ношења и постављања експлозива. Чета је имала задатак да обезбеди извршење рушења — један вод је обезбеђивао правац од Тополе, а други од Крагујевца. По паду мрака кренула је на задатак. Почела је да пада киша. Без икакве сметње партизани су посели друм. Бора је са својим помоћницима изашао на мост. Али, није био довољно упућен у руковање експлозивом па га није ставио на право место. Одјекнула је детонација. Борци су очекивали стропоштавање конструкције моста. Али ништа од тога. У ваздух је одлетела само једна ивица моста, коловоз је остао читав. Више се ништа није могло предузети. Експлозива више није било, а Немци, чим су чули експлозију, отворили су митраљеску и минобацачку ватру у правцу моста. Рефлектори су обасјавали долину Јасенице.

Командант и комесар одреда желели су да изблиза прате извођење ове акције, па су и сами дошли у Божурњу. Како је експлозија на мосту одјекнула, командант је по њеном звуку оценио да рушење није успело. То га је разбеснело. Кренуо је према мосту. У међувремену се чета прикупила и у колони кренула уз Јасеницу. Командант их је срео. Бора се изгубио чим је сазнао за долазак команданта и комесара.

Сутрадан је чета преданила источно од Винче у Радовановића трлу. Одржан је партијски састанак на коме су разматрани узроци неуспеха чете. Утврђено је да командир чете уопште није присуствовао акцији, а није извршио ни контролу припрема. Остао је у селу са својом вереницом која се однекуда нашла у Бо-

журњи. Благојевића је то још више разбеснело. Захтевао је да се командир најстроже казни. На састанку је одлучено да се командир казни строгим укором. На крају састанка Благојевић је говорио о важности развијања осећања одговорности код бораца и старешина и у вези с тим испричао је један догађај из шпанског грађанског рата.

„Било је то негде у Кастилији, југоисточно од Мадрида. Интернационална бригада је усиљено маршовала да ојача део фронта који се повијао под ударцима надмоћнијих фалангиста. Командант бригаде упутио је младог потпоручника — Француза Морена са мањим одредом испред бригаде да сруши мост на једној притоци Гвадијане и да задржи положаје на овој реци до доласка бригаде. Морен је кренуо на задатак. Био је то храбар, леп и весео момак. Често је после вечере, када је владало затишје, певао уз гитару. Цела бригада је волела Морена. Али ево шта се десило тога дана када је Морен пошао на задатак: У једном малом месту његова јединица је застала да се одмори и вечера па да продужи марш. Морен је срео црну, витку Кастиљанку. Заједно су вечерали, а затим певали и пили вино. Онда се негде изгубио са њом у ноћи. Вратио се тек пред зору. У то време је у то место стигла и бригада, а са југа се приближавала топовска паљба. Тенкови фалангиста били су заузели мост и прешли реку. Бригада је морала да јуриша на тенкове да би одбацила фалангисте преко реке. Многи су прекаљени борци-комунисти пали у тој борби. Сутрадан је потпоручник Огист Морен стрељан пред бригадом. Стрељао га је вод његових земљака. Свима је било жао Морена. Морен је мирно поднео казну. Ни оком није трепнуо“.

Док је командант причао борци су ћутали. Касније су размишљали о интербригадисти Морену, који је могао постати херој, а не да срамно погине од метака сопствених другова. Размишљали су о рату, о одговорности, о потреби схватања интереса заједнице — другова изнад својих сопствених. Из овога разговора сви борци су далеко боље сагледали важност и озбиљност задатака које добијају.

НАПАД НА НЕМЦЕ КОД МОСТА У СЕЛУ ВИСТРИЦИ

Крајем јула 1. чета је порушила мост на речици Бистрици, источно од села Бистрице, чиме је био прекинут саобраћај између Лазаревца и Аранђеловца. Мост се налазио на територији коју је контролисала 704. немачка дивизија. Али како је немачки гарнизон у Лазаревцу био слаб, то је командант немачког 220. противоклопног дивизиона одлучио да својим снагама и средствима оправи мост па је ради тога 14. августа упутио своју прву батерију од око шездесет људи, које је предводио један потпоручник.

Потпоручник је наредио војницима да прикупе потребну грађу. Око 8 часова отпочела је оправка моста. Немци су били наоружани пушкама и са два пушкомитраљеза, а подофицири су имали машинке. Немци нису имали никакво обезбеђење осим једног стражара који је чувао оружје. Дан је био ведар. Сунце је пекло. Недалеко од моста, на једном брежуљку, потпоручник и четири подофицира сунчали су се. Немци су оправљали мост безбрижно као да су се налазили негде у Баварској.

Командир Прве чете већ је неколико дана очекивао Немце да дођу ради оправке моста. Неколико дана чета је држала заседу чекајући Немце од Аранђеловца, док је Трећа чета организовала заседу од Лазаревца. Али како се Немци већ неколико дана нису појављивали, то су обе чете одустале од заседе и приступиле извођењу других акција. Овога дана су чете освануле у Рудовцима. Чим су Немци стигли на Бистрички мост, командири чета били су обавештени. Чете су се одмах пребациле у близину моста, а командири су кренули у извиђање. Видели су немачке војнике како безбрижно раде. Решили су да их одмах нападну иако је било тешко незапажено прићи због брисаног терена. Требало је развити обе чете у стрелце и приближавати се докле је то могуће, и тада отворити ватру. Упућена је једна петорка са задатком да нападне потпоручника и подофицире.

Када су се 1. и 3. чета развиле и кренуле у напад било је скоро подне. Сунце је било припекло, половина

Немаца није радила. Стрељачки стројеви чета успели су да се приближе са јужне и западне стране на око три стотине метара. Један борац, из групе која је требало да нападне потпоручника и подофицире, успео је пузећи да им се приближи на нешто више од педесет метара да би бацио бомбу. У том моменту је један од Немаца устао. Плашећи се да не буде откривен, борац је бацио бомбу. Даљина је била сувише велика. Само један подофицир је рањен. Одмах за бомбом одјекнули су рафали митраљеза и плотуни пушака. Настала је општа пометња. Потпоручник и подофицири појурили су према мосту где су им били војници. Успели су да понесу само оружје. Остала им је опрема. Слично се десило и са војницима код моста. Стражар код оружја први је приметио партизане и отворио ватру. Остали војници јурнули су ка оружју и дограбили га. Партизани су прешли у енергично гоњење засипајући Немце ватром. Већи број Немаца био је рањен. Војници Трећег Рајха безглаво су бежали у општем нeredу. Бацали су опрему и рањене остављали.

Тек на периферији Аранђеловца потпоручник је успео да прикупи и среди своје војнике, умрљане крвљу и прашином. Око двадесет их је било рањено, а многи су били без оружја. Са оваквом војском потпоручник није смео у град. По једном подофициру послао је извештај командиру батерије. У касарну је отишао тек по паду мрака. Једино су рањеници отишли раније. 1. и 3. чета у овој акцији заплениле су доста немачке опреме, муниције и 10 пушака.⁵⁸

ЗАСЕДА ВИШЕ ВИНЧЕ

15. августа 4. чета је направила Немцима заседу код Винче. Пре неколико дана 3. чета је поново исекла све телефонске везе које су спајале Тополу и Аранђеловац са осталим местима. Из Тополе је јављено да се Немци спремају да изврше оправку линије између Тополе и Шаторње. Њима је било нужно да одржавају везу са

⁵⁸ У оперативном дневнику 65. корпуса специјалне намене (док. 5, Ф-1, 44-Х) помиње се овај догађај.

Страгарима где су имали део свога људства и да контролишу припреме за експлоатацију рудника азбеста. Тако се 15. септембра једно одељење из чете за везу 414. дивизије у једном камиону са потребном опремом упутило према Шаторњи.

Командант одреда је лично повео 4. чету у заседу. Засада је постављена на око 500 м јужно од кафане у Винчи. Са једне и друге стране пута био је висок кукуруз и густа ограда од трња. Командант је зналачки распоредио људство. Он је објаснио борцима да треба Немце похватати живе. Ако покушају да пруже отпор митраљезац Николић требало је да ступи у дејство.

Све се одиграло како је предвиђено. Око 8 часова камион са десет немачких војника, једним потпоручником и једним поднаредником, зауставио се усред заседе. Немци су искочили из камиона, а двојица су стали на око десетак метара од камиона на обе стране пута као обезбеђење. Остали су дигли мердевине и отпочели са радом. Потпоручник је шетао око камиона. Командант је дао знак, борци су искочили из својих заклона са упереним пушкама. Ђоле, гимназијалац из Београда, знао је одлично немачки. Он је командовао:

— Одбаците оружје и дигните руке увис!

Немци су били изненађени. Немачки војници бацили су пушке и дизали руке увис.

Потпоручник и поднаредник тргли су револвере, бацили се на земљу и заклањајући се за точкове камиона отворили ватру. Заштектао је Милетин митраљез.

— Ухватите заклоне и не убијајте их — чула се командантова команда. — Чекаћемо док утроше муницију па ћемо их живе похватати.

— Предајте се, животи ће вам бити поштеђени — довикнуо је Ђоле Немцима.

— Ти си дрзак бандит — чуо се потпоручников глас.

Ђоле је опалио. Потпоручник испусти револвер. Био је рањен.

— Не пуцај! — поново се чуо глас команданта.

Чим је потпоручник рањен, поднаредник је дигао руке увис. Ђоле је притрчао потпоручнику и узео му пиштољ.

Без да им неко наређује, немачки војници су сели крај пута и почели да свлаче чизме и униформу. Они су мимиком звали борце и показивали им да желе да замене одела. Њихови другови који су доживели прву заседу на Кремењачи, добро су их обавестили какав је поступак најцелисходнији када се упадне у партизанско ропство. Они су се потпуно били раскравили од првобитног страха. Сада су се чак међусобно шалили и смејали.

Док је трајала замена униформи између партизана и немачких војника, Ђоле је покушао да политички „обради“ потпоручника:

— Рат који ви водите је разбојништво. Немачка предвођена нацистима и Хитлером, брзо ће пропасти.

— Ви сте фанатици. Причате глупости — одговорио је потпоручник, гледајући Ђолета презриво, док му је један војник превијао рањену руку.

Ђоле је већ био љут. Стезао је нервозно карабин а остали борци беху се окупили око њих. Неки су понешто знали немачки па су се почели смејати.

— Видиш, Швабо — наставио је Ђоле — ми комунисти смо хумани, па чак када су у питању и такви као што сте ви. Ми ћемо вас пустити с тим што ћемо друкчије поступати ако се поново будемо срели, а сада слушајте и другима реците: против фашизма се диже цела Европа, цео свет. Уништићемо вас и погазити.

— Доста приче — чуо се Благојевићев глас.

— Свлачи одело — нареди Ђоле оштро потпоручнику.

Овај се ушепртља. Није знао шта му се сада спрема. Почео је да свлачи одело.

Колона Немаца, без камиона, без оружја кренула је прашњавим путем за Тополу. Неко се од њих окрете и још једанпут упита.

— Strasse nach Topola?

— Direkcion! — одговара им Ђоле и показује руком.

— Danke schön! чуло се неколико гласова.

Војници Хитлерове армије скакутали су по неравном друму, ударајући један другог у стражњице босим ногама. За то време је њихов камион са опремом догоревао.⁵⁹

НАПАД НА ЈУНКОВАЦ

Пред вече, 19. августа 1. и 3. чета стигле су у Стрмово око 5 км јужно од села Јунковац. Немци су и даље експлоатисали рудник угља у Јунковцу. Почетком августа, када је учестало разоружање жандармеријских станица, командант 220. противоклопног дивизиона из Аранђеловца упутио је један вод војника у Јунковац и тамо га гарнизонирао у намери да обезбеди даљу успешну експлоатацију рудника. Обезбеђење несметане експлоатације колубарских рудника била је директива команданта окупационих трупа за Србију Данкелмана.⁶⁰

Душан Петровић Шане и Чича Илић пренели су командирима чета директиву штаба одреда да ликвидирају немачко упориште у Јунковцу. Штаб одреда је располагао информацијама да се у Јунковцу налази око 25 Немаца и да поред осталог наоружања имају и два пушкомитраљеза. Били су распоређени у две зграде управе рудника, које су грађене од тврдог материјала, али са ниским прозорима, погодним за убацивање бомби.

Уз помоћ бораца који су били родом из Јунковца и оних који су раније радили у руднику, направљен је план за напад. Према томе плану рудник је требало напасти са северне стране, одакле је прилаз био лакши и то тако што би се напред кретале групе од по три борца из сваке чете, који би имали задатак да се неприметно привуку, ликвидирају немачку стражу хладним оружјем, а затим убаце бомбе у зграде у којима су смештени Немци. За њима је имао да се креће стре-

⁵⁹ У оперативном дневнику 65. немачког корпуса специјалне намене (раније наведени документ) говори се о овом догађају, без детаља. Не каже се да су војници били свучени, већ се само констатује да није било губитака.

⁶⁰ Данкелман је у јулу заменио Шредера који је отишао на источни фронт. (Зборник докумената ВИИ ЈНА, књига I.).

љачки строј чета. Одмах после експлозије бомби, чете су имале задатак да под заштитом митраљеза који би тукли прозоре, продру у зграду и ликвидирају Немце. Специјална група је одређена да уништи постројења у руднику. Напад на жандармеријску станицу предвиђен је да се изведе тек када се савлада отпор Немаца. Једна патрола била је одређена да блокира зграду у којој су се налазили жандарми. Напад је требало извести пред поноћ када се претпостављало да га Немци најмање очекују. Одмах по паду мрака чете су почеле да заобилазе Јунковац са истока и негде око 22 часа, нашле су се западно од Араповца. Одатле је требало да се врши постепено приближавање по десетинама. Претпостављало се да Немци могу да имају нека истурена обезбеђења. Групе бомбаша су кренуле напред. Али чим су десетине ушле у село, открили су их сеоски пси и отпочели да лају. У почетку лавез је био све јачи. Очигледно су пси алармирали Немце и они су упутили патроле у село. На око пет стотина метара од рудника патроле су се сукобиле са предњим деловима 1. чете. Настала је спонтана пуцњава. Немци су опалили неколико метака и одступили. Тада је наређено четама да се развију у стрељачки строј и да крену енергичније према руднику. Али, тада је већ цео немачки вод био на ногама. Немци су одмах наместили митраљезе на прозоре и отпочели бесомучно да дејствују у мрак на све стране. Борци 1. и 3. чете су већ били близу зграда у којима су се налазили Немци и отворили су на њих ватру. Партизанска ватра била је прецизнија. Видело се светлуцање на прозорима, па је сва ватра била оријентисана на прозоре. Ово, а, вероватно, и општа збуњеност услед ноћног напада, довела је до слабљења немачке ватре. Једна група бораца се приближила зградама и бацила на њих бомбе. Ово је деловало још разорније на морал Немаца. Осетили су се несигурним у зградама. Како нису осећали ватру са јужне стране, они су постепено почели да се извлаче на јужну ивицу села. Без обзира што партизани нису енергично наступали, услед ноћи и ватре, Немци су се губили кроз кукурузе не знајући ни сами шта раде. Неки су се дали у бекство, док су се други заустав-

љали по мањим групама и организовали борбу. Најхрабрији су и даље остали у зградама и продужавали дејство. Партизани су ипак дејствовали споро и опрезно, због тога што људство није имало неког нарочитог искуства у ноћним борбама, и то још у насељеном месту. Тако се борба продужавала. Почело је и да свиће. Отпор Немаца био је јако ослабио. Недостајао је један јачи напор па да се непријатељ коначно сломи. Али 1. и 3. чета нису сачекале дан. Немаца је било у Црљенима. Виделе су се ракете и чули кратки митраљески рафали. Могла је са тих праваца убрзо да уследи интервенција.

У зору су обе стране напустиле бојно поље. Немачки вод је био потпуно разбијен. Тек је успео да се прикупи пред вече 16. августа у Аранђеловцу. 1. и 3. чета повукле су се према Вреоцима.⁶¹

НАПАД НА ЦЕНТРАЛУ МАКИШ У ВРЕОЦИМА

Командир 3. чете био је од акције. До краја неизвршени задатак у Јанковцу није га обесхрабрио. Још раније је он са командиром 1. чете имао договор да нападну електричну централу у Вреоцима која је добрим делом снабдевала Београд електричном енергијом. Пошто су се нашли сада близу Вреоца, одлучили су одмах да нападну централу. Према расположивим подацима централу је чувала једна десетина Немаца. Борба у Јунковцу чинила се Лабуду лакша него што је то замишљао. Претпостављао је раније да ће борба против Немаца бити тежа. Раца је предлагао да се људство одмори па да се напад предузме следеће ноћи. Лабуд се није сложио. Договорили су се да Лабуд сам изврши напад, а Раца да врши обезбеђење од Црљена.

Користећи се добрим познаваоцима терена, Лабуд је у сам расвит стигао у Вреоце. Немци нису били изненађени. Као да су очекивали напад партизана. Отво-

⁶¹ Немци су забележили овај догађај (оперативни дневник 704. пд док. бр. 7, Ф. 1, К. 44-Х). Они признају да је вод из 220. прот. окл. дивизиона био разбијен. О губицима се ништа не говори.

рили су ватру још на ивици села. Они су слушали борбу у Јунковцу, па су, изгледа, целу ноћ били будни. Лабуд је сада напао врло енергично. Још са два борца провукао се кроз кукуруз у непосредну близину Немаца и бацио на њих бомбе. Немци су напустили положај и побегли у унутрашњост села. Сада је Лабуд наредио својим људима да енергично гоне Немце. Немци су код централе пружили опет отпор. Лабуд их је са својом групом поново напао бомбама. Неколико бомби је било бачено и на инсталације. Један трансформатор је јаче оштећен. Немци су се средили северно од централе и подвргли партизане митраљеској ватри. Лабуд се задовољио постигнутим успехом и повукао.*

ЗАСЕДА У БАЊИ

Штабу одреда било је већ дуже времена познато да су Немци свакога јутра око шест часова одлазили са два камиона из Аранђеловца у Тополу и убрзо се враћали. Ти камиони припадали су 220. противоклопном дивизиону и одлазили у Тополу у дивизијску базу по следовање.

После одлуке да се тежиште дејстава пренесе на нападе на немачке колоне, Милан Благојевић је имао првенствено у виду ове камионе, па је дао задатак 1. и 3. чети да ову комуникацију укључе у своју зону дејства. Али, како су се последњих дана догађаји развијали великом брзином, а 1. и 3. чета биле заузете око Лазаревца, на овој комуникацији није нико дејствовао. 13. августа увече, када су се 2. и 4. нашле у Винчи, Благојевић је дао задатак 2. чети да дејствује на комуникацији Аранђеловац — Топола.

Командир чете Лаза је 14. августа, као што је већ речено, спалио општинске архиве у Липовцу и Бањи. Сутрадан, још у току ноћи, поставио је заседу у Липовцу са намером да сачека немачке камионе. Али овога дана, на супрот уобичајеном, камиони се нису појавили.

* Аћимовићево одељење држ. заштите бележи овај догађај (док. бр. 31, кут. 51, Архив ВИИ ЈНА).

2. чета је узалудно лежала у заседи све до подне, а затим се повукла у Брезовац на ручак и одмор. Очигледно је било да су последњи догађаји натерали Немце да буду опрезни и да провере ранији начин комуницирања између гарнизона.

16. августа Лаза је поново поставио заседу, само сада у Бањи, пошто је основно начело да се на истом месту никада два пута не поставља заседа. Чета је стигла на место заседе у праскозорје и распоредила се иза густе оgrade од трња, багремова и храстова. Услови маскирања били су одлични. Читав распоред чете Лаза је тако подесио како би једновремено могао да нападне оба камиона. Чекање се опет продужило. Прошло је критичних шест часова. Чекало се и даље. Прошло је и седам. У заседи је почело гунђање. Лежати на једном месту није било пријатно, а поготову ако су стомаци празни, што је овог пута био случај, и када је прошло и осам сати, настало је већ прилично гласно негодовање. Почеле су опет приче о бусији Старине Новака у којима је узалудно чекао шићарције Турке. Они којима се није више седело у заседи пецкали су командира. С обзиром да је кроз заседу прошло неколико сељачких кола, постојала је могућност да је већ откривена, те се командир у договору са комесаром ипак одлучио да је напусти.

Чета се није била удаљила од места заседе ни двеста метара, када су изненадно забрујали аутомобилски мотори. Командир је зауставио чету и наредио људству да се врати назад у заседу. Људи су потрчали према ранијим местима заседе. Напред је јурнуо Дугалић са пушкомитраљезом у руци. Али Немци су били бржи. Пре него што је чета стигла да заузме положај у заседи, иза окуке су се појавила два камиона и један оклопни аутомобил. У отвореним каросеријама два камиона било је по десетак војника са по два пушкомитраљеза. Немци су своје наоружање држали наслоњено на кабину и са стране у готовост да сваког момента отворе ватру. Из оклопног аутомобила стрчале су цеви митраљеза. Немци су очигледно очекивали напад па су били спремни да га прихвате.

Командир чете није очекивао овакву ситуацију. Његова чета је била преслаба да се упусти у борбу са овако јаким немачким снагама. Поготово се није надао оклопном аутомобилу. Када су угледали оклопни аутомобил, извештан број бораца одмах је потражио први заклон и легао. Нису желели да се приближавају комуникацији. Неки су чак почели да вичу да долазе тенкови. Али сада се више ништа није могло предузети. Ситуација је сама диктирала расплет. Пушкомитраљезац Дугалић већ је био близу пута. Дугалићу су биле познате особине оклопног аутомобила. Он није ни знао ко се у њему налази, али је сумњао да би му пушкомитраљески меци могли много да нашкоде. Зато је одлучио да гађа први камион. Залегао је иза једног обореног храстовог пања, наслонио на њега пушкомитраљез и нанишанио у кабину камиона. У кабини је крај возача седео немачки официр. Сунце је обасјавало околину и Дугалић је тачно могао да види официрске ознаке на шапки и раменима. Још једанпут је проконтролисао нишан и притискао обарач. Млаз зрна је размрскао стакло на кабини. Глава возача је нагло нестала у унутрашњости кабине. Официр се подигао са седишта и затим нагло пао превијен преко ниских врата кабине. Камион је скренуо према горњој ивици пута, ударио у ограду и зауставио се.

Немци су скоро истовремено отворили ватру кад и партизани. Они нису могли да виде одакле долази митраљеска ватра па су гађали без нишањења. Оклопни аутомобил се зауставио, окренуо се у правцу одакле је долазила митраљеска ватра и отпочео да дејствује из своја три митраљеза. Немци су сишли из камиона, ухватили заклоне и отпочели организовано да туку распоред 2. чете, а нарочито пушкомитраљез. Убрзо је њихова ватра постала доминантна. Дугалић није могао да јој одоли, повукао се. Већина чете је одступила још пре њега без команде. Тако је бојно поље било напуштено пред надмоћнијим непријатељем. Сопствених губитака није било. Немци су имали три мртва, међу којима једног оберлајтнанта. Пред вече се чета прику-

пила у једном забрану у северном делу Бање.. Немцима је стигло појачање из Аранђеловца. Ухватили су у Бањи 11 сељака и стрељали на месту заседе.⁶²

ЗАСЕДА У КРЂЕВЦУ

Из Тополе је 18. августа јављено да на Опленац треба да дође на излет једна група официра. Ово су Немци чували у строгој тајности. Када је Штал добио овакво обавештење да се група официра из Београдског гарнизона спрема да посети Опленац да би „видели историјске знаменитости и пробали чувено опленачко вино“, како је стајало у писму, био је узнемирен.

— Ко ме је сада стало да прави излете!? — праскао је на Функеа, као да је он био крив. Штал није команди за Србију ни прдеставио право стање на територији своје дивизије, тако да они „горе“ нису ни схватили да је тако опасно путовати за Тополу. Шталу је сада било јасно какву је себи створио непријатност. Али сада се није могло ништа изменити. Обавестити да не долазе услед опасности од партизана, одјекнуло би у немачким круговима као изненађење и сувише небезбедљив разлог а и штетило би његовом личном реномеу. Остало му је само да предузме мере обезбеђења. За долазак ових официра у Тополи су знала само још два човека поред Штала. То је био мајор Функе и капетан Конопацки. На овог последњег пао је сав терет обезбеђења. Конопацки је био одговоран за „јавну безбедност“ на читавој територији коју је контролисала Шталова дивизија. Али, он је то био само формално јер никаквих средстава није имао којима би могао да обезбеди контролу немачких власти над овим немирним подручјем. Последњих дана импровизовано је формирање једног коњичког вода фелджандармерије који је

⁶² У депеши штаба 714. дивизије од 17. августа (док 6/3 к. 2-4 архив ВИИ), упућеној штабу 65. корпуса говори се о овој акцији и признаје да је убијен оберлајтнант (не наводи се име). Такође се тврди да је убијено 11 комуниста (Ово је потпуно произвољно. Чета није имала губитака. Сељаци су проглашени за комунисте).

представљао главну ударну снагу Конопацког. Домаћи жандарми више нису значили ништа.

Конопацки је правилно оценио да је део пута између Белосаваца и Тополе најкритичнији и да њега треба на неки начин обезбедити. Преко својих информатора покушао је да добије податке о кретању партизана и сазнао је, премда он томе много није веровао, да у близини Белосаваца и Тополе нема партизана. Он је већ напамет знао имена свих командира партизанских чета. У својој канцеларији имао је слеplјене секције Аранђеловца и Крагујевца. Помоћу црвених барјачића, на којима је писало: Лаза, Благојче, Лабуд и Раца, обележавао је места на којима су се, према последњим подацима, налазиле чете. Сада су сви барјачићи били доста далеко од комуникације Белосавци — Топола. Али и поред тога, за сваки случај, Конопацки је увече 16. августа упутио коњички вод на овај део пута. Пола вода се распоредило у Крћевцу, а пола у Белосавцима.

По припремама и нервозном гунђању Конопацког могло се закључити да се нешто важно догађа. Зоренц се шуњао око Конопацког, док коначно није нађушио да неке важне личности треба сутра да стигну у Тополу. То се могло видети и из припрема које су вршили у хотелу. Зоренц је својим пријатељима дао до знања ово, као да је хтео рећи да се без њега овде ништа не дешава. Тако је вест стигла и до сарадника одреда. Извештај је одмах пренесен даље. У журби ништа није јављено о покрету Немаца из Тополе. Тако се десило да су се ноћу између 16. и 17. августа ка друму између Тополе и Белосаваца кретале две војске, и Немци и партизани. И једни и други су ишли ван пута трудећи се да незапажено заузму своје положаје.

Немци су петнаест коњаника задржали у једном шумарку у Крћевцу, око 200 м удаљеним од комуникације. Осталих 20 коњаника кренуло је према Белосавцима и распоредило се у шумарку на јужној ивици Белосаваца. Према процени Конопацког ова два места су била најпогоднија за постављање заседа па је зато њих и посео. Он сада није желео да се бије са партизанима већ да изврши конкретан задатак.

Командант Првог шумадијског одреда који се тада налазио у Винчи био је обавештен о тим важним личностима које треба да стигну из Београда. С обзиром на кратко време, на овај задатак је упућена 2. чета која је била у Бањи, док се 4. чета те ноћи налазила око Наталинаца. Као најпогоднији део пута за постављање заседе одређен је одсек између Крћевца и Белосаваца. Обе процене ситуације су се подударале. Лаза је убрзаним маршем водио чету и негде у свитање стигао у Крћевац. На основу извиђања дошао је до закључка да је заседу могуће организовати или испод оног шумарка у коме су били Немци или нешто северније према Белосавцима на окуку пута. Ово друго место било је слабије. Више отворено и даље, али Лаза се ипак одлучио за њега. Учинио му се погоднијим. Лаза је брзо распоредио људство са обе стране пута и поставио по једног осматрача према Тополи и Белосавцима. Када је сунце изгрејало, на комуникацији између Белосаваца и Крћеваца, на око 2—3 км удаљене једне од других, налазиле су се две групе Немаца и једна чета партизана. Партизани су се нашли између немачких коњаника, а то нису знали. Око седам часова зачуло се брујање мотора, а убрзо после тога појавио се затворени сиво офарбани аутобус. Према већ утврђеном правилу пушкомитраљезац је требало први да отвори ватру када возило уђе у заседу. Овога пута на пушкомитраљезу био је Зека, јер је Дугалић био болестан. Зеки је ово било прво руковање пушкомитраљезом у акцији. Али металац је био прибран. Гледао је мирно преко нишана главу шофера и чекао да му се аутобус што више приближи па да га „ошине“ из непосредне близине. Аутобус је већ био толико близу да је Зека рачунао са сваким поготком. Повукао је обарачу. Затварач је треснуо. Одјекнуо је само прасак каписле. Барут у првом метку се није запалио. Та случајност одложила је погибију тридесет фашиста за извесно време. Остали борци су отворили ватру из пушака. Аутобуска стакла су попрскала. Чули су се и крици. Али све је било касно. Аутобус је пројурио. Немачки официри осули су ватру кроз

прозоре аутобуса који се убрзано удаљавао носећи собом неколико рањених официра.

Излет је пропао. Сада су Немци схватили да се шумадијским друмовима мора ићи у оклопљеним колима, а не излетничким аутобусом. За партизанае ово је пропала акција и задатак није био извршен.

Чета је тек била напустила место заседе и почела да се удаљава од комуникације према једном већем забрану који се видео источно од Белосаваца, када су лево и десно од њене колоне запраштале машинке. Одјекнуо је и пушкомитраљез, а његови куршуми запраштали око ногу бораца. Борци су угледали немачке коњанике који су се у развијеном строју приближавали. Неко је викнуо у паничном страху,

— Коњаници! Бежите!

Борци су се надали у бекство. Командир је почео да довикује борце да се не раздвајају и да се повлаче организовано, али га је мало ко слушао. Бежећи међу првима комесар Никола упао је у једну бару и када је из ње изашао викнуо је:

— Бежите другови! Изгибосмо!

Чувши речи комесара, борци су наставили још бржим темпом. Коњаници су их гонили у стопу. Шумарци, воћњаци и ограде ометали су им да их стигну, али су они успевали да их засипају рафалима из машинки. Тако је ова трка трајала до Рабровца.

Зеки је било најтеже јер је носио пушкомитраљез. На једном узвишењу Зека је стао и окренуо се. Видео је иза себе једну групу од десетак Немаца-коњаника.

— Доста бежања! — довикнуо је Зека помоћнику — Овамо оквире!

Зека је залегао на земљу. Немци су се приближили на око триста метара. Притискао је обарач. Сада је „збројовка“ послушно заштекта. Неколико коњаника се стрмоглавило. Остали су одјурили назад у галопу. Око Зеке се окупила једна група бораца. Био је ту и командир чете. Они су гађали из пушака. Неко је притрчао и јавио да је бочно од Зекиног митраљеза у виноград избила једна нова група коњаника. Десетак

коњаника је јахало раштркано. Зека их је засуо дугим рафалом. Немци су загаламили, окренули коње и сјурили се низ виноград у правцу одакле су и дошли.

— Ето како беже, — прекоравао је Зека себе и другове, али себе првенствено. Остали борци су сада били весели што су успели да натерају Немце да им окрену леђа.

Чим су чули дејство Зекина пушкомитраљеза, борци су успорили бежање и по групама се почели постепено прикупљати, колона се поново формирала. Сви су ћутали. Сваки се осећао кривим.⁶³

Пред вече истог дана више Горовича, на Бокањи, прикупиле су се и 2. и 4. чета. Расправљало се о данашњој неуспелој акцији. Дошли су из Винче командант одреда и заменик комесара. Комунисти из обеју чета одржали су састанак и разматрали цео случај. Било је различитих разлога за овај неуспех. Ти разлози нису били тако убедљиви — па се командант љутио. Најтеже од свега била је паника. Сам командир није држао чету у својим рукама, па ни место заседе није баш најбоље одабрао. Закључци команданта били су уверљиви. Командир се осећао кривим. Носилац панике био је комесар али је он хтео да цели случај пребаци на командира, што он није држао чету у својим рукама. Командира је то изнервирало па је тргао револвер на комесара. Дошло је до врло оштрих речи, али је командант прекинуо свађу.

После састанка сазвана је конференција чете. Сви борци су осудили држање комесара. Сменен је са дужности. Штаб одреда се сложио да се Никола Николић, комесар 2. чете, упути у Крагујевачки одред. У договору са штабом одреда одлука је спроведена у дело. За комесара 2. чете постављен је поново Дача Станковић, који је већ био оздравио.

⁶³ Одељење државне заштите у свом прегледу од 20. августа региструје ову борбу (док. бр. 38, к. 51, ВИИ) и наводи да су Немци имали једног рањеног. У операцијском дневнику 65. армијског корпуса спец. намене само се напомиње да је овога дана вођена борба код Белосаваца. Према Жакулином извештају борба је била 18. августа. Зборник I/2.

На састанку који је одржан увече 17. августа између представника штаба одреда и команди чета било је одлучено да 2. и 4. чета наредних неколико дана контролишу комуникацију између Тополе и Паланке и спрече Немцима саобраћај између ових гарнизона. Немци су редовно у једном камиону слали из Тополе следовање 660. артиљеријском дивизиону, гарнизонираном у Паланци. 18. августа обе чете су организовале у Јунковцу заседу, али се Немци нису појавили. Било је необјашњиво зашто су одједанпут прекинули уобичајени саобраћај. Сутрадан су чете поново организовале заседу и остале у њој све до подне. Опет се нико није појавио. Командири чета су закључили да су Немци вероватно променили план снабдевања и да је даље чекање узалудно. Одлучили су да повуку чете на Бокању.

Дан је био врло топао. Уморни, неиспавани и обливени знојем, борци су се пробијали долином Јасенице кроз спарушене кукурузе које је сунце немилосрдно пржило. Чете су журиле да што пре избију на врх Бокања и потраже уточиште у храстовим хладовима. Чим су стигли, борци су се распоредили по групицама и поспали. Поспале су и старешине. По обичају су биле постављене страже. Али су стражари самоиницијативно ценећи ситуацију дошли до закључака, да четама не прети никаква опасност, па су и сами поспали.

Само нису спавала двојица, један борац 4. чете родом из Жабара и један Београђанин — Карић из 2. чете. Обојица су волели да пију. Договорили су се да сиђу у Жабаре и код познаника потраже ракије. Кад су сишли на комуникацију западно од Жабара, стигло је и чело немачке колоне (5 камиона и три мотоцикла), која је долазила од Тополе. Овај немачки покрет је извршен изненадно, по наређењу команданта 714. дивизије. Штаб је желео да у ово неуобичајено време изврши „прочишћавање“ комуникације и истовремено продемонстрира своју снагу. Немачки мотоциклисти су изненадно налетели на борце који нису успели да се

склоне. Отворили су ватру. Београђанин је остао на месту рањен у обе ноге, док је Жабарац успео да побегне.

Немци су ухватили Београђанина и подвргли га испитивањима. Рањен и иначе слабе воље, Карић је одао место логора. Жабарац није бежао према логору, већ долином Јасенице. Више се никад није ни појавио у чети.

Немци су се сада развили у стрелце и кренули у опкољавање Бокање. Кретали су се опрезно, кроз кукурузе источно и западно од шуме у намери да затворе обруч на брежуљку јужно од Бокање.

Борци су спавали дубоким сном. Нико није претпостављао каква им се опасност приближава. Један стражар је чуо митраљески рафал, али кроз сан, па му се учинило да је то негде врло далеко, и продужио је да спава.

Наступајући опрезно, Немци су дошли на ивицу шуме и затворили обруч. Али нису смели да уђу у шуму. Плашили су се неизвесности. Отпочели су да бацају бомбе, међу којима је било и неколико запаљивих. Пламени обруч окружио је логор. Према њему су наступали немачки војници.

Изненађење је било потпуно. Буновни борци скочили су и прихватили оружје. Било је јасно да су опкољени. Све очи су биле упрте у командире. Они су неодлучно гледали око себе. Први се снашао Милован, помоћник пушкомитраљесца. Зграбио је пушкомитраљез и потрчао према брду. Јурнуо је у пламен и притиснуо обарач пушкомитраљеза који му је висио о врату. Зека је трчао за њим. У једној руци је носио оквире са муницијом и Милованову пушку. Чете су без команде јурнуле за Милованом. Његов пушкомитраљез је сипао кратке рафале лево и десно. Зека је тргао са свога појаса две бомбе и бацио их међу Немце. Брзо Милованово реаговање збунило је Немце. Они су се размакли и потражили заклоне. Борци су јурнули у створену брешу и за трен ока избили на Ђуковац — врх Бокање. Обруч је био пробијен. Сви борци, сем оне двојице, због којих је и дошло до овакве ситуације, били су на окупу. Чете су продужиле у Горњу Трnavу.

Немци су претражили шуму, али у логору нису ништа нашли. Самоиницијатива, одважност и неизмерна храброст шеснаестогодишњег Милована Живановића била је запажена и истакнута као пример у целом одреду.

Командири чета нису одустали од своје првобитне намере. 4. чета је сутрадан 20. августа рано сишла у долину Јасенице и између Жабара и Јунковца организовала заседу. Али сада труд није био узалудан. Акција од прошлог дана охрабрила је Немце. Штал је сматрао да су партизани разбијени и да се неће ускоро појавити у овој околини, па је наредио да се продужи нормалан саобраћај са Паланком. Око осам часова, у уобичајено време, на путу од Жабара према Јунковцу појавио се камион. Поред возача седео је наредник интендантске службе, а у каросерији су седела још два војника.

Пушкомитраљезац Милета са одстојања од свега двадесетак метара, кратким рафалом изрешетао је мотор камиона, који се нагло зауставио.

Немачки наредник, као да је очекивао напад, хитро је искочио из кабине и јурнуо на заседу. Прескочио је преко непокретног Тошића, тако да је овај успео да опали из своје пушке тек када се Немац изгубио у кукурузу. Возач и остала два војника су се предали не опаливши ни метка. Два омладинца су гонила наредника и ранили га, али је он био прилично одмакао па је успео да се сакрије. Заробљеницима је одузето оружје и опрема. Благојче их је два дана водио са четом у намери да их преда штабу одреда, али је Благојевић наредио да се заробљеници пусте. Камион је спаљен.⁶⁴

ДРУГИ НАПАД НА РУДНИК УГЉА У ЈУНКОВЦУ

Увече 20. августа 3. чета је поново напала рудник угља у Јунковцу. Немци се нису усуђивали да са једним водом остану у Јунковцу. Али се више није смео слабити ни гарнизон у Аранђеловцу и Лазаревцу. Тако

⁶⁴ Служба безбедности у свом извештају за август (док. 40/1-1, к. 51, Архив ВИИ ЈНА) бележи оба ова догађаја и доста верно их приказује. У дневнику 714. дивизије (док. бр. 206, ВИИ ЈНА) регистрован је само први догађај.

је Јунковац био препуштен несигурној заштити једне десетине жандарма. Командиру жандармеријског обезбеђења рудника био је основни задатак да се обезбеди од изненадног напада партизана и створи себи и свом људству довољно времена да умакне. Када су се партизани појавили, у први сумрак у селу, жандарми су побегли не опаливши ни метка. Сада је без сметње испуњен план од петнаестог. Постројења у руднику су разрушена, а радницима и службеницима забрањен је рад.⁶⁵

УПАД У АРАНЂЕЛОВАЦ

21. и 22. августа 1. и 3. чета су оперисале у непосредној близини Лазаревца. Ових дана су успеле да спале општинске архиве у Чибутковици и Петки. Слаб немачки гарнизон из Лазаревца уопште није реаговао. 23. августа чете су се пребациле у Орашац. Командири 1. и 3. чете су се одлучили на један смео подухват да продру у сам Аранђеловац и униште постројења на железничкој станици. Око 22 часа они су, у мањим колонама, незапажено продрли до железничке станице и ухапсили помоћника шефа, а затим порушили сва станична постројења. Немци и жандарми су открили присуство партизана у граду. Отворили су ватру са прозора касарни, али се нису усуђивали да их напусте. Вероватно су очекивали директан напад на касарне, те су непрекидно ракетама осветљавали терен око њих. Целе ове ноћи у граду је владала ратна психоза, код окупатора и код становништва. Партизани су несметано извршили задатак, а затим се удаљили.⁶⁶

⁶⁵ Аћимовићева служба безбедности бележи овај догађај (док. 46/1-1, кут. 51). Наводи се исти датум напада.

⁶⁶ Служба безбедности у прегледу догађаја за август (док. бр. 42/1-1, кут. 51, ВИИ ЈНА) бележи овај догађај и наводи да су партизани одвели са собом Владимира.

РАСПЛАМСАВАЊЕ ОРУЖАНЕ БОРБЕ

НЕВОЉЕ И КОМБИНАЦИЈЕ ГЕНЕРАЛА ШТАЛА

У другој половини августа команданту 714. немачке дивизије постало је јасно да је на територији која је била под контролом његове дивизије избио оружани устанак широких размера. Све до напада на немачки излетнички аутобус у Крћевцу, којом приликом је случајно већи број немачких официра избегао сигурну смрт, погибије официра у Липовцу и паљења камиона у Жабарима, у непосредној близини његовог штаба, генерал Штал није могао да схвати да се неко усудио да озбиљно и организовано поведе рат против немачких окупационих трупа. Без обзира што му је капетан Конопацки подносио извештаје о партизанским акцијама, он је мислио да су то „остаци бандитизма“ који су настали као последица брзог распадања југословенске војске. Веровао је да ће тај „бандитизам“ сам по себи брзо ишчезнути и да због тога није потребно губити нерве. Али сада, када је био принуђен да направи биланс свог тромесечног деловања, дошао је до лоших закључака. План откупа мяса није био остварен, контрола производње пшенице потпуно је пропала, а тиме и извршење планиране реквизиције; контрола територије била је никаква. Он је морао да призна да се њихова власт распростире само у варошима у којима су се налазиле јединице његове дивизије, а да је веза између њих врло слаба и несигурна. Власт му је измакла из руку. Сада је са жалошћу морао да констатује да се на територији са око сто хиљада становника под

његовом контролом налази једва нешто око тридесет хиљада. Та чињеница је генерала забрињавала. Генерал се осетио немоћним да предузме нешто ефикасно у циљу измене постојећег стања. Његова дивизија, распоређена на просторији од близу хиљаду и пет стотина квадратних километара, није представљала неку поуздану снагу. Ипак је схватио да се његова јединица не налази на окупираној и умиреној територији „за сваки случај“ већ да је она на фронту, да ратује и да ће јој предстојати још већи сукоби. Правила ратовања на оваквим фронтовима нису се изучавала у Берлинској војној академији и Штал их није познавао. Војни теоретичари од Вегеција преко Клаузевица, Жоминија и Молткеа, па до Секта и Ајмансбергера, разматрали су скоро исте видове борбених дејстава: напад, одбрану и маневровање. Ове борбене радње биле су познате генералу у свим нијансама. Он је знао да непријатеља треба прво открити, одредити његове намере и јачину, па тек онда донети одлуку за дејство. Непријатељ који је опседао његове гарнизоне био је неуловљив. Изненадно се појављивао и исто тако нестајао. Али се његово присуство стално осећало. Штал је био храбар човек. Ратнички занат му није био непознат. Он је ратовао као потпоручник у првом светском рату под Верденом. Ратовао је и у Пољској кампањи. Али сада овде у Шумадији није се сналазио, у његову душу је продро неки немир. Ноћи су му постале дуге. Слабо је спавао. Често би устајао по ноћи и кроз прозор посматрао помрчину. Пред његовом вилом била је постављена дупла стража. Војници са тешким падобранским машинкама стајали су као кипови на угловима зграде. Недалеко од виле била је стражарница где се налазила следећа смена. Тамо су била и два митраљеза. Около Опленца, иза жице кроз коју је била пропуштена електрична струја и заштићена минским пољима, на сваких сто до сто педесет метара налазило се митраљеско одељење од три војника у заседи. Овакве мере обезбеђења предузео је од пре неколико дана, после једне узбудљиве ноћи када је група партизана са Дугалићем отварала ватру из села Тополе по вилама на Опленцу. Куршуми су долазили са даљине од преко хиљаду ме-

тара, па су летели са смањеном брзином и зујали као јато стршљенова. Немци су се тада осећали неугодно. Дата је узбуна и цео 741. пук, који се налазио на Опленцу, развио се на његовим западним падинама. Отворена је ватра из целокупног наоружања. Скоро целе ноћи трештали су митраљези. Повремено је откривана топовска и митраљеска ватра. Штал је лично изашао на осматрачницу са намером да осматра поље боја. Командант пука се трудио да му покаже непријатељску линију коју је установио на основу светлуцања митраљеских и пушчаних метака. Партизанске снаге бројале су свега четири војника. Командант одреда их је лично упутио да „царну“ Немце и да им не дају да мирно спавају. Дугалић је извео ову акцију врло смишљено. На међусобном одстојању од око сто педесет до двеста метара, борци су се кретали путем и повремено отварали ватру. И пушкомитраљез је дејствовао мењајући често положај. Тако су потпуно успели да маркирају већи стрељачки строј. Партизани су демонстрирали овај препад једно два сата, а онда су отишли у Липовац на спавање где им се налазила чета. Али су зато Немци остали целу ноћ на положају укључујући ту и генерала Штала. Од те ноћи око Опленца су постављене сталне заседе. Штал је прећутно одобрио да заседе могу повремено да отварају ватру, а стражарима код своје виле наредио је да се непрекидно шетају на одређеној стази.

Штал више није крио стање од претпостављене команде. Написао је опширан извештај свом команданту. Генерал је оправдавао себе за настало стање. Хтео је да поново скрене пажњу на већ раније изложен свој план о потреби предузимања драстичних мера. Од команданта је тражио да му се пошаље попуна дивизије, да му се упути већи број камиона, нешто тенкова и артиљерије која недостаје по формацији, затим кредите за организацију активније обавештајне службе и помоћ Гестапоа на томе плану.

„Изволите примити к знању, уважени генерале, да се моја дивизија не налази на одмору већ на фронту и то на таквом фронту на коме је све помешано. Не зна се где је непријатељ а где му је позадина у којој

би се могли осећати сигурним. Ово неизвесно стање се мора што пре окончати и успоставити логична веза између одређених елемената“.

Тако је Штал завршио свој извештај. Али он се није задовољио само писањем извештаја. Од својих потчињених тражио је да му набаве литературу о борби са герилом. Капетан Конопацки му је донео Толстојев „Рат и мир“ и „Прах и пепео“ од Жеромског. Генерал се кисело насмејао. Почео је да чита она поглавља књиге у којима се говорило о борби руских и шпанских герилаца.

Штал је лично предузео мере да се појача војно-обавештајна служба на овом подручју. Наредио је мајору Функеу да организује чешће одашиљање јаких патролних одреда у околна села са задатком извиђања. Овим мерама Штал је желео да поврати пољуљани углед немачке војске, јер су сви извештаји говорили да се више народ не плаши немачких војника, већ да им пркоси, на сваком кораку чини пакости, на пијаци, у продавници, у кафани. Штал је желео да се народ плаши његових војника. Тражио је начин да то постигне. Истовремено је размишљао како би у овоме крају нашао код неких људи јачи политички ослонац и како би евентуално организовао и неку сателитску војну формацију. Био је обавештен да је командант за Србију Данкелман припремао опсежније мере на том плану и Штал је желео да у том погледу испољи иницијативу. Њега је забрињавало што Љотић у овоме крају има тако мало присталица које нису представљале никакву политичку снагу.

Генерала Штала су високо ценили у немачким војним круговима. Његовим извештајима је поклоњена озбиљна пажња. Главни немачки заповедник за Србију обележио је на својој карти подручје Шталове дивизије црвеном оловком што је значило да га сматра зоном којој треба посветити особиту пажњу. Убрзо су предузете опсежне мере да се у овом подручју поправи стање. Шталу су упућена велика новчана средства од којих је знатан део био у злату, као и појачање у кадровима. Шеф Гестапоа за Србију пуковник др Фукс упутио је у Аранђеловац мајора Крауса, свог блиског

сарадника, који је имао задатак да око себе окупи аранђеловачке зеленаше на челу са Илијом Михаиловићем и да искористи његове пословне утицаје за помоћ Недићевој влади која је била при формирању.

Специјалним војним обавештењем дато је до знања Шталу да ће у овај крај стићи Коста Пећанац, са једном групом четника, који треба да организује четништво. Шталу је такође речено да не рачуна у скорије време са неком помоћи у људству и материјалу, јер је то ишло на штету главних фронтова, већ да мора првенствено да покуша са коришћењем својих снага и средстава, Љотићевих добровољаца и Недићеве „државне страже“ која је била у формирању, а чије се одашиљање у овај крај превиђало. Шталу је упућена специјална инструкција како да се опходи са Костом Пећанцем. У њој је стајало да „Прослављен у прошлом рату вођа српских четника — Пећанац није био задовољан односом краљеве куће према њему. Тражио је много више, него што су му дали па чак и више него што је и заслужио. Сарадњу са немачком оружаном силом радо је прихватио и да на њега рачунати као на искреног сарадника, те му омогућити већу слободу акције, што никако не схватити да га не треба контролисати“. Даље је стајало да је Пећанац врло сујетан, славољубив и формалиста, да често истиче да жели сарадњу на равноправној основи, као савезник а не као вазал. Препоручивано је да све то треба имати у виду те у разговору с њим задовољити протоколарне формалности. Наглашено је да војвода изнад свега воли новац и конфор, новац првенствено у злату, да се спорови с њим овим последњим могу врло лако решити. Немци су сматрали да су војничке и државничке способности Пећанца испод просека, па је препоручено да му се одреде основне смернице деловања и исте ненаметљиво сугерирају. Наглашено је да треба имати у виду популарност Пећанца у народу. Његов долазак требало је политички припремити. Специјално организованом пропагандом протурити у народ да се према Шумадији креће војвода Пећанац са великом војском, али да се ништа не говори о карактеру те војске. То је требало да остане тајна све до доласка

Пећанчевих четника. Оваквом пропагандном активношћу првенствено је требало настојати да се народне масе одвоје од комуниста, да постану резервисане према њиховим акцијама и пропаганди, што би довело до њихове брзе изолованости, а затим до уништења.⁶⁷

После ових инструкција и одобрења генерал Штал је одржао на Опленцу саветовање са командантима гарнизона и пренео им директиве. Нарочито је инсистирао на појачању обавештајне делатности. Што се тиче војних акција, Штал је дао директиву да се и даље појача само патролна извиђачка делатност, а војничке акције већих размера могу се изводити само по његовом наређењу. Штал је намеравао да у први борбени ред одреди измеђарску војску удружене домаће реакције и да чува своје јединице.

Капетан Конопацки предузео је опсежне мере за даљу реорганизацију и учвршћење своје обавештајне мреже. Рејон особите пажње за Конопацког било је село Винча; за њега је било од неоцењиве важности да у Винчи формира свој обавештајни пункт. Зоренцу је дао изричити задатак да се специјално посвети problemu Винче, нагласивши му да додељени новац не задржава за себе. Зоренц се трудио да озбиљно схвати упозорење свога шефа. Првих неколико дана озбиљно се дао на посао да би пронашао нове шпијуне. Лакићу из села Тополе дао је већу суму новца да би му овај преко својих рођака из Винче доставио неке податке. Конопацког је интересовало где су партизанска свратишта, шта се ради у Милићевој кући и где одседа штаб одреда. Подаци које је прибавио Лакић били су површни, те Конопацки није био њима задовољан. Али Зоренц је преко Лакића ипак успео нешто да уради. Прикупио је податке о Миладину Мичаковићу из Винче и његовим склоностима. Миладин је и раније долазио у Тополу и Зоренц се за њега заинтересовао. Сада је сазнао да је Миладин велика шкртица, да је због тога убио свог јединог сина. Миладину је причињавало једино задовољство да се нађе у друштву „виђенијих“

⁶⁷ Оцена коју су Немци дали Кости Пећанцу обавештајним каналима доспела је у штаб одреда. Ово је коришћено у разобличавању Пећанца и његове војске.

људи из вароши. Зоренцу су требали овакви људи. Сматрао је да га може за мале паре успешно користити и уз то још и зарадити неку марку. Зоренц је организовао да се Миладин нађе неколико пута у друштву председника Јокића и неких других. Кафеџији Луки, који је такође радио за Зоренца, наредио је да Миладину даје бесплатно пиће па и ручак, ако жели. Тек после оваквих припрема Зоренц је извео Миладина пред Конопацког. Конопацки се није нарочито одушевио Миладином али је сматрао да може да му користи. Понудио му је новац. Иако богат, Миладин је то похлепно прихватио. Десетак година раније, због неког малог весеља које је његов син приредио приликом поласка у војску у кафани и потрошио новац на певачице, Миладин се толико разјарио да је пуцао на јединца сина и задао му тешку рану од које је и умро. Потрошио је на десетине хиљада да би се спасао робије. Сада је за новац био у стању да све учини.

— Сад оволико — рекао је Конопацки. — Ако будеш давао добре податке, добићеш још више. Овај посао биће обострано користан. Добићеш новац, а уз то се бориш против комуниста који су и твоји непријатељи. Ако би они дошли на власт, брзо би раскомадали твојих четрдесет хектара земље.

Миладин на политику није мислио. Зграбио је новац и без речи потписао обавезу да два пута недељно доноси обавештења и да их усмено саопштава једном кафеџији. Ово је тражио Конопацки како би његов долазак у Тополу био што мање сумњив. Конопацки је нарочито упозорио на тајност Зоренца и Луку. Од тада се Миладин чешће виђао око школе у Винчи и крај Милићеве куће. Врло често одлазио је у Тополу. Поред Миладина Зоренц је успео да веже за себе винчанског „клошара“, пијаницу Качаревића. За једне ципеле и неколико стотина динара овај беспосличар је потписао обавезу да ради за Немце. Конопацки и Зоренц су успели да заврбују своје достављаче и у другим селима. Старог свог агента и провокатора Огњановића задржали су у Пласковцу. У Липовцу су јаче активирали Љотићевог присталицу попа, а у Брезовцу председника општине. Такође су имали по једног достављача у

Жабарима, Трнави, Влакчи и неким другим местима. На овај начин је Конопацки успео да на територији среза обнови и ојача раније разбијену обавештајну мрежу која је, после ликвидације неколико шпијуна од стране партизана, била потпуно паралисана.⁶⁸

ДОЛАЗАК КОСТЕ ПЕЋАНЦА

У први сумрак 21. августа преко Орашца кретала се колона од око 200 наоружаних људи. До испред села дошли су камионима а даље су продужили пешке. Испред колоне корачао је старији, кошчат човек у четничкој униформи. Био је то Коста Пећанац са својим одредом.

Пре више недеља у специјалном црном аутомобилу који је пратила група СС официра војвода је путовао из Ниша у Београд на преговоре са генералом Данкелманом. Одлазак Пећанца у Београд чуван је у строгој тајности. Немци су четницима поклањали велику пажњу. Сматрали су их за своје савезнике у борби против партизана. Пећанац је Немцима требало да послужи као средство за неутралисање народних стремљења за слободом. Тако су у Београду вођени преговори о сарадњи. Пећанац је добио конкретан задатак: доћи у Шумадију на Букуљу (симболично, у крај где је подигнут први српски устанак) и ставити под своју команду све устаничке снаге, затим ликвидирати „екстремисте“ а са осталим сарађивати према договору. Данкелман је поручио Пећанцу да ће му упутити свог специјалног изасланика са којим ће се договорити о плану дејства. Сада се Пећанац кретао према Букуљи. Требало се појавити изненадно, а његову „мисију“ држати у строгој тајности, док ће за то време специјални агенти које је слала немачка обавештајна служба ширити гласове о доласку „великог војводе са огромном војском“.

⁶⁸ Поменути шпијуни су и раније коришћени као достављачи, али су се после ликвидације Васића и Врачарића пасивизирали.

Пећанац се са својим штабом сместио у планинској кући на Букуљи, док је његова војска около подигла и колибе. За војводин логор брзо се прочуло у целој околини. Причале су се разне приче о јачини његове војске и „силном наоружању“ о „артиљерији“. Шпекуланти и пропали политичари из околине, који су се и овога пута уплашили да их не претекну догађаји, похитали су у посету. Војвода је спремао обиман план акције. Одлучио је да 24. августа прикупи на Букуљи све четничке војводе Србије.

Пећанац је одмах написао ласкаво писмо генералу Новаковићу, „војводи шумадијском“, називајући га „честитим сином српског народа“ и „великим патриотом“. Међутим, иза Пећанчевог писма крили су се планови немачке обавештајне службе. Немци су претпостављали да се Новаковић није још дефинитивно определио па су настојали да га потчине Пећанцу. Ослободилачки покрет у Србији толико се већ распламсао да су се и високи немачки кругови озбиљно забринули. „Укротити“ једног генерала значило је за њих велики успех.

Новаковићу је ласкало то што му Пећанац посвећује толику пажњу. Али он лично није знао какве су намере Пећанца. Сматрао је ако Пећанац постане „главни српски војвода“, онда ће он бити први човек до њега, чиме би Дража Михаиловић изгубио свој углед код краља и савезника. Обавештајне службе западних савезника имале су свој план. Оне су знале да је Пећанац немачки експонент, али су преко Новаковића желеле да принуде Пећанца да се што пре изјасни пред народом. Рачунали су да ће удруживање ова „два ауторитета“ одвојити народ Шумадије од комуниста, кога би касније предводио Новаковић.

Захваљујући тим комбинацијама на конференцију на Букуљи се појавио и генерал Новаковић са својим људима. Техничка организација конференције „свих четничких војвода из централне Србије и угледних људи“, била је поверена Новаковићу. У међусобном разговору Пећанац је признао Новаковића као „коман-

данта четничких одреда Шумадије". Он се на својим писмима тако и потписивао.⁶⁹

Пећанац је још пре свога доласка „специјалним декретом“ био наименовао војводе по Србији (колубарског, рудничког, опленачког, орашачког, грузанског, ибарског и друге). Новаковић је сада позвао свакога од њих. Планирао је постављење и нових „војвода“.

Окружно поверенство Комунистичке партије дознало је за припреме овог четничког збора, па је, у договору са штабом одреда, одлучено да се на њ упути Мика Милосављевић. Мики је постављен задатак да прати рад овог скупа, како би партијско руководство на основу тога могло да заузме одговарајући став.

У недељу 24. августа, око 9 часова, на Букуљи се скупио приличан број људи. Око планинске куће у којој су се налазили Пећанац и Новаковић било је постављено обезбеђење од три кордона четника. Кроз сваки кордон се могло проћи само ако би се показала специјална пропусница које су раније биле умножене и одаслате сваком учеснику. Мика је успео да дође до једне такве пропуснице, те је без потешкоћа прошао кроз четничке кордоне. Између четничких „војвода“ и разних „угледних грађана“ он се нашао усамљен — једини комуниста. Пећанац је имао главну реч. Он је предлагао да се на овом скупу донесе резолуција која ће се односити на целу Србију, у којој треба истаћи:

1. — Све четничке снаге у Србији морају се ставити под команду Пећанца.

2. — Начин и форму дејства против окупатора прописиваће главни војвода Пећанац.

3. — „Комунистичке оружане групе“ одмах разоружати, вође предати Немцима и захтевати да им се суди, друге истакнутије припаднике тих „група“ послати у логоре који ће се налазити под контролом четника, а остале припаднике партизана избатинати и пустити.

⁶⁹ Ваљевски партизански одред (његова Колубарска чета) запленио је ових дана писмо Новаковића упућено „војводи колубарском“. Дудић у свом дневнику (стр. 95) дословно цитира ово писмо.

4. — Ову резолуцију у виду прогласа „главног војводе“ упутити народу и истаћи да она обавезује свакога да је се придржава, иначе, биће надлежан војно-четнички суд.

Очигледно је било да је према Пећанчевом плану основни циљ овог скупа био ликвидација оружане борбе у целини, а посебно ликвидација Првог шумадијског одреда. Мика није успео да до краја прати овај збор. Агент Гестапоа Жика Бошњак препознао је Мику. Одмах је то саопштио четницима. Новаковићеви људи су га разоружали. Довели су га пред Пећанца, донели његов револвер и бомбе. Новаковић је био бесан. Викао је на своје потчињене. Ово је био тежак ударац његовој организацији збора којом је био почео да се хвали пред Пећанцем.

Пећанац је гледао Мику и бомбе.

— Јеси ли ти комуниста?

— Јесам.

— Како си дошао овде?

— Нико ме није заустављао.

— Честитам. То је јуначки. Вредиш колико мојих десет четника.

Микин поступак је задивио Пећанца. Новаковић је негодовао. Чинило му се да Пећанац сувише прецењује Микин подвиг.

— Јеси ли хтео да нас побијеш?

— Не, да сам имао ту намеру, већ бих је извршио.

Пећанац је пустио Мику. Рекао му је да пренесе поруку „комунистичким вођама“ да што пре предају оружје како не би било „сувише касно“.

На овом састанку дошло је до извесних неслагања између Пећанца и Новаковића. Нису се сложили око заједничког прогласа. Пећанац је сматрао да ће генерал временом „омекшати“. Пећанац је у разговорима на Букуљи рекао да су комунисти непријатељи број један, да њих треба прво ликвидирати и за то време сарађивати и са окупатором. Све војводе сем Новаковића биле су сложне у томе. Новаковић је предлагао да се расформирају комунистички одреди, али не и сарадњу са окупатором. Сваки од њих задржао је своје мишљење.

Пећанац је велике наде полагао у своју ранију популарност. На Букуљи је стекао утисак да ће цела Шумадија и Србија стати уз њега. Сматрао је да ће његов утицај код Немаца бити толики, тако да ће сви остали бити у сенци. Рачунао је да ће се и са Дражом обрачунати и подредити га својој вољи. Тада ће бити у ситуацији да може уцењивати Немце и југословенску избегличку владу. Остало је још да се са Немцима детаљно договори о предстојећим операцијама, јер је сматрао да му комунисти неће моћи да пруже неки озбиљнији отпор.

Одмах сутрадан по одржаном збору на Букуљи — који је Пећанац окатегорисао „великим догађајем у историји српског народа који се може упоредити са I српским устанком“ (Из Пећанчевог писма бану Дунавске бановине од августа 1941. године) — његова „војска“ је сишла у Аранђеловац. Четници су пред сам мрак ушли у град у разређене две колоне које су се кретале главном улицом уз сам тротоар. Четници су носили пушке у рукама. На улицама нигде није било Немаца ни жандарма. Народ је са чуђењем посматрао четнике. Нико није могао да објасни ову појаву. Неки су се радовали, док су други, искуснији, сумњичаво вртели главом.

Пећанац је позвао у Аранђеловац своје истакнутије војводе. Предстојали су преговори са Немцима о конкретним формама дејства и међусобним односима. Позив је био упућен и генералу Новаковићу, али га је он одбио.

Од стране Немаца преговоре је имао да води гестаповски мајор Краус, блиски сарадник шефа Гестапоа за Србију, пуковника др Фукса. Краус је имао овлашћење генерала Данкелмана.⁷⁰

*

У вили „Станковић“ била је припремљена сала са дугачким столом, покривена зеленом чохом, за који је засео Коста Пећанац — „врховни командант четничких

⁷⁰ Из саслушања есесовца Полде Фридриха пред комисијом ЈНА 17. марта 1946. године (док. бр. 16 376, архив СУП-а) види се улога Крауса у овим преговорима.

оружаних снага за Србију“ са својих пет војвода. На супротној страни стола седела су два немачка официра — мајор Краус и капетан Конопацки и тумач Конопацког — Зоренц.⁷¹ Био је ту још један немачки подофицир који је водио записник и служио као преводилац са француског на немачки. Пећанац је желео да са својим савезницима разговара као „раван равном“. Осећао се униженим што генерал Штал није сматрао за потребно да лично дође у Аранђеловац. Пећанац је тада изложио своје војно-политичке концепције које су се састојале у следећем:

— приступити одмах регрутовању добровољаца, првенствено из редова војних обвезника. Људство ће бити распоређено у чете и батаљоне. По формирању јединица извршиће се заклетва под четничком заставом. Као обележје носиће се на капи кокарда и завести обавезно пуштање брада;

— одреди ће одмах предузети акције чишћења својих подручја од „комунистичких банди“. Похватане комунисте предати немачким војним властима. У случају отпора стрељати на лицу места. Четничке оружане групације Драже Михаиловића придобити и ставити под своју команду, у случају одбијања сарадње, разоружати, а старешине привести Немцима;

— акције већих размера изводиће се у тесном садејству са немачким оружаним снагама, по заједничком плану, и уз подршку њихове технике;

— оружје и муницију одреди ће добијати од најближих немачких команди;

— сва војна и цивилна власт на одређеном подручју (среза, делу среза) ван немачких гарнизона припада војводи, све дажбине народа, предвиђене немачким наређењем, даваће се под контролом четника;

— четници се обавезују да ће уништити све „побуњеничке формације“ у Србији и то прво у Шумадији, а затим у крајевима који, према немачким захтевима, буду најактуелнији, да ће коловође побуне предати не-

⁷¹ Све о Пећанцу и конференцији рађено је на основу Зоренцовог саслушања као и података наших илегалних сарадника који су тада били у Аранђеловцу и личног казивања Мике Милосављевића.

мачким властима, умирити народ и обезбедити Немцима несметано кретање и обављање својих функција;

— од Немаца се тражи: да снабдевају четнике оружјем и муницијом, да им помогну у комплетирању остале опреме, да обезбеде новчана средства за плаћање војске, да поштују аутономију четничке власти и да не улазе у села без претходног најављивања четничким властима.

Пећанац је пројекат уговора формулисао у девет тачака.

Немци су саслушали текст предлога уговора. Неке формулације им се нису свиђале. Почела је дискусија о надлежности цивилне власти. Цивилна власт требало је да припадне Недићевим органима и Немци нису желели да љуте свог вазала. Раније Аћимовићева власт није се ни осећала. Од администрације владе „народног спаса“ очекивало се више. Дуго се дискутовало, али се сагласност није постигла због чега је конференција привремено прекинута. Немци су били непопустљиви, али су предложили компромис да остаје и даље Недићева власт коју контролишу четници. По питањима цивилне власти Пећанац се консултује са баном дунавске бановине кога сматра себи равним.

Друго питање, око кога су се спорили, односило се на наоружање. Немци су захтевали да им четничке војводе доставе спискове добровољаца који желе да ступе у одред. Ови спискови се региструју код немачке среске команде, и тек се тада одваја потребно наоружање које делити у присуству немачких официра. Са оружјем се задужује сваки четник који даје немачким властима писмену обавезу да га неће употребити против немачке војске, и да је дужан да га чува. Пећанац се противио овим немачким захтевима. Осећао је да Немци немају поверење у њега и његове војводе и да желе да га контролишу. Том приликом изјавио је да је то понижавање за четничке војводе. Немци томе нису придавали никакву важност.

Није ишло глатко ни када су се разматрале плате. Пећанац и његове војводе инсистирале су да им се доделе велике плате, а Немци су били доста шкрти.

На крају, после тродневног већања, споразум је постигнут по свим раније изложеним тачкама са уношењем немачких примедби. Немци су у више наврата наглашавали да је од свега најважније да се што пре предузме енергично уништавање комуниста, што су четници и прихватили. Војводе су сматрале да је то њихова света дужност да „истребе у Шумадији комунизам јер то од њих тражи нација и историја“.

Преговори у Аранђеловцу значили су почетак организоване, отворене и активне сарадње четника Косте Пећанца са окупатором. Његове војводе су кренуле у своје крајеве са овлашћењима за прикупљање добровољаца и мобилизацију и формирање четничких одреда. Сви су имали јединствен задатак, уништење комуниста и стварање окупатору повољних услова за спровођење својих планова. Некада прослављено српско четништво кренуло је у блато издаје.

НЕМЦИ УЧВРШЋУЈУ И ПРОШИРУЈУ СВОЈУ ОБАВЕШТАЈНУ МРЕЖУ

Мајор Краус се задржао извесно време у Аранђеловцу у сређивању тамошњих прилика. Командант места у Аранђеловцу Хуго, као немачки обавештајац, живео је у овом месту пре рата дуже времена. Био је власник фабрике боја и имао је широко развијене пословне везе са људима у граду. Али, сада, Хуго се није довољно сналазио и Гестапо није био задовољан његовим радом. Отуда је Краус послове организације обавештајне, а кроз то и контраобавештајне службе у Аранђеловцу узео у своје руке. Ово друго му је било од нарочитог значаја и због тога што је Пећанац одредио Аранђеловац за привремено седиште свога штаба.

Краус је преко Илије Михаиловића, Таска Думовића и Жике Бошњака као гестаповског „оперативца“ успео да активира и обнови агентурну мрежу која до тада није била нарочито активна. У томе му је помагао и Љотићев експонент, адвокат Аца Лазаревић, који је истовремено вршио припреме да на територији овога среза организује регрутовање људи за Љотићев „добро-

вољачки корпус“, па му је била потребна помоћ Немаца. Он је већ био сачинио дугачке спискове свог будућег одреда. Краус је успео да учини нешто више него Конопацки. Он је припремио своја два опробана агента, које је успео да убаци у одред. Један од њих је био Милошевић кога су звали Даде. То је био изразити тип сељачког ђилкоша. Био је продоран и снажљив. На то је Краус и рачунао кад га је врбовао и није се варао. Даде је пристао да за новац шаље Немцима извештаје и са таквим задацима је кренуо у одред. Трећа чета га је примила без много провера. Неки су га познавали, али су сматрали да ће од њега ипак „нешто моћи да буде“. Други је био фолксдојчер ђак. Звали су га Ђорђе, што му није било право име. Краус га је послао из Београда.

Мајор Функе и капетан Конопацки сада су нарочиту пажњу обратили на мајора Милованчевића из Крћевца. После споразума са Пећанцем они су интензивно настојали да створе снажан Опленачки четнички одред чији је војвода био Милованчевић. Милованчевића су такође намеравали да искористе као политичког агитатора за објашњавање народу мисли Недићеве владе, а и као поборника чвршће сарадње између Недићевих и Пећанчевих снага на овом подручју. Једне вечери генерал Штал лично је позвао Милованчевића на интимну вечеру, што је за мајора представљало изванредну почаст. Али те вечери, мајор је добио конкретан задатак. Штал је одмерено говорио:

— Мајоре, заповедник немачке оружане силе на територији Србије одлучио је да у најкраћем року ликвидира комунистичке банде по Србији. Ми смо до сада показали великодушност и витештво које карактерише немачког војника. Али деловање комуниста је прешло дозвољене границе. Ми овоме морамо стати на пут силом оружја. У таквом обрачуну страдају и невини. Да би невиних мање страдало, потребно је да ви — српски официри, који сте на време схватили дух новог времена, кренете у активну борбу против комунизма, да за собом поведете свој народ и да га одвојите од комуниста. Тим путем је кренуо и генерал Недић. Треба му помоћи да поведе за собом цео српски народ.

После ове генералове речи коју је мајор врло пажљиво саслушао, следило је конкретно упутство: одмах кренути по селима, организовати зборове и позивати људе да подрже Недића и Пећанца у борби против комуниста, организовати састављање спискова људи који желе да ступе у оружане одреде.

Са овим упутствима Милованчевић је ускоро кренуо на зборове. Прво се појавио у селу Тополи и свом Крћевцу, затим у Жабарима и неким другим местима. Њега су обезбеђивали жандарми из Тополе које је обично предводио лично капетан Кордић.

Тако је последњих дана августа, непосредно пред прокламовање Недићевог кабинета, на територији где је дејствовао Први шумадијски одред непријатељ покушао да окупи сву реакцију и да заједно с њом крене у напад на партизанске чете.

ОДЛУКА ШТАБА ОДРЕДА О ФОРМИРАЊУ БАТАЉОНА

Штаб Првог шумадијског одреда и Окружно поверенство Партије вршили су опсежне припреме како би непријатељу нанели још јаче ударце. 26. августа одржан је у Брезовцу заједнички састанак штаба одреда и Окружног поверенства. На састанку је разматрана општа политичка ситуација у свету и у земљи, а посебно је извршена анализа војно-политичке ситуације у овом делу Шумадије. Командант одреда је направио критички осврт на до сада изведене акције. Закључено је да су углавном све оне добро изведене, а да су поједини пропусти, нарочито онај у Крћевцу, резултат недовољне обазривости и бриге за чување наоружања. Донесен је закључак да се предузму одговарајуће мере у циљу учвршћења дисциплине и да се појача борбена готовост. Наглашена је потреба вођења рачуна о спољнем изгледу бораца, редовном шишању и бријању и могућности да се обезбеде једнообразне капе. Разматрано је такође да се прошири делатност сарадника са терена. Од полуилегалних скупљача војне опреме и поверљивих људи који су се бавили обавештајним ра-

дом требало је створити легалне органе нове народне власти. Кроз дискусију се тражила најпогоднија форма рада ових органа и њихова организацијска структура. Ту је било разних предлога. Али се дефинитивно ништа није решило. Одлучено је да се привремено овим органима не даје никакав званичан назив — одборника или томе слично, али да се њихова делатност ипак прошири. Решено је било да се на терену образују магацини у које би се прикупљала војна опрема, одећа, обућа и наоружање и неки прехрамбени артикли. Одлучено је да се предузме економска блокада немачких гарнизона. Да би се ово спровело у дело, требало је да се у селима, која се граниче са Тополом и Аранђеловцем, образују страже од мештана, а у села да се упуте командири стража са два до три наоружана борца који би организовали и контролисали њихов рад. Процењена је новонастала ситуација са појавом Косте Пећанца и о овоме је поднео извештај Мика Милосављевић. Одлучено је да се прикупе подробније информације о делатности Пећанца и приступи политичком раскринкавању његове политике у народу.

Најважнија тачка дневног реда на овом састанку био је предлог команданта одреда о формирању батаљона. У образложењу предлога командант је истакао да постоје сви услови за велико проширење оружаног устанка, а да су чете већ толико јаке да су постале гломазне и непогодне за маневрисања, те би их било потребно делити. Чете су у августу бројале 30—50 људи. Прилив бораца сваким даном постојао је већи. Истакнуто је да је потребно на време створити штабове који би били у стању да прихвате ново људство, да га обуче и воде у борбу. Овај предлог је прихваћен. У то време одред је имао око 140 бораца са 210 пушака, 11 пушкомитраљеза, 120 бомби, 11.000 метака и 40 револвера.⁷² Одлучено је да се од постојеће четири чете формира девет чета, распоређених у три батаљона (Први, Други и Трећи). На овом састанку одређено је

⁷² Према извештају штаба 1. шумадијског одреда од 3. септембра 1941. године. (Зборник I/2 стр. 105.)

руководство јединица, закључно са четама.⁷³ Такође су одређене основне зоне дејства за сваки батаљон. Првом батаљону је додељен источни део одредског подручја, територија бившег опленачког среза са основном оријентацијом дејства на интернационални пут између Тополе и Крагујевца. Другом батаљону — северозападна зона; његово дејство требало је оријентисати према Лазаревцу и колубарским рудницима. Трећи батаљон имао је задатак да усмери своја главна дејства на комуникацијама Топола — Рудник и Топола — Аранђеловац. 7. чета овог батаљона предвиђена је да се формира искључиво од омладинаца. Објекти дејства ове чете били су комуникација и железничка пруга Аранђеловац — Младеновац. Поред тога ова чета требало је да развије политичкопропагандну делатност на терену — организовање зборова на којима је требало да иступају чланови штаба одреда.

Командант је предложио да се формирању батаљона прида свечани карактер, да се скупи на једном месту цео одред и да се пред стројем прочита наредба штаба одреда о наименовању нових руководиоца јединица. Овај предлог је усвојен.

На основу извршене анализе досадањег морално-политичког стања у појединим четама, а посебно анализе руководећег кадра, заменик комесара одреда Душан Петровић Шане предложио је да се изврши извесно мешање људства и то не само борачког већ и руководиоачког састава. Као разлог томе он је навео неке појаве фамилијарности, понегде нетрпељивости између појединих бораца. Овај предлог је, такође, био усвојен.

⁷³ За команданта 1. батаљона Душан Дугалић, досадашњи пушкомитраљезац 2. чете, а за комесара Дача Станковић, комесар исте чете; за команданта 2. батаљона — Раца Терзић, командир 1. чете, а за комесара Веља Герасимовић; за команданта 3. батаљона Живадин Миловановић, сељак из Трешњевице, досадашњи борац Треће чете, а за комесара Берберски Лала, студент права.

Двадесет седмог августа у дворишту основне школе у Маслошеву скупио се цео одред.⁷⁴ У школском дворишту било је врло весело. Борци су се забављали разним играма и песмом. Негде пред подне одред је постројен по четама. Командант је одржао кратак говор. Објаснио је значај формирања батаљона.

— Наши батаљони ће постати таква ударна снага да ће од њих дрхтати окупатор. Са њима ћемо кренути на градове.

Комесар је прочитао наредбу о формирању батаљона. Новоформирани штабови и команде чета иступали су из строја. Дугалић је свој пушкомитраљез предао помоћнику Миловану Живановићу, шеснаестогодишњем гимназијалцу, коме су очи блистале од узбуђења. У њима се читала и одлучност. Пушкомитраљез је прешао у сигурне руке.

Извршена је подела бораца по четама. Прво је комплетирана Седма чета и у њу су одређени најмлађи борци из одреда. За командира ове чете одређен је Благоје Филиповић, досадашњи командир 4. чете а за комесара Светолик Младеновић Сеља, обућарски радник. Комплетиране су и остале чете. Сада је већина чета добила само по један пушкомитраљез.

После обилног ручка који је спремио народ Маслошева, штаб одреда одржао је састанак са новоформираним штабовима батаљона. Комесар одреда их је упознао са закључцима са састанка Окружног поверења, а затим су уследиле још неке директиве. Штабовима је сада дата већа слобода дејства него што су раније имале команде чета. Команданти батаљона могли су се директно ослањати на обавештајне центре на

⁷⁴ Неопходно је посебно истаћи чињеницу да је 1. шумадијски одред међу првима у Југославији прешао на батаљонску формацију. Врховни штаб је тек крајем септембра, на саветовању у Столицама, дао директиву за формирање батаљона. Остали одреди су ишли на формирање већег броја самосталних чета. Формирањем батаљона желело се да се обезбеди лакше и ефикасније командовање. Са друге стране величина зоне у којој је одред дејствовао и разноврсност задатака намећале су потребу да батаљони у својим зонама дејствују самостално иницијативно.

терену и на основу њихових података усклађивати своја дејства. Штабу одреда требало је слати писмене извештаје.

Било је запажено деловање неких „дивљих“ група на терену које су самостално вршљале често се представљајући као припадници одреда. Била је свима већ позната „Чаругина“ разбојничка банда која је оперисала по селима између Космаја и Букуље. Око Наталинаца неко наоружано лице скупљало је војничку опрему од људи па је још и новац тражило, а око Шаторње су се појавила разбојништва. Штабовима батаљона је наређено да овакве групе ликвидирају.

Батаљони су из масловачке школе кренули у три различита правца. Дугалић је са својим батаљоном одлучно закорачио испред својих чета у правцу Овсишта. Убрзо ће се његово име прочути широм Шумадије.

„ВОЈВОДА ОПЛЕНАЧКИ“ У АКЦИЈИ

Дугалић је два дана провео у Влакчи и Овсишту. По једну чету је слао у заседу на комуникацију Топола — Крагујевац, али тих дана није прошло ни једно возило.

Двадесет деветог августа 1. батаљон је залогоровао више села Горовић. Било му је наређено да нападне Наталинце, и разоружа жандармеријску посаду и спали општинску архиву. Штаб батаљона је у току дана прикупљао податке о броју жандарма, њиховом наоружању и расположењу. Међутим, неки догађаји су изменили план акције. Из штаба одреда стигло је обавештење да је тог дана (29. августа) објављен декрет о образовању владе Милана Недића. У поподневним часовима Радио-Београд је емитовао поруку „оца Србије“. Неколицина комуниста из батаљона, специјално послатих у село, слушали су радио. Храпави глас Недићев је одјекивао „Срби и Српкиње, браћо и сестре“!

„У овим тешким данима искушења, ја, армијски генерал, син Шумадије, ваш отац и брат, решио сам да примим на своја старачка плећа тешку одговорност пред богом и историјом...“

Окружно поверенство није сматрало да је проглас о формирању Недићеве владе безначајан догађај. У договору са штабом одреда одлучило је да се по селима одрже зборови на којима би говорили чланови Окружног поверенства и политички руководиоци из одреда. Требало је објаснити народу карактер Недићеве владе и прави лик овог издајника. Свим батаљонима је било наређено да организују одржавање оваквих зборова. Чете су неколико дана ишле по селима, певале борбене — револуционарне песме и одржавале зборове.

План о припреми народа за прихватање Недићеве владе, који је, према директиви генерала Штала, радио капетан Конопацки, ступио је у дејство. Конопацки је намеравао да максимално искористи мајора Милованчевића кога је интимно звао „војводом“. Сужетном мајору је то годило. За први већи мајоров наступ изабрани су Наталинци. Наталинци су, по неким подацима којима је располагала полиција у Тополи, према броју комуниста били на првом месту у срезу.⁷⁵ Конопацки је зато и решио да „змију туче у главу“, како је имао обичај да каже. За обезбеђење мајора, а у циљу придавања већег значаја његовом наступу, у Наталинце је кренуо цео вод жандармерије који је предводио капетан Кордић лично.

О овом плану Конопацког био је обавештен штаб одреда. Дугалићу је било наређено да са батаљоном нападне жандарме у касарни, да ухвати мајора на збору и да обезбеди збор на коме ће говорити један члан Окружног поверенства.

Тридесетог августа, око 11 часова, пред зградом општине у Наталинцима скупио се велики број људи. По наређењу жандарма збор је сазвао председник општине. Милованчевић је почео да говори. Рекао је да формирање владе „српског спаса“, како се тада званично звала Недићева влада, „представља догађај од велике историјске важности“ и како ће сада Србија постати савезник велике Немачке, „чиме се исправљају

⁷⁵ У ствари, они су све напредне људе из околине Наталинаца убрајали у комунисте и рачунали да они заједно чине једну организацију.

грешке које су направили авантуристи априлским путем, гурнувши Југославију у рат против Немачке“. На збору је требало говорити о „тајној мисији Косте Пећанца“. Али је мајор то све побркао. О Пећанцу је рекао само то да је стигао са великом војском да побије комунисте у Шумадији јер они „трују срце Србије“.

— Међу вама има 12 комуниста — викао је мајор — Ви нам морате помоћи да их похватамо и побијемо, јер су они велика опасност за вас и Српство уопште.

— Има нас овде више — добацио је неко.

Мајор је, избезумљен од страха, ућутао.

Са сељацима који су присуствовали збору помешали су се наоружани партизани. Једна чета Дугалићевог батаљона стигла је на место збора. Предводио ју је комесар Дача. Изненадна појава партизана преплашила је Милованчевића. Више није био у стању да проговори ни реч. Слушао је о партизанима, чуо и борбе које су водили са Немцима и жандармима, али сада су они били ту. Комесар батаљона био је испред њега.

Испео се на степениште где је стајао мајор, држећи у руци кратку немачку машинку.

— Ко си ти? — питао га је.

Мајор од страха није могао да одговори.

— Ко је овај? — обратио се комесар Дача сељацима.

— Неки из Тополе — чуо се један глас.

Комесар чете Жика већ се био информисао о личности Милованчевића, па је пришао Дачи и саопштио му, а Зеки је дао знак да добро мотри на њега. Зека је зграбио мајора и одвео са степеништа на траву.

— Седи ти, дасо, овде и не лудуј — рекао му је. — Видиш ово, показујући на митраљез, стиже и птицу у лету.

Мајор је ћутао и бленуо у Зеку. Код жандармеријске станице чули су се пуцњи. Људи су се ускомешали.

— Не плашите се ништа — умиривао их је комесар.

— Наши су опколили жандарме и сад они разгоне страх.

Жандармеријски капетан Кордић приметио је партизане тек када су у стрељачком строју избили у непосредну близину касарне. Он је викнуо: „К оружју“ и своје људство повукао из дворишта у зграду. Наредио је нареднику Скукалу да упозори партизане да се не приближавају, јер ће пуцати. Кордић се плашио да започне борбу па је настојао да прође без борбе, али да се и не преда.

Скукало је викао са прозора:

— Хеј, комунисти, не примичите нам се више, иначе ћемо отворити ватру. Нас је много и имамо митраље! Боље вам је оставите нас на миру!

Скукало се још сећао борбе у Трешњевици. Подилазили су га жмарци при помисли на то.

Дугалић је осматрао касарну. Прозори су били начичкани пушчаним цевима, а на три су стршале цеви пушкомитраљеа. Наредио је стрељачком строју да залегне и викнуо:

— Хеј жандарми, предајте се. Биће вам боље него да вас похватамо у току борбе. Тада вам нећемо опростити.

На прозору се појавио Кордић.

— Ја сам капетан Кодрић, моја официрска част ми не дозвољава да се предам и то не тражите. Боље је да одете. Ако не одете, спремни смо да прихватимо борбу и да се боримо до последњег.

— А где ти је част била када си се уписивао у издајнике? — довикну му Дугалић.

— Напред! — нареди Дугалић — али још не пуцајте. Нека они отпочну први.

Стрељачки строј крену напред. Али се поново чуо снажни Скукалов глас.

— Не прилазите, пуцамо!

Само што су борци направили још неколико корака из касарне су одјекнули митраљески рафали. Куршуми су се забадали испред стрељачког строја. Напад у овим условима није гарантовао успех, те је командант на-

редио да се касарна опколи и спречи жандармима излазак из ње, а сам је пошао према општинској згради. Био је обавештен о иступању Милованчевића.

Дугалић је поздравио окупљени народ. Његова висока фигура у новој официрској униформи увек је на масу деловало импресивно. Људи су се притајили да га чују.

Дугалић је наредио да му приведу Милованчевића.

Милованчевић је једва корачао, погнут од страха.

— Усправи се! — Довикнуо му је Дугалић. — Погледајте га људи, а некакав вајни мајор. Зато смо тако брзо и пропали, што су нам мајори били такви јунаци. А сада да се упознамо. Ја сам Дугалић, командант 1. батаљона Шумадијског партизанског одреда.

Милованчевић заузео став мирно и пружи руку Дугалићу.

— Рекао си да хоћеш да побијеш комунисте? Погледај овога Зеку, може да те цео дан у зубима носи.

Људи су се смејали.

Дугалић је рекао људима:

— Видите, ми смо пошли голоруки да се боримо за слободу. Отимамо од Немаца пушке да би их њима убијали и протерали из наше земље, а ови што су се ставили у њихову службу, сада говоре како судбу нашег народа треба везати за судбу Немаца. Никада се ми у историји нисмо мирили са туђином који је газио нашу земљу. Наша судбина је била вековна борба за слободу. То чинимо и данас. Знајте да је и данас једини пут којим треба ићи — борба са пушком у ратци против окупатора до његовог протеривања из земље. Све друге приче које вам је причао и које ће вам неко причати, само су лажи које иду у корист Немаца. Недић и Пећанац, о којима вам је овде говорено, гнусне су слуге окупатора.

После Дугалића је говорио секретар Окружног поверенства Сремчевић.

— Окупатори су раскомадали нашу земљу. Бугари су окупирали део источне Србије и Македонију, Талијани Црну Гору, Косово и Метохију, Херцеговину и део Словеније, Мађари Војводину; у Хрватској је формирана усташка издајничка влада на челу за злочинцем

Павелићем. Немци иду и даље. Сада желе да разбију јединство нашега народа, да створе домаћу издајничку војску која би се борила против устаничких снага у земљи. И док би се српски народ, завађен братоубилачком борбом давио у сопственој крви, Немци би своје дивизије слали у рат против наших савезника. Права улога генерала Недића у Србији је да регрутује војску ради држања у ропској покорности сопственог народа, како би његови господари могли лакше да остварују своје паклене планове освајања света. Ето и овај овде — показујући на Милованчевића — желео је да вас припреми да прихватите ово што су Немци помоћу Недића сковали. Српски народ је презирао издајнике и строго их кажњавао.

— Доле издајници! — чули су се повици.

— Шта ћемо са овим? — узео је поново реч Дугалић показујући на Милованчевића. — Ми бисмо хтели да му ви судите.

— Убијте скота, — повикала је неколицина омладинаца.

— Немојте ме браћо убити — почео је да моли мајор.

— Немојте га убити, већ неколико по туру па га пустите — рече један старији човек.

— Слажемо се — повикаше присутни.

— Такве казне ми не примењујемо — рече Дугалић. — Ако сматрате да га не треба убити, онда ћемо га пустити. Видиш, мајоре, ти си тражио да ти ови људи помогну да омогућиш окупатору да побије дванаест људи из њиховог села. Вероватно да су неки од тих које ти намераваш да убијеш присутни. Они ти ипак опраштају. Ми ћемо те сада пустити, али знај, ако наставиш са оваквом работом, ми ћемо те пронаћи, а онда те чека метак.

Милованчевић се захваљивао сваком и скоро трчећи напустио Наталинце.

Завршио се овај први јавни наступ „војводе опленачког“. Из овога није извукао поуку. Све је ово схватио као партизанску слабост. Сада ће он још активније да ради за Немце, али ће се и поново срести са Дугалићем.

Дугалић није успео да овог дана у Наталинцима разоружа жандарме. После завршеног збора, предузео је препад на касарну. Ватра из пушкомитраљеза и пушака сасређена је по прозорима одакле су жандарми дејствовали, док се једна група бораца, коју је водио десетар Николић из Овсишта, приближавала згради са циљем да убади бомбе кроз прозор. Али су жандарми, бодрени Кордићем, издржали овај препад. Бомбаши нису успели од јаке противничке ватре да се приближе касарни. Било је још неколико покушаја, али успеха није било.

У поподневним часовима Немци су из Паланке упутили једну моторизовану чету у Наталинце. Услови није било да се са Немцима прихвати борба и 1. батаљон се повукао. Немци су остали све до пред сам мрак, а онда су се повукли. Капетану Кордићу било је наређено да ојача станицу у Наталинцима и да је ни по коју цену не напушта. Немцима је било стало до комуникације Топола — Паланка, а Наталинци су на половини пута, па је помоћу жандарма требало обезбедити контролу комуникације. Отуда је и била поново успостављена жандармеријска станица. После најновијих догађаја, проблем обезбеђења комуникације постао је још актуелнији за Немце. Тако је Кордић сада морао да задржи у Наталинцима скоро цео свој вод са два пушкомитраљеза.

ОСЛОБОЂЕЊЕ РУДНИКА И СТРАГАРА

У варошици Рудник налазило се начелство среза качерског и вод жандармерије. Немци у овом месту нису имали своје јединице. Полицијски писар био је агент Гестапоа. Он је био повезан са официром Гестапоа из Горњег Милановца у коме се налазила једна чета Немаца.

Штаб одреда је на дан формирања батаљона у Маслошеву донео одлуку да нападне Рудник. Општинске окупаторске власти на територији одреда биле су углав-

ном ликвидирани. Само је још у Страгарима функционисала и то под заштитом једне десетине жандарма и Немаца која је узалуд покушавала да покрене експлоатацију рудника азбеста. Штаб је одлучио да једноремено ликвидира оба ова непријатељска упоришта. Ликвидација жандармеријске станице у Руднику и спаљивање архиве среског начелства требало је да има и велики политички значај. То је био почетак рушења окупаторских среских органа власти.

Напад на Рудник поверен је 3. батаљону, коме је ово био први задатак. Са батаљоном кренуо је комесар одреда и Чича Илић, заменик команданта. Другог септембра батаљон се улогорио у Војковцима, неколико километара од варошице Рудник. Сељаке из Војковца било је тешко покренути у партизане. Због тога је Чича Илић имао намеру да нападом на Рудник раздрма Војковце, као и остала села око Рудника која су раније била јака упоришта радикала и која су се слабо одазивала позиву на устанак.⁷⁶

Следећег дана командант батаљона, преобучен у сељачко одело, са још једним борцем отишао је у Рудник да лично испита ситуацију. За то време Чича Илић, Жакула и комесар батаљона Берберски конференисали су са Војковчанима објашњавајући им циљеве борбе. Чича није крио од сељака да им каже да ће напасти Рудник. Сељаци му нису веровали.

3. септембра је у Руднику био пијачни дан и вашар. Командант је незапажено ушао у варошицу. Са њим је ишао Савић „Ћаћа“. Прошли су поред зграде среског начелства. Начелник и полицијски писар стајали су пред улазом зграде и посматрали пијачну гужву. Жандармеријска патрола шетала је улицом пробијајући се кроз гомилу жена и људи док су остали жандарми седели у дворишту касарне без оружја. Командант и Савић свратили су у кафану и преко кафеџије сазнали да у месту има око двадесет пет жандарма, а да Немци скоро никако не навраћају. То је било довољно да се донесе коначна одлука за напад.

⁷⁶ У ово време из овог краја у одреду се налазио врло мали број бораца.

Живадин се око подне вратио у Војковце и обавестио Чичу о стању у Руднику. Требало је одлучити о времену напада. Чича је био мишљенца да се напад изведе одмах тј. око два сата после подне када жандарми ручају. Са тим су се сложили и остали. Напад се имао извести са три правца. Дуж белановичког друма нападале су главне снаге батаљона, а у захвату комуникације које из Јарменовца и Милановца воде у Рудник нападала је по једна десетина. Њихов задатак је био да пресеку телефонску везу између Рудника и осталих места (Шаторње и Милановца).

Али, док се батаљон приближавао Руднику настојећи да се незапажено приближи и развије у стрелце, један сељак из Војковца, отишао је у Рудник и обавестио полицијског писара о предстојећем нападу. Међу среским чиновницима настала је паника, јер им је било познато да су партизани својим прогласом окарактерисали службу у окупаторској администрацији као издају. Полицијски писар није веровао сељаку, али када су му са поште јавили да је веза са Шаторњом прекинута, ухватила је и њега паника. Отрчао је у жандармеријску касарну. Жандарми су се припремали да ручају. Он је с врата викнуо: „К оружју! Комунисти!“ Међу жандармима се већ дуже говорило да комунисти разоружавају и пуштају оне који нису пуцали. Отуда је код њих владало уверење да је најбоље у сукобу са партизанима не употребљавати оружје. Али од како се прочуло да је наредник Мартиновић пришао партизанима, говорило се да он стреља сваког заробљеног жандарма. Сви су сматрали да је најсигурније бежати. Сада су дограбили оружје и истрчали из касарне. Полицијски писар је захтевао од командира вода да поседне положај и прихвати борбу, али су се у то време партизани појавили на брдима северно и западно од варошице. Жандарми су без команде јурнули у супротном правцу, према планини Руднику. Сматрали су да им је шума једини спас. И нису се преварили. Са те стране није било партизана. Чича је сматрао да ће жандарми пружити отпор, па је намеравао да их набаци ка планини у коју они обично нису смели да залазе. Снага није било да се опколи цела варошица. Жандарми

су успели да побегну у шуму не опаливши ни метка. Полицијски писар је викао да стану. Нико га није слушао. Он је звао Милановац телефоном. Јавио је о нападу партизана. Десетина из 3. батаљона није успела да прекине ову телефонску линију. Командант места из Милановца јављао је да треба да се држе и да ће им он послати појачање. Али сада је већ све било касно. Последњи жандарм је нестао. Није било другог излаза него да и он бежи за њима. Полицијски писар, срески начелник и остали чиновници побегли су у истом правцу.

3. батаљон је ушао у варошицу Рудник. У жандармеријској касарни нађено је неколико пари униформи, већа количина муниције и разни документи. Архива среског начелства нашла се на гомили испред зграде. Полицијски писар је оставио све поверљиве документе — спискове „сумњивих људи“, план о хапшењу и изручењу Немцима неких људи из места, па чак и документе који су га откривали као агента Гестапоа. Архива се губила у пламену. Као и обично, људи су се скупили око ватре и постицали је да брже гори. У томе се нарочито истицао човек у масном комбинеzonу, који је ватру поливао бензином. Та архива је као паук својим нитима везивала за себе свакога човека у срезу преко којих су текле разноразне дажбине држави. Сада су се те нити кидале, инструменти бирократије су сагоревали.

Телефон на столу полицијског писара упорно је звонио. Комесар Жакула је подигао слушалицу. Јављао се полицијски писар из Милановца.

— Шта има ново, где су комунисти?

— Ето, ту су — одговорио је комесар мирно.

— Немојте се неозбиљно шалити молим вас — чуо се нервозан глас полицајца са друге стране жице.

— Немци траже хитан извештај о јачини комуниста и линији на коју су избили.

— Много ви тражите, најбоље би било да дођете па ће вам све бити јасно — рекао је комесар и спустио слушалицу.

Телефон је убрзо поново зазвонио.

— Рудник, тражи вас немачка команда — чуо се глас.

Жакула је позвао Ђолета. На супротној страни жице чуо се разговор на немачком језику.

— Господин командант се интересује где су комунисти.

— Дај ми лично команданта — рекао је Ђоле. — Овде ађутант команданта 3. батаљона, Првог шумадијског партизанског одреда.

— Was? was? — викао је Немац. Ко се то шали дођавола?

— Нико се не шали, — одговорио је Ђоле. Ми смо овде засада. Спалили смо архиву и растерали жандарме, а убрзо крећемо за Милановац. Спремите се. Немојте после рећи да вам на време нисмо јавили.

Док је архива догоревала, Чича је одржао кратак говор окупљеном народу. Истакао је решеност партизана да се одлучно боре до краја за слободу и наглашио да се народни устанак муњевитом брзином шири на територији целе Југославије. „Формирање Недићеве владе знак је немоћи и страха окупатора од народног гнева, те зато тражи савезнике међу издајницима народа који су га заштитили од побуњеног народа“ — завршио је Чича свој говор.

Партизани су напустили Рудник са песмом. При повратку срили су се са једном патролом жандарма која се враћала са терена из Заграђа. Плануло је неколико пушака. Један жандарм је ухваћен, остала двојица су успели да побегну. То су били и једини пуцњи у овој акцији.

*

Скоро у исто време када је 3. батаљон кренуо према Руднику, 1. батаљон је стигао у Влакчу да нападне жандармеријско-немачко упориште у Страгарима. Жандармеријска касарна је сазидана од камена. Имала је подрум, приземље и један спрат. Представљала је сигуран заклон од пушчане и митраљеске ватре. У њој се налазило десетак жандарма и седам Немаца, који су ретко излазили из касарне, али и тада се нису много

удаљавали. Дугалић је знао да се оваква зграда може ликвидирати само препадом и изненађењем, па је због тога донео одлуку да напад изведе ноћу. Са северне стране нападала је једна чета. Њен задатак био је да се привуче касарни на једно двеста метара, заузме погодне заклоне и отвори ватру тежећи да у првом плотуну ликвидирају стражара. Са југа је нападала Друга чета. Она је имала задатак да се у моменту када Прва чета са севера отвори ватру, приближи до саме касарне и кроз прозор убади бомбе унутра. Истовремено је требало запалити приземље. Припремљен је бензин и слама. Трећа чета се приближавала касарни са истока, али је служила као резерва и у почетку није отварала ватру.

Акција се одвијала по плану. Користећи се мраком који је испод крошњастих липа био још гушћи, Прва чета се незапажено привукла касарни. Одјекнули су митраљески рафали и плотуни пушака. Немац који је био на стражи пао је покошен. Рушила су се стакла на прозорима северне стране касарне. Сањиви Немци и жандарми скакали су из својих кревета и прихватили се оружја. Потрчали су према северној страни зграде и отворили ватру са прозора. На јужну страну нико није ни обраћао пажњу. Али су се убрзо затим сручила стакла и на прозорима јужнога зида. Одјекнуло је неколико заглушујућих експлозија. Противтенковске „крагујевке“, које је витлала сигурна Зекина рука уздрмале су камену масивну зграду. Одмах затим у унутрашњост касарне покуљао је густ загушљив дим. Бремена сламе и сена пламсала су на прозорима у приземљу. Убрзо је ватра захватила прозоре, а затим под и сламарице. Жандарме је захватила паника. Почели су да дозивају и траже помоћ. Нападаче нису видели, али су осећали њихово присуство. Страх од неизвесности којом је претила ноћ спречавао их је да напусте касарну. Али бојећи се смрти у пламену која се незадрживо приближавала један се одлучио да изиђе:

— Не пуцајте, браћо комунисти, предајем се! — викнуо је и скочио кроз прозор.

Убрзо су и остали поискакали. Побацали су пушке, држали руке увис и упорно понављали:

— Не убијајте нас, ми нисмо криви, ми имамо децу.

Зграда је горела. Пламен је обасјавао гарава и препланула лица жандарма. Немци су и даље пуцали из запаљене зграде, али већ ређе. Убрзо су и они почели један по један да скачу кроз прозор. Немци су се сврстали позади жандарма, положили пушке и дигли руке увис. Ово је био крај отпора. Прва чета је имала само једног лакше рањеног. Заплењено је двадесет пушака, један пушкомитраљез, доста муниције и неколико бомби. Немцима и жандармима одузета је војничка опрема, а затим су пуштени. У зору је Дугалић са батаљоном напустио Страгаре.

НАПАД НЕМАЦА НА КУЋУ МИЛИЋА РАДОВАНОВИЋА

Док су се батаљони припремали за извршење раније поменутих акција, Немци су изненадно упали у Винчу. Као што је напоменуто, у његовој кући била је смештена одредска техника за умножавање пропагандног материјала и вести. Поред Милића на умножавању вести радили су Јосип Шнерсон, студент, и Бранка Петровић гимназијалка из Аранђеловца. Преко Зоренцових достављача Немци су били о овоме обавештени. Штап је наредио да се изврши напад на Милићеву кућу.

У зору 2. септембра Немци су кренули у Винчу. Један батаљон пешадије нечујно је напустио Опленац и, штићен мраком, незапажено се спустио у долину Јасенице, јужније од Божурње.

Ова немачка колона скренула је у Лајковачки поток и ушла са истока у Винчу. Дан је био магловит. Падала је ситна јесења киша. Немци су прошли незапажено држећи се потока и избили испод Лакића кућа, одатле се развили у стрелце и приступили опкољавању групе кућа у којој се налазила и Милићева. Један вод је кренуо право у двориште. Кад је стигао у близину, командант немачког батаљона обавестио је о томе преко радио-станице свог команданта пука. Тада је још један

батаљон Немаца кренуо у Винчу на камионима како би што пре стигао. Штал је био врло опрезан. Очекивао је напад па је привлачењем још једног батаљона хтео да се потпуно обезбеди.

Наши људи из Тополе овога пута ништа нису могли да сазнају о немачком плану, па су се Немци тако и могли изненадно појавити пред капијом Милићевог дворишта. Капија је била затворена. Војници су покушали да је отворе, а када им није пошло за руком, почели су да лупају. Милић тада није био код куће. Пре један дан био је отишао у Брезовац. У Винчи су остали Шнерсон и Бранка. Као и обично, Шнерсон се налазио у скровишту на тавану магазе и куцао на машини. Милићева цела породица налазила се у кући. Његов отац Милутин први је чуо Немце. Истрчао је изненађен из куће. Немци су и даље лупали. Милутин се брзо снашао. Рекао је деци и жени да беже, а он пошао према капији.

— Отворите, шта чекате, — чуо се глас неког фолксдојчера са оне стране.

— Одмах, одмах, господине — одазвао се Милутин и пришао капији.

И уместо да отвори капију, он је помоћу једног коца још боље подупирао. Хтео је да Немце дуже задржи и омогући својима и Шнерсону да се удаље. Немци су ово осетили. Одјекнуо је дуг митраљески рафал са оне стране. Чамове даске биле су изрешетане и груди Милутинове. Пустио је колац и пошао тетурајући се према кући. Пао је мртав на степеништу. Немци су упали у двориште. Милићева мајка, сестра и Бранка бежале су према суседним кућама. Немци су их стигли. Браћа Ненад и Предраг кренули су према потоку, па су налетели на немачки стрељачки строј који је вршио опкољавање овог дела села. Немци су отворили ватру и обојицу тешко ранили. Шнерсон није одмах покушао да побегне. Он је хтео да спали материјал. Док је он то радио, Немци су упали у двориште. Са пиштољем у руци Шнерсон је скочио са тавана право пред немачког официра и опалио неколико метака. Ранио је официра, али један подофицир је цео рафал из машинке сручио у Шнерсонове груди. На тавану магазе остала је

машина на којој је он, често и ноћу, крај шкиљаве лампе куцао вести и летке. Немци су запленили технику. Материјал је био спаљен. Када је пламен захватио кров Милићеве куће, Немци су напустили двориште и кренули низа село. Преплашен народ бежао је на све стране. Немци су отворили ватру. Ранили су још неколико дечака. Успут су покушали да запале још неколико кућа, али су сељаци брзо угасили пожар. Само је Милићева кућа изгорела до краја.

Овога дана се и Милић нашао у тешкој ситуацији. Браћајући се из Брезовца наишао је на дугачку колону паркираних камиона. Код камиона налазио се само мали број војника, док се читав стрељачки строј Немаца развио дуж сеоског пута који води у Винчу. Милић је појурио према једној штали да се сакрије. Тамо је наишао на изненађење. Била је пуна Немаца и то подофицира и официра. Киша је падала, па су се овде склонили. Тако је Милић, трчећи, улетео међу Немце. Био је у грађанском оделу. Од оружја је, имао само пиштољ. Успео је да очува присебност.

— Добар дан, — рекао је на немачком. — Знате, ја сам учитељ у Брезовцу па сам пошао у Тополу на пошту. Киша ме натерала да се овде склоним. Али ако вам не сметам, остао бих мало.

Немцима се Милићева појава учинила сасвим обичном. Његов добар изговор на немачком био је и симпатичан. Повели су разговор. Један официр питао га је да ли се виђа са комунистима.

„Не бавим се политиком“ — био је одговор. Питао је Немце где су кренули по овој киши. Официр му је рекао да су дошли у Винчу да „ликвидирају неког Милића и његову комунистичку групу“. И овога пута Милић се ничим није одао. Замолио је немачког официра да му да војника и да га проведе кроз стрељачки строј. Милић је стигао у двориште своје куће убрзо после одласка Немаца. Поред згаришта куће нашао је мртвог оца и друга Шнерсона. Крај њих је седео стриц Миладин.

Немци су тога дана повели у Тополу већи број сељака из Винче. Желели су да се помоћу њих заштите,

ако би их партизани напали. Винчи се овога дана није могло помоћи. 1. батаљон се налазио у Овсишту а 3. у Војковцима.

Док је штаб одреда био обавештен о појави Немаца, већ је било касно да се било шта предузме. Благојевић је ипак наредио Дугалићу да са батаљоном крене у Винчу и нападне Немце. Дугалић је одлучио да им направи заседу између Винче и Тополе када се буду враћали. Али док је он стигао у Божурњу, Немци су већ били на Метеризама.⁷⁷

ЛИКВИДАЦИЈА ТЕЛЕРА И ПОНОВНИ НАПАД НА НАТАЛИНЦЕ

12. септембра команданту 1. батаљона било је наређено да поново нападне жандармеријску станицу у Наталинцима и да је ликвидира. У ствари то је сада била једина жандармеријска станица ван немачких гарнизона на целом овом подручју, па је и из политичких разлога њено постојање било непожељно.

1. батаљон је ујутро 13. септембра освануо у шумарку између Божурње и Овсишта. Дугалић је одлучио да остане у истом логору све до подне да контролише комуникацију између Тополе и Крагујевца, а тек пред вече да крене у Наталинце и из покрета нападне жандарме те тако постигне изненађење.

До 15 часова комуникацијом није прошло ни једно возило. Тада је осматрач из Друге чете јавио да од Тополе долази један аутобус. Дугалић није знао да ли се ради о војном или цивилном возилу, али је веровао да је војно, пошто је редован аутобуски саобраћај између Крагујевца и Београда био прекинут. Покренуо је Другу чету која је била најближа у правцу Ракичевике у намери да заустави или нападне аутобус. Командиру Лази је наредио да распореди људство у заседу, а на

⁷⁷ У извештају службе безбедности за септембар (ВИИ док. бр. 17/1-2, к. 26) говори се о догађају у Винчи, као и о нападу на Рудник и Страгаре.

пут постави препреку од камена.⁷⁸ Требало је дејствовати опрезно, јер се претпостављало да се у аутобусу могу налазити наоружана лица.

Аутобус се приближио заседи. Шофер је зауставио нагло кола испред гомиле камења. Неколико тренутака владала је тишина. Партизани су ћутали. Очекивала се реакција путника. Када је Дугалић утврдио да су у аутобусу само цивили, наредио је борцима да изађу из заседе.

Путници су почели да излазе. Били су то ситни и крупни крагујевачки трговци и други пословни људи, разни шпекуланти и неке жене сумњивих професија. Дугалић је већину од њих познавао, а и они њега. Послови, којима су се бавили у ово време, нису били сасвим чисти. Хватао их је страх. Њихова лица постала су жутозелена а погледи су им немирно лутали. Поздрављали су Дугалића и остале Крагујевчане које су познавали са крајњом снисходљивошћу.

Једини човек који је имао крупних разлога да се плаши био је Телер, власник мале галантеријске радње. Али, он ничим није одавао узбуђење. Осмехивао се безазлено. Овај дугогодишњи немачки обавештајац није први пут био у тешкој ситуацији. Телер, капетан Гестапоа, био је неколико година у Крагујевцу шеф обавештајног центра, и после окупације није се легализовао. Гестапо је сматрао да ће он више користити ако и даље остане „власник“ галантеријске радње. Отуда многи Крагујевчани нису знали ко је Телер. Познаници су га сматрали добрим пословним човеком и „доброћудним Швабом“. Без обзира што је био чисти Немац, он се издавао за Аустријанца, који је своју земљу напустио после аншлуса „јер се не слаже са нацизмом“. Када су Немци окупирали Крагујевац, јавно је испољавао „незадовољство“. Неки су га сматрали и антифашистом. Дугалић је добро загледао сваког путника. Некима је говорио да се ближи час обрачуна са разним

⁷⁸ У Дугалићевом батаљону били су командири чета: Лаза Буђошки (раније поменут), ваздухопловни наредник Малшић, Мартиновић који је био водник у Првој чети пре формирања батаљона. Комесари чета били су: Жика Томић, Миладин Јовичић, студент из Забара, Драгић, студент из Гараша.

лихварима и зеленашима. Али Телер је прошао поред Дугалића незапажено. И у моменту када је мислио да је све свршено, наступио је кобни час за њега. Борац Цајлас, келнер из Крагујевца, на неколико дана пред долазак у одред имао је прилику да се упозна са правим Телеровим ликом. У кафани „Гушић“ где је Цајлас радио, једне вечери се Телер попео у једну од соба. У ходнику се срео са младим немачким официром који га је оштро поздравио. Нешто су кратко разговарали. Цајлас је чуо како млади официр неколико пута понавља: „ja vohll her Kaufman“ (дабоме господине капетане). Тада је схватио ко је Телер. Када је угледао Телера међу путницима који се враћају поново ка аутобусу, Цајласу је стао дах од изненађења. Пришао је комесару Дачи и рекао му ко је Телер.

Дача је притрчао Телеру.

— Ви мало причекајте — рекао му је благо, премда је цев од машинке подигао према његовим грудима.

Телер је стао. Рука је кренула ка револверу, који је био скривен испод левог пазуха. Савладао се и поново почео да се осмехује.

— Та ви ме познајете?! — ја сам трговац.

Бора „Доктор“, који је сада „аванзовао“ и важио као неки батаљонски обавештајац и иследник, саслушао је Телера. Зека му је у томе помагао. Његов ланац који је недељама висио на чакширама и због кога је морао да трпи много пецкања, нарочито, свога колеге Милована, пушкомитраљесца 2. чете, сада је стварно везао руке Немца. Код Телера су нађене забелешке са састанака са шефом Гестапоа за Србију. Биле су то нове директиве за борбу против НОП-а. То је било довољно. Плитка рака крај пута у туђој земљи — без војничких почаста и дирљивих говора — значила је крај капетана Телера.

Дугалићу се журило и није хтео да се бакће са Телером да га шаље у штаб одреда, јер му се учинио сасвим зрео за најстрожу казну. Али је погрешно. Од Телера су се могли добити многи драгоцени подаци. Благојевић је замерио Дугалићу због брзоплетости.

У аутобусу је пажњу Дугалића привукла једна жена, супруга озлоглашеног агента специјалне полиције

Јеремије. У потаји се бавила разним сумњивим пословима. Држала се охоло. При сусрету са Дугалићем осмехнула се презриво.

— Па зар сте ви вођа ове банде, господине Дугалићу?

— Ово је народна војска, а не банда — вриснуо је Дугалић.

Потргао је револвер у намери да је одмах стреља на лицу места. Али се комесар Дача успротивио.

— Не можемо је убити само зато што је жена полицијског агента — рекао је Дача.

Штаб батаљона је одлучио да се ова жена пусти.

Дугалић је наредио да се аутобус спали. Шофер је тражио да му се да писмена потврда. Путници су тихо гунђали, али када је викнуо да купе ствари, они су убрзо узели свој пртљаг и отишли према селу Божурњи да траже преноћиште.

*

После овог догађаја Дугалић је продужио са батаљоном у Наталинце. Успут је размислио о плану за напад. Одлучио је да се батаљон изненадно појави испред саме касарне у четним колонама и сконцентрише ватру целокупног наоружања на прозоре. За то време из сваке чете по једна група бомбаша требало је да се приближи згради и кроз прозоре убади унутра бомбе, а затим да развале врата.

Чете су стигле пред касарну око 21 час. Дејствовале се према командантовом плану. Али, жандарми су имали на прозорима џакове с песком, па се нису могле убацивати унутра и бомбе. Бомбе су бачене, али су експлодирале напољу. Изненадна митраљеска ватра и експлозија бомбе деловале су разорно на морал жандарма. Унутра је настала пометња. Чуло се и запомагање. Изненађење је донекле било постигнуто, али се у касарну није могло. Врата зграде била су затворена. Жандарми су се некако седили и отворили ватру из два пушкомитраљеза. Дугалић је наредио да се помоћу митраљеске ватре и бомби развале врата. Али, то је ишло врло споро. Жандарми су осетили намеру партизана. Па-

ника је расла. Нико ме се није чекала ноћ. Поједини жандарми су махали белим марамама у знак предаје, али су старешине продужавале да дају отпор. Време је пролазило.

Око 19 часова у Наталинце је стигла од Паланке немачка моторизована колона у помоћ жандармима. Дугалић није очекивао овакву брзу интервенцију Немаца, па је све снаге батаљона ангажовао против жандарма. На обезбеђењу према Тополи и Паланци налазио се по један вод. Ово је била једва довољна снага да привремено заустави Немце и омогући батаљону повлачење. Тако је и овога пута Дугалић био принуђен да одступи и то у време кад је победа била на домаку. Било је потребно само још мало времена па би жандарми капитулирали. Немци су прихватили жандарме, али ови више нису желели да остану у Наталинцима. Прогивно жељама Немаца, они су напустили касарну и одступили заједно са њима. Кордић више није био у стању да формира ову станицу, без обзира што су Немци инсистирали.⁷⁹

ЛОВЦИ У МУТНОМ

Поред ретких издајника који су Немцима достављали податке о кретању партизана, било је људи који су покушали да ову ситуацију искористе за лично богаћење. Они су се бавили разбојништвом и уценама и представљали се као органи партизанског одреда па би скупљали „добровољне прилоге“, одузимали војничке униформе и обућу и све то за себе присвајали.

⁷⁹ У прегледу догађаја за септембар 1941. године одељење државне заштите бележи оба ова догађаја (архив ВИИ, док. бр. 3/2-1, к. 51 и док. 31/1-1, к. 26). У свом извештају командант жандармерије Радовановић (генерал) описује напад на Наталинце и признаје да је морао да евакуише ову станицу јачине вода.

Према извештају штаба одреда (Зборник ВИИ том I, књ. 2, стр. 110) напад је изведен ноћу. Дугалићу је било сутерирано од штаба одреда да ноћу напада. Како је напад изведен према његовој одлуци пред сам мрак, највероватније је да је нека грешка у том времену (часу) напада.

Око Космаја вршљала је таква једна банда од десетак добро наоружаних криминалаца које су предводили Кандић и Чаруга.⁸⁰ Ова банда је долазила у село, наређивала да јој се припреми добра храна и пиће. У селу би остали неколико дана, а затим би прелазили у друго. Чаруга није говорио сељацима о својим војним и политичким циљевима јер их није ни имао. Ако би му се неко и најмање супротставио у погледу давања хране или новца, Чаруга би наредио да га избатинају. Батине и псовке су му биле једина средства којима је одржавао „везу“ са народом. Они који су познавали партизане одмах су посумњали у Чаругу. По селима се шапутало да они нису партизани већ нека пљачкашка банда. Нико се у почетку није усуђивао да о томе обавести партизане. Али је штаб одреда ипак брзо успео да добије податке. Било је ситних пљачки и крађа и од појединаца.

*

30. септембра у штаб одреда стигло је обавештење да ће Чаругина дружина сутрашњи дан да проведе у Мисачи. Чаруга је већ био издао наређење председнику општине да му припреме ручак и вечеру за тридесет људи. Благојевић је одлучио да нападне Чаругу у Мисачи и да га ликвидира. О саставу и наоружању Чаругине банде штаб одреда није довољно знао. Према подацима са терена рачунало се да он има око 20—30 људи, наоружаних са 5—6 пушкомитраљеза. С обзиром на овако велики број аутоматског оружја, командант одреда је рачунао да за ову акцију треба ангажовати цео батаљон.

Задатак је поверен 3. батаљону. Команданту батаљона Живадину Миловановићу дати су подаци о непријатељу — о његовој јачини и наоружању. Миловановић је решио да 8. и 9. чета изврше овај задатак. Чете су стигле у Мисачу негде око подне. Банда је била

⁸⁰ Чаруга, сељак из Лисовића. Пред рат је убио председника општине који му је избио једно око те је због тога лежао на робији. Кандић је био власник опанчарске радње у Аранђеловцу, раније је организовао провале.

у дворишту куће једног богатог сељака у центру села. Ту се спремао обилат ручак. Чаруга и Кандић седели су у гостинској соби. Живадин је прошао кроз село са 8. четом све до куће у којој је била банда, нагло отворио капију и са упереном пушком јурнуо према банди вичући: „Руке увис“!, „предајте се“. Они су у нeredу појурили ка оружју тражећи заклоне, док је већина скакала преко тарабе тражећи у бекству спасе. Један бандит, који је са пушкомитраљезом чувао стражу, успео је да притисне обарач. Кратак митраљески рафал расекао је команданта 3. батаљона и он је пао мртав. Борци, који су ушли за Живадином, отворили су ватру. Банда се брзо разбежала бацајући оружје. Неколико их је било рањено и један погинуо. Чаруга је искочио кроз прозор и побегао док Кандић, кога су преплашили звиждуци куршума, није смео да бежи, скочио је кроз прозор и сакрио се у пласт сламе. Пронашао га је заменик комесара чете.

Осма чета се вратила из ове акције носећи мртвог команданта батаљона. Чаругина банда била је разбијена, али не и уништена. Запљењена су два пушкомитраљеза и неколико пушака. Штаб одреда, а нарочито командант, нису били задовољни изведеном акцијом. Командант одреда је са командантима батаљона и штабом одреда извршио критичку анализу ове акције и скренуо им пажњу да доследно извршавају наређења штаба одреда. За команданта 3. батаљона постављен је Милорад Лабудовић, командир 4. чете 2. батаљона.

После разбијања Чаругине банде престало је разбојништво на територији 1. шумадијског одреда. Чаруга је прикупио остатке своје дружине и са њима се повукао на Космај.

БОРБА НА СВЕТИЊИ

Поручник Борнер, командир вода, из заштитне чете штаба 12. немачке армије враћао се из Берлина преко Београда за Солун. У четири велика камиона одвезао је поклоне Фиреру, Герингу и Кајтелу које је ревносни фелдмаршал Лист упутио својим шефовима. Пору-

чник је провео двадесет дана на одсуству код своје куће. Већина његових војника, узорних есесоваца, такође су провели по неколико дана на одсуству и посетили рођаке. Двадесет дана је брзо прохујало и поручник се морао вратити у своју јединицу. Вод је за то време оправио камионе и утоварио нови материјал. Сада је био спреман за покрет. То је била елитна „СС“ јединица коју је сачињавало око шездесет младих војника, наоружаних са шест пушкомитраљеза и четири „машингевера“. Борнеров вод имао је специјалну формацију и више је личио на чету. Он је њиме био поносан. Знао је кад га преместе из ове јединице да ће добити чету и чин капетана. Сада се враћао са камионима, пуним наоружања и друге опреме. Ту су биле комплетне униформе за официре, двогледи, пушкомитраљеви, машинке, ручни сатови, неколико стотина хиљада марака и неколико килограма златног новца, намењеног за специјалне сврхе. Врховна команда Вермахта слала је команданту 12. армије део онога што је он учтиво тражио редовним путем преко свога помоћника за позадину. На поласку су Борнеру рекли да се њему поверава овај драгоцен транспорт јер се верује да ће га он успешно и брзо провести кроз немирну Србију. Борнер је био поносан.

И тако једног прохладног октобарског јутра четири велика камиона и један луксузан „опел“, у коме се возио задовољни Борнер, кренули су од Берлина преко Лајпцига, Прага и Будимпеште за Београд. Борнер је унапред одредио дужине дневних марш-рута и коначишта. До Београда се све одвијало по плану. Ту је требало да остане један дан и одмори људство. Али ту су му забринуте рекли да пут између Младеновца и Крагујевца није „сигуран“, услед појаве „одметника“. Борнер се томе смејао. Зар њему и његовим одабраним војницима који су знали само за победе и који су због истицања на европским војиштима доспели у заштитну чету штаба армије, могу нешто „српски хајдуци“ о којима је нешто још у Солуну читао. Из Београда је кренуо тек у поподневним часовима следећег дана. Речено му је да је пут после подне сигурнији и да је такво наређење команданта корпуса. Борнер је гунђао што му се

кваре планови, али се морао повинovati наређењима старијих. Начелник штаба корпуса му је лично дао инструкции како треба да организује марш, да држи велика одстојања између возила и да људство буде у сталној приправности.

Генерал Штал добио је из Београда радио-депешу у којој му је командант корпуса саопштавао да кроз распоред његове дивизије пролази специјални ауто-транспорт који је из Врховне команде упућен у штаб 12. армије. Штала је ова вест мало узбудила. Он није желео да му се понови оно што се десило са групом официра који су долазили на Опленец. Борнер још није био кренуо ни из Београда а Штал је позвао Конопацког и мајора Функеа на саветовање. Шталу је било познато да се комуникација између Младеновца и Крагујевца тренутно не може потпуно обезбедити. За тако нешто није било ни људства а ни времена. Штал је сматрао да је најцелисходније да се пролазак транспорта сачува у строгој тајности. Обавештајци Конопацког и Функеа извештавали су да партизани обично у току ноћи организују заседу и у јутарњим часовима је напуштају. На основу ових података решено је да транспорт не креће из Тополе пре 10 часова.

Борнер је стигао у Тополу у сумрак 1. октобра. Марш-руту између Младеновца и Тополе прошао је мирно. Смејао се оном што је чуо у Београду о партизанима. Смех га је још више хватао док је био код мајора Функеа. Функе му је саветовао да до Крагујевца мора бити врло опрезан и да у Тополи преноћи и крене тек сутрадан у 10 часова. Он се тада озбиљно наљутио. Све мере предострожности према поручничковој оцени биле су бесмислене. Поручник је због задржавања енергично протествовао и претио да ће се жалити команданту армије. Захтевао је да продужи марш до Јагодине и да тамо одмори. Штал је категорички забранио ноћни марш, али се поручник Борнер бунио да чека 10 часова и тако изгуби неколико драгоцених јутарњих часова. На крају је решено да се Борнеру да ојачање. Према плану мајора Функеа, Борнеров вод је ојачан са још 20 војника који су ишли на челу колоне. Мајор Функе је још сугерирао да се камиони

крећу на међусобном одстојању од 50 до 100 м и да се на сваком камиону поставе по четири стална „осматрача простора“, а да сва аутоматска оружја буду постављена на кабине и каросерију спремна за дејство. Борнер је поступио према овим упутствима, премда није схватио да је то неопходно.

Исте вечери командант Првог шумадијског одреда, који се тада налазио у Винчи, примио је из Тополе обавештење о кретању Борнеровог конвоја. Штаб одреда одлучио је да Првим батаљоном нападне конвој. Командант одреда испољавао је бојазност да Дугалић са својих стотину бораца неће бити у стању да савлада овако снажну немачку колону. Али се ништа није могло учинити. Остале батаљоне било је немогуће прикупити тако брзо. 2. батаљон био је код Лазаревца, а 3. северно од Венчаца.

Било је негде око пола ноћи када је заменик комесара одреда стигао у Први батаљон. Борци су спавали. Само су стражари и дежурни били будни. Команданта батаљона пробудио је дежурни.

Шане је пренео инструкције Дугалићу да заседу организује у рејону од Божурње до Чумића наглашавајући да је немачка колона јака око 50 људи и да је задатак врло озбиљан.

Дугалић је био узбуђен. То је био први озбиљан сусрет са Немцима који је одавно очекивао. Сада је дошао и тај очекивани моменат. Осећао је неодољиву жељу да што пре крене у акцију, али се истовремено плашио и резултата. Знао је да је пред њим и целим батаљоном тежак испит. Наредио је дежурном да батаљон построји у дворишту. Док су се чете постројавале, Дугалић се консултовао са Шанетом, као представником штаба одреда, и члановима свога штаба. Предложио је да се крене у Влакчу у шири рејон брда Калуђерица, који је био најпогоднији за организацију заседе, јер пружа најбоље услове за организацију осматрања према Тополи и према Крагујевцу. Дугалић је према светлости карбидне лампе извршио смотру оружја и муниције. Борцима није говорио о предстојећој

акцији али је пажљиво прегледао сваки затварач и и сваки оквир муниције. Оружје је било у добром стању.

Батаљон се издужио на друму за Страгаре. Чуо се само бат ногу и повремено звецкање опреме. Још није почело да свиће када је батаљон стигао у рејон Калуђерице. Наређено је командирима чета да распореде људство у једном шумарку за одмор и да поставе страже. Командант батаљона кренуо је са командирима чета и два курира да тражи место за заседу.

Још у току марша командант батаљона је размишљао какав би начин дејства био најбољи. Разматрао је две могућности организације заседе. Према првој заседа се могла организовати само са једне стране пута и то на удаљењу од 150 до 200 метара, па да се са овог одстојања отвори ватра на камионе, оштете мотори и нанесу извесни губици људству. А затим, под заштитом пушкомитраљеза, да се изврши јуриш. Овакав начин организације заседе Благојевић је само теоретски разматрао, али га није препоручивао. Говорио је да би овакав начин дејства био оправдан, ако земљиште то захтева и ако се заседа организује помоћу неке веће јединице у циљу напада на јачу непријатељску колону. Овако се могао разбити непријатељ, али не и уништити, била би заступљена већа сигурност сопствене јединице, односно могуће је у жељеном моменту извршити успешно повлачење. Али са друге стране, требало је имати доста муниције и добре стрелце, а такође ножеве на пушкама и ручне бомбе. Бомби је било, али ножева мало. Дугалић је знао да његови борци нису били још постали вешти стрелци.

Други вид заседе који је већ практикован и који је и Благојевић препоручивао био је: распоред људства непосредно уз саму комуникацију и отварање ватре са блиског одстојања — са свега неколико метара. Овај начин му се учинио у овом случају сувише ризикантним. Изаћи непосредно на комуникацију значило је ухватити се у коштац са Немцима и борити се на живот и смрт. Јер овде се није радило о малим непријатељским снагама, већ о скоро целој чети есесоваца. Непријатеља је требало напасти. Али „напасти“

је био сувише растегљив појам. Напасти се може и са неколико пушака, али шта би се тиме постигло? Дугалић је хтео победу. То се могло постићи уништењем непријатеља.

Дугалић се коначно одлучио: првенствено постићи потпуно изненађење наметањем непријатељу блиске борбе, коју одмах у почетку распламсати до максимума и завршити је у што краћем времену. Знао је да ће тако ватра његовог наоружања бити најефикаснија.

Приликом коначног одређивања места заседа, Дугалић је пошао на један смео подухват. Зауставио се на заравни званој Светиња, где је пут у врло благом нагибу падао према Тополи. Са обе стране пута била је доста ниска и не тако густа ограда од купина и трња и позади такође мали и редак кукуруз. У целини је ово место пружало врло слабе услове маскирања, а заклоне од пушчане и митраљеске ватре уопште није било. Услови за повлачење су такође били слаби. Ово место није било погодно за организацију заседе, али са друге стране, оно није побуђивало сумњу.

Одређен је распоред за сваку чету и сваки пушкомитраљез. Зека би са својим митраљезом легао на свако место и вршио проверу услова дејства. Очекивало се да ће се немачки камиони кретати на већем међусобном одстојању, па су и чете добиле шири распоред. Чете су поселе западну страну пута с тим што је Прва чета која је била на врху заседе имала део снага с обе стране пута. Она је имала три пушкомитраљеза. Један од њих — Зекин, Дугалић је задржао да дејствује под његовом непосредном командом.

Већ је почело да свиће. Командант је наредио да батаљон поседне положаје. Одређене су две патроле са пушкомитраљезом и упућене правцем према Тополи и Крагујевцу. Патроле су имале задатак да извиде терен, да се на погодном месту маскирају и остану док не буду позване. Командирима чета је наређено да организују систем ватре у оба правца, али са тежиштем према Тополи, да обрате пажњу на маскирање људства и дисциплину ватре. Наредио је да се ватра отвори када он опали из свог пиштоља.

Прво је требало ватру отворити на челни и зачелни камион, како би се непријатељу спречило маневрисање. Командири су тек сада схватили да се очекује нека већа колона камиона, те им се није много свиђало место заседе. Командир Лаза је тихо гунђао:

— Могло се, Дуле, наћи и неко боље место — рекао је Дугалићу.

— Само на посао и не брини — одговорио је самоуверено Дугалић.

Командири су довели чете на одређена им места. Борци су се ужурбано маскирали. Пушкомитраљесци су правили заклоне за своје пушкомитраљезе. Већ се било потпуно разданило. Дан је био ведар. Само је долину Јасенице притискала густа магла, али се и она лагано пела уз падине Рудника и његових огранака. Дугалић се налазио на јужном крају заседе према Крагујевцу. Лежао је крај Зекиног пушкомитраљеза. Чекао је да га командири извести да је људство спремно за дејство. Убрзо су га известили да је са организацијом заседе готово. Наредио је да се патроле повуку и да њихово људство заузме распоред у заседи.

Настало је ишчекивање, оно што нико није волео а што је било најнепријатније код оваквог начина дејства. Борци су већином ћутали и покушавали да мисле на нешто друго, док су неки тихо шапутали о нечему што би им прво пало на памет, само да би тако скратили време. Сви су имали једну заједничку жељу: да се чекање што пре заврши.

Ускоро је Дугалић био обавештен да се од Чумића комуникацијом приближавају једна кола са коњском запрегом. Сељак педесетих година терао је коња лаким касом. У колима се видео плуг. Очигледно је било да иде на орање. Дугалић је изашао испред заседе и изненадно се појавио пред сељаком.

— Здраво пријатељу — одјекнуо је изненадно оштар Дугалићев глас.

Сељак се уплашио и нагло зауставио коње. Пред њим је стајао наоружани висок снажан човек у официрској униформи.

— Где идеш? — питао је Дугалић.

— У њиву на орање.

— Где ти је њива?

— Тамо крај Вукичиних забрана — и показа руком према истоку.

— Хоћеш мало да ме повезеш?

— Изволите само, господине — одговорио је сељак збуњено.

Дугалић се попео у кола и остао у стојећем ставу.

— Терај лагано — добацио је сељаку.

Кола су ушла у заседу. Коњи су узнемирено фрктали. Сељак се окретао, а страх га све више хватао. Дугалић је мирно стајао и гледао лево и десно. Када су кола изашла из заседе, Дугалић је искочио.

— Довиђења и хвала. Ником ни речи, иначе оде глава.

— Боже сачувај, господине, ни на памет ми не пада да ма шта говорим.

Сељак скрену са друма на сеоски пут и ошину коње који у галопу одјурише према њиви.

*

Било је око 9 часова када су осматрачи јавили да се од Тополе приближава моторизована колона. Вест о наиласку Немаца борце је узнемирила. Заседа је ожи-
вела. Чули су се појачани шапати и звецкање оружја. Многи борци су хтели да промене своја ранија места. Командири су опомињали на тишину и на маскирање. Командант је двогледом посматрао немачку колону која се пела уз Трnavу. Дошао је на средину заседе и рекао гласно:

— Напашћемо колону која долази од Тополе, оријентишите се у том правцу. Пуцањ из мога пиштоља биће знак за отварање ватре.

Борнеров одред се приближавао заседи. Немачки војници су од Тополе осматрали лево и десно око пута. По шумарцима испод Бокање отварали су и митраљеску ватру. Ништа сумњиво нису примећивали у близини комуникације, па их је та непрекидна пажња замарала. Топло сунце их је успављивало. Борнеру је сметала спора возња. Једва је чекао да прође ту ђаволску „опасну зону“ коју су му натурили у Тополи.

Сам је понекад погледао лево и десно, али ништа није осетио сумњиво, чак ни оно место где се налазила заседа. Прошао је на неколико метара поред митраљесца Милована Живановића не примећујући ништа. Када је мали ауто био на ивици јужног дела заседе, пети камион је већ био испред Миловановог митраљеза. Клећећи крај Зекиног митраљеза, командант је нанишанио на прву лимузину и притискао ороз маузера. Одјекнуо је његов глас:

— Пали!

Заштектао је прво Зекин митраљез па затим и остали. Зека је цео први рафал сручио у лимузину. Кола су скренула у канал. Мотор је и даље бректао. Из резервоара је истицао бензин и мешао се са крвљу, која је текла из каросерије. Немачки капетан, један подофицир и шофер били су пресечени. На аутомобил Борнера отворена је ватра из пушака. Први меци су погодили шофера и кола су скренула у канал, али Борнер је успео да искочи и заузме заклон у каналу. У руци је држао „парабелум“ из кога је пуцао лево и десно. Овај врли есесовац први пут у својој војничкој каријери осетио је страх. Све му се чинило као ружан сан и сувише језив.

Пушчана и митраљеска зрна секла су моторе и каросерије камиона. Из првом камиона, у коме су се налазили Словаци, искакали су са подигнутим рукама увис. Они нису од страха могли да употребе оружје.

Есесовци из осталих камиона спремно су дочекали напад. Они су искакали из камиона у канал крај пута и отварали ватру. Падали су мртви. Војници који су навикли да побеђују сада су се гушили у сопственој крви. У узани канал Немци су скакали један за другим покушавајући да се што боље заклоне. Челични шлемови нису помагали. Митраљесци су кратким рафалима секли нагомилане немачке војнике. Канал се пунио лешевима, а крв је текла и по асфалтном путу. Жестока митраљеска и пушчана паљба трајале су око 20 минута. Отпор Немаца је био све слабији. Са чела заседе одјекнуо је заповеднички командантов глас:

— Јуриш!

Команданту се учинило да борба траје сувише дуго, па је настојао да је што пре заврши. У борбеном заносу, уз повике „ура“ борци су се дигли из својих заклона. Неколико бомби је бачено у канал. Са пушкама на готовс, ускочили су међу Немце и ударали их кундацима. Неколицина преосталих који су и даље пружали отпор, били су ликвидирани. Поручник Борнер пао је међу последњима. Он се упорно борио. Када су партизани прешли на јуриш, он више није имао метака. Остао је још само један. Комесар батаљона Дача, прилазио је Борнеру са упереном машинком.

— *Gewehr obliegen*, довикнуо је Дача једину научену немачку реченицу.

Поручник није испуштао револвер. Држао га је у висини своје главе. Дача је притискао окидач машинке. Одјекнуо је само тихи ударац затварача. Није било више муниције. Борнер је притиснуо цев револвера уз слепоочницу и опалио. Пао је под точкове аутомобила и остао непомичан. Десна рука му је стезала дршку револвера из чије цеви је излазио слаби плавичаст дим. То је био последњи пуцањ на бојишту.

— Скините сав материјал из камиона, покупите оружје — наредио је командант.

Бора Нешковић „Доктор“ руководио је евакуацијом опреме. Он је имао задатак да запали возила. Заробљених 20 војника од којих су већина били Чеси и Словаци употребљено је за извлачење немачких лешева.

58 немачких војника и два официра лежало је поређано на Светињи на ивици асфалтног пута. Један борац је са бензинском кантом поливао камионе и лаке аутомобиле. Бора је ишао за њим и кресао шибицу. Плануло је седам буктиња, а густ дим се подигао високо и заклонио сунце. Камион су горели одајући последњу почаст Фиреровим гренадирима и телесној гарди фелдмаршала Листа.

Овај окршај трајао је свега 42 минута. Батаљон се еврстао у колону и кренуо низ Влакчу према Страгарима. Заробљеници су носили пакете са униформама. Скоро сваки борац носио је по две пушке, пушкомитраљез или машинку. Код страгарске школе извршено је пребројавање плена:

- 16 пушкомитраљеза, од којих је половина била упакована у сандуцима,
- три машинке,
- око 40 револвера,
- 120 опасача са ножевима и фишеклијама,
- 50 пушака,
- 120 нових комплетних униформи, највише подофицирских и официрских,
- велики број ручних бомби.

Поред наоружања било је неколико килограма злата, доста новца, чоколаде, цигарета и осталог. Командант је био усхићен својим успехом. Његови губици били су: два лакше рањена.

Командант одреда сутрадан је дошао у Страгаре да лично честита борцима. У школском дворишту био је постројен батаљон у новим немачким униформама и са шлемовима на главама на којима су биле нацртане огромне петокраке звезде. Командант одреда је сваком борцу честитао успех који није био само највећи успех батаљона, већ један од највећих успеха ослободилачке војске у Србији у то време.

Заробљене немачке војнике одвела је једна патрола за Горњи Милановац који је био ослобођен. Са овом патролом је кренуо и курир Аврамовић који је однео извештај Врховном штабу у Ужице.

*

Борбу на Светињи слушао је народ оближњих села и дивио се партизанском јунаштву. Многима су текле сузе радоснице кад би чули како штекћу партизански митраљеи.

- Ала туку наши! — чули су се радосни повици.
- Прави рат.
- Тамо се гине.
- Нека се гине, гину Немци више.
- Нека Шваба осети тврдо.

Када је посукљао густ дим и омотао Светињу, већ је било јасно да су партизани победили. Народ је био

радостан. Људи су се грлили. Шумадија је славила победу. Догађај се препричавао и вишеструко увеличавао. Вест се брзо ширила по селима.

*

И Немци из Тополе слушали су борбу.

Мајор Функе је сматрао да ће транспорт проћи без потешкоћа. Његов план као и ојачање које је дато још га је више уверавало у то. И Штал је био безбрижан. Све док се није чуо прасак бомби и штектање митраљеа.

Од тада Штал ни Функе нису мировали. Са групом официра изашли су на југоисточне падине Опленца да би боље чули борбу. Минути су пролазили, а ватра није слабила. Долина Јасенице је хучала од непрекидне и јаке митраљеске паљбе.

— Жестоко — рече Штал.

Он се сети једне борбе код Гдањска у Пољској у којој је његова дивизија савлађивала отпор 2.000 пољских морнара који су се бранили до последњег човека.

Ватра је затим нагло престала.

— Прошли су — рече Штал са олакшањем.

— Дим!, нешто гори — рекао је неко од присутних.

Сви су се згледали у недоумици. Штал је пребледео.

— Шта то гори, мајоре? — обрецнуо се на Функеа, као да је он био кривац за све.

— Не знам, господине генерале — процеди овај кроз зубе.

Штал је одмах наредио Функеу да се ангажују сва расположива возила и у њих утовари што већи број војника, да се ангажује и једна батерија артиљерије и са свим тим снагама да се крене према Кремењачи. Команданту 749. пука у Крагујевцу послан је радиотелеграм да помоћу својих возила упути одред војника путем за Тополу. Док је одред комплетиран, прошло је скоро два сата. На крају је кренула колона од 20 камиона са близу 300 војника и 4 хаубице 105 мм. Ге-

нерал Штал са мајором Функеом и командантом 724. пука сео је у један оклопни аутомобил и кренуо на зачељу колоне.⁸¹

Колона се кретала по маршевским правилима када се предвиђа борба у сусрету са истурањем снажне претходнице. Из претходничких камиона одјекивали су чести митраљески рафали. Претходница се зауставила на неколико стотина метара испред места где се одиграла борба. Командант је наредио војницима да сиђу са камиона и крену напред у стрељачком строју. После извесног времена командант претходнице рапортирао је Шталу:

— Господине генерале, армијски транспорт је уништен — 58 војника и подофицира и 2 официра су мртви, остали војници су нестали; сва возила су изгорела, а о непријатељу нема никаквог трага.

Штал је немо саслушао рапорт. Изашао је из оклопних кола и пошао према попришту.

Поређан у једну линију лежао је непомично одред есесоваца у униформама које нису биле ни такнуте. Крв се већ била осушила. Војници Трећег Рајха само су били разоружани. На путу и по каналима биле су огромне локве усирене крви.

Немо, са руком на поздрав, генерал Штал је дуго посматрао колону мртвих војника. Ретко је од почетка овога рата виђао оволико мртвих немачких војника, а сложених на једном месту и овако поређаних — никада.

Каква је то несаломљива снага народа у земљи чија је регуларна војска капитулирала за свега неколико дана!? Откуда му таква необуздана сила и префињена вештина да тако брзо и тотално уништава непобедиву и одабрану војску Немачке!? Каква је то ратничка етика ових балканских хајдука да у оваквом реду оставе бојиште и поређају побијене непријатељске војнике? Да ли је то израз пијетета према мртвим ратницима или иронија? О свему томе размишљао је

⁸¹ Из Тополе био је упућен ојачани 2. батаљон 724. пука који је привремено био потчињен 714. див. а из Крагујевца ојачани 3. батаљон 749. пука. (Подаци из оперативног дневника 65. корпуса. Архив ВИИ, док. бр. 1, фасц. 19, кут. 9).

генерал Штал. Он је са официрима обишао места где су били распоређени партизани. Нашли су само на два места мало крви. То је говорило да је непријатељ имао незнатне губитке. Та чињеница је запањујуће деловала на генерала.

Доласком борбене групе из Крагујевца на Светињу се слегло око 500 немачких војника са преко 20 минобацача и 8 хаубица. Претражили су целу ближу околину. Артиљерија и минобацачи тукли су непрестано Кременјачу и падине Рамаћког виса. Група Немаца сишла је до првих кућа у Влакчи и почела да их пали. Једна партизанска патрола са пушкомитраљезом, била је остала више Влакче, да пази на поступке Немаца. Милован Живановић, пушкомитраљезац, отворио је ватру на Немце и они су се брзо повукли. Нису смели дубље да се увлаче у село.

Али раздражени Немци у свом бесу нису могли да се не свете. Похватали су тридесет људи из Трнавe који су се тог момента враћали из Шења вукући креч. Када су сељаци стигли до каменолома под Кременјачом, били су опкољени од Немаца. Немци су их сврстали у два реда и повели путем ка Светињи. На путу су остали запрегнути волови. Немачки официр је рапортирао Шталу да је ухватио 30 „бандита“. Штал је погледао групу сељака. Били су то скоро све старији људи.

— Зар су ови побили наше војнике, мајоре? — питао је Штал Функеа, са изразом јеткости и срџбе.

Мајор слеже раменима:

— Нисам сигуран, господине генерале.

— Зар су то комунисти? — питао је генерал са призвуком сумње.

— Јесу.

— А где им је оружје?

Официр се ушепртља:

— Директни сарадници, господине генерале, па нису наоружани.

Овај официр, командант једног батаљона, извршавао је наређење свог команданта пука. Генерал Штал је желео одмазду, желео је да се свети за смрт својих сународника, да српском крвљу спере германску крв

— желео је да се свирепо свети комунистима. Он је наредио команданту пука да одмах пронађе непријатеља и да му приведе комунисте живе или мртве. Командант пука је знао да се генерал неће умирити нити ће се ово бесомучно тражење завршити све дотле док се не пролије крв противничке стране. Зато је био у издавању наређења својим потчињеним нешто практичнији него што је обичај код Немаца. Наредио је да му приведу сваког мушкарца, способног да носи пушку. Војници су сатима претраживали шуму и јаруге испод Кременјаче и Калуђерице. Артиљерија и минобацачи су непрекидно гађали. Официри су били изгубили сваку наду да ће икога наћи и почели су да размишљају о томе како ће се све ово свршити. Тада су наишли на сељаке. Појурили су им као крвожедне звери, као ловци који би после дугог узалудног лутања изненадно наишли на дивљач. Обрадовали су се. Био је то за њих крај узалудних напора, а и ноћ се ближила. Плашили су се ноћи. Сељака је било мало. Унижавајуће је за „изабрану нацију“ ако се за два мртва Немца стреља један Србин. Али с тим су се сада морали задовољити.

— То су комунисти и то сви? — питао је генерал команданта пука.

— Сви, господине генерале.

Штал је знао да ово нису партизани. Осећао је грижу савести према изгинулим војницима и официрима што их достојније не може да освети. Био је бесан, али и немоћан. Наредио је да се похватани сељаци без саслушања стрељају. Користећи се сумраком и кукурузима, неколико људи је побегло са стрељања.

Исте вечери, по повратку у Тополу, Штал је послао извештај команди армије.

Сутрадан је стигла на Светињу специјална комисија из немачке команде за Србију да испита случај. Комисију је предводио један генерал, а и Штал је био укључен у њу. Дошли су оклопним аутомобилима. Један одред немачке војске обезбеђивао је рад комисије.

Тако се завршио овај пораз Немаца у Шумадији који је одјекнуо целом Србијом па и изван њених граница. Име Дугалића прочуло се надалеко, а изговарали

су га са усхићењем. Многи омладинци су одмах похитали у његов батаљон. О Дугалићу су почели да причају и Немци. Када би чули његово име, хватала их је језа.⁸²

ШТАЛ ТРАЖИ ПРЕГОВОРЕ

Пораз Немаца на Светињи примљен је у свим немачким војним круговима на Балкану са великим узнемирењем. Ово је био само још један доказ да се у Србији не ради ни о каквом „бандитизму“ — како се то обично истицало у неким немачким извештајима, већ да је народ објавио рат Немачкој и њеним савезницима. Првих дана октобра су устаничке снаге у западној Србији ослободиле неколико градова, међу којима Ужице и Чачак. Немачка команда за Србију и команда 12. армије, са забринутошћу је пратила развој ситуације.

Командант 12. армије тражио је опширан извештај о свим последњим догађајима. Генералу Шталу било је наређено да изврши анализу војно-политичке ситуације на подручју своје дивизије и да је достави.

Догађај на Светињи дубоко је потресао Штала. Он је написао у извештају: „Крајње је време да се звони на узбуну, Шумадију је захватио устанак који се шири као пожар ношен ветром“. Штал није имао довољно снага да се супротстави устанку. Раније је већ добио извештај од команданта пука из Крагујевца да су устаници заробили гарнизон у Горњем Милановцу — целу чету војника и да су успели да побегну само официри са мањим бројем људства.

Сада је следио нови ударац. Генерал је био свестан чињенице да је са снагама своје дивизије овако распо-

⁸² У операцијском дневнику 65. корпуса специјалне намене (документ бр. 1, фасц. 19, кут. 9, Архив ВИИ ЈНА) Немци описују ову борбу, наводе исти датум али не и исте губитке. У документима Недићеве администрације борба се помиње, али без детаља. У партијској документацији, која је претежно мемоарског карактера, постоје различити подаци о висини немачких губитака, али углавном су или исти као што је у материјалу изнесено, или већи. На основу упоредне анализе, као и консултације са преживелим учесницима, наведени губици су тачни.

ређеним, врло опасно напустити гарнизоне и да тако доводи у опасност губљење тих истих гарнизона ако из њих изведе људство. Све што је могао да учини то је да скупи 500 људи на Светињи. Ово је било мало за предузимање офанзиве против устаника. Раније је имао извесне илузије о слабости устаничке војске, али Светиња га је убедила у супротно. Искусни војник знао је да би и ово људство брзо изгубио само ако би га више удаљио од гарнизона. Инстинктивно се код њега појавио респект према устаницима, почео их је називати „побуњеничке снаге“, наместо ранијег термина „комунистичка банда“. Осећај војничке немоћи пренео се и на психу генерала. Почео је да се осећа лично немоћним и угроженим. Страховао је за сопствени живот. Он више није господарио ситуацијом, већ су му се догађаји наметали. Иницијатива је изгубљена — говорио му је војнички разум. То га је још више уплашило. Он је из искуства знао да у рату после губљења иницијативе брзо и неминовно долази до пораза. То је закон рата.

Што се више удубљивао у ситуацију генерал је долазио до јачег убеђења о немоћи своје дивизије. Сва упоређивања и анализе појединих елемената ситуације ишла су у прилог противника. Устанак је требало локализовати, а затим разбити и уништити. То је била општепозната формула, али она је овде звучала сувише апстрактно. Расположивом војном силом се устанак не може угушити — то су знале све више немачке команде. То је и Шталу било јасно. Због тога му је препоручено да предузме мере разбијања побуне дејством „изнутра“ а да у те сврхе максимално користи Косту Пећанца. Такође му је речено да ће у овај крај убрзо стићи и један одред Љотићевих добровољаца. То није било баш много утешно. Генерал је и даље појачавао страже око своје виле. Сигурност комуникације била је његова болна тачка. Сопственим снагама није могао да је потпуно обезбеди. А саобраћај се морао одвијати. Као саобраћајница ова комуникација имала је за Немце стратегијски значај. Да би бар привремено решио проблем, Штал се послужио лукавством. Без обзира што је тиме доводио у питање углед Вермахта

и свој сопствени, Штал је наредио Функеу да некако успостави контакт са руководством 1. шумадијског одреда и позове га на преговоре. Немци су желели да испитају под каквим условима би партизани одустали од напада на комуникацији. Помоћу Зоренца и Конопацког пронађен је човек који је однео понуде Немаца партизанима. Овај човек је пронашао штаб 1. батаљона у селу Влакчи код школе и предао Дугалићу поруку. Рекао је да ће Немци овога пута да одустану од извршења одмазде, али да захтевају да партизани убудуће одустану од напада на немачке транспорте. Дугалић је отпустио овог човека са поруком да партизани са Немцима неће другачије преговарати него преко нишана.

На одговор Штал је био бесан. То је било понижавајуће за њега, немачког генерала. Циљ је био промашен. Рачунао је да ће његова порука поласкати „једном побуњеничком вођи“, да ће га навести на преговоре и неактивност, бар за извесно време, а Немцима је било то потребно. Говорило се да ће за два месеца Русија бити бачена на колена, а онда ће стићи елитне дивизије са источног фронта које ће „задавити“ балканске побуњенике. Штал је чекао тај дан. Два месеца је већ било прошло од почетка рата на Истоку. Стално се говорило о брзом паду Москве. Генерал је био нестрпљив. Москва је била далеко, а овде је горело под ногама.

После ових догађаја Штал је наредио Конопацком да форсира опремање четничких одреда Косте Пећанца, чија се делатност све до тада није осећала.

Конопацки је настојао да што пре опреми „војску“ војводе „опленачког“, због својих интереса, и интереса 714. дивизије. Милованчевић, „војвода опленачки“, сада је сматрао да и он представља неку личност. Његове су амбиције биле задовољене. Неуморно је крстарио по селима скупљајући добровољце. Величао је Косту Пећанца и његову војску, причао је о „светој мисији борбе против комунизма“. Али су људи са неповерењем гледали на Милованчевића. Већ се увелико причало како су га партизани отерали са збора у Наталинцима и ударили ногом у тур. То је до краја расклимало његов иначе лабав ауторитет. Сви они који су одлазили у Аранђеловац и видели четнике како шетају по вароши,

сусрећу се са Немцима и поздрављају, изгубили су илузије о добронамерности старог војводе — Пећанца. Све приче о „тајном плану Пећанчевом да надмудри Швабе“, нису звучале убедљиво.

Милованчевић у целом срезу опленачком није нашао много ватрених присталица које би одушевљено прихватиле његов позив. Почео је да нуди новац. Ни са тим није ишло тако глатко. Поштени људи нису хтели да зараде на прљавом послу. Ипак се нашло њих неколико који су ступили у ову војску. 15. октобра Милованчевић је имао „на лицу“ 18 људи међу којима и једну жену, а на списку нешто преко 40. На Торовима крај Тополе Милованчевић је постројио своју војску, капетан Конопацки је извршио смотру и закључио да их треба наоружати. Према уговору са Пећанцем „Опленачком одреду“ требало је издати из магацина у Тополи 30 пушкомитраљеза, 300 пушака и неколико сандука бомби. Конопацки није унапред смео да изда оволико наоружање, али је на интервенције Милованчевића и уз сагласност Штала издао 8 пушкомитраљеза и 10 пушака, тако да је сваки други Милованчевићев човек имао пушкомитраљез. Немци су желели да ове прве Пећанчеве јединице оставе на становништво јак утисак. То је била идеја генерала Штала, па је њу прихватила и виша команда.

Поред Пећанчевих четника које је собом довео од Ниша на територији Шумадије сада су оформљени: Милованчевићев Опленачки одред, Колубарски четнички одред, под командом Никчевића, и Качерски четнички одред, под командом Гордића.

Никчевић је уживао извештан углед у Колубари па је успео да формира у неколико села чете и да их организацијски учврсти. Његов је одред убрзо постао главни ослонац Пећанчевих четника.

Гордић је био врло спретан човек. Он је успео да искористи околност што је утицај Партије у неким селима око Белановице био слаб, па је у њима, помоћу новца и пропаганде успео да окупи близу стотину људи. То је било све што је постигнуто „великим подухватом“ Пећанца у Шумадији.

Остале војводе су затајиле. Наредник Света из Маслошева кога је Пећанац поставио за војводу рудничког започео је агитацију по селима испод Рудника. У Маслошеву је партизанска патрола нашла „војводу“ са неколико четника. Четнике је разоружала а „војводу“ одвела Дугалићу.

Поп буковички — „војвода од Букуље“ — био је скупио неколико људи који су се убрзо разишли кућама. Поп је остао сам, па га је Пећанац презрео. Време је пролазило. Резултати Пећанчевог подухвата били су мали. Шумадија није прихватила издају. Остала је верна својој традицији и Комунистичкој партији. Због тога су сви били разочарани: Немци, Пећанац и зеленаши.

Аранђеловачка реакција на челу са Илијом Михаиловићем и Думовићем долазак Пећанца схватила је као гаранцију успешне борбе против комунизма. Она се убрзо разочарала у „војводу“ и почела га напуштати те се поново окреће према Недићу. Ни у генерала Новаковића није имала нарочите наде. Од њега је очекивала да створи „велику војску“ па му је у ту сврху слала и новчану помоћ. Дани су пролазили, а генералова војска се није повећавала. Уништити комунисте то је био њихов циљ и жеља. Ко буде њих уништио томе ће дати све и њему ће служити. Помагали су свакога ко се бори против комуниста.

Тако је једном приликом у Аранђеловац дошао адвокат Аца Лазаревић. Посетио је све истакнутије богаташе. Рекао им је да прикупља „добровољачку војску“ за борбу против комуниста. Тражио је новац и помоћ у врбовању добровољаца. Они су знали да је Аца Љотићев човек. Љотић у овом крају није био популаран. Аранђеловачка реакција није се са њим хтела да повезује па се Лазаревић вратио у Смедерево без резултата.

У Аранђеловцу је тих дана формиран „Одбор народног спаса“ на чијем се челу налазио Илија Михаиловић. Одбор је имао задатак да прикупља новчана средства за Недићеву „пољску стражу“ — о којој се причало да је главна антикомунистичка оружана снага. Овај одбор је развио широку акцију прикупљања до-

бровољног прилога. Убрзо је прикупљено неколико милиона динара. Народ није давао новац. Зеленаши су га дали. Свега неколико људи из овога краја пошло је у Недићеву војску, и то они који су желели да лако дођу до новца.

Наши симпатизери из Аранђеловца будно су пратили рад „Одбора народног спаса“, а нарочито акцију прикупљања новчане помоћи и врбовања добровољаца. О свему је био обавештен штаб Првог шумадијског одреда. Сазнало се и то да ће Думовић кренути у Београд да преда новац Недићу. Он као истакнути члан Одбора требало је на свечан и симболичан начин да преда новац и злато „оцу Србије“ као знак „велике привржености народа орашачког среза“, одакле је и он родом, њему и његовој ствари — „спасавању српства“.

Командант одреда наредио је команданту 3. баталјона да контролише комуникацију Аранђеловац — Младеновац и да ухвати Думовића. Командант баталјона дао је задатак својој 7. чети да блокира Аранђеловац и контролише комуницирање са Аранђеловцем. 7. чета се сместила у Копљарима и сваки дан организовала заседу на Баљковици.

Немци нису седели скрштених руку. Један немачки обавештајац налазио се у 7. чети. Он је често био са комесаром Младеновићем. Измишљао је приче о својим тешкоћама за време илегалног рада у Београду и због тога упорно инсистирао да буде примљен у СКОЈ. Као борац се истицао, добровољно се јављао у патролу, заседу и свуда где је било тешко. У чети су га почели сматрати добрим борцем. Био је сувише претенциозан. Неки борци су га називали лакташем, мада комесар то није прихватао. Он се једаред понудио да оде у Аранђеловац, да види „како је тамо“. Рекао је да он то може лако да учини јер зна немачки, а има и искуства из рада у Београду. Сви су овај његов предлог оценили као смео подвиг. Дали су му најбољи револвер из чете, окитили га бомбама. Тада је он отишао на састанак немачком обавештајцу и испричао му све о 7. чети, па чак и њеном задатку да чека Думовића. Тада

је са њим тачно утврдио начин слања обавештења. Њему је било наређено да шаље честе писмене извештаје које је требало да оставља на тачно одређеним местима на прузи Аранђеловац — Младеновац. Вратио се из Аранђеловца, донео новине и пола цака цигарета. Причао је о својим подвизима у вароши, о сусретима са немачким војницима и вештом маневрисању да га не легитимишу. Сви су му се дивили и хвалили га. Једино је Лида Маринковић, који је тада био водник, седео по страни. Остао је и даље скептик.

— Није то тачно — рекао је он.

Неколико дана чета је узалудно чекала у заседи. Нико се није појављивао. Једног октобарског јутра, када је чета излазила на Мађарево брдо у заседу срела се са два камиона Немаца. Немци су од Орашца журили, јер су знали где се партизани налазе. 7. чета се још није ни развила за борбу, а Немци су искочили из камиона и у стрељачком строју кренули ка месту заседе. Развила се кратка борба у сусрету. Партизани су били изненађени појавом Немаца. Командир је наредио повлачење. Чета се повукла у село Бању. У чети су почели да сумњају да је неко дао Немцима обавештење и да у чети постоји шпијун.

Да би онемогућио шпијуна, командир чете је пребеглао лукавству. По подне истога дана напустио је Бању и упутио се на југ. Борцима је рекао да ће за извесно време да напусте овај крај. У међувремену команданту батаљона је предложено да упути у заседу на Баљковици неку другу чету. Следеће ноћи штаб батаљона са 8. и 9. четом пребацио се у Копљаре.

8. чета је следећег јутра стигла на Баљковицу и узела један од већ познатих положаја на којима је и раније организована заседа. Борци су лежали све до подне. Из Младеновца је прошао један камион са сандуцима пића. Пропустили су га. Већ је било два сата после подне. Борци, гладни и уморни, почели су да гунђају. Командир је већ хтео да нареди напуштање заседе, када је осматрач са правца Аранђеловац јавио да

долази лимузина. Ауто је ушао у заседу са прилично малом брзином. Поред шофера налазио се још један путник. Био је то дуго очекивани Таска Думовић. Митраљезац Ђаћа искочио је на пут, дао знак шоферу да стане. Уместо да стане шофер је дао гас и јурнуо. Кратак рафал из митраљеза, пресекао је гуму и кола су стала. Шофер је почео да запомаже и преклиње како ништа није крив. Из кола је изашао Думовић. Грашке зноја су му избиле по лицу. У једној руци је држао револвер, а у другој торбу. Ђаћа је једним покретом руке истргао револвер. У торби су се налазиле и хиљадарке — и близу килограм златног новца. Ту је било и писмо, адресовано на „Председника владе народног спаса“. На специјалној белој хартији, исписаној калиграфски у стилу повеља, „одани угледни грађани Аранђеловца“ захваљивали су се њему „храбром и одважном генералу што се решио да уразуми неодговорне елементе и спасе народ од насиља“. У писму је стајало да „угледни грађанин Думовић изражава жељу свих њих доле потписаних. Следио је потпис десеторице зеленаша из „Одбора народног спаса“.

Думовић је саслушан. Иако уплашен, није могао да сакрије своју мржњу према комунистима. Изјавио је да као велетрговац и банкар мора да се бори против комуниста. Када му је комесар рекао да ће га стрељати, јер је народни издајник, он се уплашио и почео да плаче. Нестало је велетрговачке надмености. Думовић је спроведен у Копљаре. Тамо се налазио командант батаљона. Думовић је детаљно саслушан од стране штаба батаљона, а затим му је суђено. Осуђен је на смрт и стрељан. Шофер је пуштен.

Ово је уплашило аранђеловачке зеленаше. Они су његов одлазак организовали у договору са немачким шефом Гестапоа, који им је обећао пуну безбедност. Чак је лично одредио и време поласка. Немци, наравно, нису ни намеравали да упуте Думовићу оружану пратњу јер за то није било снага ни средстава, али су се ослањали на њиховог обавештајца који их је уверавао да је пут сигуран и до Младеновца чист. Шеф Гестапоа је беснео у немоћи.

Немачки обавештајац у 7. чети није мировао. Настојао је да се свети за свој неуспех. Следећег дана, чим је чета стигла у Копљаре, његов извештај је стигао у Аранђеловац да ће чета заноћити у Копљарима. Те вечери је кренула једна батерија из 220. дивизиона у Копљаре. Немци су се надали великом успеху. Командант дивизиона је лично руководио. Немци су још у току дана незапажено изашли из Аранђеловца и продужили према Копљарима. Негде око пола ноћи стигли су на одређено место и почели да стежу обруч. Пси су их први осетили и узнемирујуће лајали. Али, партизана више није било у селу. Одмах по паду мрака командир 7. чете је наредио покрет и чета се изгубила у правцу Бање. На јужној ивици села остала је само једна патрола са пушкомитраљезом, која је отворила ватру на Немце. Ноћна пуцњава трајала је неколико сати. Заморени Немци су се вратили у Аранђеловац без резултата. Гестапо је поново претрпео неуспех.

После неколико дана обавештајац је ипак успео да напакости чети. Благојче је био обавештен да ће из Младеновца бити упућен железнички транспорт за Аранђеловац са материјалом за немачки гарнизон. Команда чете је одлучила да поруши пругу и нападне транспорт. Претпостављало се да ће Немци са композицијом упутити оружану пратњу, те је требало радити опрезно и обезбедити пуно изненађења. Време проласка воза између села Марковца и Бање, где је једино било могуће извршити напад, није било познато. То је отежавало организацију заседе. Припрема ове акције чувана је у строгој тајности. За њу је знао само командир чете и водници водова. Чета је тих дана пре акције остала на територији села Липовца мењајући сваке вечери преноћиште, али се држала даље од железничке пруге. И поред тога што је командир добро познавао пругу, јер су на њој раније вршили рушење, он је ипак морао да предузме претходно извиђање места за заседу. Извиђање је извршено у строгој тајности. Са командиром чете су ишли још само водници водова. Ни један борац није присуствовао. Али је обавештајац

осетио да се нешто спрема. Обилазио је око команде чете, започињао разговоре и настојао да сазна нешто о припреманој акцији.

Тих дана у чету је стигао један радник, члан Партије, из Београда. Кретао се доста тешко због једне краће ноге. Овај новоприспели борац постављен је за политичког делегата Лидиног вода. Обавештајац је увек ишао уз њега. Помагао му је при ноћним маршевима, прелазима преко разних препрека, носио торбу пуну књига коју је овај донео собом из Београда. Рачунао је да ће преко политичког делегата сазнати за припреману акцију. Делегат је преко комесара чете сазнао за акцију. У једном разговору са обавештајцем испричао му је, премда је био упозорен да је то тајна. Обавештајац је дознао да ће се заседа организовати између села Бање и Копљара и то у једном шумарку где пруга прави велики лук. Сада је само требало то обавештење пренети Немцима. А то није ишло лако.

У праскозорје чета је кренула у акцију. Командир је био сигуран да је сачувао план дејства у тајности. Лида је мотрио на „осумњиченог“. Али када је чета избила код железничке станице у селу Бањи, командир је био изненађен, јер је очекивао да ће воз да наиђе тек кроз два сата или још и касније, а од шефа станице је сазнао да је воз већ стигао у Грабовац. Командир је сада радио брзо. Требало је поставити заседу, распоредити људство и порушити пругу, и то на два места. У овој општој брзини Лида је изгубио контролу над „осумњиченим“ а и сматрао је да је већ касно да он нешто предузме. Али овај је ипак „одиграо“ своју улогу. Једно кратко време га није било у чети, па је на неки начин обавестио Немце.

Сада се на обе стране радило брзо. Немачка команда у Аранђеловцу није рачунала да ће партизани сазнати за долазак транспорта, па се нису припремали да га обезбеде. Транспорт је имао малу пратњу од десетак Немаца старијих годишта. На њих се није много рачунало. Сада су Немци алармирали цео гарнизон, скрпили на брзину око 100 војника и жандарма и кренули у сусрет транспорту. Чета је за то време стигла у шумарак, предвиђен за заседу. Воз се већ приближа-

вао од Копљара. Шине су подрхтавале док су партизани покушавали слабим алатом да их раставе. Пруга је била оштећена. Композиција од четири вагона упала је у заседу. Мала локомотива, брекћући, налетела је на растављене шине и један вагон се преврнуо, док су други остали на шинама. Већ се било потпуно раздањило, али су Немци — пратиоци воза — ипак још спавали. Нагло заустављање вагона их је пробудило. Неки су искочили док су други, буновни од сна, почели да пуцају. Командир 7. чете је дао знак за отварање ватре. Куршуми су западали по вагонима. Потекло је уље из канти, а задњи вагон, у коме је било машинско уље и бензин, запалио се. Немци су искочили из вагона и, хватајући заклоне иза насипа, прихватили борбу. Али од првих плотуна скоро половина их је изгинуло или теже рањено. Њихов отпор је био слаб, тако да су неки борци, не осврћући се на ватру Немаца, почели да ваде шећер из разбијених сандука. Неко је открио и сандук са чоколадом. И поред командирове опомене да се не прилази возу док се не савлада отпор непријатеља, борци су почели да се чисте шећером и чоколадом. Сматрали су да је акција завршена.

Тада је дошло до изненађења које нико осим шпијуна није очекивао. Делегат Лидиног вода које је стајао иза једног храста на око двадесетак метара позади стрељачког строја одједаред се окренуо према северу и почео да пуца.

— Немци! — викнуо је.

Командир је истрчао на брежуљак и видео стрељачки строј Немаца који је излазио из једног багрењака. Од заседе их је делило око 300 метара. Немци и мања група недићеваца су мислили да су партизани послали обезбеђење у правцу Аранђеловца, и да се оно налази на прузи. Зато су и изашли из воза на неколико километара од заседе и кренули пешке заобилазећи заседу са севера тако да их обезбеђење 7. чете није ни запазило. Да није било делегата, који због своје ноге није могао да сиђе на пругу, Немци би избили на брежуљак изнад пруге и 7. чети би био крај.

— Брзо овамо! Немци нас опкољавају — пала је оштра команда командира.

Чим су чули прве пуцње, борци су схватили озбиљност ситуације. За трен ока су се нашли на брежуљку где се Лидин делегат сам борио против чете Немаца. Немци су отварали ватру, а затим убрзано кренули према брежуљку. Борци 7. чете излазећи на брежуљак отварали су ватру. Митраљесци су избили међу првима и засули немачки стрељачки строј рафалима. Одстојање између ова два стрељачка строја износило је нешто више од 100 метара.

— Издао нас је неко — рекао је Лида гласно и окренуо се око себе.

Тражио је погледом онога у кога је сумњао. Њега није било. Притиснут ватром, немачки стрељачки строј се почео колебати. Већина Немаца је залегла, а неки су почели да беже назад тражећи боље заклоне. Пушкомитраљезац Жировница бацио је бомбу. Иако још далеко од њих, бомба је натерала најистуреније немачке војнике, да залегну. Занесен борбом делегат Лидиног вода је гађао иза свог храста и непрестано узвикивао:

— Храбро! Напред момци!

Затим је уследила команда:

— Јуриш, ено их беже.

Жировница је скочио први, бацио још једну бомбу, а затим, тукући из свог митраљеза, јурнуо према Немцима. Остали су га следили. Чуо се узвик: „Ура!“

Партизани су јуришали. Пао је Тихомир Чолић и још четворица. Али енергичан јуриш потпуно је збунио Немце. Они нису издржали налет. Брзо су се и ужурбаном повлачили, а касније су се надали у бекство. Борци 7. чете су их гонили. Лида је приметио да је борац на кога је сумњао, кријући се иза једног жбуна, бацио пушку, а затим се надао у бекство за Немцима. Почео је да пуца за њим. Убрзо га је сустигао. Ударцем кундака оборио га је на земљу, а затим довукао у чету. Шпијун је признао читаву своју издајничку улогу. Он је већ одавно припадао Немцима и специјалној полицији. Стрељан је на једном пропланку више Бањског забрана.

7. чета је покупила своје мртве другове и однела их у село Бању. Одатле су их колима отпратили у

родна места. Тихомир Чолић је свечано сахрањен на Винчанском гробљу. Лидин вод га је пратио. Хроми делегат вода одржао је на гробу храброг борца дирљив говор. Људи и жене су плакали и дивили се храбрости овог младог партизана, који је на позив Партије пошао да се бори за ослобођење земље.⁸³

НЕМЦИ ТРАЖЕ ПАРТИЗАНСКУ БАЗУ У ВИНЧИ

Генерала Штала и његове сараднике из дана у дан све више је забрињавала ситуација. Штал је наредио начелнику штаба да, поред велике карте Европе и Африке на којима је пратио развој ратне ситуације, стави и оперативну карту фронта у Шумадији и западној Србији. Заставицама су била означена места која држе партизани. Једна заставица била је на северној ивици села Винче — само 3 км од виле у којој се налазио Шталов штаб. Очигледно је било да у Шумадији постоји фронт и да Топола више није никакво место у позадини.

Немачке јединице, гарнизониране на Опленцу, држане су у непрекидној приправности. Војници и официри спавали су под пуном ратном спремом.

Ноћу су одјекивали узнемиравајући митраљески рафали предстража. У непрекидном очекивању напада војници су већ били изгубили нерве. Отварали су ватру на сваки шум. После рафала следила би серија ракета која је упозоравала на опасност. Дежурни пука је наређивао трубачу да свира за узбуну. Сањиви војници су скакали са својих лежаја и јурили на означена места. Официри су их прихватили и одводили на положај — на јужну и југозападну ивицу Опленца. То се понављало из ноћи у ноћ. Сан војника се прекидао — спавало се свега по неколико сати.

Генерал Штал више није могао да подноси ову неизвесност. Његов офанзивни борбени дух није му до-

⁸³ Немци и Недићева администрација бележе ове борбе (док. бр. 1, фасц. 19, к. 9 и док. 49/1-1, к. 51). Недићевци признају да им је рањен поручник Милошевић. Немци не говоре о својим губицима (датуми се овде не слажу. Вероватно је нека случајна грешка).

звољавао да се држи пасивно. Требало је нападати. Генерал је био склон да рескира. Он више није гајио илузије о стварању јаке вазалне војске која ће се борити. Од четништва Косте Пећанца неће бити ништа. Одред „опленачког војводе Милованчевића“ врзмао се по селима око Тополе. Сусрет са партизанима су избегавали. Штаб је наредио начелнику штаба Функеу да Милованчевићевој групи не даје више новац ни оружје, и да му се нареди да иде у борбу против партизана.

Функе је позвао Милованчевића и наредио му да крене у Винчу и да му прикупи податке о партизанима. Том приликом Функе је замерио Милованчевићу због неактивности и изразио дубоко незадовољство генерала према акцијама четника.

Увређен и љут, Милованчевић је већ сутрадан решио да крене у Винчу. Претходно је послао у извидницу војника Радишу Миловановића, родом из Винче, да испита прилике у селу и да код Милованчевићевог и нечачког пријатеља Миладина Миливојевића обезбеди ручак за одред. У сељачком оделу, без оружја Радиша је успео да незапажено уђе у село. Он је добио информације од своје жене и Миладина Миливојевића. Речено му је да у селу нема наоружаних партизана, те да Милованчевићева „војска“ може несметано да дође. Радиша је одмах пренео „војводи“ радосну вест и одред је кренуо у Винчу.

Да би могли рећи Немцима како су прокрстарили цело село, Милованчевић је дошао у Винчу од правца Јасенице. На самом уласку у село четници су извршили „борбени“ задатак. Наишли су на Бранка Станковића који се са колима враћао кући из њиве. Бранко је имао на себи нову подофицирску униформу бивше војске и на ногама војничке цокуле. „Војводина“ секретарица „Цујка“ одмах је запазила униформу и предложила да је конфискују. На Милованчевићев знак четници су ухватили Бранка и почели да га свлаче. Бранко није знао ко су ови наоружани људи. Мислио је да су можда неки непознати партизани па им је и рекао да га не дирају говорећи да је и његов син с њима.

— А мајку ти комунистичку — повикали су четници — није он с нама већ са комунистима!

Бранко до тада није ни знао да постоји нека друга „српска“ војска сем партизанска. Занемео је од чуда док су га четници песничали и черупали. Остао је у гаћама и кошуљи. Војвода је хтео да поведе Бранка са собом као заробљеника-партизана, али није могао овако разголићеног. Четници су оставили Бранка на путу и упутили се кући Миладина Миливојевића. Миладин је са радошћу примио четнике и богато их угостио. Милованчевић је преко Миладина скупљао информације о партизанима. Али ни он није много знао. Чуо је да се партизани често скупљају код школе. То је било све. Милованчевић је Миладину рекао како ће он, „док се момци мало одморе“, да крене школи и похвата комунисте. Али ситуација се одвијала другачије. У Винчи су се тога дана налазила два партизана, који су ту на терену обављали неке послове. Чим су четници дошли Миладиновој кући један омладинац из његовог комшилука отишао је Милићевој кући и обавестио Милића да су четници у селу. Милић је од наоружања имао само револвер и неколико бомби, али ипак није хтео да остави четнике на миру. Пронашао је у селу ова два партизана и заједно с њима упутио се према Миладиновој кући. Омладинац је известио Милића да четници имају много пушкомитраљеза. Два партизана са брда, више Живановића куће, отворили су ватру по Миладиновом дворишту. Меци су запраштали по крову и тараби. Четници су прихватили оружје. Настала је пометња и пуцњава. Плашећи се да му се кући нешто не догоди, Миладин је почео да виче како партизани врше опкољавање. То је унело панику међу четнике. Побегли су према Тополи непрекидно пуцајући.

Милованчевић је известио Немце да је имао жесток сукоб са партизанима чија се база налазила у региону школе и да се пред надмоћнијим непријатељем повукао.

Немци су Милованчевићевом упаду у Винчу придавали далеко већи значај него што је имао. Штал је то оценио као „појаву динамичног духа“ у табору антикомунистичких снага. Драго му је било да чује пуц-

њаву у којој не учествују немачке снаге. Чинило му се да су ипак то неки плодови његовог напорног рада на разбијању устанка. Сад су му приче о доласку Љотићевих и Недићевих трупа, које је чуо од претпостављене команде из Београда, изгледале више вероватним. Али, Штап је истовремено желео да предузме нешто и сопственим снагама. Одлучио је да уништи „партизанску базу“ код школе у Винчи и тако помери фронт даље на југ.

Генерал је тражио од Функеа исцрпне податке о „бази“ у Винчи. Функе је овај задатак пренео на Конопацког, а Конопацки на своја два достављача из Винче — Миливојевића и Качаревића, и наредио им да прикупљају податке о партизанима. Качаревић је из дана у дан седео у дворишту куће Миленка Станковића, где је била смештена кројачка радионица Љубе Живановића, која је углавном радила за партизана. И Миладин је често навраћао.

Међутим, све што је представљало „комунистичку базу“ код школе била је кућа Марка Станковића у којој се налазила породица Милана Благојевића. Јединице су овде ретко навраћале и нису се задржавале.

Једнога дана пред вече вод из 7. чете, који је био са Душаном Петровићем Шанетом на збору у Пласковцу, свратио је у Винчу и задржао се код школе. Борце је требало нахранити, а Шане је свратио да обиђе команданта (био је болестан и лежао код своје породице) да се с њим договори о даљем раду. Тих дана је Покрајински комитет Партије озбиљно замерао партијском руководству аранђеловачког округа што је цео партијски кадар послало у одред, а на терену није скоро никога оставило. Сада је требало ову грешку исправити и створити нови кадар за рад на терену. Овим проблемом се бавио, поред Партијског повереништва и штаб одреда.⁸⁴

⁸⁴ У свом извештају од 7. октобра 1941. год. Партијско поверенство за Аранђеловац прави критички осврт на свој рад и износи основну слабост то што је фактички читаву партијску организацију пребацило у одред (мобилисало је). (Зборник, 1/2, стр. 150.)

Вод је остао код школе све до пада мрака. Немачким шпијунима је лакнуло. Они су имали шта да извести својим наредбодавцима. Сутрадан рано Миливојевић и Качаревић отишли су у Тополу и обавестили Конопацког да се код школе у Винчи налази логор партизана и да их има око 30. О овоме је одмах био обавештен Штал. Генерал је са начелником штаба проценио ситуацију и израдио план напада на „побуњенички логор“, а затим издао наређење за напад. За извршење напада одређен је један батаљон из 741. пука, јачине око 200 војника. Једној батерији хаубица 105 мм из састава дивизијске артиљерије било је наређено да поседне положаје на Метеризама и припреми елементе за школу у Винчи. Напад је требало почети сутрадан.

Немци су стигли у Винчу негде око 10 часова 18. октобра. Долазили су у три колоне свака јачине чете. Једна чета је извршила обухват с југа и од Живановића кућа избила у рејон школе; друга је дошла из Великог поља и са истока затворила обруч и трећа од Александровића кућа и затворила обруч са северо-запада. Тако се шири рејон школе одједаред нашао окружен Немцима. Они су методично наступали стежући обруч.

Вод 7. чете није био код школе. Он је још исте ноћи отишао за Бању. Али се у обручу нашао командант одреда Милан Благојевић и Димовић, начелник штаба. Немце су приметили када су се у стрељачком строју приближавали кући у којој су се налазили. Ништа се није могло предузети. Благојевић и Димовић имали су само по револвер и неколико бомби. У кући се налазила и Димовићева жена, Роса Станковић, иначе професор немачког језика. Благојевић је наредио Роси да са децом напусти кућу. Њих двојица су били одлучили да сачекају Немце да уђу у предсобље па да на њих баце бомбе. Роса је једнога сина који је имао само неколико месеци узела у наручје, а другог од две године за руку и изашла на кућна врата. Немци су већ били пред кућом. Роса је успела да сачува присебност. Поздравила је Немце са „добар дан“ и упитала да ли нешто желе. Један официр се пробио напред, учтиво се

поздравио, извинио се што мора да узнемирава, али је обавештен да се овде налазе комунисти те да има задатак да изврши претрес свих кућа. Роса се осмехнула и рекла официру да ту нема комуниста. Жалила је што им мора показати неспремљену кућу. Њен течан изговор и правилан немачки нагласак збунили су официра. Спонтано се упустио са Росом у дужи разговор. Војници су у недоумици стајали, сада већ мање расположени за борбу.

Тада се из суседног дворишта појавио Миленко Станковић. Овај боем и први човек који је напустио одред показао је овога пута изванредну сналажљивост и велику храброст. Поздравио је Немце доста бучно и весело и то све пропратио неком веселом бечком досетком, што је код Немаца изазвало смех. Представио им се као бивши бечки ђак и банкарски чиновник. Миленко је знао да је Милан Благојевић у кући и зато је настојао да одведе Немце из дворишта. Правећи се предусретљивим, саопштио им је да су партизани пре две вечери били у дворишту школе, кратко време, а онда некуда отишли. Рекао им је да кроз ово село партизани врло ретко пролазе и да се скоро никада не задржавају. Понудио је Немце да пођу у његово двориште и да ће их почастити ракијом. Немци су прешли у Миленково двориште. Официр се учтиво извинио Роси. Извршен је само претрес школе.

Немци су отишли у Тополу. Штал је био обавештен да се у Винчи не налази никаква стална партизанска база, већ да партизани пролазе кроз ово село као кроз свако друго. Командант батаљона који је састављао извештај посебно је поменуо „културне и предусретљиве грађане“ — Росу и Миленку који су „благодонаоштво“ примили Немце и понудили им своје услуге.

Штал је замерио Функеу и Конопацком што га нетачно информишу. Миленко је уверио Немце да је Милованчевић сам инсценирао пуцњаву и да ту уопште није било ни једног партизана. Штал је сазнање да у Винчи нема партизана осетио као велику олакшицу.

Ове вечери Милан Благојевић је напустио Винчу. Роси и Миленку се захвалио на великој сналажљивости и храбрости.

Првих дана октобра ослобођен је Горњи Милановац. У ослобођењу града учествовале су јединице Чачанског партизанског одреда и једна група равногорских четника. Том приликом заробљене су главне снаге једне немачке чете. Четници су Немце одвели на Равну гору, да се похвале Дражи. Партизани су отишли на фронт код Краљева, а четници су остали у Милановцу. У Милановцу су формиране две команде места. Партизанска на челу са Бранком Ракићем и четничка на челу са капетаном Миловановићем.

У Руднику у то време није било никакве власти. Окупаторско-недићевску власт ликвидирале су снаге 1. шумадијског одреда још давно. Од тог времена Рудник је био без власти. Капетан Игњатовић који је представљао четничку Врховну команду на овом сектору поручивао је Благојевићу да се састану и реше питање власти у Руднику, Шаторњи и Страгарима. Игњатовић је обавестио Благојевића да је он већ одредио „рудничког војводу“. Бранко Ракић тражио је да Благојевић упути једну јединицу у Рудник и да не дозволи да четници узму сву власт. Упозорио је штаб одреда да треба дозволити четницима долазак на територију Шумадијског одреда, јер је то у духу споразума између Врховног штаба и четничке Врховне команде.

У духу сарадње са четницима заказан је састанак код манастира Вољавче. Пре тога састанка одржан је састанак Окружног комитета у Трешњевици.⁸⁵ Овај састанак комитета био је посвећен првенствено питању организације власти и организацији партијског рада на терену.

У међувремену, док се припремао састанак са четницима, одиграо се један мали инцидент. „Руднички војвода“, поручник Вучковић, са око 50 људи сместио се у Руднику и прогласио четничку власт. Овај поручник кренуо је са својим одредом за Јарменовце, а затим у Шаторњу. Колона четника са црном заставом кре-

⁸⁵ На овом састанку према одлуци ПК, Окружно поверење је променило назив и од тада се зове Окружни комитет.

тала се путем за Шаторњу певајући четничке песме о војводи Лунету. Више Горње Шаторње четници су срели партизанског курира који је носио пошту за штаб одреда. Курир је био обучен у немачко одело. Сустрет је био изненадан. Вучковић је одмах командовао: „у стрелце“ и четници су се развили за борбу. Курир је био разоружан. Он је протестовао и уверавао четнике да је партизан. Али су га четници прогласили љотићевцем, узели му оружје, свукли униформу и одузели писмо. Отишао је у штаб одреда.

Када је Благојевић сазнао за овај догађај, одмах је на Рудник упутио Томића (студент права из Београда, иначе резервни поручник) са неколико бораца и наредио му да на Руднику формира Рудничку чету, која би остала у месту као посадна јединица и спречила самовољу четника. Четницима је написао писмо:

Четничком старешини

Рудник

Данас око 12 часова код моста на Ђуриначкој реци, ваша оружана група напала је курира овог одреда, разоружала, свукла са њега униформу и одузела му пошту. Овакав поступак ваше војске сматрам изразито непријатељским. Сву одузету опрему и наоружање одмах ћете предати доносиоцу овога писма. Ако супротно поступите, упутићу јединицу која ће вас на то присилити оружјем. Док се друкчије не реши, напустићете Рудник и не појављујте се са својим формацијама јужније од села Мајдан, иначе ћете бити нападнути.

Благојевић,

командант 1. шумадијског одреда.⁸⁶

Благојевићево писмо уплашило је Вучковића. Он је већ чуо за Дугалићев батаљон и његов подвиг на Светињи. Вратио је све заплењене ствари и одмах напустио Рудник.

⁸⁶ Садржина писма реконструисана на основу догађаја који су се одиграли.

У дворишту средњовековног манастира Благоевштења, који су саградили последњи Немањићи, 8. октобра одржан је састанак коме су присуствовали представници партизанских снага на челу са Благојевићем и две четничке старешине — генерал Новаковић и капетан Игњатовић, представници различитих четничких струја.⁸⁷

Новаковић и Игњатовић никако нису могли да се сложе. Генерал је сматрао да је капетаново присуство на овом састанку излишно када је он ту, док је капетан изјавио да има овлашћење четничке Врховне команде и да присуство генерала сматра илегалним, пошто се генерал не потчињава Врховној команди Драже Михаиловића. Благојевић је прекинуо ову расправу. Капетану Игњатовићу саопштио је да је са генералом Новаковићем имао и раније један договор о заједничком дејству. Тај договор и даље је на снази и да не мисли да га мења док старија команда друкчије не нареди. Благојевић је више волео да на овој територији има Љубу Новаковића који је био безопасан и без икаквог утицаја, него да дођу неки други непознати четници. Предложио је да са сваким посебно разговара. Тај предлог је прихваћен. Благојевић је прво отпочео разговор са Игњатовићем. Предлог о стварању мешовитих команди у Шаторњи и Страгарима Благојевић је одбио. Он је ова места, сматрао као део оперативне зоне, а не позадину, те су команде места у њима биле сувишне. Једино се сложио да у Руднику остане мешовита команда, а да четници имају право патролирања до Шаторње. Игњатовић је захтевао да му се одобри мобилизација у селима северније од Рудника. Благојевић је и ово одбио и изјавио да мобилизацију у корист четника може да врши само генерал Новаковић. На овоме се и завршио разговор са представником равногорских четника. Још су се договорили да садејствују у одбрани Рудника и Горњег Милановца.

⁸⁷ Са Благојевићем су се налазили још и сви чланови штаба и Окружног комитета, а у пратњи Дугалић са својим батаљоном.

Са генералом разговори су ишли брже. Он је захтевао да изврши општу мобилизацију на територији опленачког и орашачког среза. Благојевић је пристао с тим да опредељење за четнике и партизане буде на добровољној основи. Генерал је пристао. Такође су вођени разговори и о извођењу заједничких акција. Тако су завршени разговори.

УЧВРШЋЕЊЕ НАРОДНЕ ВЛАСТИ

Сутрадан је штаб одреда одржао састанак са командантима батаљона. Разматрана су два основна проблема и то проблем економске блокаде немачких гарнизона и сарадње са органима власти по селима. Тада је штаб одреда прецизирао зоне дејства појединим батаљонима. Први батаљон је имао задатак да блокира Тополу, 3. Аранђеловац, а 2. Лазаревац. Командантима батаљона је наређено да у селима која се граниче са гарнизонима организују сталне страже. За командира страже требало је одредити доброг борца и настојати да је родом из дотичног села. Њему је требало дати још два борца. Сва тројица би сачињавали патролу чији би задатак био да на важнијим местима постави стражу од сељака, без оружја, који би контролисали одлазак сељака у град и спречавали одношење на пијаци прехрамбених артикала. Патроле су имале задатак да обилазе стражаре и да их помажу у вршењу њихове дужности. Страже и патроле су имале још задатак да обавештавају сељаке о наиласку Немаца у села. Јер последњих дана Немци су почели да упадају у села и да одводе таоце. Ово је нарочито била честа појава после заробљавања групе Немаца у Горњем Милановцу. Благојевић је предузетим мерама хтео да спречи ове акције Немаца.

Окружно партијско поверенство већ је било донело одлуку о организацији народне власти. Ранији повереници који су руководили фондовима народног ослобођења званично су проглашени за одборнике Фронта народног ослобођења. Сада су први пут озваничени органи народне власти у Шумадији, премда су

они и раније постојали у низу села. Њихов задатак је остао исти као и ранијих повереника, тј. рад на снабдевању војске, мобилизацији и другим проблемима који се појављују. Сада је требало разрадити посебна упутства о раду тих одбора. После овога састанка осетио се у селима интензивнији рад одборника.

Штаб одреда је овом приликом сугерирао командантима батаљона да приступе широј мобилизацији људства, с тим да се примењује принцип добровољности. Према директиви штаба одреда у сваком воду у чети требало би формирати по једну јачу десетину (15—20 људи) од мобилисаног људства, које у почетку не би имало оружје. Ово људство требало је обучавати у руковању оружјем и водити га у борбу да се привикава борбеним условима. Батаљони би морали да предузимају акције ширих размера и да настоје да ово људство што пре наоружају. Када се наоружају прве групе мобилисаних, онда мобилисати нове.

КРАЈ „ВОЈВОДЕ ОПЛЕНАЧКОГ“

После доласка Милованчевића са четницима у Винчу и изненадног упада Немаца у село, штаб одреда је одлучио да се обрачуна са Милованчевићем као и са немачким достављачима из Винче. Штабу је већ од раније било познато да је Миладин Милојевић немачки информатор. Одлучено је да се он стави под суд. Овај задатак додељен је команданту 3. батаљона. Командант је послао Миладиновој кући патролу на челу са пушкомитраљесцом „Ђаћом“, која га је одвела у штаб батаљона код Лакића кућа на јужној ивици Винче. Миладин је признао све. Осуђен је на стрељање.

Истовремено Дугалићу је наређено да уништи Милованчевићеву банду. Од Миладина је добијено обавештење да се „војвода опленачки“ налази на територији села Маскара. Дугалић је 6. октобра кренуо са целим батаљоном, те је негде око подне стигао у село Маскар. У Маскару је добио обавештење да се Милованчевић налази негде у Загорици па је са батаљоном кренуо у Рајковац да организује извиђање Загорице и утврди

где се тачно четници налазе. Међутим, Милованчевић се у међувремену пребацио у Рајковац и сместио своје четнике у школу. Четници су поставили само једног стражара са пушкомитраљезом. Био је то Радиша Миловановић из Винче. Појава партизана изненадила је стражара. Винчани су Радишу препознали. Чудили су се откуда он овде са митраљезом. Узели су му митраљез. Није се одупирао.

Дугалић је ушао у двориште школе. Мајор Милованчевић са још неколико четника и својом „секретарицом“ Џујом налазио се у дворишту. Остали четници били су унели сламу у учионице и сада су се одмарали. Чекали су вечеру која је била наручена у селу. „Војвода опленачки“ није могао брзо да се прибере од изненађења кад је видео колону наоружаних људи који су пунили школско двориште. У почетку је мислио да је то нека љотићевска јединица. Милованчевић није на партизанае ни помишљао. Пошао је у сусрет колони и тако се нашао пред Дугалићем.

— Ја сам мајор Милованчевић — рекао је пружајући руку Дугалићу.

Дугалић се и сам изненадио.

— Заборавио си Наталинце — рекао му је и потегао револвер.

Милованчевићу је тек сада постало све јасно. Машио се револвера. Скоро су једновремено опалили један на другог.

Четници, који су били у дворишту, потегли су оружје. Комесар Дача се налазио одмах иза Дугалића. Он је први од партизана реаговао. Уперио је машинку у четнике и Џују, која је већ била отворила ватру из свог револвера, и сручио на њих цео рафал. Џуја је пала у прашину. Пала су крај ње и још два четника. Дугалић и војвода опалили су један на другог по неколико метака. Војвода је погођен на више места. Крв је бојила његову униформу. Почео је да дозива у помоћ своје четнике.

У дворишту је настала општа гужва. Више се није знало где су четници, а где партизани. Четници, који су били смештени у школи отворили су ватру са прозора, а затим су почели да искачу покушавајући да се

спасу бекством. Партизани су отворили ватру из својих митраљеза по прозорима. Неки су убацили и бомбе у школу. Ова хаотична и паклена пуцњава трајала је 10—15 минута, па се све утишало. У дворишту и у школи лежало је десет мртвих четника. Шесторица лакше рањених предали су се. Од целог „Опленачког четничког одреда“ Косте Пећанца остала су свега тројица заједно са „војводом“. Милованчевић, иако рањен на неколико места, успео је да побегне. Ово је био крај четништва Косте Пећанца у Јасеници. Остао је још само Никчевић у Колубари и Гордић у Качеру. „Опленачки одред“ био је физички уништен.⁸⁸

ДОК ГЕНЕРАЛ НОВАКОВИЋ СЕЧЕ БАНДЕРЕ 7. ЧЕТА СЕ БИЈЕ

После преговора са штабом 1. шумадијског одреда Новаковић је отпочео са мобилизацијом. Његови људи су ишли по селима и разносили позиве војним обвезницима. Генерал им је наређивао да се јаве на Букуљу „штабу четничких одреда“ и да понесу оружје и осталу потребну опрему. Људи су били спремни да листом крену на окупатора, али генералима нису веровали. Они су се договарали и размишљали. Генерал је у позиву претио војним судом. Многи се нису одазвали. У селима из којих је било партизана, скоро се нико није јавио. Партизани су им рекли да не морају да иду ако не желе, па су их људи и послушали. Оно људство што се одазвало 10. октобра увече нашло се на Букуљи код Новаковићевог штаба.

Сутрадан по извршеној „мобилизацији“ у Аранђеловцу и Тополи почело се причати како се на Букуљи и Венчацу скупља силна војска под командом генерала Новаковића, који припрема напад на Аранђеловац. Ова вест је дошла и до Немаца. Командант 220. дивизиона у Аранђеловцу наредио је строгу приправност, а команданту дивизије послао је извештај о

⁸⁸ У извештају команданта жандармерије ген. Радовановића (док. бр. 60/1-1, кут. 26, ВИИ ЈНА) овај догађај је детаљно описан и сасвим објективно.

опасности од побуњеничког напада. Тражио је хитно појачање. Вест је узнемирила и аранђеловачке зеленаше, који су се уплашили да не страда њихово богатство. Уплашио се и Пећанац са својим четницима. Он је раније раскинуо са Новаковићем. Присталице Драже Михаиловића, које су већ почеле да активније делују у Аранђеловцу и Тополи, биле су против овога напада. Један такав напад био би преурањен и некористан. Сада су нешто активније истицали да је далеко боље припремати се и чекати. Из Аранђеловца је кренула на Букуљу шаренолика група грађана са богатим поклонима и јединственом молбом: да генерал одустане од напада. Генерал је делегацију примио врло званично и не дозволивши јој да уђе у логор. Уверавао их је у непоколебљивост своје одлуке. Међутим, генерал није сам ни помишљао на напад, јер је од наоружања имао свега око 80 пушака и 5 пушкомитраљеза. То је било сувише слабо наоружање за преко три стотине људи. Затражио је садејство 1. шумадијског одреда. Послао је писмо у Брезовац команданту 3. батаљона. Генерал је поручивао партизанима да затворе комуникацију Аранђеловац — Младеновац и спрече Немцима одступницу. Почетак напада одређен је увече 13. октобра.

Тада се у близини Аранђеловца налазила 7. чета. Остале две чете 3. батаљона дејствовале су источније од Тополе. Штаб батаљона је одлучио да садејствују генералу. Одмах је ангажована 7. чета, а 8. и 9. чети наређено је да се пребаце у рејон Венчаца. Обавештен је и штаб одреда.

12. октобра увече 7. чета избила је на Баљковицу и поставила заседу на комуникацији која се од Баљковице спуштала ка Аранђеловцу. Требало је да нападне Немце када се сви буду повлачили. Чекао се почетак напада. Пролазили су сати. Дошла је и поноћ. Али ни тада се ништа није догодило. Партизани су мислили да се чека зора. Негде око два сата по поноћи плануло је неколико ватри на Букуљи. Чули су се и пуцњи, али само неколико. Тада се све поново утишало.

Благојче је био у недоумици шта се дешава у Аранђеловцу. Решио је да се приближи вароши. Чета је

напустила заседу и кренула кроз село Врбицу. Пред зору је заузела положај код фабрике боја у Врбици.

Међутим, Новаковић је одустао од напада на Аранђеловац, већ је кренуо са својом војском на комуникацију Рудник — Шаторња и негде после пола ноћи избио на њу. Ту је исекао телефонске стубове и делимично онеспособио телефонско-телеграфски саобраћај између ова два места. Одјекнули су удари секира, жице су се испреплетале и покидале. Телефонско-телеграфски апарати су занемели. После ове акције генерал је сакупио своју мобилисану војску и одржао јој говор. Рекао је људима да су се они „часно одазвали његовом позиву“ и да су први „задатак“ успешно извршили. Тада је сваком војнику подељена потврда у којој је стајало да припада „Шумадијском четничком одреду“ и да не може бити мобилисан ни у једну другу оружану формацију. На крају је саопштио да сви они који су без оружја могу да иду кућама, да се пуштају на неодређено одсуство и да ће поново бити позвати „када то буде потребно“. Људи су се разишли кућама. Све им је ово изгледало чудно, па и неозбиљно. Новаковић је поново остао са својих педесетак људи.

Генерал уопште није нашао за потребно да партизане извести о промени своје одлуке. Он је био оставио групу четника којима је дао задатак да изврше „демонстративни напад“ на Аранђеловац. Читав тај „демонстративни напад“ састојао се у томе што су опалили неколико метака и запалили ватре.

Због овог четничког „напада“ 7. чета је морала да пролије много крви.

*

Командант 220. противоклопног дивизиона будно је пратио развој догађаја. Са намерама генерала Новаковића био је упознат а знао је и за присуство 7. чете. Када су сазнали да Новаковић неће напасти Аранђеловац, Немци су решили да нападну партизане. Одмах после пола ноћи они су почели са прикупљањем главних снага. Једна мешовита извиђачка група, састављена од жандарма и Немаца, вршила је извиђање у правцу Орашца. Жандарми су вешто водили Немце

све до у непосредну близину 7. чете коју је зора затекла у рејону фабрике боја и кућа око ње. Изморени дугим напрегнутим ишчекивањем и неспавањем борци 7. чете су дремали у својим заклонима; неки су коментарисали ситуацију у којој се нашла чета и која им се чинила сувише тешка.

Чим се разданило, Немци су кренули према фабрици боја. Ишли су опрезно да се што више приближе партизанима.

Нико из 7. чете није ни мислио да их из тако непосредне близине вреба смрт. Два стражара који су били истурени на свега десетак метара од предњих делова дремуцкали су заклоњени оградом од багрема бацајући повремено сањиве погледе према Аранђеловцу. Један од стражара спазио је Немце. Били су удаљени свега око 50 метара. Стражар то није поверовао. Мислио је да сања. Погледао је лево и десно, а околу зелене униформе, челични шлемови и уперене пушке. Викнуо је:

— Немци! Немци су са свих страна отворили митраљеску ватру. Куршуми су падали као град. У чети је настала општа забуна. Неко је, захваћен паником, почео да виче:

— Бежите, опкољавају нас!

Када су приметили Немце да наткриљавају рејон фабрике, борци су се надали у бекство кроз још слободан коридор. Командир и водници викали су да се не бежи већ да се прихвати борба и организовано повлачи. Али, мало ко је увиђао целисходност ове команде. Заклањајући се иза кућа, користећи жбуње, партизани су настојали да се што више удаље. Једино су митраљесци Војин и Жировница успели да организовано дају отпор Немцима. Када је отпочела борба, Жировница се налазио ван дворишта фабрике. Пошао је да потражи неку шљиву и утоли прву глад. Али о врату му је висио пушкомитраљез. Помоћник га је верно пратио у стопу. А како и не би! Жировница му је запретио да ће му сам судити ако га напусти у некој гужви. Омладинац је сасвим озбиљно схватио гороподног Жировницу и није се одвајао од њега. У овој изванредно тешкој ситуацији ово је била срећна окол-

ност. Спазивши Немце да врше обухват с југа, Жировница је отворио ватру и то врло прецизно. Неколико Немаца је пало. Остали су залегли и тражили заклоне. Немачка је ватра ослабила. Пушкомитраљезац Војин са прозора једне напуштене зграде осипао је ватру на немачко лево крило, које је настојало да чету окружи са севера. Војин је био познат као одличан нишанџија. Са неколико рафала проредио је немачки стрељачки строј. Војин и Жировница су омогућили чети да се извуче из овог рејона у коме је претила сигурна смрт целој чети. Нешто више од пола сата чета се нашла на окупу, развијена у стрељачки строј, иза усека једног сеоског пута. Заменик комесара чете, који се повукао са првом групом бораца, успео је да на овој линији заустави борце који су одступали и да их организује за борбу. Сада је цела чета била спремна за организован отпор. Била је удаљена од фабрике нешто око 1,5 километар. Водници су пребројали људство — петица су недостајала. Није било ни делегата Лидиног вода. Око фабрике се још пуцало. Лида и његови борци били су узнемирени. Знали су да је њихов делегат још у рејону фабрике. Сећали су се његових речи: „Ја бежати нећу. Тући ћу се докле будем имао муниције. Један метак сачуваћу за себе“. Командир и водник Лида осматрали су рејон фабрике двогледом. Осматрали су политичког делегата како обилази око фабричког димњака отварајући ватру. Немци му нису одвраћали истом мером, јер су настојали да га жива ухвате.

— Идемо да му помогнемо — рекао је Лида командиру.

Командир је ћутао. Мала је вероватноћа да се у томе успе. Љубав према другу се манифестује да се за спасавање једног даје неколико живота. То су неписани закони партизанске етике. Не говорећи ништа, Лида је напустио заклон и пошао према фабрици. За њим је кренуо његов вод, а затим и цела чета. Под заштитом ватре из својих 6 пушкомитраљеза, 7. чета се енергично бацила у противнапад. Немци су се збунили. Лида се са својим водом врло брзо пребацивао и упао у двориште фабрике. Нашао је свог политичког делегата.

Стајао је наслоњен уза зид димњака. Глава му је била клонула на груди из којих је текла крв. Рука му је стезала дршку револвера. 7. чета је покупила своје мртве и предала рођацима. Политичког делегата су сачували у једном шумарку у Бањи.

•

Ове вечери на Венчацу се прикупио цео 3. батаљон. Када се у 8. и 9. чети сазнало за губитке 7. чете, борци су били огорчени на четнике. Предлагали су штабу батаљона да крену у напад на Новаковића и да га разоружају. Други су опет предлагали да сами нападну Аранђеловац. Командант се слагао са овим другим предлогом. Комесар је сматрао да се једна таква акција не би смела предузети без знања штаба одреда, али није био нарочито упоран при одбрани свога мишљења. Аранђеловчани, којих је било прилично у овом батаљону, упорно су тражили да се напада. Руководство 7. чете давало је извештај отпор да се исте вечери предузме таква акција износећи као противразлог чињеницу да им је људство заморено. Ово је био убедљив разлог. На крају је решено да се 8. и 9. четом изврши демонстративни препад на Аранђеловац.

Пред поноћ 3. батаљон се развио на североисточним падинама Букуље и источније све до пута који води за Рудник. Лабудов план препада састојао се у томе да се са јужне ивице вароши отвори ватра из целокупног наоружања у правцу зграда где су били смештени Немци и Пећанчеви четници. 8. и 9. чета развиле су се у растресит стрељачки строј и извршиле су приближавање јужној ивици вароши све до најистуренијих кућа. Са те линије групе митраљезаца имале су задатак да отворе ватру у правцу зграда у којима су били смештени Немци и Пећанчеви четници, а затим се требало повући.

Немачки 220. противоклопни дивизион био је ове ноћи у врло деликатној ситуацији. У току дана утрошио је велике количине муниције, а попуна није била извршена. Нису се надали да ће исте ноћи уследити партизански снажан напад.

Када су одјекнули митраљески рафали на јужној ивици вароши, командант 220. дивизиона није знао шта да предузме. Радиограмом је известио дивизију. Одговор генерала Штала био је да се држи до сванућа, а да ће сутра добити појачање.

Командант је гужвао телеграм, корачао нервозно по канцеларији и псовао команду дивизије.

— Лако је рећи „држите се“, говорио је више за себе. О њиховој кожи се не ради, а ми овде без муниције треба да чекамо да нас комунисти похватају за вратове.

Немачког команданта су узнемиравали и вапијући гласови „угледних грађана“, као Илије Михайловића и још неких чија савест није била чиста. Знали су да то партизани нападају. Сви су се тада сетили Думовића и његове судбине на Баљковици. Страх од непосредне смрти продирао је у њихове немирне душе. Захватио их је очај и паника. Очајнички су окретали ручице старих телефона и дозивали немачку команду. Сви су вапијући понављали једно те исто:

— Куда ћемо ми, господо? Шта треба да радимо?

— Помолите се богу да прихвати ваше грешне душе иначе одосте право у пакао — одговорио им је шеретски командант.

Покушавао је да се нашали на рачун аранђеловачких газда премда је и сам осећао неодољив страх. Ипак је омогућио газдама да се склоне у подруме зграда у којима је била смештена војска.

Војвода Пећанац је тражио од Немаца инструкције. Чим су одјекнули први рафали са Букуље, он се нашао међу својим четницима који су се налазили у Соколани. Међу њима је владала страховита паника. Јавно су критиковали војводу.

— Довео си нас овде да изгинемо — говорили су. — Причао си како ће се Шумадија листом дићи на устанак против комунизма и како ћемо ми постати четовође, а овамо ће нас поклати шумадијски комунисти.

Са штапом у једној и пиштољем у другој руци војвода је успео некако да умири своју војску и да је на-тера на послушност. Немачки командант је наредио

Пећанцу да са својим четницима крене на јужну ивицу вароши. Жеља Немаца је била да почетном партизанском удару потуре четнике и тако успоре партизанско надирање. Немцима је било потребно време. Хтели су да се послуже четницима као штитом. Своје јединице су задржали у зградама. Старешинама је било наређено да отварају ватру само када им се партизани непосредно приближе. Према јужној ивици вароши упућене су две патроле са по једним пушкомитраљезом. Али, Пећанчеви четници показали су се као слаб штит. Официри их нису могли да натерају да у овој ноћи, пуној неизвесности напусте зграду Соколане, нарочито после повратка дела патроле која је била упућена у југоисточни део вароши, где се сукобила са партизанима и изгубила половину свога људства.

А како је дејствовао Трећи батаљон? Када је отворена митраљеска и пушчана ватра, Лабуд је очекивао да ће Немци одговорити снажном ватром. Али од тога није било ништа. Из парка су одјекнула два кратка митраљеска рафала и полетело неколико ракета. Од Соколане су четници испалили неколико метака из пушака. То је било све. Овакво реаговање Немаца било је изненађујуће за Лабуда. После испалјене предвиђене количине муниције борци су се питали шта сад предузети. Аранђеловчани су предлагали да сиђу у варош. Лабуд је одобрио ову диверзију. У 9. чети формирале су се по две ударне групе од по десет бораца са по два пушкомитраљеза, које су се упутиле у варош. Из Седме чете Лида је кренуо са једном десетином и два пушкомитраљеза. Овај смели младић био је одлучио да се пробије до своје куће и посети родитеље. Он ову одлуку није никоме саопштио, али су Благојче и Лабуд наслућивали. Лабуд није хтео да пусти Лиду, али је овај упорно наваљивао да је било тешко не одобрити му. И тако, око педесет бораца из батаљона са десет пушкомитраљеза продрло је у варош. Није било никаквог отпора. Лидина група се срела на мосту у доњем крају вароши са Пећанчевим четницима. Лидин пушкомитраљезац Жировница реаговао је брзо. Из непосредне близине отворио је ватру по четничкој патроли која је ишла збијено. Жиров-

ничин рафал оборио је на плочник петорицу брадатих „делија“. Остали су побегли према Соколани. Неки су чак и пушке побацали. Групе из 8. и 9. чете продирале су према доњем делу града и несметано дошле до парка. Ту су се сукобили са немачким патролама. Митраљезац 8. чете „Ђоћа“, који је истовремено био и десетар, с обзиром да је познавао сваку стазу у парку, приметио је благовремено приближавање немачке патроле и поставио јој заседу. Са удаљења од свега неколико метара отворио је ватру по њој. Три Немца су остала непомична лежећи на стази. Остали су скоро сви били рањени. Побегли су назад. Чули су се јауци. Рањени Немци су и проклињали бога, и позивали га у помоћ. Немци су тада отворили јачу ватру из зграда у којима су се налазили. Групе из 7. и 8. чете су само за кратко време прихватиле ватру, а онда су промениле правац и отишле према железничкој станици и Соколани. Пошто је обишао родитеље, и Лида је са својом групом стигао у рејон Соколане. Преплашени четници су отворили паклену ватру. Пуцали су на невидљивог непријатеља. Партизани су им упутили неколико рафала. То је било довољно да се војвода смртно уплаши. Дрхтавом руком је окретао слушалицу телефона и усплахирено извештавао Немце да „комунисти врше снажан притисак надмоћнијим снагама и да му је потребно хитно појачање“.

Тако су се ударне групе Трећег батаљона неколико часова задржале у Аранђеловцу. Лабуд није знао стање код Немаца. Да је раније детаљније проучио ситуацију и створио један евентуални план напада или да је исти импровизовао после оваквог реаговања Немаца и да је увео у борбу цео батаљон, вероватно би до сванућа успео да ликвидира 220. немачки дивизион и целу „одабрану војску“ Косте Пећанца. Пропуштена је једна ретко погодна прилика да се лако постигне огроман успех. Али, штаб батаљона није знао стање код непријатеља. То је спасло Немце и четнике.

Пред зору се 3. батаљон повукао од Аранђеловца у правцу Копљара. Лабуд је рачунао да ће Немци, можда, због догађаја из прошле ноћи довући појачања од Младеновца или пак напустити Аранђеловац. Ме-

ђутим, није дошло ни до једног. Само је Коста Пећанац са својим четницима следећег дана напустио Аранђеловац. Доста му је било „колевке Српства“. Сада је желео да побегне што даље од Орашца о коме је раније са усхићењем писао својим пријатељима. Ударне групе 3. батаљона успеле су да извуку из вароши велике количине цигарета и шећера, тако да се ова акција и са те стране исплатила. Акција је имала и извештан политички ефекат. Немци су се још једанпут уверили у снагу партизанске војске и одлучност њених старешина, а немачке присталице је ухватио смртни страх. Од те ноћи су престали да се јавно размећу својом антикомунистичком оријентацијом, а и Немци се нису више онако ватрено хвалили као раније.⁸⁹

НЕОЧЕКИВАНИ СУКОВ У СТЕПОЈЕВЦУ

Првих дана октобра код 2. батаљона ситуација се знатно изменила. Наместо ранијих слабих гарнизона у Лазаревцу и Лајковцу Немци су довели у Лајковац 125. самостални ојачани пук који је у свом саставу имао једну оклопну чету са двадесетак тенкова и оклопних аутомобила. Пук је имао две батерије хаубица и велики број минобацача. Била је то јака јединица која је, према Бемеовом плану, требало да узме учешће у предстојећој офанзиви. Овај пук је доведен из Грчке у Београд још почетком септембра. Ту је преоружан и попуњен. Заједно са 342. дивизијом која је стигла из Француске у Срем, а одатле отпочела офанзиву у Мачви. 125. пеш. пук је представљао главну ударну снагу Бемеове офанзивне групације која је требало да наступа са севера против слободне територије. Док је 342. дивизија већ била отпочела са дејствима у Мачви, 125. пук је имао задатак да учврсти гарнизоне у средњем току Колубаре који би му послужили као ослонац за предузимање дејстава према Суворору и Руднику. Истовремено је

⁸⁹ Овај догађај је описан у извештају среског начелника за срез орашачки од 14. октобра (док. 51/31, кут. 28). Начелник тврди да су партизани хтели да униште среско начелство.

овај пук помагао снагама 704. дивизије у Ваљеву да се ослободе блокаде.

Одмах после доласка у Лајковац командант 125. пука упутио је у Лазаревац један батаљон, ојачан са два пуковска топа 75. мм. Овај батаљон је сменио делове 704. дивизије који су се повукли у Ваљево. По доласку овог батаљона, Немци су у Лазаревцу постали активнији у односу на раније стање. Почели су да праве чешће испаде у околину. Пробили су се до Венчана и рудника угља у Јунковцу и оставили посаде јачине од по једног вода. Немци су желели да појачају експлоатацију рудника. Посаде су имале задатак да пружају отпор партизанима до пристизања главних снага из Лазаревца које су биле моторизоване. 125. пук је гарнизонирао део својих снага и у Убу.

Проучавајући новонасталу ситуацију, командант 2. батаљона Терзић и комесар Герасимовић долазе до закључка да би ове новоприспеле немачке снаге требало што пре напасти јачим снагама и нанети им што веће губитке пре него се сместе. За овај подухват 2. батаљон био је сувише слаба снага. Штаб батаљона дошао је до идеје да се повеже са штабом Посавско-тамнавског одреда и да се организује једна заједничка акција против немачких снага, распоређених око средњег тока Колубаре. Ових дана 2. батаљон нашао се у близини Степојевца на свега тридесетак километара од Београда. Жандармеријска посада која се налазила у Степојевцу, чим је осетила приближавање партизана, побегла је према Београду. 2. батаљон је ушао у Степојевац без борбе. Ово је био и први долазак партизана у ово место. Комесар Герасимовић је организовао збор. Командант батаљона се задржао у Степојевцу кратко, а затим је кренуо у Конатице на састанак са представницима Посавског одреда. Упућен је један вод из 5. чете, који је предводио водник Радован Грујић, на источну ивицу Степојевца у циљу обезбеђења од Београда. Главнина батаљона налазила се у селу. Одмах по доласку 2. батаљона у Степојевац, немачки гарнизон у Вреоцима био је обавештен о томе. Немци су тачно знали јачину батаљона и његово наоружање. Одмах је био обавештен и командант 125. пука у Лајковцу, који

је одлучио да нападне партизане у Степојевцу. Времена није било много и Немци су решили да дејствују брзо. Један батаљон војника коме је придато око десетак тенкова и оклопних аутомобила кренуло је за Степојевац. Дан је био облачан. Ниски црни облаци ваљали су се небом. Киша само што није почела да пада. Видљивост је била смањена. Када су Немци дошли на око пет километара до Степојевца, зауставили су колону, јер је одавде требало приступити извршењу плана. Покрет је настављен смањеном брзином. На нешто више од два километра испред Степојевца на једној окуки, немачка колона се зауставила. Једна чета кренула је напред. Према плану немачког команданта ова чета је имала задатак да прође неопажено и заобиђе Степојевац са северозапада и североистока и пређе у напад. У истом моменту тенкови, оклопни аутомобили и пешадија у камионима највећом брзином би продрли у Степојевац с југа, да би се створио обруч око партизанског батаљона.

Партизани нису ни наслућивали каква им опасност прети. По завршеном збору сви су отишли на ручак. Чак је неко од командира чета повукао и Грујићев вод који се налазио на обезбеђењу, а да му није послао замену. Батаљон је остао без обезбеђења. Створена је врло повољна прилика Немцима да униште читав батаљон. Али, захваљујући будности пушкомитраљезаца „Кореје“ и „Гориле“ који су, пошавши према западној ивици села приметили Немце како врше заобилажење и одмах отворили ватру из својих пушкомитраљеза. Тиме су натерали немачки стрељачки строј да залегне. Затим су одјекнули митраљески рафали и на југоисточној ивици села. Група Немаца која је вршила заобилазак са истока још није била стигла на одговарајуће положаје. Са југа се чула заглушујућа хука тенкова која се примицала све ближе.

Митраљеска ватра која је долазила са три стране и хука тенкова унеле су пометњу код батаљона. Једна група бораца отворила је ватру иако непријатеља није видела. У селу је владао немир. Борци су настојали да се што пре заузме положај и установи где је непријатељ. Нико од старешина није могао да прикупи људ-

ство и да га организује за борбу. Настало је опште бежање. Немачки тенкови су већ стигли на јужну ивицу села. Отворили су ватру из митраљеза. Борци су бежали на све стране. Највећи део батаљона одступио је на север, где није било Немаца. Велики број бораца био је рањен. Батаљон се скупио после три дана. Из борбе су се само организовано повукли пушкомитраљесци „Кореја“ и „Горила“. Они су и спречили Немце да не предузму у самом почетку енергично гоњење, чиме би нанели батаљону далеко веће губитке.

Штаб одреда је извршио анализу и закључио да се командант батаљона Раде Терзић позове на одговорност и смени са дужности. Упућен је код Дугалића за борца. На његово место постављен је Нинко Петровић. Испред штаба одреда у 2. батаљон је отишао Душан Петровић Шане да среди прилике у политичком погледу, и у погледу партијске одговорности и дисциплине. Нови командант у почетку је показао неке своје слабости, као неразвијена партијска одговорност, тврдоглавост и самовољност. Шане је закључио да ни Нинко не може да одговори тој дужности и предложио његово смењивање, са чиме се сложио и штаб одреда. За команданта батаљона је постављен Душан Вукотић Уча. На место командира 5. чете који је том приликом смењен постављен је Радован Грујић.

ШУМАДИЈА ЈЕ ПОСТАЛА ФРОНТ

Првих дана октобра генерал Штал је добио од војног заповедника за Србију генерала Бадера обавештење да је приступио разради плана операције за ликвидацију устаничких снага на територији Србије.⁹⁰ Бадер је обавестио Штала да је доласком 18. корпуса на челу са генералом Бемеом ситуација квалитативно измењена, да је обезбеђена апсолутна надмоћност над побуњеничким снагама и да ће убрзо „као гвозденом метлом“ бити очишћена Србија и успостављен мир. Шталу је саопштено да се укида окупациони статус Србије и проглашава се поново током операција, чиме се дозвољава немачким трупама пуна слобода акције. У обавештењу је даље стајало да ће у састав 714. дивизије стићи један моторизовани одред и да ће ова дивизија бити укључена у план будуће операције. Штал је још био обавештен да ће на територију срезова орашачког и опленачког ускоро да стигне један одред Љотићевих добровољаца и одред Недићеве „пољске државне страже“. Бадер је упутио Шталу посебну инструкцију о предузимању интензивне обавештајне делатности на правцима: Топола — Рудник — Горњи Милановац и Крагујевац — Г. Милановац ради прикупљања података о јачини и распореду партизанских снага. За извршење овог задатка Шталу су стављена на расположење специјална новчана средства, а најављен му је и долазак специјалних обавештајаца који ће радити по директиви генерала Бемеа а Штал треба да им омо-

⁹⁰ Генерал артиљерије Бадер у септембру је дошао наместо Данкелмана.

гући успешан рад. Штал се обрадовао доласку моторизованог одреда. Сада је рачунао да ће му моторизација омогућити успешну контролу комуникација и маневар снагама на огромном фронту који се протезао од Лазаревца па до Крагујевца. Шумадија је у ово време постала прави фронт. Она је била део фронта у Србији који се протезао од Рашке, преко Краљева, Крагујевца, Тополе, Аранђеловца, Лазаревца све до Шапца. Западно од ове линије на целој територији Србије није било више ни једног окупаторског војника. То је била слободна територија коју је контролисала устаничка војска. Сада су у Србији биле приковане четири немачке дивизије, док су три нове биле у покрету. У Тополу је стигла обећана моторизација. Одред је био опремљен трофејном техником француског порекла. У његовом саставу налазило се седам лаких тенкова, десетак оклопних аутомобила, неколико теренских аутомобила и већи број мотоцикла на којима су били монтирани немачки митраљези најновије производње са највећом брзином гађања којих није до тада било у 12. армији. Овим митраљезима Немци су се поносили. Долазак моторизованог одреда у састав Шталове дивизије деловао је освежавајуће. Хука тенкова и клопарање њихових гусеница по Опленцу, као и штоповања „шараца“ која су исте вечери одјекнула са Опленца, повратили су борбени дух код војника 714. дивизије. Они су већ недељама спавали обучени покрај оружја и то дању, док су ноћи проводили у патролама и предстражама. Тенкови су им подигли морал. Поново је са Опленца одјекнула песма која се није чула месецима. Осећајући расположење војника, Шталу се вратило самопоуздање. Код њега се поново јавио офанзивни дух. Идеје су му навирале. Почео је да ствара планове. Оклопни одред је остао у Тополи неколико дана, а затим је његова главнина пребачена у Крагујевац у састав 749. пука. Тамо су били бољи услови смештаја. Штал је одлучио да продре у правцу Горњег Милановца да би извршио насилно извиђање и на основу истог послао Бадеру извештај о јачини устаничких снага на овом правцу будуће операције који је назначен као главни у зони

дејства 714. дивизије. У Тополи је од моторизације остала једна чета са неколико оклопних аутомобила.

Из Тополе су обавестили штаб 1. шумадијског одреда о доласку моторизације. Речено је да Немци нешто спремају, али никаквих конкретних података није било.

Командант одреда је наизглед хладно примио обавештење.

— Нека, боље ће бити за нас, то ћемо ми све запленити — рекао је члановима штаба.

Али, Благојевић није олако схватио новонасталу ситуацију.

Стари ратник се сетио снаге тенкова у Шпанији. Лабуду је наредио да са батаљоном крене у Винчу, мобилише људство из села, раскопа пут на Прокопу, где су били погодни услови, и тако спречи напредовање моторизације даље од Винче. Затим је приступио одржавању семинара у 1. и 3. батаљону коме су присуствовале команде чета и батаљона. Овом приликом дата је инструкција старешинама како се треба борити против тенкова. Поткрепљујући своје излагање примерима из шпанског рата, командант је изложио добре и лоше стране тенкова и начине борбе против њих. Препоручивао је да тенкове треба чекати у заседи у непосредној близини, бацити бомбу под гусенице, а, ако се укаже погодна прилика, и у куполу.

Оклопна техника људима је била непозната. Отуда је било потребно да се предузму све мере за упознавање бораца с њом и спречавање ширења евентуалног страха од тенкова.

У првој половини октобра у селима Горње Јасенице осећала се све јача инвазија емисара четника Драже Михаиловића. Користећи већ постојећи споразум између Врховног штаба народноослободилачких партизанских одреда и Врховне команде војночетничких одреда о слободном опредељивању војних обвезника да ступе у четничке или партизанске јединице, четници су отпочели са „пасивном мобилизацијом.“ Емисари су залазили по селима и делили људима објаве.

Поред ових повремених четничких емисара, који су се појављивали у селима око Шаторње само за време

док су руднички четници остајали у њој, у Пласковцу се појавио Томић бивши питомац војне академије. Он је почео да обилази сељаке по Пласковцу. Имао је четничку објаву и то специјалну у којој је стајало да му је четничка Врховна команда поверила специјалан задатак.

Ово четничко вршљање по Јасеници политички се негативно одражавало на народ. Они који су располагали четничким објавама сматрали су да су нека власт коју треба слушати и поштовати. То су били богатији сељаци и њихови синови. Таквих је било више у Пласковцу, Маслошеву и Јарменовцима, док је у осталим било мање. Они су величали четнички покрет, причали о мудрости четничких вођа, краља и избегличке владе. Њихова главна парола била је: „Не истрчавати се“. Исмејавали су партизане који су тих кишних дана непрекидно водили борбе, гинули, нередовно се хранили и спавали по трлима и шталама. Партизанским мајкама и женама говорили су да су њихови синови и мужеви „усијане главе“ и да им је боље да се упишу у њихову војску. Овакво држање „резервне четничке војске“ изазвало је револт код партизана. У Винчи су два партизана истукла двојицу четника. Народ је пребацивао четницима што се не боре против окупатора.

Штаб партизанског одреда је команданту рудничких четника и генералу Новаковићу упутио захтев да у року од два дана позову своје људство у јединице, а ако то не ураде, штаб одреда ће наредити мобилизацију истог за своје јединице. Лабуду је наређено да своје чете распореди како би у току једнога дана могао да мобилише све људство у Винчи, Брезовцу и Трешњевици, док је Дугалићу наређено да на територији Страгара, Маслошева, Влакче и Трнаве одузме четничке дозволе и део мобилисаног људства упути Лабуду. Четници нису прихватили захтев штаба одреда, те су 1. и 3. батаљон за један дан ликвидирали четничку и резервну војску. Четничке објаве су одузете, а Лабуд је добио три стотине нових бораца без оружја. Ово мобилисано људство према директиви штаба одреда било је распоређено тако што је при сваком наоружаном воду формиран још један вод од ненаору-

жаног људства. Штаб одреда је предвиђао извођење акције ширих размера у којима би се наоружало и ово мобилисано људство. У току извођења мобилизације јавио се велики број добровољаца, махом омладинаца. Само из Винче, на пример, јавило се око педесет добровољаца који су ступили у Дугалићев и Лабудов батаљон. Једна Лабудова патрола разоружала је академца Томића из Пласковца. Он је протествовао, позивао се на уговор између четника и партизана, али патрола је остала неумољива. Услов је био: поћи у одред или предати оружје.

После ове акције коју су извеле јединице Шумадијског одреда, генерал Новаковић и војвода руднички уложили су писмени протест преко Вељка Томића, партизанског команданта места у Руднику. Командант места Ракић из Милановца такође је замерио штабу 1. шумадијског одреда и саветовао да не крши споразум. Штаб 1. шумадијског одреда одговорио је четницима и Ракићу: „Код нас је фронт, а фронт захтева чврсту и чисту позадину“.

Генерал Новаковић се није слагао са овим одлукама партизанског штаба. Војвода је био увређен. Једног октобарског поподнева, између Маслошева и Блазнаве код извора „Димина вода“ срео се Новаковић са Дугалићем који је водио свој батаљон. На ливади поред извора прикупиле су се обе колоне: педесетак генералових четника наспрам сто педесет партизанских ратника. Генерал се хладно поздравио са Дугалићем. Био је љут.

— Са каквим правом ви мобилишите људство хтео бих да знам уважени, не знам шта сте по чину — обрати се Дугалићу генерал.

— Генерале, ја сам командант партизанског батаљона, без другог чина. Сада ми ратујемо, а чинове ћемо добити касније — одговорио је Дугалић смешећи се.

— Што се тиче мобилизације — наставио је Дугалић — ми ратујемо и људи су нам потребни.

— Ја знам када ћу ратовати, ви се у то немојте да мешате — одвратио је генерал повишеним тоном.

Дугалић је повукао дуг дим из цигарете, па је наставио истим тоном:

— Видите генерале, сада ми је пало напамет једно место из књиге Островског. Ви сигурно то нисте читали, пошто се она сматра комунистичком литературом. Тај Островски описује људе у револуцији. И док масе руских сељака и радника бију битку у редовима Црвене армије, нека два козака седе у подруму и оштре сабље. Они своје сабље непрекидно оштре и гладе са свих страна и стално причају како се треба борити. Они остају у подруму оштрећи сабље и после пошто је Црвена армија прошла кроз њихова села, прогнала Пољаке и одвела коње ових оштрача сабаља. Тако су ови јунаци провели револуцију оштрећи сабље и спремајући се да ратују. Да ли би можда генерале, ви, могли да извучете неку поуку из ове приче?

Генерал се дигао и не поздравивши, упутио се свом одреду и наставио покрет...

БОРБА НА ПРОКОПУ

По директиви генерала Бемеа Немци су 15. октобра кренули у офанзиву на правцима Топола — Г. Милановац и Крагујевац — Г. Милановац са по једним ојачаним батаљонима из 724. и 749. пука. У ово време гарнизон у Крагујевцу са 749. пуком 717. немачке дивизије налазио се још под командом генерала Штала, пошто је штаб 717. дивизије са осталим деловима у то време био на Косову. У ствари 749. пук био је претходница 717. дивизије која је по Бемеовом плану требало да узме учешћа у општој офанзиви. Као што је било наређено од стране команде корпуса, Штал је на овим правцима имао за циљ да напада дуж комуникација, да изврши извиђање и утврди какве се устаничке снаге налазе на овим правцима. Осим ових задатака које је требало извршити за рачун новоприспеле немачке XVIII команде корпуса ген. Бемеа, Штал је хтео да ослободи 6. чету 920. посадног батаљона која је била заробљена од стране партизана у Милановцу. Штал је настојао да сазна судбину ових војника. Отуда је и тежиште својих дејстава пребацио на правац Крагујевац — Г. Милановац.

Пошто је успео да комплетира једну моторизовану борбену групу од јединица 724. пеш. пука и дела моторизованог одреда који је био задржан у Тополи, Штап 15. октобра прво креће у напад на правцу Топола — Г. Милановац. Око 7 часова 15. октобра од Опленца према Прокопу кренула је колона, састављена од 15 камиона, 4 оклопна аутомобила и 6 мотоцикла са приколицама на којима су били монтирани немачки минобацачи „шарци“. Са осматрачнице на јужним падинама Опленца Штап је помоћу дурбина посматрао своју колону. Претпостављао је да ће партизани дати први отпор више Винче, па је желео да лично прати тај сукоб.

Штаб одреда је правовремено дознао за Штапове намере. Благојевић је обавестио Ракића у Милановцу о непријатељским намерама, па је четничка команда места из Милановца молила да им штаб одреда упути појачање, пошто су партизани у Милановцу имали само део Таковског батаљона, а четници једну своју чету. Остале четничке снаге налазиле су се на положају код Краљева. Благојевић је наредио Дугалићу да са батаљоном крене према Г. Милановцу и да се привремено стави под команду Бранка Ракића, команданта места у Г. Милановцу, док је Лабуду наредио да сачека немачку колону из Тополе на Прокопу више Винче где је комуникација била порушена.

Лабуд је у поподневним часовима 14. октобра дошао на Прокоп да организује заседу. У Винчи се тада налазила 7. чета а 9. и 8. у Брезовцу. Трећи батаљон је тада имао око 400 бораца, али је било доста новомобилизованих без оружја. Сад је била добра прилика да се ово људство наоружа, само је зависило од вештине како и где поставити заседу и Немце изненадити. Заседу није било лако организовати, мада је штаб одреда дао сугестије команданту батаљона. Земљиште није пружало нарочито повољне услове за то. Са јужне стране пута налазили су се виногради, које је од пута делио бедем од земље, висок преко једног метра, обрастао трњем. Са ове стране могло се сигурно распоредити људство да буде заклоњено како од ока тако и од пушчане ватре. Услови за повлачење били су идеални.

Одмах испод винограда били су воћњаци, шумарци и дубока јаруга. Али северно од пута земљиште је било скоро голо. На окуки пута, на самом Прокопу, налазила се висока ограда од багрема и купина, а источније њива са кукурузом, одвојена од комуникације ниском ретком оградом од трња. Источније од кукуруза била је стрњика потпуно гола и осматрана из камиона. После извиђања земљишта и консултације са командирима, командант батаљона је донео одлуку за постављање заседе. 9. чету распоредио је на североисточним падинама Прокопа. Ова чета је имала задатак да поседне обе стране пута, с тим што је све пушкомитраљезе распоредила северно од пута на обали високој скоро два метра, одакле се одлично осматрао прави део комуникације у дужини од око 300 метара. 8. чета је два своја вода распоредила јужно од пута, а један северно. 7. чета је све своје људство распоредила јужно од комуникације.

Што се тиче распореда ненаоружаног људства, Лабуд се није могао сложити са својим командирима који су заступали гледиште да им је ово људство „баласт“, да ће им сметати у току борбе, да може чак да проузрокује панику те да би га најбоље било држати прикупљено негде даље од заседе. Лабуд је сматрао да мобилисано људство треба „прекалити“ и држати га у самој заседи. Када почне борба и када Немци буду гинули, ово људство треба да искаче на пут, узима наоружање и укључује се у борбу. Командири су вртили главама. Чинило им се да је ова командантова замисао сувише идеална.

У зору 15. октобра 3. батаљон је посео положај према изнесеном распореду. Борци су скупљали камење, правили заклоне и маскирали се. Командир 7. чете се налазио на почетку заседе, могао је лично да осматра комуникацију све до западне падине Опленца, на дужини од око пет километара.

Немачка колона се око 7 часова издужила испод Опленца. Немци су се кретали по свим правилима маршевања. Испред колоне кретала се извиђачка група. Немци су оклопним аутомобилима обезбеђивали

колону од изненадног напада. Колона се кретала сасвим лагано. Немци су „пипали“ околину. Настојали су да не буду изненађени.

Командант батаљона са командирима чета посматрао је приближавање Немаца. Овако формирана немачка колона наметала је потребу да се извиђачки органи пропусте кроз заседу, а тежиште напада усмерити на главнину.

Немачка возила су се брекћући успела уз Прокоп и ушла у заседу не опазивши ништа. Мотоциклисти су прошли целу заседу, па чак и групу митраљеза на окуки. Први мотоциклиста приметио је препреку и упозорио остале. Немачки извиђачи су осетили опасност, окренули мотоцикле и појурили назад. Чим су мотоцикли почели да се враћају назад, командант је наредио отварање ватре. Група митраљеза 9. чете засула је мотоциклисте рафалима. Један мотоцикл се преврнуо на самој окуки пута, на свега неколико метара од команданта и командира 9. чете Ђоке Ђурића. И остали мотоцикли били су погођени, али су успели да се повуку до чела колоне. Сада је дуж целе заседе одјекнула ватра. Пушкомитраљесци 8. и 7. чете отворили су ватру по камионима са одстојања од свега неколико метара. Бачено је и неколико бомби са једне и друге стране. И поред све опрезности, Немци су ипак били изненађени. Шофери су покушавали да на узаном путу окрену камионе назад, те су тиме унели још већу пометњу. Челни оклопни аутомобил остао је на месту. Његов митраљезац бесомучно је тукао дугим рафалима, али меци су летели високо према Венчацу. Претрпевши велике губитке, немачки војници су напуштали прве камионе и прешли у бекство бацајући оружје. Они су падали по путу погођени из непосредне близине. Неколицина ненаоружаних бораца из 7. и 8. чете искочила је на пут и запленила пушке. Они су сада равноправно са „старима“ наставили борбу. Лабуд и Ђока су прискочили преврнутом мотоциклисти и покушали да скину са њега митраљез, али им то није полазило за руком. Ђока је почео да вуче цео мотоцикл. Лабуд је увидео бесмисленост тог подухвата. На то га је присиљавала и ватра из немачке танкете

(оклопног аутомобила). Досетио се да у ове сврхе искористи рањеног Немца. Посада овог мотоцикла била је тешко рањена. Двојица су била у агонији, а један је био ипак у нешто бољем стању. Лабуд је овога привукао мотоциклу и дао му до знања шта жели. Немац је схватио. Дрхтавом руком је притискао осигурач и митраљез је испао из лежишта.

Зачеље немачке колоне ипак се брзо средило. Командант колоне који се налазио у првој танкети, вратио се назад и узео команду у своје руке. Наредио је напуштање камиона. Две немачке чете извршиле су прихват челне, која је претрпела тешке губитке, а затим је немачки командант наредио контранапад. Немци су приредили партизанима и једно непријатно изненађење. Употребили су дум-дум метке. Генерал Штал је одобрио команданту да примени ова борбена средства. Њему није сметала Женевска конвенција међународног ратног права о забрани употребе ове муниције.

Организовано наступање Немаца, а нарочито дум-дум метки који су, експлодирајући у непосредној близини бораца, изазивали пометњу у редовима баталјона. Митраљесци са чела заседе дочекали су немачки стрељачки строј организованом ватром. Захваљујући команданту који је борцима објаснио да Немци користе дум-дум метке, није их захватила паника. Нове борце је ухватио страх од обичних метака, који су звиждали изнад њихових глава, па је неко викнуо:

— Опкољени смо!

Један из 7. чете је из свега гласа повикао: „Изгибосмо!“

Почело је бежање. Побегли су новомобилисани борци. Неки од њих, који су носили муницију за пушкомитраљезе, бежали су заједно са муницијом остављајући пушкомитраљесце саме без муниције. Старији борци остали су на положајима. Само је један мањи број побегао, док су се остали повлачили организовано. Група митраљезаца са чела заседе и даље је засипала Немце јаком ватром и спречавала их да крену напред. Немачки губици су расли, па су Немци били принуђени да обуставе напад. Са бојишта су одступили и

једни и други. Немци су покупили мртве и рањене и вратили се у Тополу, а Лабуд се са својим борцима, међу којима је било неколико лакше рањених, повукао у Горњу Трешњевицу. Требало је средити батаљон.

На основу осматрања и извештаја свог команданта батаљона, Штал се уверио да је његов подухват на овом правцу пропао. Губици батаљона били су велики и то за кратко време. Штал је претпостављао да ће се код Винче сукобити са слабијим истуреним партизанским снагама. Главни отпор је очекивао тек западније од Шаторње. Наредио је обустављање дејства. Требало је извршити опсежније припреме. Штал је морао признати да је његов противник јак, опрезан и лукав, и да га не треба потцењивати. На осматрачници са Шталом био је један мајор контраобавештајац из Бемеовог штаба.

— Вас неко шпијунира, генерале — рекао је мајор. Штал није одговорио.

Анализирајући борбу на Прокопу штаб 1. шумадијског одреда закључио је да мобилизација није погодан начин за поуну јединица. За партизански начин ратовања требало је имати свесне борце, спремне да се сукобе са свим тешкоћама, а такви борци су се добровољно јављали. Одустало се од даље мобилизације, а сви мобилисани борци који нису желели да остану у одреду, отпуштени су кућама.

БОРБЕ ЈУГОИСТОЧНО ОД РУДНИКА

Дугалић је са својим батаљоном стигао у Неваде 14. октобра. Тога дана делови Таковског батаљона и једна чета четника коју је предводио поручник Вучковић, водили су борбу са Немцима источније од Белог Поља.

Командант 3. батаљона из 749. пука Шталове дивизије, подржан са две батерије хаубица 105 мм и механизованом четом, надирао је енергично према Милановцу. Захваљујући солидном рушењу и запречавању, које је још раније било извршено на комуникацији, Немци нису овога дана успели да крену даље од

Белог Поља. Командант батаљона донео је одлуку да заноћи у Белом Пољу и да сутрадан продужи са нападом.

По доласку у Неваде Дугалић је ухватио везу са Бранком Ракићем, командантом места у Милановцу и командантом Таковског батаљона. Ту је био и четнички командант места, капетан Миловановић. Миловановића и Ракића била је захватила паника. Нису знали шта би могли да предузму да би зауставили немачки продор у Милановац. Снаге којима су располагали биле су мале. Тражили су помоћ из Чачка. Одговор је био негативан. Главне снаге су и даље биле у опсади Краљева. Требало се борити сопственим снагама.

Дугалић је сагледао сву озбиљност ситуације у којој се налази. Он је желео да напада, да борбом намеће своју вољу противнику. Сада је било обратно. Требало се бранити, не дозволити Немцима да продру у Милановац. Према информацијама које му је пружио Ракић, Немци су надирали главним снагама комуникацијом. Доминантне висове лево и десно од комуникације заузимаху су специјалним групама, које су повремено упућивали из главне колоне.

Пре пада мрака 14. октобра Дугалић је са командирима чета извршио извиђање земљишта између села Невада и Белог Поља. Рапај-брдо и Клик (к. 721) доминирали су овим пределом. Дугалић је одлучио да главне снаге распореди на југоисточним и североисточним падинама Рапај-брда, а да у систем своје одбране укључи и брдо Клик које се налази јужно од комуникације за око 2 км. На самој комуникацији у рејону Рапај-брда (к. 437), распоредио је један вод. Испред Рапај-брда комуникација је већ била порушена. Наредио је да се узме алат у селу и да се људство у току ноћи укопа и маскира.

Пошто је разрадио у детаље своју одлуку за дејство, позвао је четничког поручника Вучковића који му је садејствовао на договор о заједничком дејству. Водник Јанковић из Прве чете отишао је са једном десетином у село Врбаву да однесе Вучковићу поруку. Ушао је у кућу где је поручник био смештен и поздравио га речима:

— Друзе поручниче, мој командант је поручио да дођеш у Неваде ради договора.

Четнички официр се разбеснео.

— Оца ти мангупског — викнуо је на њега — кога ти зовеш друже, као да сам с тобом козе чувао. А ако сам потребан том твом команданту, нека он дође код мене.

Јанковић је отишао. Споразум са четницима није постигнут.

У расвит зоре 15. октобра Дугалићев батаљон са делом једне чете Таковаца посео је положај на Рапај-брду и Клику. Борци су поправљали раније припремљене заклоне и маскирали се, митраљесци су бирали репере на земљишту и оцењивали до њих одстојања. 25 пушкомитраљеских и 200 пушчаних цеви било је уперено према долини кроз коју је пролазио пут.

Једна чета из Таковског батаљона, која је у току прошлог дана водила борбу код Белог Поља, остала је на истим положајима. Њен задатак био је да задржава Немце у границама могућности, а када они јаче навале, да се повуче и обиђе положај батаљона како га не би својим присуством открила. Негде у свитање поручник Вучковић упутио је Дугалићу кратко писмо у коме га је обавештавао да је са својом четом посео Црни врх (к. 902). Четник је тражио обавештење о распореду партизанских снага. Црни врх је удаљен од комуникације преко три километра ваздушном линијом и четници нису могли да утичу на непосредну одбрану комуникације. Његов план за борбу нико није могао разумети. Поручник није хтео ништа да рескира. Дугалић се није слагао са распоредом четника и захтевао је да се спусте ближе комуникацији.

Око 7 часова 3. батаљон 749. немачког пука кренуо је из Белог Поља према Рапај-брду. Плотуни хаубица који су испаљени на Црни врх објавили су почетак напада. Немци су потиснули чету Таковаца са западне ивице Белог Поља и продужили напредовање према раније разрађеном плану. У току наступања према Клику и Рапај-брду Немци нису наишли на јачи отпор. Озбиљна потешкоћа за Немце била је рашчишћавање препрека на путу и оправка порушених делова

како би се омогућио покрет моторизованих делова и артиљерије. Немачки командант је сматрао да је овим са партизанским отпором свршено. У току претходног дана један батаљон Крагујевачког партизанског одреда пружио је јак отпор код Каменице и Браћевшнице. Немци су тек после јаче артиљеријске ватре могли да продуже напредовање. Отпор испред Белог Поља био је прошле вечери слаб. Немачки командант је наредио командирима чета да брзо продиру дуж комуникације. Два немачка саветника, иначе гестаповци, упозоравали су команданта на положаје око Клика и Рапај-брда и да ће партизани, вероватно, на њима дати најјачи отпор. Гестаповци су предлагали да се прво заузму околна брда па да се тек онда настави напредовање дуж комуникације. Немачки командант се одлучио да пошаље јачи одред на Црни врх. Четници су на њему пружили врло слаб отпор. Чим су Немци почели да се пењу уз брдо, четници су одступили према брду Парац. Није их се тицала судбина Дугалићевог батаљона. Сада су Немци поново оријентисали главне снаге комуникацијом.

Дугалић је посматрао покрет Немаца. Радовао се када је видео да се ситуација одвија онако како је он желео. Само је постајала опасност да на Клику не дође пре до борбе него што Немци уђу у клопку коју им је припремио. Због тога је упутио курира и наредио да се вод, који је поседао Клик, повуче, а када отпочне борба, да противнападом збаци ову немачку десетину са брда. Ово Дугалићево наређење још једанпут је потврдило његову командантску вештину.

Заузети рашчишћавањем и оправком пута, Немци нису открили распоред Дугалићевог батаљона. Ушли су главним снагама у ватрени џак који им је био припремљен. Немачки командант тежио је да што пре овлада превојем на Рапај-брду, преко кога је пролазио пут, и котом 437 која се налази у непосредној близини пута. Зато је наредио једној чети да што пре избије на превој. Ова чета је и постала најуноснији циљ за партизанске митраљезе. Партизани су отворили ватру. Дуги рафали из 25 пушкомитраљеза заглушујуће су одјекнули долином. Немачки командант био је изне-

нађен овако снажном митраљеском ватром. Беспомоћно је посматрао како војници Прве чете јуре на све стране да би се скрили од убитачне ватре и падају покошени митраљезима. Командант је покушавао да уведе у борбу артиљерију. Али обе батерије биле су у маршевском поретку. Док су поселе ватрене положаје, успоставиле везу и отвориле ватру, прошло је више од пола сата. За то време Прва чета 3. батаљона 749. немачког пука била је преполовљена. Око 40 мртвих и рањених немачких војника лежало је око комуникације на источним падинама Рапај-брда. Немачка десетина која је била посела Клик, противнападом Треће чете, била је уништена и заробљена. Немачки командант је са болом констатовао да му је Прва чета потпуно избачена из строја. Сада је борбена вредност немачких снага смањена за 30%. За нешто више од пола часа борбе немачке снаге биле су неспособне да наставе дејство. Гестаповци-саветници правили су му пакосне замерке. То га је још више збуњивало. Он је наредио артиљерији да појача ватру по Рапај-брду, и са осталим четама, уз ватрену подршку танкета и тенкова, покушао је да извуче мртве и рањене. Артиљерци су се жалили да немају много муниције, те њихово дејство није онако интензивно како се очекивало.

Партизани су, упркос артиљеријској и минобацачкој ватри, успешно одолевали притиску Немаца. Скривени у заклонима, борци су прецизно тукли немачке војнике не дозвољавајући им да се помере напред. За њих је ово био нови испит, ново прекаљивање. Никада досада Дугалићев батаљон није био под јачом непријатељском ватром као што је сада. Али су борци то стојички подносили. Било је неколико рањених. Два борца из Прве чете погинула су од гранате. Није било ни једног случаја колебања. Немци су у току овога дана избацили на Рапај-брдо и Клик неколико стотина граната и мина. Они су покушавали да извуку своје мртве и рањене, али је све било безуспешно. На положајима су остајали нови мртви и рањени. Такође су пропали покушаји да се оправи пут и да се тенкови и танкете покрену напред у циљу пробоја партизанске одбране. Пошто су пропале све наде да се овлада Рапај-брдом

и извуку мртви и рањени, немачки командант наредио је укопавање на достигнутој линији. Хтео је да под заштитом мрака извуче рањене, да у току ноћи среди батаљон, привуче артиљеријску муницију, па да сутра настави напад. Командант никако није хтео да одустане од задатка. Требало је на неки начин оправдати оволике жртве и то продужетком борбе, без обзира на њен исход.

Дугалић је у току ноћи приступио сређивању својих редова. Оставио је мале делове на положају. Остало људство повукао је у куће западно од Рапај-брда на краћи одмор. Својих 12 рањеника, од којих неколико тешких, упутио је у Милановац, а тројицу погинулих, запрежним колима, породицама. Борци су се немо опростили од својих погинулих другова. Дугалић је одмарао људство само до пола ноћи. После пола ноћи батаљон је био поново на положају. Одбрана је прилагођавана новонасталој ситуацији. Дугалић је претпостављао да ће Немци идућег дана испољити још јачу артиљеријску и минобацачку ватру. Зато је решио да напусти предњи нагиб Клика и Рапај-брда и утврди се само на гребену, с тим што ће се на задњем нагибу организовати заклони за људство. Борци су нову линију утврдили далеко боље него ону од прошлог дана. Из Милановца су стигли сандуци са муницијом, бомбама и конзервама.

Дугалић је пред зору 16. октобра имао и један разговор са поручником Вучковићем. Пошто је без борбе напустио Црни врх, Вучковић се зауставио са својом четом на брду Парац. Одатле је посматрао борбу партизана на Рапај-брду и Клику. 15. октобра чуо је да су партизани нанели Немцима тешке губитке и да су их зауставили. Поручник је завидео партизанима. Жалио је што није у могућности да са Дугалићем дели славу. Преко писма, у коме је Вучковић свој поступак објашњавао као предострожност у циљу бочног обезбеђења, покушао је да се оправда пред партизанским командантом. Дугалић је са четничким куриром упутио водника Јанковића са целим водом да доведу поручника. Јанковић је упао у собу где се налазио поручник са три своја пушкомитраљесца.

— По наређењу команданта Дугалића поћи одмах с нама.

Пушкомитраљесци су стајали крај врата. Поручник је гунђао. Припасао је опасач и са још двојицом својих људи кренуо испред Јанковићевог вода. Сада се Вучковић нашао код Дугалића на западној падини Рапај-брда.

Поручник се правдао за неучествовање у борби. Дугалић је беснео.

— Ви сте били обавезни да садејствујете са нама. Нисам желео да вам командујем већ да се договоримо. Одбили сте. Дејствовали сте сами. Бежали сте. Нисте убили ни једног Немца.

Поручник је поново покушавао да објасни свој план дејства, да свој неуспех припише случајности. Али Дугалић није испољавао никакву жељу за даљим објашњењем.

— Немци су пред нама, поручниче — наставио је. — Чим се сване поново ће отпочети са нападом. Не губимо време. Доведите чету и поседните положаје на Клику и јужним падинама Рапај-брда. Немци ће сигурно покушати да изврше обухвате, пошто су продирање дуж комуникације јуче скупо платили. Имајте у виду да нема повлачења без мог одобрења.

У расвит 16. октобра на Рапај-брду и Клику налазиле су се поред Дугалићевог батаљона још и чета четника и чета Таковског батаљона. Ова чета је представљала главну снагу Таковског батаљона, док су његове остале чете припремале непосредну одбрану Милановца. Таковци су собом довукли неколико авионских бомби, којих је било много око Милановца, и поставили их на комуникацији на Рапај-брду као противтенковске мине. Они су заузели распоред у рејону саме комуникације, док се Дугалићев батаљон рокирао нешто улево.

Немци су у току ноћи успели да извуку мртве и рањене. Из Крагујевца им је стигло појачање. Привучена је пуковска артиљерија 749. пука, а такође је извршена попуна муницијом дивизијске артиљерије. Без обзира на јучерашњи неуспех и велике губитке, командант батаљона није одустајао од даљег напада.

Требало је на неки начин оправдати тако велике губитке. Командант пука га је подржао у том подухвату.

Око 8. часова Немци су поново прешли у напад уз снажну артиљеријску ватру. Они су сада наступали у три колоне. Две крилне колоне, које су по саставу биле јаче од средње, нападале су на Клик и северни део Рапај-брда. Средња колона била је слабија, али зато подржана јаком ватром пуковских оруђа, која су дејствовала непосредно, и минобацача. На целом фронту артиљеријска ватра била је врло јака.

Користећи већ постојеће заклоне на западним падинама Рапај-брда, партизани су издржали ватру немачке артиљерије, а када им се приближио стрељачки строј Немаца, дочекали су га снажном ватром. Први напад био је одбијен. Четници су такође некако успели да одрже Клик. У поподневним часовима Немци су отворили још снажнију артиљеријску ватру и енергично прешли у напад на крилима. Партизани су бочном митраљеском ватром поново натерали Немце да залегну испред својих положаја. Четници нису издржали овај налет Немаца. Њихови редови су се поколебали. Јака артиљеријска ватра била је сувише тешка проба за поручника Вучковића. Није издржао. Потражио је сигурније склониште западно од Рапај-брда. Немци су заузели Клик и предузели напад на десно крило Таковаца. Дугалић је посматрао развој ситуације на Клику. Био је огорчен Вучковићевим поступком. Повукао је са положаја своју Прву чету и, на њеном челу, упутио се према десном крилу фронта крећући се западним падинама скривено од Немаца. Чета је трчала, а Дугалић испред ње на читавих сто метара. Стигао је четничку чету која се беше прикупила у једној долини. Дугалић се устремио на Вучковића. Лупио му је шамар. Поручник се маши за револвер, али га снажне Дугалићеве руке зграбише за груди.

— Шта сам ја рекао — викао је Дугалић. — Размећете се чином и еполетама, а овамо бежите као кукавица. Одмах на положај.

— С каквим право наређујете? — бунио се официр. Дозивао је своје војнике да га заштите, али се нико није померио с места. Прва чета је већ била стигла.

Цеви њених пет пушкомитраљеза већ су били окренуте према прикупљеним и преплашеним четницима.

— Шта чекате, спремајте се на јуриш — викнуо је на четнике Дугалић.

Као фасцинирани четнички командири водова сврстали су људство и кренули поново према Клику. Заједно са четницима, Прва чета је успела да збади Немце са јужних падина Рапај-брда, али су се они утврдили на Клику. Одатле их је тешко било стерати без минобацача. Док је Дугалић био на десном крилу, Немци су успели да потисну лево крило и да се утврде на северном делу Рапај-брда. У томе је и пала ноћ. У току ноћи четници су напустили положаје и повукли се на Парац. Клик и део Рапај-брда били су у немачким рукама. Даљи опстанак на овим положајима није обећавао ништа. Ракић је одлучио да напусти Рапај-брдо и евакуише Милановац, с тим што је намеравао да са својим батаљоном продужи отпор испред Милановца. Очекивао је помоћ из Чачка. Благојевић је захтевао брзи повратак Дугалићевог батаљона јер су Немци искористили једну повољну прилику и 15. октобра пробили се у Страгаре и Рудник.

НЕМЦИ ПРИБЕГАВАЈУ ЛУКАВСТВУ

Делови 749. пука продрли су 16. октобра у Милановац. Немци су запалили град и стрељали већи број мушкарца које су успели да ухвате. Немачки командант 3. батаљона 749. пука светио се за своје губитке. Немци се у Милановцу нису дуго задржали јер су их снаге Таковског и делови Љубићког батаљона потисли из града и повратили назад у Крагујевац. При повлачењу су били нападнути у Враћевшници од јединица Крагујевачког одреда. Само захваљујући интервенцији делова 749. пука из Крагујевца могли су се пробити.

Штал није одустао од својх намера на правцу Топола — Рудник. Тешкоће на које је наишао 3. батаљон 749. пука на Рапај-брду налагале су му да дејствује брзо. Сада је био обазривији. Обавештајци Бемеовог штаба стављени су му на располагање. Они су се добро

разумевали у свој посао. Двојица обавештајаца, један капетан и један поручник, пресвучени у сељачка одела, са торбама соли,⁹¹ кренули су 15. октобра у Винчу.

Они су прошли кроз Божурњу, Пласкавац и стигли у Винчу. Ишли су од куће до куће и распитивали се о партизанима. Обавештајци су преноћили у Брезовцу и ту сазнали да је 3. батаљон у току 15. октобра напустио рејон Винче и Брезовца и отишао према Аранђеловцу. Немци су намерно планирали један испад из Аранђеловца у Бању. Хтели су да провере преко којих канала партизани добијају обавештења. Постепено су сужавали круг људи који су били упознати са појединим наређењима.

Лабуд је 16. октобра ујутро добио обавештење о покрету Немаца и одмах је са четом кренуо према Венчацу. Све чете су стигле на Венчац у време када су Немци били стигли у Бању. То је у ствари била једна батерија 220. дивизиона (око 80 људи), распоређена у пет камиона, којом је командовао мајор Краус. Немци су претпостављали да их партизани могу напасти, те су извршили солидно обезбеђење. Артиљерија је била распоређена између Рисоваче и Бање са задатком обезбеђења комуникације.

Командант 3. батаљона размишљао је како да изврши напад на Немце код Бање. Немци су пљачкали Винарску задругу, товарили су бурад са вином у камионе. То је био најповољнији моменат за напад на Немце. Брз и изненадан напад био је гаранција за успех. Четама је наређено да окруже задружне зграде. 7. чета добила је задатак да се спусти источним падинама Венчаца и са истока нападне Немце. 9. чета имала је да напада са запада од правца Дукића кућа, а 8. је упућена у бањанско гробље са задатком да дочека Немце на комуникацији када крену према Аранђеловцу. Командант је сматрао да ће Немци избежавати борбу и да ће се чим буду нападнути од 7. и 9.

⁹¹ У селима Шумадије владала је велика nestaшица соли. Та nestaшица стварала је могућност за шверц. Са разних страна стизали су шверцери. Партизани су повремено контролисали шверцере сољу, али их нису прогонили па су ову околност користили и немачки обавештајци.

чете брзо повући. Док су се чете приближавале на своје одређене линије за развој, Немци су завршили утовар вина и пошли назад у Аранђеловац, те је само 8. чета ступила у борбу са једним немачким митраљеских одељењем, које је вршило обезбеђење комуникације. Блиска и изненадна митраљеска ватра збунила је борце. И док је чета водила борбу са овим митраљеским одељењем, Немци су, у камионима прошли без борбе. Деветој чети остало је да упутити неколико митраљеских рафала, а Седма није ни метка опалила.

*

Сукоб у Бањи Бемеовим контраобавештајцима стављао је до знања да партизани имају добру обавештајну службу. Сада је требало изводити све акције у највећој тајности — уз консултовање и обавештајаца. Када је Штаб 16. октобра био обавештен да је цео 3. батаљон кренуо за Венчац, он је планирао да у зору 17. октобра предузме поновни поход у правцу Рудника. Наредио је да му се из Младеновца и Паланке упутити неколико камиона. Сада је Штаб, ангажујући целу дивизијску транспортну чету, успео да комплетира око 40 камиона и да у њих укрца два батаљона са минобацачима и пуковском артиљеријом. Колона је формирана на Опленцу у строгој тајности и пропуштена на пут за Рудник кроз јужну капију, па у Тополи нико није ни слутио о овом немачком походу. За Штаба је ово био велики ризик. С обзиром да су две чете из једног батаљона 742. пука пре неколико дана морале бити пребачене у Паланку да би замениле 660. артиљеријски дивизион који је био упућен за подршку 749. пука, у Тополи је сада остала само једна слаба чета развучена на целом Опленцу и у Тополи.

Али Штаб је рескирао. Рачунао је да партизани неће ово сазнати, па ни предузети неку акцију. Колона камиона кренула је према Прокопу. Немци су брзо поправљали порушени пут и продужавали према Шаторњи. Људи у Винчи су чули хуку мотора. Низ Шаторњу Немци су сишли са угашеним моторима и изненадно се појавили у варошици. Ово је за последња

два месеца био први случај појаве Немаца у Шаторњи. Немци су из Шаторње кренули у две колоне. Главне снаге продужиле су према Руднику, а остале према Страгарима. Све је ово било предвиђено Шталовим планом. Команданту 749. пука у Крагујевцу било је наређено да и он упути једну своју чету у Страгаре. Немци су несметано наставили марш према Руднику. Заравњивали су рупе на путу и полако, у скоковима, напредовали.

Командант Првог шумадијског одреда био је обавештен о покрету Немаца када су они стигли у Јарменовце. Командант у својој близини није имао ни једну јединицу. Требало је брзо одлучивати јер се радило о једној малој немачкој офанзиви. Одржан је кратак састанак штаба. Командант је изнео своју процену ситуације. Сматрао је да Немци врше офанзиву на слободну територију и да је покрет ових немачких снага усклађен са дејствима на правцу Крагујевац — Милановац. Предложио је да се Трећи батаљон без једне чете одмах упути према Руднику, а да се Вељку Томићу, команданту места на Руднику, пошаље наређење да са својим људством и четницима упорно брани Рудник, а Други батаљон да се одмах позове у састав одреда и упути у Страгаре. Курири су кренули на Рудник Томићу и на Венчац у штаб 3. батаљона. Преко Томића послато је наређење и команданту 1. батаљону Дугалићу.

Курир је журио да пре Немаца стигне на Рудник. Вест о приближавању Немаца изазвала је пометњу код Томића и код четничког команданта. Никако нису могли да се сложе где да поседну положај и да ли да пружају отпор. Четник је предлагао да се варошица напусти. Плашио се репресалија. Томић је инсистирао на пружању отпора, јер му је то било наређено. На крају су се сложили и посели положаје на северним прилазима варошици.

Командант 3. батаљона је 8. чету упутио у Винчу а са 7. и 9. убрзаним маршем кренуо преко Трешњевице и Војковца ка Руднику. Немци су стигли пред Рудник тек негде око 14. часова. Велика рушења на путу, нарочито између Шаторње и Рудника, много су

им успорила покрет, па су се просечно кретали око три километра на час. Иако слаб и неорганизован, отпор Томићеве чете присилио је Немце да се развију за борбу и предузму организован напад на Рудник уз ангажовање артиљерије и минобацача. Борба је трајала прилично дуго. Немцима је пошло за руком да се пробију у варошицу тек око 16. часова. Већ се и ноћ приближавала, а Шталово наређење је гласило да се јединице врате у Тополу пре пада мрака. Тако су Немци остали у варошици врло кратко (око пола часа), а затим су се повукли према Шаторњи.

Лабуд је до Рудника маршевао четири часа и стигао је када су га Немци напустили, тако да је његов напор био узалудан. У Шаторњи су се поново ујединиле обе немачке колоне. Јединице 714. дивизије напустиле су и Страгаре, али је тамо остала чета из 749. пука.

Када су Немци кренули из Шаторње према Тополи, већ је почео да пада мрак. Командир 8. чете Ђоле „Босанац“, био је на време обавештен. Он је чету поставио у заседу више Винче, али није имао података о јачини Немаца. Услед недостатка времена а и због тога што се већ спустио мрак те је осматрање било слабо, командир није организовао извиђање непријатеља. Тек кад су Немци ушли у заседу, он је видео да их је много. Учинио му се да је његова чета преслаба да нападне. Није се усудио да изда наређење за отварање ватре и Немци су прошли кроз заседу.

Благојевић је сматрао великим пропустом командира чете што није организовао заседу на бољем месту и напао немачку колону. Командир „Босанац“ био је смењен, а на његово место постављен Боро Белошевац.

Штаб одреда је сутрадан констатовао да његова процена у вези са Шталовом „офанзивом“ није била правилна. Пропуштена је добра прилика да се уништи што више Немаца.

Пошто су се Немци гарнизонирали у Страгарима, штаб одреда је одлучио да што пре нападне Страгаре и не дозволи непријатељу да се ту утврди. Чекало се да стигне Први батаљон па да се крене у напад са два батаљона. Први батаљон је стигао у Блазнаву 17. ок-

тобра тек после подне. Трећи батаљон већ је био тамо. Благојевић је такође пошао у Блазнаву да лично руководи акцијом. Желео је да Немце казни за несметано шетање до Рудника од пре два дана. Али је ово било нова замка генерала Штала и његових саветника. Немачкој јединици која се налазила у Страгарима било је наређено да будно мотри на кретање партизана, а када осети њихово приближавање, да брзо напусти варошицу и одступи за Крагујевац. Тако се и догодило. Док је Благојевић планирао напад и развијао јединице, Немци су отпочели са извлачењем. По паду мрака Благојевић је са командантима батаљона посматрао како се колона камиона са упаљеним фаровима пење уз Влакчу у правцу Крагујевца.

БОРБЕ 3. БАТАЉОНА СЕВЕРНО ОД КРАГУЈЕВЦА

20. октобра командант немачког 749. пука приступио је извршењу одмазде због својих изгинулих војника пред Милановцем а и због осталих побијених Немаца на друмовима Шумадије. Немци су, уз помоћ Љотићевог „Јуришног корпуса“ који је предводио познати зликовац Марисав Петровић, отпочели овога дана масовно хапшење мушкараца у Крагујевцу. О овом догађају одмах је био обавештен штаб Крагујевачког одреда. Крагујевчани су хитно обавестили штаб одреда да пошаље што јаче снаге према Крагујевцу, „јер Немци нешто спремају“. За стварне намере није се знало.

Овога истог дана командант 2. батаљона обавестио је штаб одреда да је Калабићева „Колубарска група одреда“ извршила изненадан продор према Белановици, потиснула батаљон и заузела Белановицу. Пут за Рудник био је отворен. Испред недићевско-четничке групе налазила се само једна чета из 2. батаљона. Благојевић је одлучио да према Белановици упути Дугалића са батаљоном, а према Крагујевцу 3. батаљон.

Трећи батаљон је стигао у Чумић негде после подне 21. октобра. Немци су већ били извршили свој паклени план одмазде. Седам хиљада грађана Крагујевца извођено је по групама и стрељано на северозападној пе-

риферији града. Сатима су долином сушичког потока одјекивали дуги митраљески рафали и уништавали хиљаде људских живота свих узраста. Штаб 3. батаљона слао је курире да ухвате везу са Крагујевачким одредом да би нешто сазнао о пучњави која се чује у граду. Сви покушаји да се веза успостави нису успели. Због тога је одлучено да командант батаљона крене са једном четом у правцу Крагујевца. Чета је сишла све до села Лужница. Једна патрола коју је предводио пушкомитраљезац Жировница, упућена је према Крагујевцу са задатком да се приближава граду све док не наиђе на Немце, или док не добије потребне информације о догађају. Патрола је продужила према Крагујевцу. На ивици једне шуме наишла је на призор који је разјаснио крагујевачку трагедију. Човек умрљан крвљу и прашином лежао је непомичан. Крклање у грудима одавало је знаке живота. Жировница и други борци прихватили су човека и опрали му лице. Био је рањен на више места. Један метак био је прошао кроз грло, па је изгледало као да је заклан. Касније је дошао свести. Испричао је потресну причу о трагедији Крагујевца. Патрола је рањеника сместила и пожурила да преда извештај команданту. Вест о стрељању у Крагујевцу потресно је деловала на борце. Сви су желели да крену у напад и да бар некога спасу. Командант се колебао шта да предузме. Под притиском бораца, командант је пристао да се са 7. четом још приближи Крагујевцу.

У међувремену се кроз Крагујевац пронела вест да партизани спремају напад на град. Команданта 749. пука узнемирила је ова вест и поред тога што се у Крагујевцу налазио цео његов пук, одред Љотићеваца, и делови једног пука из 704. дивизије, који су се ту моментано нашли. Наредио је да се свим комуникацијама које воде из Крагујевца упуте јачи извиђачки одреди ради прикупљања података о кретању партизана. Један од тих одреда пошао је и комуникацијом према Тополи.

7. чета се кретала на извесном удаљењу од комуникације, али је стално осматрала и на време открила три немачка камиона и један лаки аутомобил који су

кретали друмом према Чумићу. Одлучено је да се нападну Немци. Борци нису чекали на команду. У наступу гнева трчали су ка комуникацији у сусрет немачким камионима не обазирјући се на командантова упозорења. Немци су их приметили и отворили ватру. Но и поред тога борци су и даље наступали према комуникацији. Пушкомитраљесци су из стојећег става тукли по камионима. Немци су били изненађени сиљном напада. Окренули су назад. Али лимузина није у томе успела. Жировница је још брже појурио према немачкој колони и дугим прецизним рафалом из свог митраљеза засипао мотор лимузине који је почео да крчи, а онда је заћутао. Војници из задњег камиона покушали су да извуку своје из лимузине, али их је митраљеска ватра спречила. Борци 7. чете су се већ тако били приближили колони да је ватра њихових митраљеза постала врло ефикасна. Жировница је са својом групом стигао до кола, ликвидирао отпор тројице Немаца (један поручник и двојица подофицира), који су се налазили унутра и запалио кола. Као бакља су горела у сумрак који је већ почео да се хвата.

Борци су немо посматрали овај приказ. У Крагујевцу су још одјекивали митраљески рафали. Гасили су се нови животи. Њима се није могло помоћи.

БОРБА У БЕЛАНОВИЦИ

Бивши жандармеријски капетан Милутин Калабић, некада по злу чувени чувар интереса династије, који се крваво обрачунавао са противницима режима, сада од Недића унапређен у чин мајора, командовао је одредом Недићеве „Пољске државне страже“. Калабић је половином октобра стигао у околину Аранђеловца. Према директиви Милана Недића, он је у предстојећој офанзиви требало да постане командант „комбиноване групе одреда“ у чији састав би ушли један одред Љотићевих „добровољаца“, Колубарски и Качерски одред Пећанчевих четника. Калабић је у редовима официра бивше жандармерије важио као храбар, окрут и сналажљив, а изнад свега био је познат као

велики антикомуниста. Командант Недићеве жандармерије, генерал Радовановић, топло је препоручио Калабића Недићу. Овај га је реактивирао, унапредио у чин мајора и поставио за команданта Раљског одреда своје војске. Пажња коју су указали високи, некада недоступни генерали овом чувару династије и то у најбунтовнијим крајевима земље, учинила га је приврженим. Због своје претеране ревности у извршавању обавеза према режиму (чак је организовао убиство неког Мијушковића, иначе истакнутог противника династије), Калабић је у своје време изазвао гнев јавног мишљења, па је због тога био деградиран и осуђен, а касније помилован и пензионисан. Прераним пензионисањем династија се замерила свом верном слози. То га је ваљда и навело да ступи у службу Недића.

Калабићу је ратовање било познато. Већ у првим борбама око Космаја истакао се и постао чувен међу недићевцима. Недић је почео да му поверава најтеже задатке. Љотићевце Калабић није трпео. Мешање политике са војском противило се његовим начелима. Нарочито није подносио љотићевске официре, бивше политичке протуве чије је зборове он контролисао и који у бившој војсци нису били ни каплари, како је он говорио.

Одмах по доласку у Аранђеловац, он се озбиљно сукобио са љотићевским официрима, тако да је спор био решен тек доласком мешовите недићевско-љотићевске комисије из Београда.

Али Калабић није волео да мирује. Неко патолошко осећање одговорности према дужности, без обзира на њену природу, нагонило га је на акцију. Избегавајући сарадњу са љотићевцима, он је настојао да се тешње повеже са војводама Косте Пећанца. Нарочито му се свидео Гордић, командант Љишко-качерске четничке групе. Овај му се учинио као човек од акције, па је с њим отпочео преговоре о заједничкој сарадњи.

Користећи то што је 2. батаљон био ангажован у борбама против Немаца код Лазаревца, Калабић је 20. октобра са својим одредом кренуо за Белановицу у намери да се тамо споји са Гордићевим четницима и у

Белановици створи једно своје привремено упориште како би могао да напусти Аранђеловац и не буде заједно са њотићевцима у истом гарнизону.

Командант 2. батаљона дознао је за продор недићеваца према Белановици тек пред вече 20. октобра и упутио у том правцу своју 6. чету, а истовремено обавестио и штаб одреда о ситуацији. 6. чета се сукобила у Калањевцима са недићевцима, али је била одбачена на исток и у току ноћи се прикупила у селу Драгољ.

Пре подне 21. октобра 6. чета се пушкарала са четницима по Драгољу. По подне у рејон школе у Драгољу стигла је већа група четника. Прочуло се по селу да је међу њима и „војвода“ Гордић. Командир 6. чете самоиницијативно је одлучио да нападне четнике у рејону школе. Развио је чету и опколио школу. Четници као да су то очекивали. Повукли су се у школу и отворили ватру.

Дугалић је у то време већ био стигао у с. Трешњевицу где се налазио и штаб одреда. Вест да је Гордић опкољен у драгољској школи брзо се прочула све до штаба одреда. Благојевић је наредио Дугалићу да крене са батаљоном и ликвидира окружене четнике.

Али је ово било само Калабићево лукавство. Његов план био је да за рејон школе у Драгољу веже јаче партизанске снаге, па да их нападне с леђа. Док су Гордићеви четници водили борбу у школи, он је из Белановице кренуо за Драгољ са три аутобуса војника. На окуци пута пред Драгољем Дугалићева претходница срела се са недићевским аутобусима и отворила ватру. Недићевци су били принуђени да напусте аутобусе и прихвате борбу. Тако се развила борба на путу између Дугалићевог батаљона и ове групе недићеваца. Дугалић је брзо развио своју јединицу и енергично прешао у напад. Недићевци нису издржали већ су се брзо повукли у Белановицу оставивши на путу сва три исправна аутобуса. Дугалић је сада продужио гоњење и пред вече избио на брда више саме Белановице.

Четнике у драгољској школи, када су видели да им не стиже помоћ, ухватила је паника и они су предузели пробој. Обруч 6. чете није био тако јак и четници су се пробии уз велике губитке. Погинуло их

је око 10 док их је преко тридесет било рањено. После овога 6. чета је наставила гоњење четника и спојила се пред Белановицом са Дугалићевим батаљоном.

Отпор недићеваца пред Белановицом учинио се Дугалићу доста слаб и он је одлучио да у сумрак изврши напад на варошицу. У то време је почела да пада и јака киша. Дугалић је одлучио да искористи кишу и ноћ и дотуче већ поколебане недићевце. Другу чету је упутио преко речице Качер да са Крњевца нападне Белановицу. 1. чету је упутио да заобиђе варошицу са запада и поседне брдо Бобошка које се налази северно од Белановице и тако спречи недићевцима одступницу. Са Трећом и Шестом четом напао је фронтално од брда Ковиљача. Напад је отпочео око 21 час. Партизани су дејствовали по обичају, енергично. Разбили су обезбеђења недићеваца којом приликом су неколико њих заробили и продрли у варошицу. У варошици није било никаквог отпора. Заробљени недићевци изјавили су да је њихова главнина одступила према Гарашима и Калањевцима. Дугалић није могао услед јаке кише да настави гоњење, па је одлучио да заноћи у Белановици с тим што ће северно од варошице поставити јака обезбеђења. Ради сваке евентуалности Дугалић је 2. и 3. чету повукао јужно од Качера и распоредио их на преноћиште по кућама испод брда Ковиљача. У Белановици је задржао Прву чету којој је дао задатак да један вод држи на гробљу северно од варошице ради обезбеђења. У југоисточном делу варошице заноћила је и 6. чета, која је требало да се врати у састав батаљона.

Али Калабић је и овога пута применио своје лукавство које Дугалић није до краја успео да прозре. Он је у току претходног дана евакуисао целокупно становништво варошице и прогнао га у села Калањевце и Гараше. У подрумима кућа у варошици распоредио је једну чету и добро је маскирао. Задатак ове чете био је да пред зору изађе из подрума и бомбама нападне партизанае, јер тада најчвршће спавају. Када отпочне напад изнутра, Калабић би са главним снагама јурнуо са севера и уништио партизанае. План овог морално

поквареног, иначе војнички способног, официра, био је добро смишљен.

Прва чета је углавном онако поступила како је непријатељ очекивао. Ушла је у варошицу и распоредила се на спавање. Комесар је забранио борцима да претресају куће како се не би нешто оштетило грађанима. Нико се није надао да ће непријатељ направити замку. Недићевци су целе ноћи седели у подрумима. Борци 1. чете су преспавали ову ноћ. По једна десетина из два вода смењивала се на положајима на гробљу. У зору киша је престала, али је било прилично хладно. Од обилне кише Качер је био надошао и сада је бесно хучао. Први вод које је предводио командир Милован Живановић и други вод чији је командир био Раша Баковић, изашли су још у току ноћи и запосели положај у гробљу. Свуда је владала тишина. Само се чуло хучање набујалог Качера. Борци су скакутали око споменика покушавајући да се загреју. Целу околину је притискала магла и видљивост је била врло мала. Али тишина није дуго трајала. Тек што је почело да свиће, у Белановици, за леђима ова два вода, одјекнуле су експлозије бомби, а затим митраљески рафали. Скривени недићевци изашли су из подрума и напали делове 1. и 6. чете. Калабићев план почео је да се спроводи у дело. Командири водова Живановић и Баковић били су изненађени. Нису могли да објасне шта се то у варошици догађа. Напад с југа био је немогућ, јер је тамо била главнина батаљона, а са севера и других страна у варошицу се није могло доћи а да се не овлада прво гробљем које је доминирало. Рачунали су да се вероватно провукла долином Качера нека група четника и напала Трећи вод на спавању. Договарали су се да упуте по једну десетину у варошицу и испитају ситуацију. Али тајна је брзо одгонетнута. Са северне стране, из магле, изненадно је заштректало преко двадесет аутоматских оружја. Борци Првог и Другог вода ухватили су своје заклоне и отворили ватру. Настала је жестока и неравна борба. Против шест партизанских пушкомитраљеза дејствовало је преко двадесет недићевих и четничких. Магла је полако почела да се диже као да се уплашила од ове

силне митраљеске ватре, а испред партизана се указао запањујући приказ. Неколико стотина недићеваца и четника, развијено у три стрељачка строја, наступало је према гробљу. Први стрељачки строј био је удаљен само стотину метара од положаја Другог вода. Ватра партизанских пушкомитраљеза сада је постала ефикаснија. Водник Првог вода Живановић дограбио је митраљез и кратким рафалом секао недићевски стрељачки строј. У првом стрељачком строју било је највише четника. Партизански митраљези су га знатно проредили, остали су полегли. Неки су хтели и назад. Али их је други стрељачки строј гурао напред па су газећи преко својих мртвих ишли напред. Недићевци су слепо јуришали, не презајући од смрти, свесни своје бројне и техничке надмоћности. Живановић и Ђаковић мислили су да ће се моћи још супротставити и да ће им батаљон притећи у помоћ. Али, уместо помоћи, над гробљем се злурадо кезила смрт, спремајући се да оба партизанска вода прими у свој ледени загрљај.

Партизани, занети борбом са главним непријатељским снагама, нису ни приметили како су им се иза леђа неприметно дошуњали недићевци, они коју су провели ноћ у подрумима. Ова чета недићеваца, развијена у стрељачки строј, ушла је у гробље, пришла партизанском строју на око двадесет метара и одатле отворила ватру из десет пушкомитраљеза. Партизанска ватра је моментано престала. Људи су били изненађени оваквим обртом ситуације. Скакали су из својих заклона и инстинктивно се окретали назад осећајући да са те стране долази већа опасност. Али над гробљем су летели густе млазеви куршума са две стране. Партизани су падали покошени. Командири водова су видели тешку ситуацију. Командовали су јуриш. Око четрдесет партизана који су још били способни за борбу, јуришали су на око стотину недићеваца. Напред је ишао храбри командир вода Живановић. Кратка немачка чизма на левој нози била му је пуна крви. Али је он јуришао и са кратког одстојања уништавао рафалима недићевце. Настала је борба прса у прса. Многи су изгинули и остали на гробљу. Остали су и тешки ра-

њеници, није имао ко да их извлачи. Кроз обруч се пробило десет бораца. Из Првог вода остала су само четворица, заједно са командиром. Сви су били рањени на по неколико места. Неколико тешко рањених из Другог вода нису успели да прегазе набујали Качер. Прогутали су их мутни таласи разбеснеле речице. Комесара чете Жику Томића који је био рањен у обе ноге, Живановић је успео да пренесе преко Качера, премда је и сам био рањен и уз то носио пушкомитраљез.

Ова борба се одиграла великом брзином. Када су одјекнуле прве бомбе и митраљежи у варошици, 2. и 3. чета које су биле са Дугалићем, још су спавале. Дежурни су повикали:

— К оружју!

Чете су се брзо скупиле испред кућа у којима су спавале. Али услед густе магле Дугалић није знао шта се збива у варошици. Да одмах крене са обе чете преко набујалог Качера било би сувише рискантно. У међувремену је планула борба и на гробљу. По њеној жестици Дугалић је проценио да Недићевци нападају. Претпоставио је да је Прва чета изненађена и да би улазак у варошицу значило улажење у клопку, зато је цео батаљон рокирао према истоку и посео брдо Крњевац у намери да нападне леви бок недићеваца. Борци 6. чете, који су успели да се извуку из варошице скоро без губитака и придруже Дугалићу, обавестили су га да су недићевци у варошици и да је Прва чета ликвидирана. Док је батаљон стигао на Крњевац и развио се за борбу, магла се била дигла, али су дотле оба вода 1. чете били збрисани с гробља. Недићевци и четници су сада у густим гомилама силазили са гробља у варошицу, дефилијући тако испред Дугалићевих митраљеза на удаљености од двеста до триста метара. Када је Дугалић оценио да је дошао најпогоднији момент, наредио је отварање ватре. Око двадесет Дугалићевих митраљеза запарало је густу четничко-недићевску масу. Потоком је потекла крв издајника, а гомиле шареноликих лешева прекриле су јужне падине гробља. Недићевци су славили победу и нису ни сањали да и њих смрт вреба. Тако су се сада били по-

ређали као да их је неко намерно упарадио да би им се осветио за изгинуле партизане. Недићевци нису имали погодне заклоне па су у бекству јурнули низ Качер у тежњи да спасу главе. Дугалићеви митраљежи су их и даље косили. Дугалић је за 3. четом прешао на јуриш и унео још већу пометњу међу пијане недићевце и четнике који су сада почели брзо да се трезне.

Калабић је успео да стабилизује ситуацију. Он је једну чету држао у резерви и сада ју је бацио на Крњевац и напао Дугалићев десни бок. То је присилило Дугалића да обустави даљи напад са 3. четом и да се са целим батаљоном повуче у Драгољ. Код школе у Драгољу Дугалић је пребројао батаљон. Чetrдесет и пет бораца није било на списку. Дугалић је знао да су сви мртви. Знао је да се његови борци не губе нити беже. Сузе су квасиле његово лице. Ћутао је. Нека невидљива рука стезала му је грло и није дозвољавала да проговори ни реч. 1. чета практично није више постојала. Остали преживели борци су били сви рањени, а неколико њих и теже те су заплењеним аутобусима одмах упућени за Рудник.

Калабић и Гордић су у овој борби такође слабо прошли. Они су имали преко стотину избачених из строја и велики број лакше рањених. Велики губици уздрмали су морал ове плаћеничке дружине. Ноћу између 21. и 22. октобра из Белановице је дезертирао извештајни број недићеваца. Одреду је претила опасност да се распадне. Калабић се брзо повукао у Аранђеловац како би учврстио пољуљани морал јединица и извршио попуњу.⁹²

⁹² У извештају команданта жандармерије, ген. Стевана Радовановића, министру унутрашњих послова Недићеве владе (док. бр. 52/2-1, кут. 51, архив ВИИ ЈНА) борба у Белановици је довољно описана. Генерал Радовановић наводи да је борба отпочела увече 21. октобра, а да се завршила тек сутрадан ујутро победом недићеваца. Наведени партизански губици у овој борби су произвољни. У документу стоји да су партизани имали 52 мртва и 18 заробљених и да је међу мртвима идентификован леш Душана Дугалића „комунистичког команданта батаљона“, Жике Томића „комунистичког комесара“. У ствари Дугалић није био чак ни рањен, док је Томић био тешко рањен, али су га другови изнели из борбе.

Испади Немаца из Лазаревца постали су средином октобра све чешћи. Појављивали су се тамо и у време кад их нико није очекивао. У Лазаревцу су се налазили слаби наши обавештајни органи па су њихови извештаји били непотпуни. Сви напори 2. батаљона да приреди Немцима клопку остали су безуспешни. Размишљајући којим начином да ситуацију измени, штаб 2. батаљона одлучује да распореди јединице у непосредну близину Лазаревца и да тако изолује главнину овог немачког батаљона од посада које су се налазиле код рудника угља и у Вреоцима и одвоји од околине, те јој тиме отежа снабдевање, исцрпљује је, а затим у погодном моменту и нападне. Требало је Немцима наметнути такав режим живота какав су имали када им је гарнизон био далеко слабији. Са по једном четом затворене су комуникације које везују Лазаревац са Аранђеловцем, Вреоцима и Лајковцем. Чете батаљона су поставиле заседе на ивицама села: Дрен, Шопићи и Петка која су удаљена од Лазаревца само 3—4 км. Главнине чета биле су удаљене два до три километра од места заседа. Али, сада се Немци нису налазили само у Лазаревцу. Било их је и у Лајковцу.

Други батаљон у то време био је бројно најјачи у одреду и имао је око 350 бораца и добро је био наоружан. У неколико мањих сукоба који су се одиграли око Лазаревца, Немци су били тучени и сваког пута враћани у град. После тога они су престали да врше испаде. Немци се нису усуђивали да ангажују јаче снаге у једном правцу. Плашили су се да то партизани не искористе и изврше продор са других праваца у Лазаревац. Ових дана штаб батаљона извршио је мобилизацију људства у неколико села. Штаб 2. батаљона је намеравао да повећањем бројног стања људства изврши јак психолошки притисак на Немце у Лазаревцу те да их тако присили на напуштање гарнизона. Отуда је све мобилисано људство распоређено око Лазаревца. Првих дана после мобилизације извршено је темељно раскопавање комуникација на правцима Лазаревац — Аранђеловац и Лазаревац — Лајковац. Али

штабу батаљона била је највећа брига како да наоружа оволико људство. Постојала је само једна могућност — разоружати немачки гарнизон у Лазаревцу. О овом се озбиљно размишљало. Није се знало право стање код непријатеља. Према подацима неких обавештајаца из Лазаревца, јачина немачког гарнизона кретала се од три до четири стотине људи. Штаб је сматрао да су Немци још слабији, пошто нису изводили никакве акције.

18. октобра штаб батаљона је одлучио да изврши напад на Лазаревац. Командант је сматрао да директно треба ићи на Лазаревац и уништити немачке главне снаге, а затим напасти и друге мање посаде око Лазаревца. Овај свој план командант је предложио штабу. Главне снаге батаљона требало је груписати јужно од вароши, на брду Човка на коме су се херојски тукли српски војници 1914. год. одупирући се навали аустријских освајача. На Човки је требало прикупити и већину мобилисаног људства. Остале снаге батаљона, заједно са мобилисаним, распоређене су у селима Петка, Шопић и на Дугом брду.

Већ сутрадан се приступило извршењу плана. Извршено је извиђање са командирима чета и одређени су правци напада. У поподневним часовима батаљон се прикупљао на полазном положају. План за напад саопштен је целокупном људству. Требало је борце, а нарочито нове, припремити за акцију. Комесар батаљона је одржао и говор и објаснио циљ напада.

У штабу батаљона није се много водило рачуна да Немци могу да дознају за план напада и предузму противмере. О томе нико није ни мислио. Али је зато мислио командант немачког батаљона. Специјално одређени осматрачи који су имали задатак да извиђају околину, запазили су у партизанском логору интензивно кретање. Известили су команданта батаљона. Командант је одредио неколико официра да двогледима осматрају брда око вароши, а такође је упутио и патроле да извиде околину. Коначно је установљено да се на Човки групишу јаке партизанске снаге. Оцењено је да се врши припрема за напад. Према информацијама које је добио последњих дана, немачки ко-

мандант је закључио да су се партизанске снаге нагло повећале и да броје близу три хиљаде људи и то 80% без оружја.

Немци су напад очекивали ноћу, због тога их је хватао страх да неће одолети. Отуда се немачки командант и одлучио да пређе у напад и предухитри партизане. Немац је радио брзо. Два топа и батаљонске минобацаче командант је наредио да поставе на јужној ивици вароши. Такође је наредио командирима чета да прикупе јединице на јужној периферији, а да на осталим деловима оставе само слабија обезбеђења. План Немаца био је да се у малим колонама приближе партизанским положајима, а затим енергично пређу у напад. Непосредном нападу требало је да претходи кратки артиљеријско-минобацачки ватрени удар.

Пред сам мрак Немци су приступили извршењу свог плана. Нико из 2. батаљона није приметио припреме Немаца. Артиљеријска ватра по Човки изненадила је борце и старешине 2. батаљона. Нико се није снашао. Ни штаб батаљона, нити командири чета. Сви су били припремљени да нападају, а сада се требало бранити. За одбрану нису били спремни. Настала је општа пометња која се убрзо претворила у бежање. Ненаоружано људство је предњачило у томе. Тек на југозападној падини брда командири чета су успели да прикупе пушкомитраљесце и прихвате организовани отпор. Немци су се убрзо повукли у Лазаревац. Њихов задатак био је извршен.

Целу ноћ штаб батаљона морао је да проведе на сређивању батаљона. Мобилисано људство било се разбежало на све стране. Огромна већина их се вратила својим кућама. Нико више није ни покушавао да их врати.

После овог догађаја одустало се од напада на Лазаревац, али се и даље продужило са блокадом.

Само сада више ни Немци нису мировали. Већ сутрадан су кренули целим батаљоном према Лајковцу. Хтели су да оправе комуникацију и обезбеде пристицање дивизијског транспорта који су очекивали. 2. ба-

таљон је дочекао Немце на свега неколико километара од вароши. Развила се оштра борба. Немачки напад био је подржан снажном минобацачком ватром. 2. батаљон је чврсто остао на својим положајима. Претрпевши знатне губитке, немачки батаљон је био принуђен да одступи.

После два дана Немци су поново кренули на ове положаје, али су се овом приликом послужили таквим ниским средствима на која су једино били способни безочни фашисти: испред свог стрељачког строја потерали су жене и децу да би им они служили као штит. Жене, деца и старци, њих неколико стотина, кретали су се раскопаним путем и лево и десно од њега. Партизани су посматрали ову шарену масу народа. Немци су се крили иза цивила. Када се народ приближио положајима батаљона на три стотине метара, Немци су пошли напред и отворили ватру. Штаб батаљона одлучио је да своје јединице повуче са положаја. Због народа нису пуцали ни на Немце. Користећи се и даље народом као штитом, Немци су у току целог дана продужили са оправком пута. Сутрадан су то исто учинили, а већ трећи дан стигло им је од Лајковца појачање и попуна у муницији. Блокада је била пробијена. Батаљон се повукао у Јунковац.

БОРБА У КРЊЕВЦУ

И поред свих мера које су контраобавештајци у Шталовом штабу предузимали у последње време како би сачували у тајности своје планове, 25. октобра штаб одреда је ипак био обавештен из Тополе да ће у току сутрашњег дана проћи кроз Тополу немачки транспорт у правцу Београда. Није се знало о каквој се врсти транспорта ради, али се о његовој важности могло закључити по мерама обезбеђења које су Немци предузимали. Група официра и подофицира — пилота једне немачке ваздухопловне дивизије која се борила на афричком ратишту — провела је двадесет дана на одмору у Врњачкој Бањи заједно са својим командантом-

генералом.⁹³ Официри су се сада враћали за Немачку где је требало да приме нове авионе па да крену на источни фронт. У осам аутобуса и једним луксузним колима (за генерала) ова група од 120 немачких официра и подофицира прошлога дана је стигла преко Крушевца и Рековца у Крагујевац. Специјалним телеграмом, упућеним из Бемеовог штаба, Штал је био обавештен о проласку ове групе. Беме није заборавио да Шталу направи алузију на рачун онога вода из штабне чете 12. армије који је Дугалић слистио. Штал је предузео све што је било у његовој моћи. Узимајући у обзир податке о распореду јединица Првог шумадијског одреда као и особине земљишта, Штал је рачунао да ће партизани, ако уопште и предузму напад, то учинити на комуникацији између Тополе и Крагујевца. По обичају који је последњих дана практиковао, Штал је у зору 26. октобра упутио један ојачани батаљон са Опленца кроз Божурњу на главну комуникацију, са задатком да извиђа и обезбеђује део комуникације између Тополе и Влакче. Команданту 749. пука из Крагујевца било је наређено да једним ојачаним батаљоном обезбеди комуникације између Крагујевца и Влакче. Штал је рачунао да ће оваквим раним изласком на комуникацију и јаким снагама успети да се обрачуна са партизанима, ако су они већ тамо. Ако партизани до тога времена не буду стигли на комуникацију, онда је Штал био убеђен да ће његове снаге успети да изврше детаљно извиђање земљишта око комуникације, да организују осматрање и обезбеђење и тиме онемогуће сваки изненадни напад. Покрет колоне авијатичара из Крагујевца требало је да отпочне тек негде око подне када се ситуација потпуно рашчисти. Батаљону који је остао у Тополи као и гарнизону из Младеновца било је наређено да извиде и обезбеде комуникацију између Тополе и Младеновца. Дакле, Штал је био све предвидео.

⁹³ Ова немачка ваздухопловна дивизија била је базирана на Криту, али је у ранијим борбама изгубила знатан део материјала. Остатак авиона је укључен у састав Ромелове авијације. Штаб дивизије и већа група пилота упућена је у Немачку.

Штаб одреда је намеравао да сачека немачку колону између Крагујевца и Тополе. Дугалићу, који се у то време налазио са батаљоном у Страгарима, било је наређено да крене на извршење овога задатка. Трећи батаљон се у то време налазио у Винчи и Брезовцу затварајући комуникацију према Руднику. Командант одреда више није био сигуран да ли се може потпуно ослонити на обавештења из Тополе. Плашио се да то није опет нека немачка замка, па је радио опрезно.

Дугалић је одлучио да заседу постави што ближе Тополи. Рачунао је да ће је Немци ту мање очекивати. Али ове ноћи, између 25. и 26. октобра, почела је да пада јака киша те је батаљон кренуо касније него што је требало. Кретање је успоравало и блатњаво земљиште. Кад је стигао више Ракичевике у близину места где је требало да се постави заседа, а већ се било разданило, Дугалићева претходница изненадно је наишла на немачко обезбеђење. Тамо се већ налазио њихов батаљон из Тополе. Дугалић је напао Немце једном четом и успео да их потисне са овог дела пута. Али су они привукли цео батаљон и на оба бока Дугалићеве чете отворили јаку митраљеску ватру. Осетивши да су Немци обезбедили комуникацију јаким снагама, Дугалић је наредио својим јединицама да се повуку. Јединице су се сместиле у школи у селу Влакчи. Одавде је Дугалић послао штабу одреда извештај о ситуацији. Захваљујући само јакој киши и магли, као и недовољној будности Немаца, батаљон није имао губитака, иако је била оштра борба.

Штал је био задовољан развојем догађаја. Закључио је да су на овом одсеку оба партизанска батаљона. Око 13 часова наредио је да крене транспорт из Крагујевца, с тим да генерал седне у оклопни аутомобил и да га прате још два аутомобила. На Светињи су се конвоју имала прикључити још два камиона војника из 741. пука. Из Тополе је Штал упутио према Светињи још и две чете, а наредио је да се према Белосавцима предузме само повремено патролирање.

Али и штаб одреда је мислио. Из Дугалићевог извештаја сазнао је да је ранија вест о проласку конвоја била тачна. Благојевић је закључио да се Немци нај-

више плаше напада на делу комуникације између Тополе и Чумића и да тај део најбоље и обезбеђују, а да део комуникације између Тополе и Младеновца вероватно не сматрају угроженим, па је одмах наредио Лабуду да са своје две чете крене на комуникацију између Крћевца и Белосаваца и да тамо организује заседу. У Винчи је остала 9. чета 3. батаљона. Овај правац се више није смео остављати необезбеђен. Јер, више се није радило само о спречавању продора Немаца на територију одреда, већ је на положајима код Винче требало бранити и целу слободну територију са овог правца, тј. спречавати немачки продор у Рудник.

Лабуд је са 7. и 8. четом извршио покрет из Брезовца преко Липовца у правцу Крћевца. Киша је и даље непрекидно падала. Пuteви су били потпуно раскаљани. Партизани су ишли преко њива избегавајући путеве, само да би што пре стигли. Негде око 15. часова Лабуд је успео да избије у рејон комуникације код моста на Суморини. На овом месту пре извесног времена слабо су се провеле 2. и 4. чета. Да му се то исто не би поновило, организовао је извиђање шире околине. У близини није било Немаца. После тога упутио је по једно митраљеско одељење према Тополи и Белосавцима као бочна обезбеђења а остало људство је распоредио у заседу. На самој окуци пута, где је земљиште западно од комуникације прилично уздигнуто и омогућава добро осматрање, распоређене су обе чете. Лабуду уопште није било познато о каквим се немачким снагама ради и како би најбоље било распоредити људство, али је ипак настојао да себи створи најповољније услове за дејство. Било му је познато да је ово место најпогодније за заседу на целом делу пута између Тополе и Младеновца и да би узалудно било тражити неко боље. Али оно је било и компромитовано. Знао је ако Немци предузму било какве мере обезбеђења прво ће се ту упутити. Све ово је наметало Лабуду да буде обазрив како батаљон не би упао у неку клопку. Зато је он и задржао целокупно људство само на западној страни од пута, да би било прикупљено и лакше примило изненадни напад.

Људство је распоређено у заседу на дужини од око три стотине метара. На врху заседе распоређени су митраљесци 7. чете — Жировница и Војин Јовановић. Они су имали задатак да први отворе ватру. Борци су стајали на својим борбеним местима. Није се могло лећи у блато. Лабуд је наредио да се ватра не отвара пре него што он да знак. Старешинама патрола које су вршиле обезбеђење, наредио је да га обавесте ако приметите покрет на комуникацији.

После нешто више од једног часа обезбеђење са правца Тополе известило је да у долину Кубршнице силази велика колона камиона. Лабуд је наредио борцима да легну и да се припреме за борбу од правца Тополе. Сам је истрчао на десно крило заседе и почео да осматра. Због кише и магле осматрање је било врло отежано. После извесног времена немачка колона се приближила на око пет стотина метара. Лабуд је видео да се на челу крећу три оклопна аутомобила, а иза њих три камиона и два дугачка аутобуса. За аутобусима било је још возила, колико, није се могло утврдити од магле. Старешина обезбеђења, које се повлачио са тога правца, добацио је Лабуду у пролазу да Немаца има много. И Лабуду се исто тако чинило. Сматрао је да су његове две чете преслабе да нападну колону овакве јачине, па још са оклопним аутомобилима. Али времена за размишљање није било, нити за повлачење батаљона. Колона се једино могла пропустити, уз то да заседа остане неоткривена, а ако је Немци открију и први нападну, није се ништа добро могло очекивати. Са машинком у руци Лабуд је јурнуо према врху заседе и у пролазу добацио борцима:

— Нападамо!

У том моменту чело немачке колоне улазило је у заседу. Оклопни аутомобили кретали су се на међусобном одстојању од око петнаестак метара. Предњи отвори за осматрање били су отворени на свим аутомобилима. Немци су желели да погледају околину. Борци су са одстојања од свега пет-шест метара посматрали Немце. У другом оклопном аутомобилу налазио се немачки генерал. Сви борци поред којих је прошао генералов аутомобил, осетили су жељу да сруче

метке кроз отвор аутомобила у меснато генералово лице, али ватра се није смела отворити без команде. Генерал није био баш равнодушан у односу на „балканске хајдуке“. Он је за све време проведено у Врњачкој Бањи стално слушао околу штректање митраљеза. Око Краљева су се водиле доношћне борбе. Генерал је то знао. Пуцњава га је замарала и кварила му расположење. Али сада, крећући се у саставу овако јаке колоне, на целој дужини од око четрдесет километара пута, посматрајући непрекидна немачка обезбеђења, сматрао је излишним да размишља о могућности неког изненадног напада. Поред тога, он се налазио у оклопљеном аутомобилу који пушчано зрно са одстојања већег од сто метара нормално не пробија. Приликом доласка у Тополу у којој се задржао око један сат, генерал се уз хладну закуску и опленачко вино захвалио Шталу, истичући да је овај показао сувише велико старање о њему и његовом људству и да му то неће заборавити. Онда му је учинио посебан комплименат напомињући да је непотцењивање непријатеља врлина великих војника. Штап је објаснио авијатичару да су „одметници“ већ „укроћени“ и да ће им брзо „доћи крај“. На крају му је самоуверено рекао да је Топола граница „опасне зоне“ и да би даље до Београда, да није падала киша, имао сасвим пријатно путовање.

Тако је генерал авијације наставио безбрижно пут према Младеновцу. Није размишљао ништа. Монотона возња, киша и вино, успављивали су га.

Жировница је мерио преко нишана одстојање до челних блиндираних кола. Њега је Лабуд овластио да први отвори ватру. Жировница је равнао нишане на пушкомитраљезу са отвором кола кроз који се видело шоферово лице. Чекао је да му се лице још приближи, на двадесет, петнаест, десет метара, а онда је приснуо обарач. Митраљез је почео да штепује. Сноп куршума свих двадесет метака из првог оквира сручило се на отвор блиндираних кола. Унутра је завладала смрт. Кола су продужила да се крећу праволинијски све до ивице пута, а затим су лупила у браник и зауставила се. Мотор је престао да ради. Војин је гађао други

оклопни аутомобил. И он је нишанио на отвор, али је отворио ватру са даљине од око тридесет метара и из неповољног угла, тако да је само рањео шофера. Неко други који је био заједно са генералом, зграбио је управљач и покушао да окрене кола. Али је у том моменту оживела цела заседа. Многи су још раније одмераваали одстојање. Сада су и они отворили ватру по овом аутомобилу. Генерал и остали који су били с њим унутра нису се одмах снашли да спусте капак на отвор. Нови меци су погодили отвор, баш у моменту када су се кола окретала. Аутомобил је слетео испод пута и остао непомичан у једној бари.

Трећа блиндирана кола успела су да се окрену, али њихов задњи део, где је био смештен мотор, сада су тукла три митраљеза, мотор се запалио и убрзо је пламен захватио цела кола. Посада је покушала да искочи, али је ту нашла смрт од партизанских метака и изгорела заједно са својом машином.

Сви немачки камиони и аутобуси били су ушли у заседу и сада потпали под ватру 7. и 8. чете. Услед кише и магле Немци су држали мала одстојања између возила, а када су челна возила стала, остала су се још више померила напред и тако скратила колону која је постала још уноснији циљ за партизанску ватру. Око дванаест пушкомитраљеза и сто двадесет пушака секло је каросерије немачких камиона и аутобуса. Камиони су били покривени цирадама. Партизани су надвишавали немачке камионе за око пола метра тако да су Немце тукли одозго, по горњем делу тела. Ефекат ватре био је огроман. Авијатичари су покушавали да се ослободе возила, али су на вратима од аутобуса и задњем отвору камиона наилазили на млазеве пушчаних и митраљеских зрна и падали мртви на мокри асвалт. Ови ваздушни хусари који су сејали смрт по градовима Европе не штедећи ни наш Београд и не размишљајући како уништавају невино становништво, сада су немо гинули не успевши ни да виде непријатеља, а немоли да му се супротставе. Њихове плаве униформе густо су прекриле влажни асвалт. Неки су успели да баце бомбе. Други су отворили ватру из машинки и револвера, али без резултата. Меци су летели високо изнад

партизанских глава. Партизани су прецизно тукли и докусуривали Немце. Број плавих униформи, које су прекривале мокри асвалт, нагло се повећавао.⁹⁴ Камioni и аутобуси били су пуни немачких рањеника и лешева. Из каросерије шикљали су млазеви крви и преливали асвалтни пут који је на целој дужини за-седе постао црвен.

После тридесет минута борбе немачки отпор је скоро престао. Са њихове стране дејствовао је само још један пушкомитраљез. Један подофицир успео је да благовремено искочи и да се увуче у пропуст испод пута одакле је дејствовао доста ефикасно. Поред митраљеских рафала чули су се појединачни револверски пуцњи. Тешко рањени официри докусуривали су сами себе. На домаку руке Лабудових чета лежао је огроман плен. Била је већ извојевана победа, огромна, већа од оне Дугалићеве на Светињи. Али ону победу је Дугалић довео до краја, Лабуд није био у стању да то учини. Он није на време предузео енергичне мере да ликвидира немачког пушкомитраљесца који је једини пружао организован отпор, а затим покупи плен и спали возила. Сматрао је да ће за то бити времена. Али се убрзо уверио да је погрешио.

Када је планула борба код моста на Суморини, Штал још није био напустио хотел на Опленцу, где је сачекао и кратко угостио генерала авијације. После одласка авијатичара Штал је остао још извесно време и продужио са Функеом да пије вино. Чим су одјекнули први митраљески рафали, генерал је истрчао на терасу. Мислио је у почетку да то пуца његова нека патрола. А онда се чуо други, трећи, пети, десети пушкомитраљез и то се све слило у једно опште крк-

⁹⁴ Немци су прећутали овај пораз. Чак га ни генерал Беме не помиње у свом саслушању датом у Нирнбергу. Али Шталу је било наређено да отвори посебну истрагу против касније похватаних бораца 8. чете који су узели учешће у овој борби. Сви су они свирепо мучени и стрељани. Према усменој изјави раније поменутог Зоренца који је учествовао у евакуацији мртвих и рањених у колони се укупно налазило 70 људи — већином официра свих чинова међу којима виших и један генерал (подофицира је било 3—4, административци у штабу). Борбу је преживело само њих десетак.

љање. Штал је неколико минута стајао као паралисан. Руке су му се тресле. Рекао је Функеу:

— Опет су напали!

У то време се још нису биле вратиле све јединице са терена. Људство је било гладно, мокро и блатњаво, а машине ненапуњене горивом. Камиони су били у гаражама, а људи по собама. Чистили су униформе. Док је Функе успео да покрене један батаљон у правцу Белосаваца прошло је двадесет минута. Командант гарнизона из Младеновца могао је да интервенише раније. Имао је чету у приправности, али он није чуо борбу и кренуо је тек када му је то наређено из Тополе. Тако су обе немачке колоне стигле до места заседе после тридесет до четрдесет минута од како је почела борба, онда када су авијатичари већ били мртви и када им никаква помоћ више није била потребна. Немци су одмах по пристизању у рејон заседе напустили камионе, развили се у стрељачки строј и почели да врше опкољавање. После повлачења свог првог обезбеђења командир 8. чете о обезбеђењу више није ни водио рачуна, сматрајући да му је пушкомитраљез на десном крилу истовремено и обезбеђење. Али се варао у томе. Борци су се сувише били занели борбом и нико се није ни обазирао да ли неко долази од Тополе. Тако је немачки стрељачки строј стигао до десног крила 8. чете незапажен на свега сто метара. Тада су Немци отворили ватру. Деснокрилни пушкомитраљезац 8. чете брзо је реаговао. Довикнуо је осталим друговима:

— Немци! Опкољавају нас — скочио је и стојећи осуо ватру по немачком стрељачком строју.

Немци су за моменат залегли, али су се сада сви њихови пушкомитраљеи и машинке окренули према митраљесцу 8. чете. Неколико других митраљеских рафала који су се међусобно преплитали, пресекли су живот овог неустрашивог младића. Пао је стежући пушкомитраљез уз своје изрешетано тело.

Изненадна појава Немаца и њихова блиска ватра поколебале су десно крило 8. чете. Борци су почели да се повлаче и траже боље заклоне. Немци су тада појачали ватру и поново кренули напред покушавајући да изврше обухват својим левим крилом. Командир 8.

чете. Белошевац, не обазирјући се на немачку ватру, јуноу је према свом погинулом пушкомитраљесцу, дограбио пушкомитраљез и почео да туче немачко лево крило. Тако је омогућио својој чети да се организовано повуче са места заседе.

7. чета се повукла без великих тешкоћа Она је за све време борбе имала обезбеђење према Младеновцу. Обезбеђење је приметило Немце и отворило ватру. Али су Немци од Младеновца нападали врло енергично. Они су се развили у стрељачки строј и покушавали претрчавањем да изврше обухват места заседе са оба крила. Ово је принудило Благојчета да брзо повуче чету са места заседе. Тако су се обе чете повукле у правцу Копљара остављајући на комуникацији богат плен и два своја мртва друга. Неколико лакше рањених из обе чете нису напуштали строј.

Разјарени Немци извршили су те вечери опкољавање Крћевца и Белосаваца и купили све одрасле мушкарце и упутили их у Тополу. Мртве и рањене авијатичаре, по наређењу генерала Бемеа, исте ноћи су превезли у Београд, а оштећена возила у Младеновац. Два погинула борца из 8. чете обесили су о телеграфске стубове у Крћевцу, и поставили заседу крај њих. Немци су се свестили мртвим партизанима.

Али Белошевац није хтео да остави другове да висе на телеграфским стубовима. Исте ноћи, пред зору, поново се вратио на друм, напао и растерао немачку заседу, а затим скинуо обешена тела другова и послао их њиховим родитељима у Брезовац и Трешњевицу. У спровод погинулих кренуо је и један вод који је присуствовао сахрани.

На захтев цивилног комесара за Србију Турнера Штал је одмах сутрадан пустио све људе из Крћевца и Белосаваца. Масовно стрељање у Крагујевцу болно је одјекнуло широм Србије, чак су и пронемачки кругови, премда тихо, изражавали своје негодовање. Турнер је сматрао да се са политиком одмазде претерало, па је желео да не потенцира ионако велико огорчење народа.

Анализирајући борбу у Крћевцу штаб одреда је констатовао да је акција била одлично замишљена и

изведена, да је реаговање команданта одреда на развој ситуације било беспрекорно. Истакнуто је такође да је Лабуд сасвим добро организовао и извео заседу, али да уопште није знао да искористи постигнути успех. Лабуд се правдао да су две чете биле преслабе да ликвидирају онако јаку колону и истовремено поставе одговарајућа бочна обезбеђења.

Једна изванредно повољна прилика да се дође до великог плена била је пропуштена.

БОРБА У ПРОГОРЕОЦИМА

После борбе око Лазаревца у 2. батаљону су се појавили извесни проблеми морално-политичке природе, који су долазили као неминовност тешких борби и неуспеха. Неуспех су нарочито слабо подносили борци из редова сељака којих је било највише. Осим тога било је и неколико комуниста, који су били склони критицизму и несвесном ширењу незадовољства. У оваквим ситуацијама је обично интервенисао штаб одреда. Тако је сада Душан Петровић Шане дошао у 2. батаљон ради појачања партијско-политичког рада и отклањања извесних потешкоћа које су ометале његов правилан ток. Батаљон је три-четири дана логоровао у Даросави не изводећи никакве оружане акције.

У ово исто време у селима око Аранђеловца и Лазаревца осећала се појачана непријатељска делатност. Нарочито је постао активан Пећанчев „војвода“ Никчевић, који се сада прогласио „војводом орашачко-колубарским“. Никчевић је добио ово звање на основу „декрета“ Косте Пећанца и био је овлашћен да у име „главног“ војводе организује нове четничке одреде у овом крају и обједини команду над четницима Косте Пећанца. Међутим, Никчевић је дејствовао у духу једног општег немачког плана припрема за отпочињање велике офанзиве против слободне територије у западној Србији. Никчевић је врбовао људе за свој одред који му је био додељен у ту сврху. Плаћајући добро, за разлику од раније праксе, Никчевић је успео да прикупи око две стотине најамника, углавном људи

слабих моралних квалитета — пијаница, коцкара, ситних лопова и мањег броја сељака који су пошли да „зараде неки динар“. Никчевић је главнину свог људства, нарочито новог, прикупио у Аранђеловцу. Тамо га је обучавао и настојао да га „морално припреми“ за предстојећа дејства.

После повратка из Белановице Калабић је једну своју чету ставио на располагање војводи Никчевићу. Ова чета недићеваца имала је истовремено задатак да помогне Пећанчевом „војводи“ око учвршћења своје војске. Неколико дана су недићевци и Пећанчеви четници провели у Аранђеловцу не напуштајући град. Али после напуштања блокаде Лазаревца од стране 2. батаљона, недићевци и четници као да су постали куражнији. Почели су да крстаре по оближњим селима. 25. октобра су кренули за Венчане са задатком да се тамо гарнизонирају и предузме мобилизацију људства очекујући истовремено брзи долазак главних снага одреда недићеваца.

Овога дана, када су недићевци и четници кренули комуникацијом од Аранђеловца према Прогореоцима, 2. батаљон се налазио у Рудовцима. Пронела се вест да да ће Немци из Лазаревца да упуте казнену експедицију у Рудовце и Крушевицу. По одлуци штаба батаљона требало је сачекати Немце и не дозволити им продор у села. Батаљон без 5. чете заузео је положај на западној ивици Крушевице око комуникације Лазаревац — Аранђеловац, а 5. чета је заузела положај западно од Рудоваца. Оба положаја поседнути су рано. Према Лазаревцу су упућене патроле. Време је пролазило, а од Немаца није било ни трага. Већ је скоро било подне. Сада се претпостављало да је то била дезинформација. Али баш у то време дошао је у штаб батаљона један омладинац из Даросаве и саопштио да је у Даросаву стигла група недићеваца и четника. Сада је постало очигледно да је вест о покрету Немаца нетачна. Одлучено је да батаљон најхитније крене према Даросави и нападне недићевско-четничку групу. Четврта и Шеста чета су одмах кренуле путем за Прогореоце, а 5. чети је упућен курир са наређењем да одмах дође у састав батаљона.

Док је 2. батаљон маршевао према Прогореоцима, недићевци и четници су наставили покрет према селу само са супротног правца. Недићевци и четници кретали су се путем збијено, без неког нарочитог реда. У последње време, од како се мобилисано људство 2. батаљона расуло, међу непријатељским војницима про-нео се глас како су се партизани „распали“. Ова вест је нарочито охрабрила четнике и недићевце. Кретали су се сада слободно без уобичајеног „пипања терена“, како су то практиковали раније. У претходници су имали свега три војника који су се кретали испред главнине на педесетак метара.

Четврта и Шеста чета су стигле на источну ивицу Прогореоца пре недићеваца и четника, али њихова колона је била већ близу, тако да није било много времена за размишљање како треба дејствовати. Одмах је Четврта чета распоређена на раскрсници од које се пут одваја према Венчанима са задатком да дочека колону непријатеља фронталном ватром и да је заустави. Шеста чета је упућена на брдо Орловачу са задатком да ослонцем на исто изврши напад на леви бок и позадину непријатељске колоне. Пета чета, по своме пристизању, требало је да са јужних падина Медведњака нападне десни бок колоне. Четврта чета је успела да се благовремено развије и маскира. Њен командир је одлучио да пусти непријатеља што ближе па тек онда да отвори ватру. На око сто метара испред четног стрељачког строја истурио је једно пушкомитраљеско одељење ради осматрања и обезбеђења. Недићевци су се приближавали положајима Четврте чете не слутећи шта их очекује. Челна патрола је ишла безбрижно. Када се патрола приближила пушкомитраљеском одељењу, један од бораца је известио командира. Командир је наредио да се патрола пропусти. Тако је група недићеваца прешла на свега неколико метара од пушкомитраљеског одељења и убрзо се нашла пред пушчаним цевима стрељачког строја Четврте чете. Недићевци су били изненађени. Задњи су покушали да

беже према главнини, али су се пред њима нашли пушкомизраљезац „Горила“ и његова два друга. Поднаредник недићевац, који је пре видео патролу успео је да опали само један метак, јер му је „Горила“ отео пушку. И остали су били разоружани. Ово је било довољно, да опомене непријатељску главнину на блиску опасност. „Војвода“ Никчевић и један недићевац официр издали су команду за развој у стрелце. У том моменту одјекнули су митраљески рафали и плотуни пушака са положаја Четврте чете. У непријатељској колони настала је општа пометња. Недићевски официр наређивао је свом људству да се „рокира улево“ и узме вис Орловица који је доминирао овом околином. Једна група недићеваца појурила је према Орловици, али већ је било касно. 6. чета је већ била тамо и недићевци су дочекани снажном ватром. Четници су настојали да се дохвате Кљештавице и Медведњака. Али су били притиснути партизанском ватром, па су неки почели да одступају према Аранђеловцу. Недићевци су сами кренули према Медведњаку. Пета чета већ је била стигла на гребен Медведњака. Она је дочекала непријатеља организованом ватром. Наишавши на јаку ватру и на овоме правцу, непријатељ је осетио да је дошао у тешку ситуацију. Захватила га је паника. Већ је почео да одступа. Партизани су одмах прешли у енергично гоњење тежећи да се што пре пробију према непријатељској позадини. Више није непријатељ покушавао да пружа отпор. Одступницу је успоравала бочна митраљеска ватра 5. и 6. чете. Велики број недићеваца и четника био је рањен. 5. и 6. чета су непријатеља гониле све до Буковика. Ту је дошло до сукоба између Немаца и партизана, који су пошли у сусрет недићевцима. Око комуникације од Прогореоца до Буковика борци 2. батаљона заробили су већи број четника и неколико недићеваца међу којима и једног санитетског подофицира. Четници су дрхтали од страха и преклињали да им се поштеди живот. Говорили су како су „преварени“, „заведени“. Недићевци су такође

на све начине покушавали да се оправдају и да докажу како су због „наивности и необавештености“ доспели у недићевску војску. Али ове приче су већ биле давно познате. Познато је било да војска домаћих издајника свих врста нема у својим редовима јунака. Да она нема идеала и неких циљева. Циљеви су им били ситна пролазна задовољства, пљачка, новац, а то све није могло да загреје, да улије снагу. Када би падали у ропство, онда су тек били у стању да сагледају ништавност свога положаја. И оно мало илузије нестајало је. Осећали су се као наги на мразу, шибани ветром. Тада је говорила њихова празна кукавичка душа. Плакали су, преклињали, савијали се као црви, молили да им се опрости. Молили су оне о којима су раније говорили само најгоре.

Шане је саслушао сваког заробљеника напосе. Неки четници из околних села су пуштени. Пуштени су и неки недићевци. Победа над четницима и недићевцима одјекнула је далеко. У овој борби Никчевићева четничка „војска“ била је разбијена од чега се тешко опоравила. Недићевска чета је била присиљена да се повуче према Младеновцу, пошто јој је пут према Аранђеловцу био пресечен.

ПОГИБИЈА КОМАНДАНТА ОДРЕДА

Борба у Белановици била је последња у којој је Милан Благојевић командовао као командант Првог шумадијског одреда. Благојевић је 24. октобра кренуо за Милановац, а одатле возом за Ужице. Био је позван у Врховни штаб на саветовање.⁹⁵ Другови из штаба одреда предложили су му да узме пратњу од неколико бораца. Он се томе енергично супротставио.

⁹⁵ Одлуком Врховног штаба био је постављен за команданта групе одреда: Првог шумадијског, Другог шумадијског и Космајског. Према неким подацима под његову команду је био стављен још и Чачански и Посавско-тамнавски одред.

— Ништа се ви не брините, умећу ја сам да се чувам — рекао је на расстанку у шали.

Отишао је из Трешњевице за Рудник. Напустио је одред и Шумадију за свагда. После три дана, 27. октобра увече, четници Јаворског убили су га на превару у Пожеги. Није било сведока да причају како су четници успели да савладају овог даровитног команданта и храброг ратника. Добро плаћена од немачких агената разбојничка дружина Јаворског подло и зликовачки измрцварила је својим прљавим камама тело хероја са бојишта сунчане и валовите Шумадије. Командант 1. шумадијског одреда, официр шпанске републиканске војске — Милан Благојевић, лежао је мртав у јарузи крај Пожеге, далеко од својих храбрих батаљона који нису могли да му притекну у помоћ.

ПРВА ОФАНЗИВА

26. октобра увече, после драматичног догађаја у Крћевцу, Штал је добио кратку борбену заповест од генерала Бадера којом су 714. дивизији били постављени конкретни задаци. 749. пук из Крагујевца поново је ушао у састав своје — 717. дивизије, а тиме су и дејства на правцу Крагујевац — Горњи Милановац изашла из Шталове компетенције. Шталу је било наређено да све своје снаге и средства усмери на правац Топола — Рудник, да очисти територију северно од планине Рудника, а затим заузме варошицу и створи повољну основу за предузимање офанзиве према централним областима слободне територије. Истовремено му је наређено да предузме контролу неких територија које је раније држала 718. дивизија, као шири рејон Бора. Због тога је Штал морао цео свој 721. пук да ангажује источније од Мораве. За извршење добијеног задатка Штал је и даље имао на располагању 741. пук, 220. противоклопни дивизион и 660. артиљеријски дивизион. Број гарнизона остао је исти. Ударна снага Шталове дивизије није се тиме повећавала, што су га ослободили Крагујевца. Али Шталу су ипак била упућена ојачања: стављен му је под команду један Љотићев „добровољачки одред“ под командом адвоката Аце Лазаревића из Шаторње и већ познати одред Недићеве „пољске страже“, мајора Калабића. Оба ова одреда вазалне војске бројали су по приближно 600 људи. Предвиђено је такође и ангажовање два одреда Пећанчевих четника које су предводиле „војводе“ Никчевић и Гордић. Ова два одреда бројали су око 300

људи. Целокупна ова војска обједињена је под командом Недићевог мајора Калабића, чије су способности Немци почели да цене. Шталу је наређено да са дејствима отпочне одмах. У Тополу је стигао и један ваздухопловни официр који је требало да позива авијацију са земунског аеродрома у циљу подршке Шталових снага. Ова дејства 714. дивизија била су предвиђена Бемеовим планом и повезана са дејствима 342. дивизије и 125. пука у Мачви, долини Колубаре и Тамнаве. Била је то „увертирна“ етапа опште офанзиве коју је припремао Беме.

Штал је исте вечери, заједно са мајором Функеом, донео одлуку за дејство, а већ сутрадан у његов штаб су стигли команданти свих јединица. Сваком од њих Штал је поставио конкретан задатак.

Недићевом мајору наређено је да са својом групацијом крене као претходница целокупних снага. Његов задатак био је да се прво обрачуна са 2. батаљоном шумадијског одреда и „очисти“ територију северно од Аранђеловца (рејон колубарских рудника), а затим Јасеницу и Качер. Почетна фаза офанзиве требало је да се заврши заузимањем Рудника.

Калабић је извршио расподелу задатака унутар своје групације. Одлучио је да са својим одредом и Никчевићевим четницима очисти рејон Колубарских рудника.

Пећанчев војвода Гордић добио је задатак да у Белановици сачека пристизање недићеваца, а затим да настави напад у правцу Рудника. Четници су имали задатак да врше обезбеђење целокупних Шталових снага од евентуалних напада јединица ваљевског одреда.

Аца Лазаревић са својом „политичком“ војском требало је да дејствује у области Јасенице, коју је иначе добро познавао. Његов задатак је био да на основном правцу у зони дејства Шталове дивизије, Топола — Рудник, дејствује као непосредна претходница немачким снагама. Његово дејство требало је да отпочне нешто касније, пошто партизанске снаге буду

потиснуте јужније од линије Буково — Венчац. Тада је Лазаревић требало незапажено да се пробије и заузме Рудник и ту сачека пристизање Немаца.

Намера Немаца била је јасна. Требало је вазалну војску искористити у улози штита, пустити је да се искрвати у борбама са партизанима и самим тим нанесе и њима губитке, а затим би кренули батаљони 714. дивизије и задали партизанима коначни ударац. Штал је извршио упоређивање својих снага и снага противничке стране. Функе му је донео тачан преглед. Под Шталовом командом налазило се: 1.500 вазалних војника, 3.500 његових, затим 12 хаубица, 3 тенка и 4 оклопна аутомобила, много минобацача и митраљеза. Официр за везу из ваздухопловног пука саопштио је да ће Шталову дивизију подржавати 12 лаких бомбардера, базираних на земунском аеродрому. Ово је била јака војничка снага упоређујући је са око 900 партизана. Штал је био сигуран да ће задатак моћи да изврши брзо и успешно. Сматрао је да ће најдаље кроз пет дана моћи да извести старију команду о разбијању снага 1. шумадијског одреда и заузимању Рудника.

У штабу 1. шумадијског одреда ништа се није знало за ове припреме Немаца. Из Тополе је само јављено да су на Опленац стигли љотићевски и недићевски официри. То је било све. На основу таквог обавештења могле су се правити врло различите претпоставке.

Чича Илић, који је сада командовао одредом, није мењао распоред батаљона. Према упутствима која му је дао Благојевић при одласку, 3. батаљон остао је и даље на просторији Винча — Шаторња — Брезовац са задатком затварања комуникације која води ка Руднику. 1. батаљон је задржан на подручју Страгара и Влакче са задатком да напада на интернационалну комуникацију. 2. батаљон је остао у колубарском рударском базену са намером да ликвидира мање немачке гарнизоне северно од Лазаревца.

Према Шталовом плану, недићевци су већ 24. октобра стигли у рејон колубарских рудника и ојачали постојеће немачке гарнизоне, а неке заменили. Из Јунковца је 125. немачки пук повукао своје људство и на њихово место су дошли недићевци.

Чим је штаб 2. батаљона сазнао за ову замену, одмах је одлучио да нападне Јунковац. Уча је сматрао да ће се лакше обрачунати са недићевцима него са Немцима, без обзира што је наместо 30 Немаца стигло преко 100 недићеваца. Према обавештењима рудара Уча је закључио да се у широј околини налази неколико стотина недићеваца, али томе није придавао неку нарочиту важност. Претпостављао је да ће ови вероватно заменити Немце који ће можда отићи на источни фронт. Јер се у то време народу најчешће тако и објашњавала улога ове војске. Али овако површно гледање на промене у противничком табору коштало је скупо штаб батаљона.

27. октобра Уча је у договору са осталим члановима штаба одлучио да истог дана нападне недићевски гарнизон. Он је имао 350 бораца, а недићеваца је било нешто више од 100. Према неким информацијама које су прибављене, недићевци нису били расположени да се упорно боре и да ће се брзо предати. Штаб батаљона на Никчевићеве четнике није ни рачунао. Сматрао је да се после Прогореоца они више никада неће опоравити.

Батаљон је кренуо пред вече истог дана у правцу рудника у Јунковцу у намери да га опколи и ликвидира недићевски гарнизон.

Али ситуација није била таква како је ценио штаб батаљона. Недићевски командант Калабић показао се далеко више довитљив и лукав него што се могло очекивати. И он је имао свој план да уништи партизански батаљон. Победиће она страна која буде вештије дејствовала.

Калабић је такође вршио детаљне припреме за борбу против 2. батаљона. Он је претпостављао да ће партизани одмах по напуштању блокаде Лазаревца

отпочети са нападом на гарнизоне у колубарском базену. Са овим су рачунали и Немци те су извршили обимне радове на утврђивању свих гарнизона и снабдевању истих храном и муницијом. Калабићу је изгледало логично да ће партизани прво да нападну Јунковац где се налазила једна његова чета и одред Никчевићевих четника како због тога што је Јунковац био периферијски гарнизон у овом базену, тако и због вероватног убеђења да ће партизани мислити да се недићевци још нису довољно снашли и упознали са околином, што са Немцима није био случај. Напад 2. батаљона на Јунковац Калабић је намеравао да претвори у његово сопствено уништење и за то је сковао свој паклени план. Два „рудара“ из Јунковца, која је специјална полиција из Београда упутила овамо још раније као своје агенте, Калабић је сада послао у Даросаву ради ширења дезинформација, јер су тамо најчешће свраћале чете 2. батаљона. Ова два агента дошла су у Даросаву одмах по доласку Немаца у Јунковац. Причали су како недићевци злостављају „напредне“ рударе и како они нису могли да издрже терор те су побегли. У одред се нису јављали. Говорили су да су „престари за ратовање“ и да морају децу хлебом да прехране. Комесар батаљона је разговарао са овим људима. Нису му се учинили сумњиви. Они су га и „информисали“ о томе како су недићевци неорганизована банда која само пије и која ће се слабо борити, а четници поготово. Ово је још потврдило намеру штаба батаљона да што пре нападне Јунковац.

Али агенти, а преко њих Калабић и Никчевић, имали су други план. Ослабити код партизана будност и сазнати за време напада.

Ова два агента могли су да прате сваки покрет батаљона. А када се батаљон упутио из Даросаве према Јунковцу, одјурили су и известили Калабића. Калабић је сада радио врло брзо и смишљено. Он је већ увече 26. октобра читав одред довео у Јунковац и распоредио по кућама. Око села је поставио страже и забранио излазак сељацима. Желео је да распоред одреда сачува у тајности. Сада је чету, која се и раније налазила у Јунковцу извео на косу Стублине јужно од села и рас-

поредио је за борбу. Са овом четом кренула је и главнина Никчевићевих четника. Претпостављао је да ће партизани приликом свог подилажења руднику морати да дођу путем који је водио испод косе, а да ће приступити развоју за борбу тек на северним њеним падинама. Недићевци и четници који су се налазили на коси били су развијени дуж ње — бочно према путу, а само мањи део постављен је фронтално.

2. батаљон је наишао путем. Али, како је услед кише пут био јако раскалањан, то се колона батаљона кретала преко њива западно од пута, односно између косе на којој су се налазили недићевци и четници. На око 100 метара испред чела колоне кретала се патрола од три борца са једним пушкомитраљезом.

150 м западно од колоне лежао је непријатељски стрељачки строј. Он је посматрао покрет 2. батаљона. Користећи се маглом и кишом, недићевци су успели да направе заседу патроли и да је савладају без употребе ватреног оружја, тако да је сада највећи део колоне, не слутећи ништа, дошао испод косе. Никчевић, који је командовао овом групом, наредио је отварање ватре дуж целе колоне. С обзиром да је одстојање било мало и да је ватра отворена изненадно, резултат рафала био је око петнаест мртвих и рањених бораца 2. батаљона. Борци су се бацили на влажну земљу и прихватили борбу. Били су у неповољнијем положају од непријатеља. Никаких заклона није било. Неки су покушали да се повуку према путу и тамо нађу заклон. Комесар батаљона са зачеља колоне са групом бораца из 6. чете кренуо је на јуриш према коси да збаци недићевце с ње. Али напор је био узалудан. Непријатељска ватра била је сувише густа да би се кроз њу могло пробити. Комесар је пао на челу групе покошен митраљезом. Пало је око њега још неколико бораца. И поред великих губитака, батаљон је издржао непријатељски почетни удар. Пушкомитраљезац Енглез, звани Ђока, легао је иза једнога жбуна и са својственом хладнокрвиношћу почео да засипа непријатељски распоред прецизном ватром.

Непријатељска ватра је ослабила на десном крилу батаљона. То је искористио командир Четврте чете и

са групом бораца енергично јурнуо према коси. „Енглеz“ је и даље тукао и врло ефикасно подржао овај јуриш, па је 4. чета са врло мало губитака избила на северну падину косе и потиснула недићевце и четнике. Непријатељски стрељачки строј на коси почео је да се колеба. Али тада је наступио кобни моменат за 2. батаљон. Калабић је већ био успео да развије цео одред за борбу и подиђе месту борбе у дугачком стрељачком строју који се обавијао око распореда 2. батаљона у виду полукруга. Одјекнули су митраљески рафали из леђа бораца. Ово је било ново изненађење.

— Опкољени смо — чуо се један глас.

Командант батаљона схватио је сву тежину ситуације и није видео много излаза из ње. Зграбио је машинку, скочио из заклона и довикнуо борцима:

— Јуриш!

Батаљон је окренуо фронт на југоисток и јурнуо на стрељачки строј недићеваца који им се приближавао. Енглеz се дигао иза свог заклона и корачајући у сусрет непријатељу засипао га дугим рафалима. Неколико недићеваца пали су смртно погођени. Користећи ефекат митраљеске ватре, 5. чета је јурнула на недићевски стрељачки строј који је почео да се колеба и, блиском ватром и бомбама, успела да се пробије са мало губитака. Али, 4. чета, која се делом налазила на коси, није могла да се одмах баци у противнапад, јер је требало сићи са косе. Тако се она нашла у зони жестоке унакрсне митраљеске ватре. Њени борци су јуначки јуришали и падали покошени ватром надмоћнијег непријатеља. Пао је и храбри Енглеz. На грудима му је остао митраљез без иједног метка у оквиру. Његов нераздвојни друг и земљак подигао га је на леђа и понео за четом која је јуришала. Чета је упала међу недићевце. Већ је почео да се хвата и мрак. Магла је постала још гушћа. Ништа се није видело. Недићевци и партизани су се тукли кундацима и рвали. Ножева је у 2. батаљону било мало. На једног партизана бацало се по пет недићеваца. Многи су били живи похватани. Енглеz је носио свог мртвог друга.

Ноге су му дубоко тонуле у расквашену земљу. Када је видео да је његова чета добрим делом уништена, спустио је тело друга на земљу и сео крај њега. Чекао је свршетак битке. Недићевци су га тако и нашли. Није хтео да проговори ни реч. Стрељали су га крај мртвог друга. Тако су завршили ова два храбра сина Британије. Заједно су се борили на Криту, заједно су побегли из немачког транспорта, заједно су се борили за слободу Шумадије и заједно умрли на њеној расквашеној земљи ове магловите октобарске вечери.

6. чета се пробила из обруча са далеко мање губитака од 4., али на Стублинама и у долини потока Турија остало је преко 30 мртвих бораца 2. батаљона, око 40 било је рањено, од чега већи број заробљен. Били су то тешки губици од којих се батаљон више никада неће опоравити.

Калабић је своју дрскост испољио до краја. Он је енергично наставио гоњење 2. батаљона дубоко у ноћ. Батаљон је успео да се коначно „одлепи“ од недићеваца тек на падинама Букуље и организује фронт према северу. Командант је пребројао људство. Од 350 људи на лицу је сада било око 200. Услед изненадних и великих губитака, многе борце је захватила паника и деморализација. Повлачећи се испред недићеваца они су се изгубили у помрчини и отишли својим кућама. Сматрали су да је свему дошао крај.

Пораз 2. батаљона донекле је био ублажен дејством једне космајске чете која се те ноћи нашла у близини Јунковца. Космајци су сазнали за исход борбе тек када се драма одиграла и када се 2. батаљону није могло много помоћи. Командир ове космајске чете сазнао је од једног заробљеног четника да су недићевци и четници заробили велики број партизана и да се спремају да их предају Немцима у Лазаревац. Он је решио да то спречи. У зору је са четом кренуо право у Јунковац и користећи одсуство недићеваца који су отишли за 2. батаљоном према Букуљи, лако је савладао четничку посаду и опколио Никчевићеву кућу. Никчевића није било, али су Космајци повели са собом

његовог седамнаестогодишњег сина, а жени рекли да ће јој сина убити ако четници предају партизане Немцима. Да би спасао свог сина, Никчевић је затражио преговор са Космајцима и пустио заробљене борце 2. батаљона, а Космајци у замену његовог сина.⁹⁶

БОРБА У ТРЕШЊЕВИЦИ

Лазаревић је са својим одредом љотићеваца тек 30 октобра био спреман да крене на извршење задатка. Према плану дејства његов одред је требало да се прикупи у Тополи како би по накнадном наређењу кренуо у борбу. Калабић је рачунао да ће борбе северно од Аранђеловца привући снаге 1. шумадијског одреда из Јасеница и тако олакшати љотићевцима продор према Руднику.

Али у борбама у току 27. октобра Калабићев одред је претрпео извесне губитке, а 2. батаљон није био уништен, већ се задржао на Букуљи. То је натерало Калабића, који је иначе био методичан, да поново разматра ситуацију. Продужење напада је одложено за 2—3 дана.

Калабић је сада изменио план. Наредио је да одред љотићеваца 1. новембра пређе у напад и веже за себе јаче снаге 1. шумадијског одреда, а предвидео је да он са својим одредом и четницима изврши продор према Руднику.

Лазаревић је напустио Тополу рано ујутро и кренуо према Аранђеловцу. Он је желео да скрене пажњу партизанима на другу страну, и што лакше оствари свој план. Колона је маршовала друмом до Липовца, а затим је скренула у село и избила на његову јужну ивицу, а одатле сишла у речицу. Лазаревић је намеравао да колону проведе речицом кроз Брезовац, а затим пређе у Доњу Шаторњу.

⁹⁶ У извештају Недићевог министарства унутрашњих послова од 7. новембра (док. бр. 2/3, кут. 51, архив ВИИ ЈНА) описана је борба у Јунковцу. У извештају стоји да се борба одиграла 27. октобра између Недићевог одреда, ојачаног вреочанским четницима, и 260 комуниста. Наводе се партизански губици од 52 мртва и 6 рањених.

Милорад Зечевић, борац 7. чете из Липовца, случајно се налазио у селу када су наишли љотићевци. Успео је да изађе из села и што је брже могао пошао је да обавести штаб батаљона о појави љотићеваца. Зечевић је нашао Лабуда у источном делу Брезовца, саопштио му да се љотићевци крећу према Брезовцу и да их има много. Лабуд је одмах у правцу наступања љотићеваца упутио једну патролу, а истовремено и курире да доведу чете. Једног курира је упутио у Страгаре да обавести Дугалића и штаб одреда.

Лабуд је имао у непосредној близини само 7. и 9. чету (у Винчи и Брезовцу). 8. чета се налазила у Блазнави, а Дугалићев батаљон у Страгарима. Тих дана се очекивао продор Немаца од Крагујевца у Страгаре. Први извештај који је послала патрола садржао је податке да се љотићевци крећу р. Каменицом испод „арнаутских“ кућа и да их има око 500—600.

Лабуд је био у недоумици шта да предузме. Упустити се у борбу са тако јаким снагама било је прилично ризично, а на неки успех се није могло рачунати. Али пустити да љотићевци прођу без борбе није се смело учинити и било је противно задатку батаљона. Лабуд се одлучио да сачека љотићевску колону. У горњем делу Каменице њена долина је јако сужена западним падинама Прокопа и Табориштем, и тако пружа врло повољне услове за организацију заседе. Лабуд је одмах довео чете у овај рејон и распоредио их у заседу. 9. чета је постављена западно, а 7. источно од долине Каменице. Обе чете развиле су своје главне снаге бочно од долине са намером да дочекају непријатеља бочном унакрсном ватром. За фронтални дочек непријатеља постављен је по један вод. Ове две чете образовале су ватрени цак дубине око 300 м. Међусобна удаљеност чета износила је око 200—250 метара. Борци су били добро маскирани. Постојале су све могућности за добар успех.

Међутим, партизанима се десила једна незгода. Сви пушкомитраљежи били су у квару, зарђали су од сталне кише, а масти за подмазивање није било. Сада је требало обезбедити маст а то није било лако. Неки Аранђеловчанин се јавио да он може да је набави.

Послат је и он је донео неколико кутија. Претходног дана извршено је опште чишћење оружја и подмазивање. Али подмазивање није извршено машћу већ разређеним лаком. Нико у четама то није приметио. Непријатељ је преко својих агената подметнуо лак уместо масти. Сада девет пушкомитраљеза није радило.

Љотићевци су са главнином одреда ушли у заседу а да нико није ни слутио да их преко 200 пушака и митраљеза вреба. Када се чело њихове колоне приближило, Лабуд је дао знак за отварање ватре. Пушке су плануле, а митраљези су опалили само по један метак. Ни један рафал није одјекнуо. Нишанције су нервозно повлачиле затвараче, али су се они лено померали. Пушкомитраљесци нису могли да поверују да им је оружје неисправно. Лабуд је био нервозан. Није одмах схватио о чему се ради.

— Паљба, митраљесци! — викао је, али то је било узалудно. Жељно очекивани рафали нису одјекнули.

Љотићевци су у првом моменту били збуњени. Од првих партизанских плотуна пало је њих неколико мртвих и рањених. У долини је настала гужва. Љотићевци су видели да су упали у ватрени цак, па су настојали да се спасавају бежањем уназад. Али, без дејства митраљеза, партизанска ватра је била мале густине и неефикасна. Љотићевски официри и подофицири то су уочили и одмах ангажовали своје пушкомитраљезе. Загрмело је око педесет аутоматских оруђа и слило се у општу хуку која је одјекнула Каменицом према Тополи. Митраљеска ватра је повратила љотићевцима пољуљани морал. Престали су да беже. Официри су их бодрили да крену на јуриш. И стварно, ова руља, штићена пушкомитраљезима, јурнула је напред и провалила положаје Лабудовог баталјона. Она два вода који су пружали фронталан отпор били су прегажени. Љотићевци су продужили према Шаторњи. Лабуд је пребројао своје људство. Имао је 9 рањених од којих професор Бранко Аврамовић из Липовца врло тешко. Обе ноге биле су му пресечене митраљезом. Изгубио је много крви. Другови су га одмах ставили на кола и упутили за Рудник, али је успут издахнуо.

Лабуд је наредио чишћење митраљеза, а затим је кренуо за непријатељем, који је већ далеко био одмакао.

Када је отпочела борба у Брезовцу, 8. чета се још налазила у Блазнави. Чим је курир стигао, командир је издао наређење за покрет. И поред тога што је чета журила, ипак није успела да стигне на време и заустави љотићевски продор према Руднику. У Шаторњи су сељаци обавестили командира Белошевца да су љотићевци обишли Доњу Шаторњу са запада и да се већ налазе у Горњој Шаторњи. Белошевац је наставио покрет чете. Пребацио се на десну обалу Јасенице и кренуо према Јарменовцима рачунајући да ће достићи љотићевце, а затим ће, ослањајући се на падине Рудника, покушати да их заустави.

Али једна непредвиђена околност омогућила је снагама 1. шумадијског одреда да ситуацију окрену у своју корист. Наиме, група четника из Рудничког четничког одреда кренула је у Шаторњу. Када су љотићевци избили на комуникацију која води за Рудник у рејону „Црквене воденице“, четници су били у Манојловцима. Неко их је обавестио о доласку љотићеваца, те су они, противно очекивању, одлучили да им пруже отпор. Посели су брда лево и десно од комуникације источније од Манојловаца и сачекали љотићевце. Чим су их приметили, отворили су на њих ватру са велике даљине.

Командир одреда љотићеваца је оценио да су у Манојловцима јаке устаничке снаге и да треба прећи организовано у напад. Издао је потчињенима наређење да се развију за борбу. Љотићевци су одмах избацили напред своје многобројне пушкомитраљезе и отворили паклену паљбу по четничким положајима. Четници су почели да траже боље заклоне и њихова ватра је нагло ослабила. Али у том моменту 8. чета је успела да стигне у висину чела љотићевске колоне. Белошевац је одмах развио чету за борбу и са око две стотине метара отворио ватру у леви бок љотићевске колоне. Ватрени препад 8. чете потпуно је збунио љотићевце. Њихове старешине су биле збуњене, и читав одред је одступао према Доњој Трешњевици. Лазаревић је на-

меравао да преко Горње Трешњевице и Војковаца продре у Рудник и избегне долину Јасенице. Али, 8. чета није се одвајала од њега. Продужила је покрет уз њихов леви бок отварајући повремено ватру и наткриљавајући њихово чело. Овакво дејство 8. чете успорило је љотићевцима покрет и непрекидно их присиљавало да се рокирају према северу. Ово је омогућило и Лабуду да са 7. и 9. четом достигне љотићевце и да нападне њихово зачеље. Лабуд је сада објединио команду над целим батаљоном и почео да врши јак притисак на непријатеља. Хтео је да им се освети за пропуштену прилику у Брезовцу. Лабуд је првенствено тежио да спречи љотићевцима продор ка Руднику.

Лазаревић је настојао да продужи марш, с тим што је оставио јаке снаге на левом боку и заштитници. И тако се ова борба полако померала према Горњој Трешњевици. Лазаревић је журио да се ухвати јачих положаја у рејону Трешњевице, али и Лабуд такође.

У поподневним часовима Лабуд је успео да запоседне доминантне висове у југозападном делу Горње Трешњевице чиме је љотићевцима онемогућен даљи продор према Руднику. Затворена је и комуникација која води према Белановици па је Лазаревић сада могао једино да одступи према Аранђеловцу.

У Трешњевицу је стигао и Дугалић са својим батаљоном. Он је убрзано маршевао од Страгара према Шаторњи. Али, када је стигао у Шаторњу, борба се већ била пренела на Трешњевицу. Не знајући шта да предузме, пошто није имао везу са штабом одреда нити са Лабудом, Дугалић је кренуо за борбом. Успут се информисао о непријатељу. Оценио је да љотићевци одступају према Аранђеловцу. Пожурио је да им пресече одступницу. За извршење овог задатка одредио је 1. чету. Командиру Малишићу наредио је да што брже избије на јужне огранке Венчаца и запоседне положаје у рејону комуникације. Са остале две чете кренуо је ка рејону цркве у Горњој Трешњевици где је борба била у пуном размаху.

Када је Дугалић стигао до Дамјановића кућа, његове патроле ухватиле су у једној кући Љотићевог поднаредника и два војника. Преко овог подофицира

Дугалић је сазнао за распоред љотићевског одреда. Лазаревић је све своје снаге био ангажовао против Лабудовог батаљона. У резерви је имао нешто око педесет људи, који су се налазили с њим у рејону кућа крај пута источно од цркве. Дугалић је оценио да је то позадина непријатељских снага. Одлучио је да је нападне. Љотићевци су били распоређени по двориштима кућа, прикупљали су храну за одред. Партизани су ускакали у дворишта и из непосредне близине осули паљбу. У непријатељским редовима завладала је општа паника. Појаву партизанских снага нико није очекивао. Дугалићеве чете су у првом налету разбиле резерву Лазаревићевог одреда. Око петнаест их је заробљено, а остали су побијени док је мали број успео да побегне. Лазаревић није имао времена да побегне. Када су одјекнули митраљески рафали у дворишту куће у којој се налазио, потрчао је према прозору и видео партизане. Био је избезумљен. Молио је сељака да га негде сакрије. Сељак је отворио стари орман и угурао у њега гојазно тело „вође“, затим га претрпао губерима и затворио. Партизани су претражили дворишта и зграде, улазили су и у собу где је био скривен и љотићевски командант, али га нису нашли.

Дугалић је енергично продужио да напада у позадину главних непријатељских снага, које су биле оријентисане против Лабудовог батаљона. Паника се и даље ширила у љотићевским редовима. Настала је општа гужва. Ослабио је притисак на Лабудов батаљон. Плашећи се да не буду опкољени, љотићевски официри бацали су јаке снаге за заштиту позадине. На доминирајућем узвишењу где се налази трешњевичка црква дошло је до врло жестоке сусретне борбе између Дугалићевог батаљона и две чете љотићеваца које су биле упућене да заштите свој штаб одреда. Ове чете кретале су се развијене у стрељачком строју. Крећући се кроз шљивике и дворишта кућа ни партизани ни љотићевци нису могли да виде једни друге док се нису приближили на 150—200 м. Тада је са једне и друге стране плануло око четрдесет аутоматских оружја. Полетели су густе снопови куршума. Земљу су прекриле десетине лешева. Дугалић је изгубио једанаест

другова, док је на пољани око цркве остало преко тридесет љотићеваца. Љотићевци су одступали дуж друма који води за Аранђеловац. Лабуд је одмах прешао у енергичан напад и отпочео гоњење. Љотићевске главне снаге у почетку су се организовано повлачиле, али им је у заштитници већ завладало расуло. Главнина која је била оптерећена колима са рањеницима, сада би била принуђена да убрза повлачење, што је проузроковало пометњу и панику.

Када су љотићевци стигли пред положаје Прве Дугалићеве чете на јужним падинама Венчаца, већ је био сумрак. Они овде нису очекивали партизане и кретали су се без обезбеђења. Малишић, командир 1. чете, пустио је љотићевце да му се што више приближе. Њихови предњи делови претрпели су велике губитке. Главне снаге 1. и 3. батаљона снажно су притискивале на зачеље љотићевске колоне. Поново је завладао страх од окружења. У колони на друму било је око шездесет мобилисаних сељачких кола која су вукла мртве и рањене. Рањеници су молили да их не оставе. Приближавање ноћи још више је потенцирало страх од неизвесности код рањеника. Зачеље није дозвољавало челу да се повлачи. Ноћ је присиљавала љотићевце да се што више групишу дуж пута. Сада се ова маса сручила тамо где је отпор био мањи, на Лалишеву чету. Малишић ипак није успео да задржи положаје. Одмакао је своје снаге од комуникације лево и десно и љотићевци су се пробили. Они су, користећи ноћ, успели да извуку већи број својих рањеника.

Одред Љотићевих „добровољаца“ стигао је у току ноћи у Аранђеловац, без свог команданта. „Војсковођа“ Аца Лазаревић стигао је тек други дан, скривен у колима у којима га је један сељак возио. Ова шарена војска, састављена од разног шљама, доживела је потпун неуспех и разочарење. За свега неколико дана одред се распао. Око Аце Лазаревића остало је свега стотину загрижених љотићеваца, али се од удараца задобијених у Трешњевици никада више неће опоравити.

Ова борба, вођена у току целог дана 1. новембра, померала се по једној полукружној линији, тако да је

штабу 1. шумадијског одреда било немогуће да ухвати конце ситуације. Дејства су се одвијала спонтано и без утицаја штаба одреда. Али су зато команданти оба батаљона па и неки командири чета испољили велику сналажљивост. Они су брзо реаговали на измену догађаја и томе прилагођавали дејство својих јединица. Чича Илић је похвалио Лабудов и Дугалићев рад, а нарочито Дугалићеву предузимљивост која је далеко превазилазила оквири батаљона. Похваљени су командири 1. и 8. чете, али су зато командири 7. и 9. чете узети на одговорност због употребе лака наместо масти за подмазивање оружја. Обојица су смењени са дужности. За командира 7. чете постављен је наредник-пилот Малишић, а за командира 9. чете Ђорђе Јовановић, сељак из Винче. Наместо Малишића за командира 1. чете постављен је Душан Богуновић, избеглица из Лике.

У овој борби оба батаљона заједно су имала око 20 мртвих и 15 рањених.⁹⁷

КРАТАК ПРЕДАХ

31. октобра штаб одреда је добио нове инструкције од представника Врховног штаба. У инструкцији је истицано да је непријатељ привукао нове снаге у Србију које су већ предузеле офанзивна дејства широких размера у Мачви и Подрињу и да се са разних праваца приближавају слободној територији. Истовремено се запажало превирање у четничким редовима и сукоб са њима био је вероватан. Представник Врховног штаба саопштио је да ће се слободна територија упорно бранити и да се у том циљу врши прикупљање свих снага које се налазе између Мораве и Дрине. Концентрацијом ових снага на слободној територији требало

⁹⁷ Одељење државне заштите Недићевог министарства унутрашњих послова у свом извештају од 7. новембра (докуменат бр. 9/3-1, кут. 51, архив ВИИ ЈНА) описује ову борбу. У извештају стоји да је комбинована група одреда водила жестоку борбу 1. новембра са комунистичким снагама јачине 500 људи. Према овом извештају борба је трајала пуних 12 часова, а одвијала се на великом простору.

је обезбедити и брзу ликвидацију четничког пуча који се називао. Штабу 1. шумадијског одреда постављен је задатак да прикупи своје јединице ближе Руднику и да ту користећи северне огранке планине Рудника, организује одбрану правца Рудник — Горињи Милановац. Чичи Илићу, који је сада вршио дужност команданта одреда саопштено је да на Рудник стижу још и Посавско-тамнавски, Космајски и 2. шумадијски одред, који ће се ставити под његову команду. Са овим обједињеним снагама требало је организовати одбрану слободне територије од напада са североистока ослањајући се на планински масив.

Чичи је такође наређено да припреми један батаљон који би присуствовао прослави октобарске револуције у Ужицу. После борбе у Трешњевици штаб одреда је одлучио да упути на Рудник 2. батаљон да би се тамо одморио и поправио морално-политичко стање, које после борбе у Јунковцу није било савим добро. На Рудник је упућена и 7. чета из 3. батаљона која је била предвиђена да иде на прославу у Ужице. У шири рејон Аранђеловца у то време је стигао Космајски одред, који је везао за себе Калабићеву групу.

Ове околности су и омогућиле штабу одреда да још неколико дана задржи 1. и 3. батаљон у ширем рејону Шаторње како би се људство мало одморило. 8. и 9. чета са 3. батаљоном упућене су у Винчу и Брезовац. Дугалићу је дозвољено да крене у рејон Шаторње. Страгара, Винче и да у тим местима проведе три-четири дана. Из овог рејона било је највише људи у његовом батаљону. Дугалићев батаљон био је дисциплинован и високих борбених квалитета. Али велики губици које је претрпео у Белановици и Трешњевици довели су га на руб психолошке депресије. У оваквом стању батаљон није био у стању да прими јаче ударе. Погибија око 50 другова није представљала само општу трагедију батаљона у целини, већ је то била и лична трагедија појединаца. Борцима су изгинули пријатељи, комшије, блиски и вољени другови, рођаци, рођена браћа. Борци су били мрки и ћутљиви. Чак ни Зека,

који је често спонтано певао своју омиљену песму: „У баштици сија месечина мека“ — ни једанпут није запевао.

Да је Дугалићев батаљон стварно био у кризи најбоље се види из следећег примера.

При повратку из Трешњевице, 2. новембра увече, Дугалић је заноћио у Доњој Шаторњи. Батаљон је био смештен у школи. Одмах по доласку борцима је била подељена обилна вечера. У Трешњевици, приликом напада на штаб Љотићевог одреда, Дугалићев батаљон је запленио велики број ћебади па је сваки борац имао по ћебе. Чете су се распоредиле по учионицама и спавале сасвим удобно.

Немци су у зору избили више Винче, а затим су се са угашеним моторима спустили у Шаторњу. 9. чета, која је била у Винчи, није их на време приметила. Десетина која је држала заседу на Прокопу, пред зору, услед хладноће и умора, повукла се у једну кућу недалеко од пута и распоредила се на спавање. Сада су је Немци нашли у Шаторњи. Камионе су оставили код моста и у стрељачком строју кренули у варошицу.

Немци су јаче снаге имали на десном крилу и тежили су да запоседну узвишења северозападно од школе како би лишили партизане могућности да се ухвате ових положаја када их буду нападали. Дугалић је организовао обезбеђења само са стражарима који су били распоређени на улазима у школско двориште и једном патролом која је крстарила око. Када су Немци већ били ушли у северни део варошице, тек је била извршена смена патрола и нова патрола је одмакла око двеста метара од школе где се сукобила са Немцима. Ватра је скоро једновремено отворена. Један партизан отрчао је према школи да извести Дугалића. Али још пре његовог доласка у школи је настала општа пометња. Када су плануле прве пушке, људство је још спавало. Један преживели борац 1. чете, скочио је сањив и почео да виче из свег гласа:

— Другови, опкољавају нас! Спасевајте се!

Овом сведоку белановичке драме у сећању је свежа била масовна погибија другова. Пуцњава је у

његовој поспаној и замореној психи поново дочарала визију смрти. Овај борац је сугестивно деловао на остале. Чули су се и други гласови:

— Бежите, опкољавају нас!

И ове борце који су више пута гледали смрти уочи захватила је паника. Многи нису ни чули пуцњаву, али су се надали у бекство. Дохватили су само оружје и искакали кроз прозоре. Без ичије команде, инстинктивно, бежали су на југ према Јасеници и оградницама Рудника.

И сам изненађен, Дугалић је истрчао у двориште. Позивао је борце да стану, али се нико није обазирао на његову команду. За трен ока школа и двориште били су испражњени. Цео батаљон је у трку јурио преко ливада и јужно од варошице ка Јасеници. Тек када су прегазили Јасеницу и ухватили се првих брежуљака, пушкомитраљесци, а затим и остали, зауставили су се и отворили ватру по варошици. Иако су били удаљени преко пет стотина метара од школског дворишта, пушкомитраљесци су могли да га контролишу ватром. Немци су видели да им је циљ умакао. Да гоне партизане нису желели, поготово када су се ови већ били ухватили планине. Они нису хтели да рескирају и да уђу у школско двориште, по коме су прштали куршуми. Покупили су се и отишли назад у Тополу опаливши неколико митраљеских рафала.

У школи је остало много опреме: ћебади, шињела, ранаца, торбица, кишних кабаница и шлемова. По повратку батаљон је покупио своју остављену опрему. Истог дана Дугалић је отишао у Страгаре да тамо остане неколико дана и среди стање у батаљону.

БОРБА У ВИНЧИ

Командант немачког 741. пука упутио је 3. новембра један батаљон и жандармеријски вод из Тополе у Винчу са задатком да нападну 9. чету за коју су Немци добили информације да се тамо налази. Неки њихов информатор обавестио их је да су партизани у школи и они су кренули да окруже шири рејон школе. Немци

су сада променили тактику. Нису хтели да пођу рано рачунајући да ће се партизани, поучени искуством, у то време најбоље обезбеђивати, те су кренули негде око подне. Од Материза кренули су према Прокопу комуникацијом. Сеоске страже које су се налазиле на северној ивици Винче, када су приметиле приближавање Немаца, одмах су известиле командира 9. чете. Али чета није била код школе, како су то Немци били обавештени, већ у југозападном делу села, званом Лајкова. Командир 9. чете Ђорђе Јовановић веровао је да су Немци поново кренули за Шаторњу, па је одлучио да их сачека у заседи између Винче и Шаторње. Известио је Лабуда и тражио да му и 8. чета дође у помоћ.

Али, Немци су имали друге планове. На Прокоп је изашла само једна чета која је у циљу обезбеђења акције требало да поседне овај важан положај, а главне снаге су од Александровића кућа скренуле у Винчу у правцу школе. Немци су окружили шири рејон школе, а када тамо нису нашли никога, прикупили су се у школском дворишту да се одморе. Неколике патроле, у којима је било и по два-три жандарма, упутиле су се у село да се распитају за партизана и прикупе храну. По већ устаљеном обичају, чим су сеоске страже најавиле долазак Немаца, народ је из села побегао према Руднику. Код кућа су остали старци и бабе са малом децом. Немци су се разместили по кућама и пљачкали. Старци су се бунили и гласно протестовали. Жандарми су покушавали да их „уразуме“ ударајући их кундацима.

9. чета је узалудно чекала да се појаве Немци. Командир је обавештен да су код школе. Дигао је људство из заседе и кренуо у село да их нападне. Кад је стигао код сеоског гробља, угледао је Немце у школском дворишту, развио чету у стрељачки строј и кренуо низ винограде према школи.

Немачки делови који су вршили обезбеђење спасили су чету кад им се ова приближила на око пет стотина метара и алармирали главнину. Немци су истрчали на западну ивицу винограда Гаје Станковића и отворили ватру. Стрељачки строј 9. чете нашао се на предњем нагибу, без заклона, подвргнут ураганској

митраљеској ватри. Од првих немачких рафала погинула су два борца. Један од њих — Рајко Максимовић, био је из Винче и тек се вратио у чету после кратке посете коју је, по дозволи командира, био учинио мајци. Још неколико бораца је рањено. Стрељачки строј се повијао. Заклона није било. Борци су почели да се повлаче назад и хватају заклоне на путу. Одатле су отворили ватру. Немци су напустили заклоне и пошли у напад бацајући бомбе у куће поред којих су пролазили.

Девета чета није издржала притисак Немаца и одступила је према Брезовцу остављајући своја два погинула борца.

На западној ивици села 8. чета је прихватила 9. чету и зауставила надирање Немаца. Затим су обе чете кренуле према Прокопу и напале немачку чету која се тамо налазила. Ова немачка чета брзо је збачена са Прокопа те је одступила према Тополи што је присилило и главнину немачког батаљона да брзо напусти село. Немци су и овом приликом повели све одрасле мушкарце које су похватили, да би им служили као штит од изненадних напада партизана.

Увече је из Страгара стигла једна Дугалићева патрола да извиди ситуацију у Винчи. Патрола је заједно са старим ратником и инвалидом Тимом Чолићем сахранила двојицу погинулих бораца 9. чете. Сахрањени су без пратње и почасне паљбе.⁹⁸

ЈОШ ЈЕДАН ГЕНЕРАЛ ДОЛАЗИ У ЈАСЕНИЦУ

Последњих дана октобра Љуба Новаковић је поново дошао у јасенички крај. Генерал је октобарске дане провео у Гружи. Тамо је имао и нешто више војске, али не и много среће. Командант четника Драже Михаиловића у том крају није хтео да призна генерала као неког самосталног вођу. Захтевао је да му се потчини. Генерал то није хтео. Тражио је да се поштује његов чин. Када је крајем октобра отпочело превирање

⁹⁸ Недићево министарство унутрашњих послова регистровало је борбу у Винчи (док. бр. 9/3, кут. 51). Наводе се и имена погинулих партизана.

међу устаничким снагама, генералу се ситуација учинила тешком, па је покупио старо „језгро“ своје војске и дошао у Страгаре. Осталу војску је, како је то већ био његов обичај, отпустио кућама.

Али овај поновни генералов долазак у јасенички крај није био случајан. Контактирајући чешће са официрима „краљевске војске у отаџбини“, генерал је осетио код њих необуздану мржњу према партизанској војсци и комунистима. Четнички официри нису крили да партизанску војску треба ставити под њихову команду или је разоружати и отпустити, а вође похапсити. Из овога је генерал извукао закључак, сукоб између партизана и четника је неминован и то у блиској будућности. Ко ће победити није извесно, али ће обе стране ослабити. Зато је потребно да он што пре ојача као „трећа сила“ која би остала по страни овог сукоба и у погодном моменту се појавила у улози арбитра. Тада би он ставио под своју доминацију обе ослабљене и искрвављене стране. Вођен том стратегијско-политичком идејом, генерал је дошао у Јасеницу, где четнички покрет практично није постојао сматрајући да овде ипак постоји најповољније тле за остварење својих амбиција. Очекивао је да ће, ако дође до распадања партизанске војске, попунити своје јединице бившим партизанима, јер ће, како је мислио, пре доћи њему него четницима. Генерал сада није желео да остане усамљен те се специјалним куририма повезао са неким људима у Београду који су све до тада ћутали чекајући да се нешто крупно догоди па да и они крену у акцију.

Одмах по свом доласку у јасенички крај генерал Новаковић је отпочео са одржавањем зборова по кафанама и школама. Излагао је војно-политичку ситуацију у свету и у земљи. Говорио је о „незрелости“ и „брзоплетости“ партизанских и четничких вођа, о томе како ће између њих због поделе власти доћи до сукоба па је потребно да на чело народа стане једна „трезвена“ личност. Генерал је више нападао партизане него четнике, јер су му партизани у овом крају били опаснији политички противници. Против партизана је покушавао да води „идејну борбу“. Говорио је

како ће они, ако дођу на власт, да одузимају имања сељацима, да забране славе, затворе цркве и повешају попове. Говорио им је и све оно друго што се обилато користило у антикомунистичкој пропагандној литератури. Зборове са оваквим говорима, генерал је одржао у низу села у Јасеници.

Борба у Трешњевици омела је штаб 1. шумадијског одреда да предузме нешто активније против ове пропагандне акције.

3. новембра се вратио из Београда један Новаковићев официр који је у својству „специјалног ордонанса“ посетио тамо неке личности и пренео им генералове поруке. Официр је опет пренео генералу поруку неких „важних личности“ да ће идућег дана стићи у Страгаре један генерал који жели да се састане са Новаковићем. Војводу је то обрадовало. Сматрао је да се за њега прочуло у Београду и да га већ сматрају „војводом“, чим му шаљу генерала. Исте вечери Новаковић је похитао у Страгаре и у једној кафани скупио већи број људи да им изложи своје планове. И ту је жестоко напао „безбожнике“ партизане. Један омладинац чувши то напустио је кафану и отишао да извести Дугалића који се са својим батаљоном налазио у селу Маслошеву. Поновио му је све што је генерал рекао против партизана. Када је то Дугалић чуо, решио је да се обрачуна с генералом без обзира што није имао такву директиву од штаба одреда. Покренуо је батаљон и пошао у Страгаре да се пред народом поразговара са генералом.

И генерал је имао своје обавештаче. Они су га брзо обавестили о покрету Дугалићевог батаљона.

Генерал је слушао о Дугалићу и његовим подвизима. Када се први пут срео с њим, у Маслошеву код „Димине воде“, учинио му се наглим и незгодним ривалом. Сада није желео да се сретне са овим човеком, нарочито не пред масом. Плашио се да ће му за неколико минута пропасти сав вишедневни труд. На брзину је завршио збор рекавши окупљеним људима да мора хитно да крене на веома важан задатак. Скупио је своје људство и страгарском реком отишао у правцу манастира „Благовештења“. Оставио је једног

свог поверљивог човека у Страгарима да сачека „важну личност“ из Београда и да је доведе у манастир.

Дугалић је стигао у Страгаре када је генерал већ био давно одмакао према планини. Није имао намеру да га гони. Залогоровао је са батаљоном код страгарске школе. Исте вечери у батаљон је стигао и Шане.

Минули догађаји оставили су на људство тешке последице. Требало је развити интензиван партијско-политички рад да би се отклонила свака могућност појаве деморализације која се упорно наметала после сваког пораза.

Сутрадан у поподневним часовима у малој лимузини стигла је у Страгаре очекивана „важна личност“. Био је то инжињеријски генерал Путниковић. Он је припадао оној групи људи која се делимично није определила. У Недићеву војску није хтео да ступи, али се са Недићем често састајао и „јадиковао над судбином“ српског народа. Нарочито га је „болело“ разједињење српства. Био је ватрени поборник изналажења додирних тачака између Недића и Драже, нарочито у питању „борбе против комунизма“ и заузимању заједничког става према Немцима. Сада је Путниковић кренуо у специјалну мисију „добре воље“ ради посредовања у споразуму између Драже и Недића. У Београду је дознао за пребивалиште генерала Новаковића кога је лично познавао, па је хтео успут да сврати и до њега и да му пренесе поруку „оца Србије“.

Али, срећа није била наклоњена овом емисару. Још на улазу у варошицу Страгаре срео га је Новаковићев човек и саопштио да је „војвода од Шумадије“ у манастиру, а да су ту партизани. Путниковић се уплашио. Инжињеријски генерал захтевао је да га што пре доведу у везу са „артиљеријским генералом“. Несметано је пошао кроз варошицу, али је његов долазак ипак био запажен.

Омладинци су обавестили Дугалића. Он је упутио једну десетину бораца са којом је пошао и комесар Дача. Путниковићеву лимузину, нашли су на јужној ивици варошице пошто даље није могла да се креће. У колима је био само шофер, који је изјавио да је Путниковић отишао напред. Партизани су наставили по-

крет и убрзо достигли Путниковића, који се био скло-
нио у једну воденицу, кад је приметио да су парти-
зани у непосредној близини.

Дача је довео генерала код Шанета и Дугалића. Шане га је познавао док је генерал био у активној служби. Генерал је био изненађен. Коректан однос партизанских старешина брзо га је расположио, иако је генерал другачије замишљао војску коју предводе комунисти. Причао је о себи и својој мисији. Почео је са већ познатом причом „о мутним временима“, о томе како је он тежио да остане — ван политике и свих ору-
жаних покрета, али да га је трагедија Крагујевца по-
будила да и он своје снаге и способности стави у службу нације. Даље је причао конфузно и магловито „о пре-
нагљености и неурачунљивости неких елемената који су својим чаркањем моћнога окупатора разјарили и изазвали га да предузима одмазду“.

Ове приче су биле познате. Генерал је упућен на Рудник.

Хватање Путниковића уплашило је и Новаковића. Није се усуђивао да остане и даље у манастиру. Исте вечери прешао је у Рамаћу. Тамо су га нашли Крагу-
јевчани и спровели у Врховни штаб. То је био крај његовог војводства.

СУКОБ НА КРЕМЕЊАЧИ

Дугалић није могао дуго да мирује. Батаљон се одмарао само два дана, затим се пребацио у Влакчу, а одавде у Чумић. Већ је био ухватио везу са штабом Крагујевачког одреда. Негде после подне, 4. новембра, извиђачи су јавили да се од Крагујевца креће непри-
јатељска моторизована колона. Дугалић је одмах че-
тама наредио покрет. Пошао је на комуникацију за-
падно од Чумића, у рејон Светиње. Било је потребно више од пола сата да се стигне до пута, до места до кога је већ допирала хука мотора. Командант је одмах наре-
дио командирима да у кретању развију чете у стре-
љачки строј.

Командант пука из 704. дивизије који је водио немачку моторизовану колону био је вештији у ратовању са партизанима од својих колега. Он је од Крагујевца па до Чумића на сваком месту које му се учинило сумњивим заустављао колону ради извиђања. Чим је прошао чумићку механу и почео да се приближава рејону Светиње, који му је био познат по честим партизанским заседама, зауставио је камионе, скинуо са њих једну чету и развио је у стрељачки строј лево и десно од комуникације. Тако се сада десило да се у кукурузу сукобило лево крило немачке чете и десно крило 1. батаљона. Партизани су журили и нису ни помишљали да су Немци у кукурузу. Немци су пак очекивали партизане па су се кретали опрезно. Али киша и магла су им ометале да осматрају испред себе на већој даљини. Тако се ипак догодило да је сусрет био изненадан. Скоро трчећи партизани су се нашли пред немачким стрељачким стројем. Једна патрола на челу са Тиком Станићем, која је имала задатак да извиди комуникацију, побегла је када је приметила Немце, не успевши да обавести остале. Пушкомитраљезац Милета Николић ишао је на неколико корака испред свих митраљезаца из батаљона. Овај одважни пушкомитраљезац никада се није збунио нити поколебао ни у једној ситуацији. Он то није учинио ни сада. Само овог пута није имао времена да реагује. Приметио је Немце тек када су они опалили прве рафале из машинки у његове груди. Снага му је одлазила. Пао је на пушкомитраљез притиснувши га својим телом, као да га је и мртав хтео да сачува за себе, да не дозволи Немцима да се својим рукама дотакну овог његовог омиљеног оружја које је он месецима тако брижљиво чувао. Милетин помоћник притрча. Покушао је да га подигне, али је и он био погођен и пао мртав.

Блиска немачка ватра дошла је сувише изненадно. Прва чета се повукла неколико стотина метара отварајући повремено ватру у правцу одакле су долазили немачки куршуми, али Немце нису видели. Остале две чете су залегле на линији коју су биле достигле и отвориле ватру исто оријентирно. Немце ни оне нису виделе. Командант је тада наредио целом батаљону да се

повуче и среди за јуриш. После краће припреме партизани су поново прешли у напад. Изненађени силовитим налетом партизана, Немци су одступили остављајући мртве. Батаљон је избио на комуникацију. Немци су од Чумића поново пошли у противнапад, али су их партизани сада дочекали организованом ватром. Погинуло је неколико Немаца. После тога су се повукли према Чумићу, а затим отворили минобацачку ватру. Први батаљон се повукао у Страгаре. Сутрадан су 1. и 3. батаљон хитно били упућени на Рудник.

ТРГОВЦИ БРАТСКОМ КРВЉУ

Петог новембра увече у варошици Руднику нашла су се сва три батаљона 1. шумадијског одреда. Територија на којој је одред оперисао била је потпуно напуштена због нових задатака. Укинуте су и сеоске страже, а наоружано људство повучено је у одред.

Око Чачка, Пожеге и Ужица у то време четници су кренули у братоубилачки рат.

С обзиром на такву ситуацију, штабу 1. шумадијског одреда било је наређено да упути према Чачку још један батаљон. Чича Илић је у току ноћи 5/6. новембра упутио према Чачку 3. (Лабудов) батаљон (без 7. чете) са задатком да се стави под команду Чачанског одреда. Други батаљон и 7. чета остали су на Руднику. Требало је да сачекају док се Дугалићево људство мало одмори па да их смени.

Око подне 6. новембра људство 2. батаљона и 7. чете опростило се од 1. батаљона. Том приликом је остављена скоро сва муниција 2. батаљона и 7. чете Дугалићевом батаљону. Борци су задржали само по 15—20 метака. Чича Илић је сматрао да ће у Милановцу добити муницију, што му је и обећао Бранко Ракић, командант места у Милановцу, са којим је Чича Илић говорио. Ракић је јавио Чичи још и то да је у Милановцу све мирно, да он сарађује и даље са четницима, и да ће се и са осталим четницима брзо изгладити спор. Имајући у виду овакве Ракићеве информације, Чича Илић је и одузео муницију 2. батаљону и

7. чети и на челу ове групе кренуо у Милановац, где је стигао пред вече 6. новембра. Пред зору 7. новембра требало је кренути даље возом. За ово вече био је уговорен састанак са командантом Чачанског одреда.

После вечере људство 2. батаљона и 7. чете разместило се за одмор. Градом су крстариле четничке патроле и патроле Таковског одреда. Командант 2. батаљона сматрао је да му обезбеђења нису потребна.

Међутим, у једној кући на периферији Милановца четнички команданти, капетани Смиљановић и Кљајић, мајор Савовић и поручник Вучковић, ковали су исте вечери заверу против партизана. Целога дана уверавали су Ракића да остају доследни споразуму и да немају ништа са догађајима у Чачку. Изненадни долазак 2. батаљона и 7. чете натерао је четнике да тактизирају. Партизана је било далеко више па због тога нису ни смели да крену одмах у отворену борбу. Али, негде око поноћи, кад је стигло у варош неколико њихових чета, на препад су разоружавали делове Таковског одреда и успели да окруже болницу у којој су били смештени Шумадинци. Основну ударну четничку снагу представљала је Вучковићева „Чета смрти“. Борци 2. батаљона и 7. чете, део Таковског батаљона и Другог шумадијског спавали су. Поручник Вучковић важио је за најбољег четничког команданта. Он је предузео командовање овом акцијом. Развио је четничке чете у стрељачки строј и окружио болницу, а са својом четом ушао на главна врата. Своје људе је поделио по групама. Свака група требало је да упадне у по једну собу и присили партизана да предају оружје. Ако би партизани пружили отпор, групе би се повукле, а онда је требало да ступе у дејство чете које су биле развијене око болнице.

У приземљу је Вучковићева чета затекла Таковце на спавању и после краћег гушања разоружала их и одвела. Дежурни 2. батаљона чуо је гужву и излетео у ходник где се срео са једном групом четника. Чим су видели партизана, четници су повикали: „Стој! Руке увис! Доле оружје!“

Дежурни је био збуњен и изненађен. Јурнуо је у собу. Четници су опалили један метак. Пуцањ је алар-

мирао партизане. Командир 7. чете Малишић скочио је први и командовао. „К оружју“!

Сањиви борци су скочили и дохватили оружје. Пушкомитраљезац Жировница дограбио је свој митраљез и истрчао први у ходник. Није се много двоумио шта треба да ради. Притиснуо је обарач свог пушкомитраљеза. Четворица четника пали су мртви. Остали су побегли низ степениште у приземље. Жировница је потрчао за њима и потерао остале четнике из приземља са још неколико рафала, те је болница била очишћена. Четници су напали споља. Прскала су окна на прозорима. Куршуми су долетали са свих страна. Малишић и командир чете из 2. батаљона Уча Вукотић успели су брзо да среде своје чете, да расподеле људство и прихвате борбу. Ситуација је била неизвесна. Четници су прескачући ограду болничког дворишта јуришали на зграду. Али је јуриш био одбијен па су се вратили на полазни положај.

Партизанима је понестало муниције. Већ су се осећали први предзнаци панике.

Сада су четници прекинули ватру. И већ су се чули гласови дозивања:

— Хеј комунисти! Предајте се, нећемо вам ништа!

— Краљ је наредио да се разоружа ваша војска, или да скинете петокраке и пређете у четнике. Вас не признају за војску. Свршено је с вама. Предајте се и не гините цабе.

Малишић је наредио отварање ватре. Четници су поново одбачени. Са њихове стране отпочела је бесомучна паљба која је трајала пола сата. Из једне чете 2. батаљона било је неколико рањених. Паника је узимала све више маха. Борци-сељаци су гунђали и пребацивали командирима и комесарима да је бесмислено пружати отпор многобројним четницима. Омладинци из 7. чете стајали су крај прозора и повремено одговарали на четничку ватру. Четници су поново прекинули паљбу. Сада се чуо глас поручника Вучковића:

— Партизани! Нас је неколико хиљада, а вас неколико стотина. Знамо да оскудевате са муницијом. Ми је имамо на претек. Ми имамо и авионске бомбе које можемо пустити низ брдо према згради и сви ћете од-

летети у ваздух. Не будите луди. Предајте се. Задржаћемо само старешине и комунисте. Остале ћемо пустити. Ја вам дајем часну официрску реч.

Ове четникове речи још више су појачале панику која је у доброј мери захватила 2. батаљон. Међу борцима је настала општа препирка. Једни су били за предају, док су други били против тога. Малодушни су се упињали да докажу како је једини излаз предаја. Они су говорили како је то боље него смрт. У 7. чети морал је и даље био на висини. Само један борац уплашен, јурнуо је на командира вичући да нареди предају „када људи лепо предлажу“. Малишић је тргао пиштољ и стрељао паничара пред целом четом. Борци су одобрили командиров поступак.

Четници су поново кренули на јуриш. Партизани су их опет дочекали плотуном. 2. батаљон више није пуцао. И плотун 7. чете био је јако проређен. Борци су имали још само по један до два метка, и то не сви. Четници су одступили.

Жировница је осећао непосредну опасност, па је предложио неколицини другова да изађу напоље. То су били „Горила“ и „Кореја“ из 2. батаљона. Ова три пушкомитраљесца искочили су кроз прозор и изгубили се у ноћи. Неки борци из 7. чете покушали су да следе Жировничину групу али су изгинули на прозорима у дворишту. Метака више није било. Са горњих спратова већ су се чули вапијући крици:

— Не пуцајте, ми се предајемо!

Већ раније психички потресени борци 2. батаљона, нису више могли да издрже.

7. чета је немо чекала крај ове неизвесности. Омладинци су осећали блиски дах смрти, али нису ничим показивали да се плаше. Малишић је увиђао безизлазност ситуације. Гледао је борце. Четници су поново викали:

— Хеј!, предајте се или пуштамо бомбе.

— Шта да радимо другови? — питао је Малишић борце. Борци су ћутали.

Малишић је гледао њихова младићка лица. На њима се огледао више гнев него страх. Ту је лежало неколико мртвих и рањених. „Боље је предати се“ —

мислио је командир. „Бар ће неко од ових младића преживети. Овако им је смрт неминовна“. Бацио је пушку и опасач са револвером, пришао прозору и викнуо:

— Предајемо се, четници!

— И остали борци су побацали на гомилу оружје. У болницу су провалили четници и истерали партизане у болничко двориште те их постројили у два реда. Они, који су више пута смело гледали смрти у очи, сада су скрушено стајали разоружани и немоћни. Капетан Смиљановић почео је да држи говор, у коме је рекао много увредљивих речи и псовки. Партизани су га гледали и слушали. Четнички капетан у својој јарости, пришао је строју и почео да шамара партизане.

— Све ћу вас под нож.

Уста су му се пенушала од јаког викања.

Дошао је пред командира 7. чете и замахнуо да га удари. Малишић је узвикнуо:

— Не усуђуј се да ме удариш. Можеш само да стрељаш и ништа друго.

Капетан је ухватио за револвер, али га је спречио поручник Вучковић:

— Капетане, ово су моји заробљеници и ја ћу им судити.

Капетан је одустао од даљег малтретирања партизана.

Сада је Вучковић почео да говори доказујући крај партизанског покрета и оправданост четничке акције. Затим је наредио да се скину петокраке. Цела 7. чета је то одбила. Четници су поново почели да прете и да туку. Некима су отргли звезде. Вучковић је тражио добровољце за четничку војску. Из 2. батаљона јавило се неколико. 7. чета је немо ћутала. Вучковић је тражио да изађу пред строј сви чланови Партије, скојевци и старешине од десетара до командира. Комунисти су изашли. Иашле су и старешине. 7. чета се опет није померала.

— Ми смо сви комунисти — рекао је Лида Маринковић, водник.

Он је рекао за све. Остали су ћутали.

Пред строј је изашао само командир Малишић.

Али, то је био само почетак. Сада је настала трговина живим људима. Партизане је требало Немцима продати. То је учињено преко „војводе“ Шкаве, који се споразумео са немачком командом у Ваљеву да ће им продати 360 заробљених партизана. Немци су за сваког партизана дали по сандук муниције и још неколико аутоматских оруђа и једну суму новца у злату. Већ сутрадан четнички „војвода“ Каманица са својим људима спровео је заробљенике до Маркове Цркве — код Ваљева. Овде га је дочекао Шкава, који је покушао да се представи партизанима као „пријатељ“. Говорио је да не треба ништа да се плаше и да ће сви убрзо кућама. Шкава је довео колону заробљеника у село Словац. Читав батаљон Немаца окружио је заробљене партизане. Бат немачких чизама и лавез полицијских паса, наговештавали су блиску и језиву смрт.

Немци су грубо угурали партизане у камионе и одвезли у Ваљево. Тамо су их затворили. Два дана је трајало саслушавање. Немци су узимали генералије својих жртава, а на крају су поред њихових имена стављали крст и питали саслушаваног да ли зна шта то значи. Када би овај одговорио одречно, Немци су узвикивали:

— Смрт, глупане! Смрт то значи — а онда су се садистички смејали.

Од ових крволока партизани нису ништа добро очекивали, али ипак нису знали да ће их тако брзо уништити. Сада су многи мислили о бекству, али је то било скоро неизводљиво.

12. новембра Немци су отпочели са стрељањем. Као разјарене звери упадали су унутра, ударали поспале људе, хватали првих педесет и убацивали у камионе. После су низ Колубару одјекивали митраљески рафали. У сумрак идуће ноћи једна група, њих шесторица, је покушала бекство да се са крова магацина спусте низ олук на супротној страни од главног улаза. Али од њих шесторице успео је да се спасе само Миодраг Тешћ, борац 7. чете који је касније испричао

друговима о судбини заробљених партизана.⁹⁹ Остали су стрељани у току две следеће ноћи. Тако су завршили најбољи борци 7. чете и 2. батаљона 1. шумадијског партизанског одреда.

РУДНИК

После протеривања четника из Милановца Дугалић се са својим батаљоном поново вратио на Рудник. У Милановцу је било заплењено скоро целокупно наоружање које су четници одузели од заробљених партизана. После повратка на Рудник у батаљон се јавио велики број бораца бивше 7. чете. Они су добили оружје и били распоређени по четама. У Страгарима се јавило око четрдесет нових бораца. Са овима бројно стање батаљона попело се на око сто седамдесет бораца. Тиме су бројно били надокнађени сви они тешки губици које је батаљон претрпео у Белановици и Трешњевици. Сада није било оних неустрашивих младића који су пали на белановичком гробљу али је и поред тога батаљон представљао снажну јединицу.

Батаљон је остао на Руднику неколико дана. Ту су 8. новембра стигли Космајски и Посавски одред. Сада је варошица била препуна војске и настале су тешкоће око смештаја и исхране. Решено је да се Дугалићев батаљон смести у Јарменовцима са задатком да затвори правац од Шаторње, а део Посавског одреда упућен је у Милановац.

Дугалићев батаљон се сместио у дечји дом и школу у Јарменовцима. Више од десет дана чете су се одмарале. Радило се интензивно, војнички и политички.

⁹⁹ Ову групу партизана спроводило је свега тридесетак четника, наоружаних пушкама. Да су их напали партизани су их могли без велике тешкоће и губитака разоружати. Неки су то и предлагали. Али руководиоци који су се нашли у овој групи показали су се слабо, нарочито Уча Вуковић, командант 2. батаљона. Он је веровао четницима и није претпостављао шта они намеравају, тако је ова жалосна поворка без „инцидената“ отишла у Ваљево у сигурну смрт. Догађаји на путу за Ваљево и у Ваљеву обрађени су према казивању Миодрага Тешића, јединог преживелог, чије се име помиње у Зборнику, књига I, а који је касније био борац II пролетерске бригаде.

У Трешњевици и Горњој Шаторњи 12. новембра патроле су откриле присуство Недићевих јединица, а у Шаторњи је заробљен један припадник Љотићевог „Јуришног одреда“ који је стигао од Крагујевца. Пред вече истог дана једна група Гордићевих четника продрла је са правца Белановице до Рудника, али су је Космајци дочекали и одбацили назад. Ово су већ били први знаци да је време предаха прошло и да непријатељ више неће мировати. Протекло време привидног мировања, Немци су искористили за припреме за предузимање опште офанзиве. Попуњен и реорганизован недићевски одред мајора Калабића, прикупљен у Аранђеловцу, био је спреман да крене у напад према Руднику. У Тополи се прикупио цео 741. пешадијски пук 714. дивизије са дивизијском артиљеријом из Паланке. У Чумићу и Страгарима био је прикупљен „Јуришни одред“ љотићеваца под командом Марисава Петровића. У Белановици је био војвода Гордић са две стотине четника. Све те снаге око 6000 људи, 20 топова и око 10 тенкова и оклопних аутомобила — требало је да крену на Рудник. На земунском аеродрому била је спремна ескадрила авијације. Чекало се само наређење генерала Бемеа, па да непријатељске јединице ступе у дејство.

У првим јутарњим часовима 20. новембра тишину овог планинског краја нарушило је брујање авионских мотора. Шест „данијела“ почеле су да се обрушавају и просипају бомбе над Рудником. Ово је био само почетак. После неколико часова опет су се појавили авиони. Поново су одјекнуле експлозије на Руднику. Немци су систематски почели да руше ово рударско насеље чији су темељи постављени нешто више од сто година. Њихове намере биле су велике. Требало је срушити морал једне војске — војске побуњеног народа. Илузија генерала Бемеа о мирној ликвидацији устаничког отпора била је изгубљена. На предлог својих сарадника и Турнера, цивилног комесара за Србију, Беме је за извесно време одложио почетак своје офанзиве. Они су га саветовали да се не треба журити, па и говорили су да ће се устаничка војска распасти услед „дејства унутрашњих супротно расположених сила“.

Турнер и генерал Бадер имали су још пре доласка Бемеа далекосежан план минирања устанка изнутра. Основну наду у овом подухвату чинили су им четници. Али, од како је отпочео четнички напад, па све до тада Бемеови информатори су слали своје извештаје, који су наговештавали да је четничка ствар пропала и да су партизани постали потпуни господари ситуације. Беме је сада видео да се са устаницима може обрачунати само сопственим снагама и да је боље што пре. Отуда је и наредио да се отпочне са бомбардовањем Рудника што је било као почетак опште немачке офанзиве на ужи део слободне територије.

Сутрадан је немачка авијација продужила са бомбардовањем.

Дугалић није обраћао нарочиту пажњу на немачке авионе. Они нису ни угрожавали непосредно његов батаљон.

Под заштитом авијације, овога дана око 10 часова одред недићеваца под командом Калабића и Гордићеви четници напали су Рудник. И поред жестоког бомбардовања Космајци и Посавци успели су да одоле притиску. По наређењу Чиче Илића Дугалић је, оставивши само једну чету у Јарменовцима, са батаљоном отишао на Рудник. Батаљон је заједно са Космајцима извршио напад на четнике и недићевце и одбацио их према Белановици. План генерала Штала да помоћу недићеваца отвори „рудничка врата“ био је осујећен.

Сутрадан је немачка авијација продужила са бомбардовањем Рудника. Калабић и Гордић поново су пошли у напад и овај пут претрпели неуспех. 1. батаљон се поново вратио у Јарменовце. 22. новембра немачка авијација се није појављивала. На фронту је било мирно. Смештен у дому Дугалићев батаљон се одмарао. 1. чета спремала је приредбу која је требало да се одржи те вечери у Јарменовцима. Вршена је последња проба хора. Све до пред сам мрак у дому је било весело. Али је генерал Штал овога дана одлучио да употреби све расположиве снаге и заузме Рудник. То је било изричито наређење генерала Бемеа, пошто су његова 342. и 113. дивизија већ прошлог дана биле пре-

шле у општу офанзиву од Ваљева и Краљева према Ужицу и Чачку.

На основу дејстава од прошла два дана Штал је рачунао да су на Руднику јаке партизанске снаге, те да га је немогуће заузети директним нападом од Белановице. Зато је он сада пришао новом плану. Свој 741. пук са артиљеријом, тенковима и оклопним аутомобилима упутио је комуникацијом Шаторња — Јарменовци — Рудник, а љотићевски одред позвао је од Шаторње према масиву Рудника са задатком да избије на Звезду и одатле нападне на Рудник, а да делом снага садејствује Немцима у ликвидацији Првог батаљона који се налазио у деџем дому у Јарменовцима. Калабић и Гордић и даље су имали задатак да фронтално нападају Рудник.

Штал је својим планом желео да инфилтрира љотићевце у рудничку планину и да — нападом партизана у леђа и то изненадно — на лак начин постигне успех, а затим да окружи и уништи Први батаљон у Јарменовцима.

Немци и љотићевци су се изненадно појавили у Шаторњи и одмах приступили извршењу плана. Љотићевци су кренули према планини, а Немци су се још извесно време задржали у Шаторњи, а затим кренули комуникацијом према Јарменовцима.

Бемеови контраобавештајци пре извесног времена успели су да открију и ухапсе партизанске сараднике па је 1. шумадијски одред остао без података о покретима непријатеља.

Немци су стигли пред Јарменовце у сумрак. Рачунали су да се партизани у ово време најмање надају. И нису се у томе преварили. У ово време ни једна патрола није била на терену, само је на улазу стајао један стражар.

Немци су дошли камионима све до Јасенице, а да их нико није приметио. Одатле су се развили у стрељачки строј. Артиљерија је постављена на положај. Дугачки стрељачки строј приближавао се дому у коме се налазио Први батаљон. Немци су били удаљени од дома само око 300 метара. Над Јарменовцима се надвила смртна опасност. Али баш у том моменту, када

се немачки стрељачки строј приближавао дому, једна патрола од шест људи коју је предводио борац Живановић, кренула је на терен. Место где се налази дом знатно надвишава долину Јасенице где је био стрељачки строј Немаца који се већ почео пети уз брдо. Живановић је довикнуо друговима:

— Немци! Паљба!

Залегао је за камен и отворио ватру из пушкомитраљеза. То је одмах учинио и други пушкомитраљезац и остали борци. Блиска ватра два пушкомитраљеза натерала је немачки стрељачки строј да залегне. Немци су отворили паклену ватру по дому из преко тридесет пушкомитраљеза и око петнаест минобацача и хаубица. Ватра је била изненадна и жестока.

У дому је настала гужва. Командант батаљона и командири чета стишавали су борце и спречили панику. Чете су поселе положај више дома дуж једног јарка и отвориле ватру. Из дома је евакуисана сва војничка опрема, сем кухињског прибора. Напад Немаца је заустављен. Није се ни претпостављало каква опасност прети с леђа. Међутим, дотрчао је један сељак од Крстића и обавестио да се нека војска спушта са планине према Крстића кућама. Сељак је мислио да су то Немци, али није био сигуран. Дугалић је одмах у том правцу упутио једну чету. Више Крстића кућа сва чета се сукобила са љотићевцима. Само неколико минута било је још потребно Немцима и љотићевцима па да доведу батаљон у врло тешку ситуацију.

Командант батаљона је одмах наредио повлачење. Под заштитом 3. чете која је обезбеђивала бок од Љотићеваца, батаљон се повукао косом више Крстића кућа, заобишао љотићевце и без борбе избио на Звезду испод самог врха планине. Ту се батаљон зауставио. Дугалић је упутио Зеку са једном десетином у Рудник да испита ситуацију, јер се и отуда чула борба. Зека се вратио после скоро два сата и довео једног заробљеног љотићевца. У варошици су се већ налазили недићевци и љотићевци. Зека није успео да ухвати везу са партизанским снагама које су браниле Рудник.

Пошто је ситуација била врло тешка и нејасна, одлучено је да се батаљон пребаци преко планине

Звезде у село Мајдан и тамо сачека дан. Требало је ухватити везу са штабом одреда, информисати се о ситуацији и тражити нова наређења и упутства.

Ноћу између 22. и 23. новембра у селу Мајдану биле су прикупљене целокупне снаге које су прошлога дана браниле Рудник. Било је преко 1.000 бораца Посавског, Космајског, 1. шумадијског и дема 2. шумадијског одреда. Пред зору у Мајдан је стегла и 5. љубићка чета. Чича Илић је обједињавао командовање над овим снагама.

Извршена је анализа борбе. Команданти одреда подносили су извештаје. Констатовано је да није била довољна будност код партизанских снага на Руднику, те је непријатељ успео да постигне изненађење. Љотићевци су напали позадину Космајаца и унели општу пометњу. Исто тако пронела се вест да су Немци заузели Милановац и Рудник. Вест су ширили разни непријатељски елементи и тиме уносили забуну у партизанске редове. Космајски одред, плашећи се непријатељског окружења, извршио је продор према Милановцу. Немци су већ два дана вршили врло јак притисак од Крагујевца према Милановцу. На овом правцу дејствовао је 749. пук 717. дивизије, подржан дивизијском артиљеријом. 717. дивизија ангажовала је све своје снаге на овај правац. Потискујући јединице Крагујевачког одреда, снаге 717. дивизије успеле су увече 23. новембра да продру у Бело Поље. Овде су их дочекале јединице Таковског батаљона и привремено зауставиле. На Рапај-брду и Клику већ се налазио 3. батаљон (без 7. чете) 1. шумадијског одреда. Лабуд је са снагама 8. и 9. чете посео Рапај-брдо. У току 23. новембра, упркос јакој непријатељској артиљеријској ватри, батаљон је успео да одбије све јурише немачког 749. пука и задржи своје положаје. Борба на Рапај-брду у току прошлог дана била је врло жестока. Грмљавина немачких топова чула се и на Руднику. Гранате су експлодирале око Милановца и западније од њега, па је тешко било одредити докле су Немци стигли.

Сада је Чича Илић имао преглед опште ситуације на целом фронту. 113. немачка дивизија и даље је нападала на положаје Крагујевачког, Краљевачког и Ча-

чанског одреда, на линији: источне падине Јелице — Бумбарево брдо; 717. дивизија била је заустављена пред Рапај-брдом, а 342. дивизија и 125. пук били су заустављени на Маљену и Сувобору. Једини већи успех на целом фронту имала је Шталова оперативна група која је успела да овлада Рудником. Овде је створена непожељна бреша кроз коју је непријатељ могао да изврши брз продор у унутрашњост слободне територије. Погодних положаја за одбрану овога правца више није било све до Милановца, те је још у току ноћи одлучено да се Рудник мора повратити и даље упорно држати. Одлуку је требало извршити и то што пре.

У једној малој воденици разрађиван је план против напада на Рудник. Са Чичом су се налазили Рајко Танасковић, командир 5. љубићке чете и Павле Илић, командир једне чете из Космајског одреда. Они су били активни официри и Чича је тражио њихов савет. У ствари, ова два млада официра су и разрадили основну идеју противудара на Рудник. Према овом плану, Први батаљон и 5. љубићка чета имале су задатак да нападају директно на Рудник дуж комуникације Мајдан — Рудник, Космајски одред да избије на Штурац, највећи врх на Рудничком масиву, и одатле дејствује низ косу Звезде према Руднику, а делом и према Јарменовцима са задатком пресецања комуникације Рудник — Шаторња, Посавски одред да изврши обухват Рудника са северозапада и избије у рејон Касаповаца, на који би начин непријатељске снаге на Руднику биле одсечене од Белановице и Аранђеловца, а део снага Посавског одреда задржан је у резерви.

Сви батаљони 23. новембра били су постројени. Борцима је истакнута важност предстојећег задатка. Затим су јединице кренуле на извршење.

Непријатељ се такође спремао да продужи напад. Овом групацијом командовао је командант 741. пешадијског пука као изасланик генерала Штала. Немац је наредио мајору Калабићу да са својим одредом и Гордићевим четницима одмах настави енергично напредовање у правцу Милановца, а команданту љотићевског „јуришног одреда“ да поседне масив Рудника и тако

обезбеди леви бок Калабићевих снага. Немачке снаге прошле вечери залогоровале су у Јарменовцима. Сада је био предвиђен њихов покрет ка Руднику и даље за одредом недићеваца.

Мајор Калабић, Гордић и други Недићевци и четнички официри још у расвит изашли су на неколико километара јужније од варошице Рудника да поставе задатке потчињенима. Јединицама је наређено да крену у четним колонама према селу Мајдану.

Око 7. часова командир вода Живановић из Првог батаљона, који се кретао на челу свога вода, угледао је групу војника. Видело се да су то недићевци. Живановић је зауставио покрет вода и наредио борцима да се распореде у шуму лево и десно од комуникације. Једног борца је упутио да хитно извести команданта.

Пет недићеваца безбрижно је ишло друмом. Ушли су у партизанску заседу којој се нису надали јер им је било речено да партизана нема северније од Мајдана. Када су недићевци стигли на средину заседе, партизани су искочили и окружили недићевце. У том моменту и Дугалић је стигао. Он је недићевце упутио Чичи, а једног је повео са собом да му покаже пут до Калабићевог штаба.

Први батаљон је развијен за борбу. Друга чета је упућена да поседне једно узвишење више кућа у којима је био смештен Калабић. Прва чета је кренула директно према кућама, а Трећа чета је одређена да нападне Калабићево обезбеђење.

Када је батаљон подишао кућама, Калабић је догледом осматрао околину и оријентисао потчињене старешине. Партизански стрељачки строј је подилазио кућама. 3. чета је већ отпочела борбу са Калабићевим обезбеђењем. Одјекнули су митраљески рафали. И Прва чета је отворила ватру, мада још из далека.

— Јуриш!... — командовао је Дугалић.

Прва и друга чета енергично су кренуле напред. Недићевци су отворили митраљеску ватру, али је Трећа чета брзо успела да разбије Калабићево обезбеђење. Већи број официра из Калабићеве групе погинуо је или тешко рањен. Калабић је такође био рањен. Ње-

гове снаге је захватила паника па су се повлачиле у неред.

Партизани су одлучно нападали. Ређали су се јуриши — Дугалић је издавао команде и бодрио борце. 2. чета напала је још енергичније. Недићевци нису издржали. Надали су се у бекство.

Партизани су продужили енергично да гоне непријатеља. Гордић је са својим четницима покушао да пружи отпор са јужне ивице вароши и прихвати недићевце, али није издржао налет Првог батаљона и 5. љубићке чете, која је у том моменту ступила у борбу. Сада су и недићевци и четници бежали према Белановици и Аранђеловцу. Партизани су поново заузели Рудник. Заплењено је доста опреме и оружја.

Посавци су напали на Касаповцу Калабићеву колону која се повлачила према Белановици и нанели јој тешке губитке. Само неколико минута је недостајало па да кола која су превозила тешко рањеног Калабића буду заробљена. Заробљено је неколико војника из Калабићевог личног обезбеђења. Они су изјавили да је Калабић рањен у стомак и да се налази у несвесном стању.

Калабићев и Гордићев одред били су потпуно разбијени. Бежали су у неред према Белановици и Аранђеловцу не покушавајући да пруже отпор.

Љотићевски „јуришни одред“ пружио је жилав отпор Космајцима на Штурцу. Дугалић је упутио једну своју чету која је заједно са 5. љубићком четом напала љотићевце са севера. Напад са овога правца изненадио је љотићевце и они су се разбежали према Јарменовцима и Шаторњи. 5. љубићка чета продужила је да их гони све до Јарменоваца наносећи им губитке.

Када је сазнао за судбину недићеваца и љотићеваца, командант немачког 714. пука предузео је хитно повлачење својих јединица према Шаторњи. Његова артиљерија је хистерично тукла масив Рудника са положаја у Манојловцима, а затим се и сама повукла.

Увече 23. новембра на рудничком фронту завладала је тишина. Патроле Првог батаљона и Посавског одреда вршиле су извиђање све до Горње Трешњевице

и Драгоља. Недићеваца и четника туда није било. Селјаци су причали да су их видели како журно одмичу према Венчацу и Белановици вукући мртве и рањене.

Космајци и 5. љубићка чета занећили су у Јарменовцима. Њихове патроле ишле су до близу Шаторње. Непријатеља није било.

Шталова групација била је у целини разбијена и одбачена на полазне положаје на којима се налазила пре неколико дана.

Немци су сутрадан отпочели са јаким бомбардовањем Рудника. Многе куће у варошици биле су срушене и запаљене. Авиони су бомбардовали и митраљирали и висове око Рудника на којима су били партизански положаји. Јединице су имале знатне губитке. Услови саклањања од авијације били су слаби.

Око подне 714. немачки пук извршио је напад на Јарменовце и потиснуо Космајце и Љубићане, а затим је продужио надирање према Руднику.

У тој ситуацији Првом батаљону је наређено да изврши напад на десни бок немачке колоне. Батаљон је брзо успео да се пробије у рејон комуникације у селу Гуришевцима. Штићени јаком авијацијом, Немци су у ово време већ били стигли близу Рудника. Батаљон је успео да се развије за борбу на свега двеста метара од Немаца и да подвргне њихову колону жестокој ватри. Партизански напад дошао је изненадно. Командант 741. пука је обуставио даље напредовање. Своје претходничке снаге је оријентисао на десно крило. Тако се у Гуришевцима распламсала жестока борба и трајала пуна два сата.

У међувремену су и Космајци предузели противнапад код Јарменоваца ударом на зачеље 741. пука. Стецњен у долини Јасенице кроз коју је кривудао слаб пут, закрчен возилима, немачки командант се уплашио за судбину своје јединице. Непријатељ је имао велике губитке. Од даљег напада на Рудник морао је одустати. Наређено је повлачење према Шаторњи. Штал је одобрио ово повлачење. Командант 717. дивизије известио га је радио-депешом да су његове снаге заузеле Рапај-брдо и да ће за неколико часова бити у Милановцу.

Пред вече 24. новембра на Руднику је било поново тихо. Његови браниоци су се могли радовати новој победи. Они су сада чврсто држали у својим рукама масив Рудника и могли су бити сигурни да их непријатељ не може брзо збацити с њега.

Али, убрзо се прочула вест да су Немци продрли у Милановац. После тродневне јуначке борбе на Рапај-брду и Клику, 3. батаљон 1. шумадијског одреда и Таковски батаљон ипак су морали да одступе пред бројно и технички надмоћнијим непријатељем. Читав пук Немаца провалио је у Милановац. Немци су били продрли и у Чачак. Милан Илић је добио наређење из Врховног штаба да се са својом групацијом повуче према Ужицу.¹⁰⁰

У залазак сунца све јединице су се прикупиле на брежуљцима око варошице Рудника. Колона је већ почела да се издужује према селу Мутњи и Шилопају.

Борци су се опраштали са својим родним крајем — са таласастом Јасеницом. Нико тада није помишљао да на тако дуго време напушта своје најближе, своја села. Највећи број њих више никада није угледао свој родни крај. Огромна колона је змијасто кривудала удаљавајући се на запад. Синови Шумадије кренули су да лију крв на другим бојиштима Југославије — од Златибора до Пештера, преко Златара до Ловћена, Сињајевине, Романије, Грмеча, Динаре, Свилаје и многих других. Мало је њих остало живих који би могли да причају о том славном путу.

ПОСЛЕДЊЕ БОРБЕ 3. БАТАЉОНА

Трећи батаљон 1. шумадијског одреда, односно његова 8. и 9. чета, за читавих 25 дана пошто је отишао са Рудника на територију Чачанског партизанског одреда херојски се борио код Чачка и Пожеге. 8. и 9. чета стигле су у рејон Чачка у оно време када су четнички официри искористили одсуство јачих јединица

¹⁰⁰ На Руднику два дана није било никакве војске. Партизани су одступили, а Немци и недићевци се нису усуђивали да поново уђу у Рудник.

Чачанског партизанског одреда и предузели напад у циљу преузимања власти. Са пристиглим јединицама Чачанског партизанског одреда, 3. батаљон је осујетио ове четничке покушаје. Четници су били протерани. 9. чета запленила је и део четничке артиљерије. Неколико дана касније четници су у више наврата покушавали да заузму Чачак. За све ово време 8. и 9. чета су провеле и дан и ноћ у рововима одбијајући четничке нападе. Четници су коначно били одбијени па је 3. батаљон, у саставу осталих снага, продужио чишћење слободне територије од четника. Жестоке и више дана вођене су борбе око Пожеге и Прањана у којима су 8. и 9. чета претрпеле знатне губитке. У селу Каменици код Прањана четнички одред капетана Рачића (Поцерци) једне ноћи је окружио 8. чету која се налазила на спавању по кућама. Настала је жестока борба која се углавном водила бомбама и ножевима. Четника је било неколико пута више, толико да би 8. чети овде био крај да није у помоћ стигла 9. чета која је напала четнике са леђа и страховито их потукла. Само у дво-риштима двеју кућа остало је око стотину мртвих четника, али и 8. чета је имала око осамнаест мртвих и десетак рањених.

8. и 9. чета су учествовале у прогоњењу четничких група све до њиховог главног стецишта — Равне горе, када је Дража Михаиловић био принуђен да поново склопи споразум са Врховним штабом Народно-ослободилачке војске.

3. батаљон се истакао као један од најбољих јединица које су учествовале у разбијању четништва. Када су вођени преговори између нашег Врховног штаба и четничке команде, Трећи батаљон је вршио обезбеђење Врховног штаба. Представник Врховног штаба похвалио је обе чете и том приликом одобрио команданту батаљона да људство пусти на петнаестодневно наградно одсуство.

Из села Брајића командант батаљона кренуо је у Јасеницу да би борце пустио кућама на одобрено одсуство. Међутим, када је стигао у Милановац, немачка офанзива је већ била отпочела. Уместо да се батаљон одмори, он је морао пуна три дана да одбија много-

бројне нападе Немаца на Рапај-брду, које је напуштено тек када су Немци продрли од Краљева у Чачак па би било бесциљно даље проливање крви на Рапај-брду.

Али сада када је ситуација постала стварно тешка и неизвесна, командант батаљона се није показао довољно самоиницијативним. Он није покушао да се повеже са неком вишом командом, иако је имао доста добре услове, пошто су Чича Илић и Душан Петровић Шане били тада на Руднику, петнаестак километара удаљени од њега. Он није успео да сам процени ситуацију и донесе одлуку о дејству батаљона која би стварно одговарала нових условима. Због тога је штаб батаљона одлучио да поступа према директиви представника Врховног штаба од пре неколико дана, која уопште није била у складу са новом ситуацијом. Батаљон су повукли на планину Рудник и ту га практично расформирали. Борци су са оружјем кренули кућама. Речено им је да седе код кућа све док не буду позвани. 4. децембра Трећи као формацијска јединица више није постојао.

Данас је у ствари врло тешко дати потпун одговор на питање зашто су Жакула и Лабуд овако поступили. Из пијетета према тим јунацима од којих је први још био и опробани револуционар и партијски руководи-лац, неправедно би било засипати их оптужбама. Чињеница је да је људство батаљона било заморено вишедневним борбама у којима је искрварило и да је код људи постојала врло јака жеља да оду на извесно време кућама. Жакула и Лабуд нису тада могли да схвате карактер непријатељске офанзиве и њен завршетак. Да им је то било јасно, вероватно би друкчије поступили. 5. децембра Жакула и Лабуд са групом бораца — Београђана, који нису имали где да иду, кренули су из околине Страгара преко огранака Рудника у намери да се пробију у Санцак. У Црнићу наишли су на четничку заседу. Ови крволоци су из заседе убили Жакулу и још неколико бораца. Лабуд се са осталима вратио и привремено се склонио у Пласковцу код жениних родитеља, а остали борци који су били с њим — њих неколико, расподелили су се по склоништима која је организовао Окружни комитет.

На Руднику су се растали и чланови штаба одреда. Чича Илић је кренуо са Дугалићевим батаљоном, а Шане је остао на терену. На терену су остали и чланови Окружног комитета Сремчевић и Милосављевић, а такође и теренски радници, иначе већ истакнути комунисти: Милић Радовановић, Милош Вујановић, Слободан Минић и други.

ПОВЛАЧЕЊЕ ДУГАЛИЋЕВОГ БАТАЉОНА

Оне ноћи, после напуштања Рудника, Дугалићев батаљон се налазио у заштитници целе колоне. Заноћио је у селу Мутњу. Исхрана батаљона појавила се као велики проблем. Дугалић је послао једну специјалну патролу у неке воденице да скупи брашно за качамак. Борцима је препоручио да чувају хлеб што су га понели са Рудника. Није се знало какав ће бити пут. Патрола се код воденице сукобила са једном групом Немаца, тако да од брашна ништа није било. Сутрадан је продужен марш. У главну колону ушли су и Чачани и она се повећала за неколико стотина људи. Колона је ишла даље, као река је текла кривудавао према Мокрој Гори и Златибору заобилазећи Пожегу и Ужице са севера. Са обе стране у њу су се уливале колоне и колонице партизанских јединица које су узмицале пред навалом Немаца.

Другог дана марша проширила се вест колоном да ће се одступати за Босну. Људи су се последњих неколико дана доста слабо хранили, а и на маршу исхрана је била оскудна и неуредна. Они који су слабо подносили глад, већ су почели да гунђају и збијају тенденциозно шале на рачун Босне.

— У Босну ми се не иде — говорио је неки поручник из 2. чете Дугалићевог батаљона. Не желим да вичем, стрина, дај ми мало крува. Да је бар хлеб како треба, већ јечмени и ражани.

Поручник је волео добро да једе па и да попије по коју. Његово официрско знање до сада никоме није користило. Није хтео да се прими ни дужности десе-

тара. Пред Добрњом Чича Илић је саопштио борцима да сваки онај ко не жели да иде даље може да се врати у Шумадију. У ствари ни до тада нису предузимане никакве мере против оних који су самовољно одлазили из колоне. Само дугалићевци до тада нису напуштали батаљон. Али сада, после Чичиног саопштења, поручник о коме је било речи прикупио је једну групу од њих десетак који су се изјаснили за повратак у Шумадију. Међу њима је био и прослављени пушкомитраљезац Жировница. Жировница је тешко подносио празан желудац. Пре ступања у одред он је волео добро и да пије. У одреду се упињао свим силама да јавно не прекрши дисциплину по овом питању, али је ипак у потаји попио понеку. Жировница је био снажан и нагонски храбар човек. Био је одан борац јер је инстинктивно осећао да му је место међу партизанима. Али његов иначе слаб интелект није могао потпуно да схвати циљеве револуције. Он, дугогодишњи слуга код сеоских газда, осећао се угњетеним, али никако није схватао комесаре који су говорили да се треба борити за равноправност свих људи. Жировница је сматрао да из револуције треба да изађе богат, тако да му други служе. Времена није било да се овај, иначе груб мозак, привикне да финије мисли. Сада, када су настале прве потешкоће, поклекнуо је. Отишао је са поручником. Чуло се да је касније отишао у љотићевски „Јуришни одред“ под лажним именом, али су га касније недићевци открили и стрељали.

Сем ове десеторице Дугалићев батаљон није више нико напустио. Увече четвртог дана марша колона је избила на Златибор. Ове вечери неко је донео вест да су Немци заробили болницу на Белим Водама и побили све рањенике. Један лакши рањеник из Дугалићевог батаљона успео је да побегне испред Немаца. Он је испричао да је видео како су Немци побили неке рањене борце из овог батаљона међу којима Здравка Вујића из Винче, неке друге, а да се комесар 1. чете Жика Томић који је био непокретан, сам убио. Ова вест је потресно деловала на батаљон. Људи су заборавили на глад и умор. Мислили су на своје другове, који су, немоћни да се бране, измрцварени од стране Немаца.

Сви су жалили што се нису могли наћи у том моменту крај њих, да их заштите. Сада су желели да се свете, љуто и безобзирно.

Овакво једно расположење навело је вероватно и Дугалића ове вечери на поступак који је био противан општој директиви. Одлучио је да самоиницијативно предузме одговарајуће мере и добро нахрани људе. Сазнао је однекуда да у селу живе родитељи некаквог бившег жандармеријског наредника који је сада у недићевцима. Дугалић је повео са собом једну патролу и извршио конфискацију у кући недићевца. Узео је једну качицу кајмака, качицу сира и око шест дебелих оваца. Те ноћи у кућама где је био смештен Дугалићев батаљон јео се „кајмак са качамаком“ — како су говорили борци, а не обратно, како је био случај. Крај ватре су се пекле дебеле овце.

Али пред зору Чича Илић и један представник Врховног штаба обишли су Дугалићев батаљон. На лицу места су видели плодове „иницијативе“. Дугалићу су замерали оштро. Представник Врховног штаба рекао је Дугалићу да такав поступак води анархији и да се такве појаве не могу толерисати.

Дугалић није могао да прими овакву критику.

— Да ли си ти, друже, гладан? — питао је грубо представника Врховног штаба.

— Па нисам баш ни сит — одговорио је овај — али то није твоја ствар да се интересујеш за мене.

— Е, видиш, — продужио је Дугалић — моји људи су гладни и исцрпени. Већ неколико дана нису добили поштен оброк. За то време су се тукли или маршевали. Видиш ли овога, показао је на командира вода Живановића — њему је тек шеснаест година. Рањен је у ногу пре двадесет дана, али не напушта строј. Види га како изгледа.

Живановић је стварно био јако исцрпен. Сурови четворомесечни рат оставио је на лицу овог дечака дубоке трагове, дао му изглед прерано остарелог човека — ратника.

— Видиш, ти друже, овај је косио Немце митраљезом на Светињи, Трешњевици, Белановици и Руд-

нику, а сада се једва креће. Ако овако продужимо, он ће остати на милост и немилост Немцима. Зато сам преузео мере да нахраним батаљон. Када се други не старају, ја морам.

Дугалић је са Чичом и представником Врховног штаба изменио још неколико оштрих речи, и ови су отишли. Али то Дугалићу нису заборавили. Исхрана на маршу стварно је била слаба, али не само за Дугалићев батаљон, већ за неколико хиљада људи. Сви су они били гладни. По преласку Увца, Дугалић је био позван на одговорност и смењен са дужности команданта батаљона. Његов батаљон је отишао на Сјеницу, а одмах затим ушао у састав 1. пролетерске бригаде као 5. батаљон. Командант батаљона сада је био Милан Илић Чича. Дугалић је остао у Радојини. Осећао се као Наполеон после Тулона. Стављен је био на расположење Главном штабу за Србију. Са њим је остала и једна десетина бораца из његовог батаљона. То су били људи који су безгранично волели Дугалића. Они су се некако извукли из батаљона и дошли у Радојину.

Дугалић је убрзо постављен за команданта батаљона који је формиран од бившег 2. шумадијског одреда. Под његовом командом и овај батаљон, који је ушао у 2. пролетерску бригаду као њен Трећи батаљон, прочуо се брзо као одлична јединица.

Убрзо после формирања Прве пролетерске бригаде, на железничкој станици Преновац — западно од Власенице, 5. батаљон, који је био у заштитници бригаде, нападнут је изненадно од стране немачких скијаша. Батаљон се нашао у једној долини. Снег је био огроман и покрет ван стазе немогућ. Немци су били на скијама и могли су лако да маневришу. Тако се развила жестока и неравна борба. Шумадинци су се борили лавовски, али нису могли да одоле лако покретљивим скијашима који су их косили немилосрдно својим машинкама. Овде је погинуло око 80 бораца, јунака из Шумадије који су у свом родном крају били страх и трепет за окупатора. Овде је погинуо и дугогодишњи борац за социјализам, један од најстаријих комуниста Србије — Милан Илић Чича. Више од половине батаљона овде је изгинуло. Приликом прела-

ска преко планине Игман, који је уследио одмах после ове борбе, промрзао је још извештај број бораца, међу којима и славни пушкомитраљезац Зека. По доласку бригаде у Фочу, Пети батаљон практично није више постојао.

У трећој офанзиви, у Врбници, остаци Шумадинаца из Прве пролетерске пребачени су у Другу пролетерску бригаду у састав њеног Трећег батаљона којим је командовао Дугалић. Дугалић је сада могао са жалошћу да констатује да је од његовог старог батаљона — једне од најбољих партизанских јединица у Србији — остало свега око четрдесет бораца.

После месец дана од овог догађаја погинуо је и Дугалић у једном јуришу на станицу Оборци, на прузи Травник — Доњи Вакуф. Са њим је овом приликом погинуло још око петнаест његових старих другова.

Дугалићевци су гинули и на осталим бојиштима Босне, Далмације, Црне Горе и Србије. Од њих 150, колико је са Дугалићем пошло на Рудник 5. новембра 1941. год., у мају 1945. године, када је рат био завршен, у Јасеницу се вратило — 9. Сваки од њих био је по неколико пута рањен. Овај најбољи батаљон 1. шумадијског одреда и један међу најбољим батаљонима наше Народноослободилачке војске имао је славну историју и трагичан завршетак. Историја овог батаљона није овде испричана до краја. Један од ових девет преживелих обавезан је, да, у име оних сто четрдесет и једног погинулих, то учини и не дозволи да један славан и тежак пут људи који су своје младе животе уложили у темеље наше социјалистичке домовине покрије вео заборав.

*

А сада да видимо како су завршили борци 8. и 9. чете Трећег батаљона. По доласку својим кућама, заморени вишедневним борбама, маршовањем и неуредним животом, људи су се раскравили крај домаћег огњишта, нахранили, одморили и наспавали. Домаћа топла атмосфера, нарочито у то зимско време, у односу на грубе ратничке услове живота, омамљивала

је и утапала људе. Четири месеца тешких борби и честих суерета са смрћу, спавања по шталама и подовима школа и магазина, нередовна и једнолична исхрана, честа маршовања, вашке и све остале неминљивости једног оваквог рата, чиниле су се сада људима као ружан сан. Да би се неко могао отргнути из ове успављујуће, топле домаће средине, требало је да има високу свест револуционара и јаку вољу. Таквих много није било. Слабо се ко интересовао када ће бити крај овом одсуству. Чекало се да прође још који дан. Борци 9. чете њих преко четрдесет већином су били родом из Винче. Командир чете Ђорђе Јовановић такође је био из Винче. И он је седео код своје куће. Код куће је седео и Панта Станковић, најстарији комунист у чети. У Винчи је седело пет пушкомитраљезаца из 9. чете са муницијом и пушкомитраљезима. Сви су они чекали. А Винча је удаљена од Тополе само 7 километара.

Само непријатељ није чекао. Неки људи из околине, који партизане нису волели, али који су услед општег расположења народа све до сада ћутали, дигли су главе. Они су сматрали да је устанку дошао крај па су настојали да се некако додворе окупатору. Миливоје Вујић из Винче отишао је у Тополу и обавестио Конопацког о стању у Винчи. Вујић је чак предложио Конопацком и начин на који би најлакше могао да похвата партизане „и то све до једног“, како је тврдио овај стари шверцер.

План за хватање бораца 9. чете који је касније Вујић приписивао хвалисаво себи, био је већ раније разрађен од стране Немаца и љотићеваца. Припреман је проглас којим су се позивали да предају оружје, а за узврат су им гарантовани животи. Било је то вешто смишљена клопка. Фашисти су безочно лагали. Желели су да постигну одређени циљ, па су користили свакаква средства. Требало је похватати све бивше партизане. Вујић им је обећао да ће наговорити њих неколико који ће први „загристи“ удицу.

Убрзо је изашао проглас којим су се позивали партизани да предају оружје. У прогласу се још истицала и „великодушност“ Немаца и њихова жеља да „пруже

руку заблуделима и да их извуку испод утицаја комуниста". Вујић је после прогласа кренуо у агитацију. Било му је јасно да је Панта најјачи ауторитет за партизане из Винче, па је кренуо прво да „обрађује" његовог оца Хранислава.

Хранислава политика није интересовала. Скоро четрдесет година провео је на коњским колима од Винче до Београда. Трговао је ракијом. Вредност влада мерио је према томе колико која одређује висину трошарине на ракију и пореза на промет. Помало је шверцовао и шпекулисао. Веровао је у свемоћ новца. Свог сина Панту није разумевао нити је волео да слуша његове приче о равноправности људи. Тежио је да се обогати било на који начин. Али, сада Хранислав није хтео да дозволи да „пропадне кућа" његовог сина. Његово тотално неразумевanje ствари мешало се са родбинским осећањима. Веровао је да ће помоћу новца и пријатеља успети да извуче сина. Раније је био велики пријатељ са поменутиm адвокатом Ацом Лазаревићем из Шаторње, а он је са неким адвокатом Марјановићем из истог села био у родбинским односима. Марјановић је у то време имао извештан утицај у Недићевој администрацији. Храниславу је и Миливоје Вујић обећао „сигурну помоћ". Ово је све охрабрило Хранислава па је ангажовао целу фамилију која је даноноћно наговарала Панту да одустане од даље борбе и да преда оружје Немцима, а да ће се све остало некако „уредити".

У међувремену Вујић је успео да наговори двојицу из села који су отишли и предали Немцима оружје. Немци су их одмах пустили. Они су сада ишли по селу и причали како се то све завршило сасвим лако.

Старијим људима је ово све било сумњиво. Говорили су партизанима да не верују Немцима:

— Ви сте убијали Немце и они вам то неће заборавити — говорио им је Тима Чолић.

— Никад се не смеш предати непријатељу! Докле имаш пушку, дотле увек можеш да откупиш главу. Када се предаш, онда си главу ставио у торбу. Други с њом располажу.

Тако је стари ратник Лука Станковић, који је учествовао још у првом српско-бугарском рату, саветовао партизане.

И стварно, остали нису одмах пошли путем прве двојице. Неколико дана у Винчи је врело као у кошници. Партизани су се увече скупљали и жучно расправљали. Једни су били да се одмах напусте куће и продужи борба, други су опет били да се преда оружје и остане код куће. У овој дискусији учествовали су и многобројни симпатизери партизана. Није се знало која ће страна победити. А онда се десило нешто што нико није очекивао. Физички и психички исцрпен, а морално потпуно сломљен, Панта Станковић је отишао у Тополу и предао оружје. Немци су га задржали, јер су настојали на све начине да се докопају некога од водећих комуниста Јасенице. Чак су били расписали и велике уцене. Панта је такође био уцењен великом сумом Недићевих динара. За Конопацког, па и самог Штала, Панта је представљао важну личност из побуњеничког табора. Немци су се спремали да преко Панте дознају све што их интересује о партизанском покрету, а нарочито о партијској организацији на терену и руководству Партије. Према Панти су се опходили врло лепо обећавајући му да ће га пустити чим га саслушају. Преко свога оца, Панта је пренео поруку осталим друговима да се не плаше због тога што је он задржан, „јер то је због тога што је био комесар“, а да ће остале сигурно одмах пустити.

За Пантом су отишла још петорица међу којима и два пушкомитраљесца, Милорад Станковић и Милован Благојевић. Немци су све одмах пустили. Ово је претегнуло на страну присталица предаје. Већ сутрадан је цела 9. чета на челу са командиром Ђорђем Јовановићем отишла у Тополу и предала оружје. Сви су пуштени кућама. Ослободивши се оружја, људи су стварно сматрали да је борби дошао крај. Ђутећи су се прихватили свакодневног сељачког посла покушавајући да у њему забораве бурне догађаје које су преживели последњих дана. Сећајући се речи старог Луке и Тиме, неки од њих су ноћима сањали страшне снове, да их Немци вешају у Тополи пред среском зградом.

Скакали су из постеље и кричали. Код неких се већ почео формирати комплекс несигурности и страха. Почели су жалити за оружјем, а Миливоје Вујић, аранжер ове клопке, ишао је за то време по селу, обилазио своје жртве и ценио да ли је дошло време за њихово хапшење.

Ово тактизирање Немаца према бившим борцима 9. чете било је условљено и тиме што се 8. чета није одмах растурила. Њени борци су остали само два-три дана код куће, а онда су се поново скупили. Чета није изводила никакве акције, само је била на окупу. Али се са 8. четом десило нешто што је и до данашњег дана остало необјашњиво. Једне ноћи, док се чета налазила на спавању у групи кућа у селу Врбици, одред недићеваца стигао је неприметно из Аранђеловца и окружио их. Стражара није било. Недићевци су ушли у куће и са упереним пушкомитраљезима позвали партизане на предају. Цела чета са командиром на челу положила је оружје, не опаливши ни метка. Заробљене борце 8. чете недићевци су спровели у Аранђеловац и затворили у бивши Соколски дом. Неко је, очигледно, издао 8. чету, и то вероватно из њених редова. Командир чете је због тог случаја после рата саслушаван и кажњен и то првенствено због слабог обезбеђења чете, али се ништа није доказало.

Крајем децембра под оружјем је остала мања група бораца, углавном Београђана и чланови Окружног комитета на челу са Шанетом. Са њима је била и група партијских активиста која је и раније била на терену.

Генерал Штал је сада сматрао да је дошло време за дефинитиван обрачун са свим припадницима устаничке војске и њиховим симпатизерима у овом делу Шумадије. У Шаторњу је био упућен Аца Лазаревић са остацима свог одреда. Он је образовао „центар за филтрирање“, кроз који је требало да прођу сва сумњива лица из јасеничког краја. Конопацки је предложио Шталу и општи план хватања бивших бораца 9. чете. Према овом плану, село Винчу, у којој се налазило највише бивших бораца 9. чете, требало је потпуно блокирати. За ово је било потребно да се ангажују два батаљона Немаца и нешто недићеваца и

жандарма. По осталим селима, свакој кући где се налазио бивши партизан, предвиђено је слање патрола.

И тако 15. децембра, у праскозорје, Винча је била опкољена Немцима. Сваки излаз био је затворен. Патроле су кренуле партизанским кућама. Нико се од њих није надао овој раној „посети“. Немци су грубо изгурали бивше борце из њихових кућа не дозволивши им ни да се опросте од породица и повезали их жицом. У дугачкој колони, погнутих глава, кретало се четрдесет Винчана — бивших бораца 9. чете, раскаљаним путем за Тополу. Немци више нису тактизирали. Тукли су их и малтретирали. У Тополи су их затворили у хладан подрум бившег начелства. Саслушавали су их сваке ноћи и премлаћивали. Винчанима су се убрзо придружили борци из других села. Сада је поново 9. чета била на окупу разоружана и немоћна. Недостајао је само комесар. Сви, од првог до последњег, горко су жалили што су предали оружје. Жалили су што нису послушали савете старих ратника. Панта Станковића се такође дубоко кајао. Затвор и малтретирање од стране Немаца поново су пробудили његову заморену револуционарну свест. Она је победила слабост тела. На једном саслушању, испрсио се пред Конопацким и скресао му у лице:

— Ја сам комуниста, а ви фашиста. Ми смо смртни и бескомпромисни непријатељи. Презирем себе што сам вам се кукавички предао. Али од мене ништа нећете дознати.

Конопацки, који је до тада покушавао да на леп начин извуче нешто од Панте, прибегавши је злостављању, али Панта није проговорио ни речи. Убрзо је спроведен у Београд на захтев главног шефа Гестапоа и тамо стрељан. Остали борци из 9. чете спроведени су у Крагујевац. Тамо су их држали још неколика дана, саслушавали и премлаћивали, а онда једног хладног јутра половином јануара 1942. год. извели су их на јужну ивицу града и стрељали у дубоком јарку. Тог јутра је стрељано много бивших бораца Шумадије и симпатизера покрета. Ђорђе Јовановић, командир 9. чете, извршио је тога јутра последњи јуриш на Немце. Са групом другова, голорук је јурнуо на немачки ми-

траљез. Сви су изгинули, осим једног Брезовчанина који је и поред неколико рана успео да побегне. Он је једини сведок последњег јуриша 9. чете.

Тада су избегли стрељање из 9. чете још двојица и то Милорад Станковић из Винче, кога је некако пустио раније поменути Зоренц за велику своту новца коју је примио од Милорадовога брата, и Живановић Никола, који се јавио у љотићевце, али је овај ипак касније био стрељан.

8. чету су Немци задржали нешто дуже у Аранђеловцу и то под блажим режимом, тако да је једна група бораца успела да побегне. Остали су у фебруару, спроведени у Крагујевац и у бањички логор. Сви су стрељани. Из Крагујевца је некако успео да побегне из затвора само бивши командир чете Белошевац.

Све до маја 1942. год. у овом крају је било мирно. Митраљези су ућутали. По селима су сваког јутра и вечери кукале мајке, сестре и супруге, оплакујући бивше борце 1. шумадијског одреда, како оне које су Немци стрељали, тако и оне који су одступили са Дугалићем и о којима се ништа није знало. Немци су сматрали да је одред уништен и ослободилачка борба у овом крају престала. Али су се тешко варали. Скривени по кућама Горовича, шума, Врбнице, Даросаве и Брезовца, двадесетак бораца 1. шумадијског одреда — храбрих и политички најсвеснијих, чистило је своје оружје чекајући да дуну јужни ветрови и отопе снег па да поново наставе започету борбу и окупе нове борце.

Одред није био уништен! У саставу Прве а касније и Друге пролетерске бригаде борило се преко стотину бораца из овог краја. На многим бојиштима Црне Горе, Херцеговине, Босне и Северне Далмације проливали су крв и давали своје животе. Само њих неколико је преживело, који су сведоци тешког и херојског пута шумадинаца-пролетера.

СПИСАК БОРАЦА I ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА И ОКРУЖНОГ ПАРТИЈСКОГ РУКОВОДСТВА*

ЧЛАНОВИ ОКРУЖНОГ ПОВЕРЕНСТВА ЗА АРАНЂЕЛОВАЦ:

Сремчевић Станислав Црни,
секретар, радник, погинуо
у Београду крајем 1941.

Милосављевић Милован Ми-
ка, радник

Илић Милан Чича, земљо-
радник, заменик командан-
та, погинуо јануара 1942.
код Пјеновца.

Петровић Душан Шане, рад-
ник, заменик политичког
комесара

ШТАБ ОДРЕДА:

Благојевић Милан, коман-
дант, радник, свршио вој-
нополитичку академију у
Москви, поручник шпан-
ске републиканске арми-
је, погинуо октобра 1941.

Жакула Недељко, политич-
ки комесар, правник, по-
гинуо децембра 1941.

АРАНЂЕЛОВАЦ:

Ђурић Ђорђе, обућарски рад-
ник

Савић Негосав, кројачки рад-
ник (родом из с. Бање).

Попадић, столарски рад-
ник

Ранитовић, столарски ра-
дник (родом из Г. Шатор-
ње).

Николић Милета, обућарски
радник, погинуо новембра
1941. код Чумића.

Савић Ђура Шена, кројачки
радник

Тошић Миодраз Бели, обу-
ћарски радник, погинуо
јула 1941. код Ст. Оборци,
Д. Вакуф.

Белошевац Жиморић Бора,
шофер

Рadoјевић Аранђел, кројач-
ки радник (био у Одреду
месец дана).

Савић Бранко Ђаћа, стре-
љан у Ваљеву новембра
1941.

Ђујић Добривоје Чемберлен,
лимарски радник

Дамјановић Р. Драган, кел-
нер

* У овај списак су унета углавном имена бораца и руководилаца који су били у одреду на дан његовог формирања, као и оних који су ступили у одред у првим данима НОБ у овом делу Шумадије. Због оскудних података, нису искључене извесне грешке.

Маринковић Миодраг Луда,
ћак, стрељан у Ваљеву но-
вембра 1941.

Ђаковић Раша, ћак (био у
Одреду до 24. X).

Радовановић Ђорђе, ћак.

Симић Димитрије Цига, ћак

Мигровић Лале, ћак

Јовановић Јован, ћак

Миливојевић Милосав, ћак
(последња петорица била
су у Одреду кратко време,
а затим се вратила кући).

ВАЊА:

Минић Слободан, радник
погинуо 1944.

Радоњић Душан, учитељ

ВРВИЦА:

Росић Драгољуб Јанко

Продановић Драгослав

Томић Милан Корчагин

КОПЉАРИ:

Миловановић... Мандов

Станишић... Мићулак

Стефановић Бранко

Стефановић Растко

Лазаревић Богомир Кореја,
погинуо на Пјеновцу 1942.

Гајић Војин, погинуо 1942.

БУКОВИК:

Миленковић Радојко, ћак

ГАРАШИ:

Степановић Мића, студент
технике

Милетић Вера, учитељица,
теренски радник

ЈЕЛОВИК:

Јанковић Душан, ћак, поги-
нуо у јесен 1942. код В.
Грахова као командир во-

да у Другој пролетерској
бригади.

ГОРЊА ТРЕШЊЕВИЦА:

Илић Радомир Раја, столар-
ски радник, погинуо 1941.

Миловановић Живадин, по-
гинуо 1941. као командант
3. батаљона.

Илић Пантелија, погинуо
1943.

Илић Бранко, стрељан на
Бањици 1942.

Ђурић Милутин, стрељан у
Крагујевцу 1942.

Ђурић Љубомир, стрељан на
Бањици 1942.

Ђорђевић Милета, погинуо
у Винчи 1941.

Ђурић Драгослав

ДАРОСАВА:

а) Дошли у почетку
формирања:

Грујић Богдан

Грујић Милорад Гандер

Станојловић Војислав, зем-
љорадник

Станојловић Светислав, зем-
љорадник

Станојловић Милутин, зем-
љорадник

Станојловић Милорад, зем-
љорадник

Ранковић Драгоје, земљо-
радник

Ранковић Милосав

Ранковић Душан

Станичић Милован

Лазаревић Милован

Ђурић Благоје

Петронијевић Петар Пера
(касније отишао у неди-
ћевце).

Станишић Небојша
Несторовић Жика, службеник

б) Дошли у августу:

Грујић Борисав
Томашевић Јован Јовиша
Несторовић Радосав
Герасимовић Велимир Веља,
погинуо као комесар 2. батаљона октобра 1941.
Грујић Радован

ВИНЧА:

Радовановић Милић, студент медицине, погинуо 1944. Народни херој.
Станковић Панта, обућарски радник, стрељан на Бањици 1941.
Живановић Милован, ђак
Радовановић Предраг, погинуо фебруара 1942. код Кокиног Брода.
Станковић Миленко, чиновник банке, враћен из одреда, касније умро.
Бекић Будимир, земљорадник, напустио одред убрзо после његовог формирања.
Јовановић Војин, земљорадник, нестао код Д. Вакуфа јула 1942.
Живановић Радомир, слуга, погинуо 1944. код Мокре Горе као водник у Другој пролетерској бригади.
Чолић Таса, ђак, после неколико дана напустио одред (као лекар удавио се у Дунаву 1952).
Димовић Драган, официр југословенске војске, касније ступио у Недићевце, стрељан 1945.
Станковић Миливоје, ђак

ДОЊА ШАТОРЊА:

Прокић Пактелија Пуле, учитељ
Томић Живко, студент филозофије, погинуо на Златибору новембра 1941.
Гавриловић Драгић, студент технике
Томић Пера, радник, стрељан у Крагујевцу 1942.

СТРАГАРИ:

Радосављевић Жика Страгарац, радник, погинуо 1943. као борац Друге пролетерске бригаде.
Младеновић Светолик, радник, погинуо 1943. као заменик командира чете у Другој пролетерској бригади.
Јаковић Драгослав
Ерић Веља, техничар војно-техничког завода, погинуо новембра 1941. код Рудника.

БРЕЗОВАЦ:

Јовановић Живко, земљорадник, умро после рата као резервни капетан.
Вујановић Милош, студент, погинуо 1941.

БОЖУРЊА:

Јовановић Ђура, ђак, стрељан у Крагујевцу 1942.
Јовановић Благоје, земљорадник, погинуо као борац Друге пролетерске бригаде.
Новаковић Радисав, студент, погинуо као борац Прве пролетерске бригаде.

ОВСИШТЕ:

Јовичић Светолик, земљорадник, нестао код Бугојна 1942.

Милановић Душан, земљорадник, нестало код Бугојна 1942.

ЖАВАРИ:

Јовичић Миладин, студент права, погинуо као борац Друге пролетерске бригаде јуна 1943. у с. Ратају код Фоче.

Станић Драган, правник, нестало 1943.

ЛИПОВАЦ:

Аврамовић Бранко (студент) професор, погинуо у Брезовцу 1941.

Жечевећ Милорад, земљорадник

ПЛАСКОВАЦ:

Лабудовић Милорад, професор, погинуо 1943. Народни херој.

ЈАРМЕНОВЦИ:

Крстић Слободан Уча, учитељ

Петровић Николија Кока, учитељица (радила на терену није била у јединици).

БЛАЗНАВА:

Новаковић Миле, радник, погинуо код Пјеновца јануара 1942.

Дачић Милија, земљорадник, погинуо у истој борби.

Новаковић Жика, питамац војне академије, касније прешао у недићевце.

БОСУТА:

Радовановић Данило, земљорадник

Лекић Милутин, ђак, погинуо фебруара 1942. код Чајнича.

ВЛАКЧА:

Аврамовић Душан, студент, погинуо 1941.

ДРАГАЉ:

Дугалић Душан, намештеник, погинуо јула 1942. на Оборцима, Д. Вакуф, као командант 3. батаљона Друге пролетерске бригаде. Народни херој.

ПРВА ГРУПА БОРАЦА СРЕЗА КОЛУВАРСКОГ

ШОПИЋ:

Мартиковић Драгослав Миша, абацијски радник, члан КПЈ.

Бурђевић Радисав, земљорадник

Милетић Милорад, земљорадник

Бугарчић Миливој, земљорадник

ЛАЗАРЕВАЦ И КОЛУВАРСКИ РУДНИЦИ:

Вријевац Петар, обућарски радник, члан КПЈ

Недељковић Душан, трговачки помоћник

Терзић Раца, типографски радник

Вукотић Душан Уча, учитељ.

Петровић Нинко, службеник

Шевкушић Лазар, рудар

ГРУПА КРАГУЈЕВЧАНА:

Филиповић Благоје Благојче, радник, погинуо 1941.

Станковић Данило Дача, бербер, радник, погинуо у V непријатељској офанзиви 1943.

Бурђевић Мирослав Зека, радник, погинуо маја 1942. код Горажда.

Кузмановић Божа, мајстор
војнотехничког завода, по-
гинуо 1943. као борац Дру-
ге пролетерске бригаде.

Миланковић Љубиша, рад-
ник, стрељан 1942. у Кра-
гујевцу.

Николић Никола Грк, нестало
1941.

Петровић Трифун Макса

... Црногорац, погинуо у Чу-
мићу 1941.

... Милосав, радник
Јовановић Божа Ара.

ГРУПА БЕОГРАЂАНА:

Др Краус Херберт

Нешић Ђорђе Боле, ученик
гимназије

Леви Исак, студент, погинуо
у Босни 1942.

Нафтали Бата Карић, сту-
дент, погинуо код Д. Ва-
куфа 1942. као борац Дру-
ге пролетерске бригаде.

Алгарац Милун, радник, у-
давио се у Лиму фебруара
1942.

Берберски... Лала, студент,
нестало 1941.

Буђошки Лаза, службеник
Нешкових Бора, службеник

... Роберт, трговац, погинуо
на Пјеновцу јануара 1942.

ИЗВЕГЛИЦЕ:

Дамјановић Пера, ђак

Татомировић Бранко, ђак

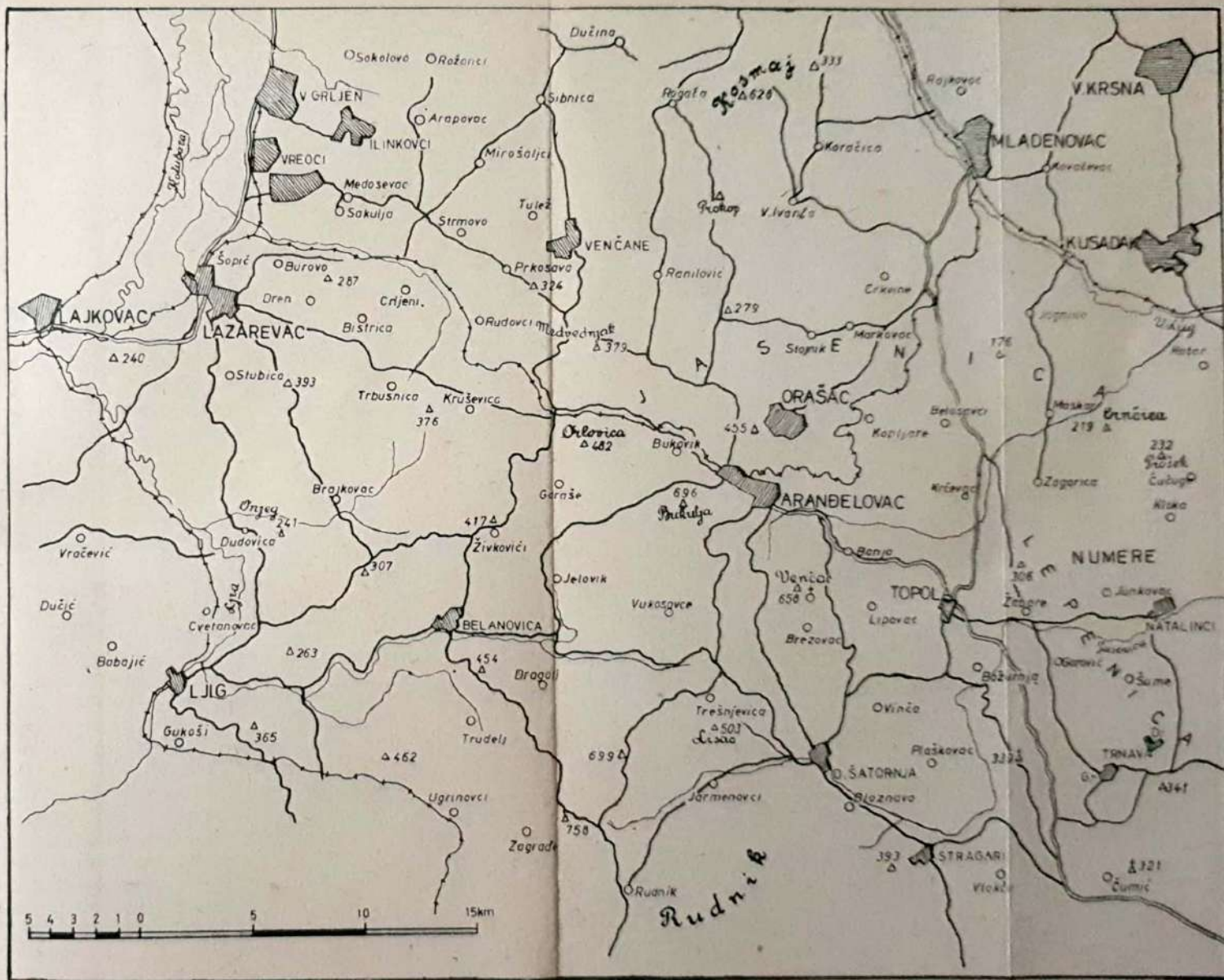
Лукић Воја, ђак

Богунковић Душан, кројачки
радник, погинуо на Пје-
новцу 1942.

Миљевић Бранко Чорокало,
финансијски службеник

Јовановић Богдан, абацијски
радник, погинуо у IV не-
пријатељској офанзиви.

Марковић Влада и његова
три брата



САДРЖАЈ

	Страна
УМЕСТО ПРЕДГОВОРА — — — — —	5

ДОГАЂАЈИ КОЈИ СУ ПРЕТХОДИЛИ УСТАНКУ

Територија 1. шумадијског одреда и њега историја — —	7
Дванаеста немачка армија од Бугарске до Београда —	15
Окупација — — — — —	36

НОВЕ СНАГЕ

Прве мере партијског руководства за округ Аранђеловац	42
Омладински скуп код Страгара — — — — —	48
Сукоб старог и новог — — — — —	51
Окупатор више није спокојан — — — — —	54
Појачана активност жандарма није збуњивала комунисте	59
Час обрачуна се ближи — — — — —	62
Застава слободе се диже — — — — —	66
Формирање одреда — — — — —	68
И непријатељ се припремао — — — — —	80
„Лили Марлен“ замењују рафали митраљеза — — —	88
Генерал Новаковић жели власт — — — — —	90
Чланови Главног војног руководства за Србију у логору	
Првог шумадијског одреда — — — — —	93
Окупатор припрема напад на логор — — — — —	98
Напуштање логора — — — — —	102
Окупаторска власт се руши — — — — —	109
Сукоб са жандармима код Страгара — — — — —	110
Чете марширају кроз села — — — — —	111
Ликвидација првог издајника — — — — —	115

Ослобођење Доње Шаторње — — — — —	121
Појачање политичко-пропагандног рада — — — — —	125
Долазак Душана Дугалића у одред — — — — —	126
Борба у Трнави — — — — —	127
Напад на рудник угља у Мисачи — — — — —	132
Анализа протеклих дејстава — — — — —	133
Заседа западно од Чумића — — — — —	136
Два Енглеза ступају у одред — — — — —	141
Рушење моста на Јасеници — — — — —	143
Напад на Немце код моста у селу Бистрици — — — — —	145
Заседа више Винче — — — — —	146
Напад на Јунковац — — — — —	149
Напад на централу Макиш у Вреоцима — — — — —	151
Заседа у Бањи — — — — —	152
Заседа у Крћевцу — — — — —	155
2. и 4. чета у ватреном обручу — — — — —	160
Други напад на рудник угља у Јунковцу — — — — —	162
Упад у Аранђеловац — — — — —	163

РАСПЛАМСАВАЊЕ ОРУЖАНЕ БОРБЕ

Невоље и комбинације генерала Штала — — — — —	164
Долазак Косте Пећанца — — — — —	171
Немци учвршћују и проширују своју обавештајну мрежу	178
Одлука штаба одреда о формирању батаљона — — — — —	180
„Војвода опленачки“ у акцији — — — — —	184
Ослобођење Рудника и Страгара — — — — —	190
Напад Немаца на кућу Милића Радовановића — — — — —	196
Ликвидација Телера и поновни напад на Наталинце — — — — —	199
Ловци у мутном — — — — —	203
Борба на Светињи — — — — —	205
Штал тражи преговоре — — — — —	220
Борбе у Копљарима — — — — —	228
Немци траже партизанску базу у Винчи — — — — —	232
Појава равногорских четника — — — — —	238
Учвршћење народне власти — — — — —	241
Крај „војводе опленачког“ — — — — —	242
Док генерал Новаковић сече бандере 7. чета се бије — — — — —	244
Неочекивани сукоб у Степојевцу — — — — —	253

ШУМАДИЈА ЈЕ ПОСТАЛА ФРОНТ

	Страна
Борба на Прокопу — — — — — — — — — —	262
Борбе југоисточно од Рудника — — — — — — — — — —	267
Немци прибегавају лукавству — — — — — — — — — —	275
Борбе 3. батаљона северно од Крагујевца — — — — — — — — — —	280
Борба у Белановици — — — — — — — — — —	282
Опсада Лазаревца — — — — — — — — — —	290
Борба у Крћевцу — — — — — — — — — —	293
Борба у Прогореоцима — — — — — — — — — —	303
Погибија команданта одреда — — — — — — — — — —	307

ПРВА ОФАНЗИВА

У Јунковцу — — — — — — — — — —	312
Борба у Трешњевици — — — — — — — — — —	317
Кратак предах — — — — — — — — — —	324
Борба у Винчи — — — — — — — — — —	327
Још један генерал долази у Јасеницу — — — — — — — — — —	329
Сукоб на Кременјачи — — — — — — — — — —	333
Трговци братском крвљу — — — — — — — — — —	335
Рудник — — — — — — — — — —	343
Последње борбе 3. батаљона — — — — — — — — — —	353
Повлачење Дугалићевог батаљона — — — — — — — — — —	356
СПИСАК БОРАЦА 1. ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА И ОКРУЖНОГ ПАРТИЈСКОГ РУКОВОДСТВА — — — — — — — — — —	367

МИЛИВОЈЕ СТАНКОВИЋ
ПРВИ
ШУМАДИЈСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

*

Редактор
РАДОМИР ПЕТКОВИЋ

*

Лектор
БЛАГОЈЕ СВОРЦАН

*

Технички уредник
АНДРО СТРУГАР

*

Коректори
БИЉАНА ЂОРЂЕВИЋ
ВЕРА РАДУЛОВИЋ

*

Штампање завршено октобра 1963. год.

Тираж: 3.000

Цена: 800 дин.

